
3 1761 08824716 8

Τὸ Ταξίδι μου

Τυπωθήκανε, όλα μαζί, άντίτυπα

1052, δηλαδὴ

σὲ καλὸ γαλλικὸ χαρτὶ	ἀντ.	1000
σὲ χαρτὶ τοῦ λούσσου		30
σὲ χαρτὶ ὁλλαντέζικο διαλεχτὸ		20
σὲ χαρτὶ γιαπανέζικο αὐτοκρατορικὸ		2
		1052

Τὰ χαρτιὰ λοῦσσο (30 ἀντ.) καὶ τὰ γιαπανέζικα (2 ἀντ. δὲν πουλιοῦνται.

Πουλιοῦνται μονάχα τὰ χίλια, τὸ καθένα....... ..... φρ. χρ. 4

καὶ τὰ ὁλλαντέζικα (ἀρ. 18-20), τὸ καθένα...... .... φρ. χρ. 25

ΨΥΧΑΡΗΣ

Τὸ Ταξίδι μου

ΕΚΔΟΣΗ Β΄.

ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.
'Ιλ. Μ. 243.

io cominciai, come persona franca.
DANTE, *Inf.* II, 44 (3).

ΑΘΗΝΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΥΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
à PARIS, chez
H. WELTER, ÉDITEUR
4, RUE BERNARD PALISSY, 4
1905

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΔΕΦΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ὁ ἥλιος ἀνάτελνε τότες στὴ ζωή μου. Ἕνας ἥλιος μοῦ φαινότανε ἡ Ἑλλάδα ὅλη. Μοῦ φώτιζε ὁ ἥλιος τὴν ψυχή. Σὰ νὰ τὸν ἔβλεπα πρώτη φορά, ὅταν κατέβηκα στὴν Πόλη, στὰ Νησιά, στὴν Ἀθήνα. Κι ὡςτόσο τὸν ἤξερα κι ἀπὸ πρῶτα ἐκεῖνο τὸν ἥλιο, τὸν ἤξερα καλά. Εἴτανε ὁ ἥλιος ποὺ γνώρισα στὴν Πόλη παιδί, ἕνας ἥλιος φρέσκος, ὄχι φλογισμένος, ὅπως τονὲ φαντάζουνται πολλοί. Τὴν ἄνοιξη, κάποτες καὶ τὸ καλοκαίρι, στὸ παλιό μας τὸ σπίτι τοῦ Γαλατᾶ, στὸ πέτρινο τὸ σπίτι, ἀπὸ πάνω ἀπὸ τἄψηλὸ τὸ παραθύρι, πρωῒ πρωί, τὸν ἔβλεπα τὸν ἥλιο στὸ Μπογάζι, τὸν ἔβλεπα στὰ κύματα μέσα νὰ μπαίνῃ, νὰ λούζεται στὰ νερὰ τὰ διαμαντένια, νὰ χρυσώνῃ παρέκει τὶς κορφοῦλες, καὶ κάποια παράξενη, μυρωδάτη, δροσάτη ἀπαχνιὰ ποὺ ἀνέβαινε ὡς ἐμένα μὲ τὸν ἀέρα τὸ βελουδένιο, μὲ περέχυνε καὶ μὲ ξυπνοῦσε. Πρέπει κανεὶς νἄζησε στὰ μέρη μας ἀπὸ μικρός, γιὰ νὰ καταλάβῃ, γιὰ νὰ νοιώσῃ, γιὰ νἀγαπήσῃ ὅλη τὴ γλύκα, ὅλο τὸ νόημα τὸ ἄγνωστο ἀλλοῦ, ποὺ ἔχει τὸ ἀταίριαχτο κι ἁπλὸ ῥῆμα *ξυπνῶ*. Ναί, ξυπνᾷς καὶ χαίρεσαι ἀμέσως. Χαίρεσαι τὴ Δημιουργία, τὴν ὕπαρξη, χαίρεσαι τον οὐρανὸ ποὺ ἰδιοστιγμίς, ἅμα φέξῃ, ὅλα τὰ πράματα σοῦ τὰ ξεσκεπάζει, λὲς μάλιστα καὶ πρόθυμος σοῦ τὰ φέρνει ὡς τὰ χείλια, σὰν ποτήρι νερό, νὰ πιῇς καὶ νἀνασάνῃς. Γίνεσαι καὶ σὺ Δημιουργία, πάβεις νὰ εἶσαι ἄτομο, χάνεσαι μέσα στὴν Πλάση, ὅπως χάνεται στὰ κύματα τὸ κῦμα, ὅπως χάνεται τὸ λούλουδο στὸν κάμπο. Στοὺς ἄλλους τόπους ἀργεῖ νὰ ξημερώσῃ· φιλάργυρος ὁ οὐρανός, κ' ἕνα ἕνα σοῦ τὰ ξεφανε-

ρώνει, θολὰ κάποτες καὶ σκοῦρα. Στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα, μὲ μιᾶς ὅλα τὰ ξανοίγεις. Κοιτάζεις κ' ἡ ματιά σου ἁρπάζει τὸν κόσμο· ἀνάπνὲς κ' ἡ ἀναπνοή σου τὸν κόσμο ἀναπνέει.

Κ' ἔτσι, θωρώντας τὸ θάμα τῆς παντοτινῆς μας φεγγοβολιᾶς, ἔλεγα μέσα μου καὶ γὼ πῶς δὲ γίνεται, πῶς τὸ ἴδιο φῶς θὰ λάμπῃ καὶ στὸν ἄθρωπο, ἀφοῦ λάμπει στὸν οὐρανό. Τότες ὅμως κατάλαβα κάποιο πολὺ περίεργο γνώρισμα τοὐρανοῦ μας, δηλαδὴ πὼς δὲ φωτίζει καὶ πὼς δὲ φωτίζει ἀπὸ τὸ περίτσιο τὸ φῶς! Ναί, τέτοιος εἶναι ἀλήθεια ὁ οὐρανὸς ὁ δικός μας. Ὁ ἄλλος οὐρανός, ὁ οὐρανὸς τῆς Δύσης, φωτίζει περισσότερο, γιατὶ λιγώτερο φέγγει. Φέγγει λιγώτερο κ' ἔτσι ἔχεις ἀνάγκη νὰ προσέχῃς, κι ἅμα προσέχεις, οὔτε μισὴ ἀχτιδιὰ δὲ σοῦ ξεφέβγει. Νὰ μὴν ξεχνοῦμε κιόλας πὼς κάτι ἀχτιδοῦλες κρύφτουνται κάποτες καὶ σὲ κεῖνα τἀποσκότιδα καὶ τἀποφέγγια ποὺ δὲν εἶναι μήτε σκοτάδι μήτε φῶς. Θέλουνε μάτι γυμνασμένο οἱ ἀχτιδοῦλες, νὰ τὶς δῇς. Ὁ οὐρανός μας δὲ μᾶς γυμνάζει τὸ μάτι· δὲ βλέπουμε τίποτις, ἐπειδὴ τὰ βλέπουμε ὅλα. Ἔτρεμε, λέει κάπου ἕνας ποιητής, ἔτρεμε μιὰ λαμπίτσα μονάχα, γιὰ νὰ δείξῃ ἀκόμη καλήτερα τὴ νύχτα τὴ βαθειὰ ποὺ βασίλεβε σὲ κειὸ τὸ μέρος. Τέτοιες λαμπίτσες ἐμεῖς δὲν ἀνάφτουμε. Δὲ μάθαμε νὰ παρατηροῦμε τὸ σκοτάδι· τὴν καταχνιὰ δὲν τὴ συνοριζούμαστε. Ποιὸς θὰ πάῃ τώρα νὰ γυρέψῃ ἂν ἄξαφνα δὲ μισοφαίνεται καμιὰ ἀσπράδα καὶ γῦρο στὴν καταχνιά, ἢ καὶ μέσα της; Δὲ βαριέστε: Ὡμὰ τἀγαποῦμε τὰ χρώματα κι ἀνοιχτά· δὲ νοιώθουμε ἀπὸ χρωματιές. Μὲ τὸ μάτι συνήθισε κι ὁ νοῦς· δὲν ξέρουμε τίποτις, ἐπειδὴ τὰ ξέρουμε ὅλα. Χρειάζεται ἀναθροφή, χρειάζεται πολιτισμός, γιὰ νἀποχτήσῃ ὅραση καὶ τὸ μυαλό.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σταθήκανε τόντις μεγάλοι ἀθρῶποι. Κατωρθώσανε νἄχουνε μάτια, ὅσο κι ἂν τοὺς τύφλωνε ὁ ἥλιος. Μὰ μήπως κι ἀφτοὶ δὲν τὴ γνωρίζανε τὴ δύναμη τὴν ὀλέθρια

τοῦ Ἥλιου τους ; Μήπως δὲν τὸν ὠνομάσανε *Ἀπόλλωνα*, καὶ ποιὸς θὰ τἀρνηθῇ πὼς ὁ *Ἀπόλλων* μοιάζει τρομαχτικὰ μὲ τὸ *ἀπολλύων*, σὰ νἄτανε εἶδος μετοχὴ τοῦ ἐνεστῶτα, γιὰ νὰ χαραχτηρίσῃ τὸ θεὸ ποῦ ὁλοένα σκοτώνει ; Ἀχ ! μᾶς *ἀπώλεσε* καὶ μᾶς, χωρὶς νὰ τονὲ *ξαπολύσουμε* ποτέ μας. Ἡ δόξα του μᾶς θάμπωσε καὶ δὲν τὸ νοιώσαμε μήτε τὸ νοιώθουμε ἀκόμη πὼς τέτοιο θάμπωμα θὰ πῇ χαμός. Καὶ χάσαμε τόντις πολλά, ὥςπου κ' οἱ ἴδιοι νὰ χαθοῦμε. Περίεργο πρᾶμα ! Τὸ πιὸ πολύτιμο ἀπ' ὅσα χάσαμε, εἴτανε ἴσια ἴσια ἡ γλῶσσα ἡ ἀρχαία, ποὺ γιὰ νὰ τὴν κρατήσουμε κάμαμε τὶς περισσότερες θυσίες. Ἀφτὴ ζοῦσε στὰ χείλια τοῦ λαοῦ. Ἐννοεῖται, ἀφοῦ ὁ λαὸς τὴ μιλοῦσε καὶ τὴ μιλεῖ. Ἃς τὴν ὑποθέσουμε ὅσο πρόστυχη, ὅσο βάρβαρη, ὅσο χαλασμένη κι ἂν τὴ λένε μερικοί, ἔπρεπε ἱερὴ νὰ μᾶς εἶναι, μιὰ κ' εἴτανε ἀπομεινάρι τῆς ἀρχαίας. Τίποτα ! Τὴν καταστρέψαμε, γιὰ νὰ φανοῦμε ἀρχαιότεροι. Βυθιστήκαμε στὰ βιβλία. Πήραμε μιὰ λέξη, πήραμε δυό, πήραμε χιλιάδες. Κάθε λέξη ποὺ τραβούσαμε ἀπὸ τἀπόβαθα τῆς ἱστορίας, κάθε λέξη ποὺ ξεψαρέβαμε ἀπὸ τὸν πάτο τοῦ ὠκεανοῦ, γαργάλιζε τὸ φιλότιμό μας, τὴν καμαρώναμε πιὰ σὰ νὰ καμαρώναμε στὴν καθεμιὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅλη. Δὲν παρατηρούσαμε ὅμως πὼς οἱ λέξες ἀφτές, οἱ ξεψαρεμένες, μοιάζανε ἀλήθεια μὲ κάτι ψάρια ὠγύγια, θεόχοντρα καὶ σεβάσμια, ποὺ συνηθίσανε χρόνια καὶ χρόνια νἀργοκινιοῦνται κάτω στῆς θάλασσας τοὺς ἄβυσσους, καὶ ποὺ ὅταν τὰ φέρῃς στὴν ἀπανωσιὰ τοῦ νεροῦ, σκάνουνε ἀμέσως, γιατὶ χρειάζουνται νὰ τὰ πατῇ τὸ βάρος τῆς κατάβαθης ἀτμοσφαίρας, κι ὁ ἀέρας μας τοὺς εἶναι πάρα πολὺ λαφριός. Οἱ ψαρογνῶστες καὶ ἰχτυολόγοι δηγοῦνται πὼς ἀφτὰ τὰ ζῶα, προτοῦ γεράσουνε, δὲν κατεβαίνανε, ὅπως κάνουνε τώρα, στἀόρατα καὶ στὰ σκοτεινά, παρὰ παίζανε μὲ τὸ κῦμα σὰν τὰ δερφίνια, εἴτανε καὶ πολὺ μικρότερα. Κάτι ψαράκια χαριτωμένα, ποὺ κολυμποῦνε ἀλάργα στὸ γιαλό, εἶναι παιδιά τους, ἐγγό-

νια τους ἢ τρισεγγόνια· ὁ ἀέρας δὲν τὰ πειράζει ἀκόμη κ'ἔρχουνται ἥσυχα καὶ γελαστά, νὰ σεργιανίσουνε, νὰ γλεντίσουνε, νὰ ζήσουνε στὰ πέλαγα τἀφρολουλουδιασμένα, ποὺ μοιάζουνε σὰν ἀπέραντα δροσάτα περιβόλια· ἐκεῖ λούζουνται τὰ ψαράκια, πηδοῦνε, κυνηγιοῦνται, ἀναγαλλιάζουνε μὲ τὸ φῶς τοὐρανοῦ, ὥςπου νὰ τὰ πάρῃ, ἀγάλια ἀγάλια, στρῶμα στρῶμα, τὸ ῥέμα τὸ σιγανοκατέβατο, νὰ τἀποθέσῃ χαμηλὰ στὶς πρωτόπλαστες ἀμμουδιές, ὅπου δοξασμένα καὶ πελώρια κοιμοῦνται, καὶ φαίνεται πὼς μήτε νοιώθουνε τὸν αἰώνα ποὺ περνᾷ.

Ἐμεῖς σ'ἀφτὰ πήγαμε, βουτήξαμε ὡς τὰ βάραθρα, μὴν ξεδιακρίνοντας τὸ χάος ἀπὸ τὴν ἀβγή. Τί λέγαμε; Ὁ ἥλιος μας θὰ τὰ φταίῃ, ποὺ μᾶς ἀποσκεπάζει καὶ τὰ φανερά. Δὲν εἴδαμε τὰ ψαράκια ποὺ χαίρουνται τὴν ὕπαρξή τους· δὲν εἴδαμε τἀπογόνια μὲ τὴν ἀληθινὴ προγονικιὰ ζωὴ ποὺ μέσα τους σώζεται. Δὲν εἴδαμε τὸν ἑαφτό μας.

Κι ὅσο κοίταζα τὰ πρόσωπα, κι ὅσο ἔβλεπα τοὺς ἀθρώπους, δὲν ξέρω τί παράξενη ἔκφραση ζουγραφιζότανε ἀπάνω τους, ἔκφραση σοβαρὴ συνάμα καὶ ξέθαῤῥη, κατσουφιασμένη καὶ γελαστή, τραγικὴ καὶ μαργιόλικη, ἔξυπνη καὶ βουβή, σὰν παιδιὰ ποὺ κάνουνε τοὺς γέρους.

Κάμποσο τὰ κοίταξα ὡςτόσο τὰ πρόσωπα· κοίταξα κάμποσο καὶ τοὺς ἀθρώπους. Τουλάχιστο προσπάθησα ὅλους νὰ τοὺς κοιτάξω κι ὅλα νὰ τὰ δῶ. Βρῆκα τὶς προάλλες στὰ χαρτιά μου τὰ σημειωματάρια ποὺ γιόμιζα τότες μέρα τὴ μέρα μὲ λογιῶ λογιῶνε ἀκουστὰ καὶ ειδωτά. Κατόπι, ἂν ἡ Ἑλλάδα δείξῃ στὸ τέλος περιέργεια περισσότερη καὶ περισσότερη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐθνική της τὴ γλῶσσα καὶ γιὰ τὴ δουλειὰ ποὺ κάμαμε, ὥςπου νὰ τὴν κανονίσουμε καὶ κανονισμένη πιὰ νὰ τῆς τὴν καθιερώσουμε τὴ γλῶσσα τὴν ἐθνική, ὅσοι τύχῃ καὶ διαβάσουνε κατόπι τὰ σημειώματά μου ἐκεῖνα, θὰ καταλάβουνε πὼς εἶχα τοὺς λόγους μου ὅταν ἔγραψα τὸ

Ταξίδι μου, πὼς δὲν καταπιάστηκα τέτοιο βιβλίο, χωρὶς πρῶτα νὰ ξετάσω τὰ καθέκαστα κι ἀπὸ τὰ καθέκαστα νὰ μορφώσω γνώμη ποὺ νὰ στέκῃ. Τὴν ἱστορική μας γραμματικὴ τὴν εἶχα μελετημένη χρόνια πρὶν ξαναβγῶ στὸ ῥωμαίϊκο. Καὶ στὰ μαθήματά μου καὶ σὲ ἄρθρα ἐπιστημονικὰ καὶ σὲ ἀλάκαιρους τόμους εἶχα ξηγήσει τύπους, λέξες καὶ κανόνες. Ὁ σκοπός μου, σὰν ξαναπῆγα κάτω, εἴτανε νὰ βεβαιωθῶ γιὰ κάμποσα ποὺ ἀπὸ μακριὰ βρισκόμουνε σὲ ἀνάγκη νὰ τὰ συμπεράνω μόνο καὶ μόνο, συχνὰ καὶ νὰ τὰ ὑποθέσω. Πόσες φορὲς μὲ τἄφτιά μου ἄκουσα ἐκεῖνα ποὺ ὅσο σπούδαζα, μάντεβα μόνο τὴν ὕπαρξή τους. Μεγαλήτερη χαρὰ γιὰ τὸ γλωσσολόγο δὲν ἔχει καὶ τὴν ἀπόλαψα τότες μὲ κάθε λέξη ποὺ μάζωνα. Πῆγα στὰ σκολειά, ἑλληνικά, δημοτικὰ καὶ γυμνάσια, πῆγα στὴ Μεγάλη τοῦ Γένου Σκολή, κράτησα σημείωση γιὰ κάθε παράδοση, κάθε τάξη ὅπου πῆγα. Μίλησα μὲ τοὺς βαρκάρηδες ἢ τοὺς καϊξῆδες, μίλησα μὲ τοὺς φτωχοὺς καὶ μικρούς, μίλησα μὲ τὴν πιὸ διαλεχτή, μὲ τὴν καλήτερη κοινωνία. Παντοῦ ἔβλεπα τοὺς ἴδιους νόμους νὰ βασιλέβουνε, στρεβλωμένους κάπου κάπου ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Καταντοῦσε λοιπὸν πολὺ ἔφκολο νὰ ξεκαθαρίσῃ κανεὶς τοὺς κανόνες τοὺς ἀληθινούς, νὰ βρῇ τὸ σύστημα τὸ σωστὸ τῆς γραμματικῆς, νὰ διορθώσῃ τὰ ἴδια λάθια ποὺ τἄφταιγε πάντα ἡ καθαρέβουσα. Τὰ λάθια διωρθωνόντανε καὶ μοναχά τους, γιατὶ κι ἀφτὸ παρατήρησα, πὼς κοινωνία καὶ λαός, ἀγράμματοι καὶ γραμματισμένοι, διορθώνουνε παντοῦ, ἴδια κι ἀπαράλλαχτα, τοὺς δασκαλισμούς. Μιὰ μέρα, στὸ βαποράκι ποὺ ἀπὸ τὸ Γεφύρι τῆς Πόλης κατεβαίνει στὸ Φανάρι, ὅπου πήγαινα κι ἀντίγραφα κάτι χερόγραφα παλιά, ἔτυχε νὰ καθήσω κοντὰ σὲ τρεῖς τελειόφοιτους τῆς Μεγάλης τοῦ Γένου Σκολῆς, ποὺ σᾶς ἔλεγα. Ποτέ μου θαῤῥῶ δὲ χάρηκα περισσότερο. Μιλούσανε ἀναμεταξύ τους τὴν καθάρια δημοτική· ἀκόμη καὶ σὰν κουβεντιάζανε γιὰ τὸ σκολειό, γιὰ πολιτικά, γι' *ἀψηλὰ*

ἀντικείμενα, τύπος δὲν τοὺς ξεγλιστροῦσε στὴν κουβέντα ποὺ ὁ *φανατικὸς* ἐγὼ νὰ μὴν τὸν παραδεχόμουνε ἀμέσως. Μὲ δυὸ λόγια, ὅπου κι ἂν εἴμουνε, τὴ γλῶσσα του μιλοῦσε τὸ ἔθνος.

Μοῦ ἔλειπε ὡςτόσο κάτι νὰ μάθω, ποὺ μοῦ φαινότανε σὰν ἀπαραίτητο. Στὴν Πόλη καὶ στὴν Ἀθήνα, στὰ λεγάμενα τὰ κέντρα καὶ μάλιστα στὶς πρωτέβουσες, συνηθίζουνε τὴν κοινὴ τὴ λαλιά. Ἔπρεπε τώρα νὰ δῶ καὶ τὰ ντόπια τί πρᾶμα εἴτανε. Θυμοῦμαι, καὶ πῶς νὰ τὶς ξεχάσω, τὶς μέρες τὶς χαρισάμενες ποὺ πέρασα στὸ Πυργί, ἕνα χωριὸ τῆς Χιός, τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀπ᾿ ὅλα τὰ μαστιχόχωρα, καὶ γιὰ τὸ γλωσσολόγο ἀκόμα σημαντικώτερο. Πείστηκα καὶ τότες κι ἀργότερα καὶ κάθε φορὰ ὅπου γινότανε λόγος γιὰ τὸ περίφημο τὸ ζήτημα, πὼς ὅποιος πάει καὶ φωνάζει — γιατὶ φωνάζουνε ἀφτοί, δὲ συζητοῦνε — πὼς τάχα κοινὴ γλῶσσα δὲν ἔχουμε, παρὰ ἰδιώματα καὶ ντοπιολαλιές, μήτε τὸ ὑποψιάστηκε, μήτε τὤνειρέφτηκε τί θὰ πῇ γλῶσσα χωριοῦ ἢ χωριολαλιά, ὅσο κι ἂν πολεμᾷ νὰ γαλλικίζῃ ὀνομάζοντάς τηνε *patois*. *Patois* ὀνομάζουνε καθαφτὸ στοὺς πολιτισμένους τόπους τὴ γλῶσσα ποὺ μιλιέται σ᾿ ἕνα χωριό, καὶ δὲν τὴν καταφρονοῦνε διόλου. Οἱ διάφορες χωριολαλιὲς τῆς Γαλλίας ἔχουνε κ᾿ ἕδρα στὸ Παρίσι· περνοῦνε γι᾿ ἀνώτερα μαθήματα. Οἱ δικοί μας ὅμως εἶναι πάντα λιγάκι πιὸ πίσω ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Εἶναι ἀκόμη τῆς ἐποχῆς ὅπου καὶ στὴ Γαλλία κι ἀλλοῦ δὲν καταλαβαίνανε τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀξία τῆς χωριολαλιᾶς. Χωριολαλιὰ εἴτανε κ᾿ ἡ ἀττικὴ στὸν καιρό της· ἔτσι ἄρχισε κάθε γλῶσσα, καὶ σὰ σμίγουνε πολλὲς χωριολαλιές, τότες γίνεται *διάλεχτο* ἢ ντοπιολαλιά, δηλαδὴ γλῶσσα ἑνὸς τόπου ἀλάκαιρου, τῆς Ἀττικῆς ἢ τῆς Βοιωτίας κτλ., γιατὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ πάρῃ κάτι τὸ ἕνα χωριὸ ἀπὸ τἄλλο. Γλήγορα ἡ ντοπιολαλιά, γιὰ λόγους πολιτικοὺς καὶ γεωγραφικούς, καταντᾷ μὲ τὸ ρέμα τῆς συγκοινωνίας κοινὴ γλῶσσα, ἐπειδὴ καὶ λίγη ἀπόσταση νἄχουνε ἀναμεταξύ τους τὰ χωριά, τὸ καθένα

σοῦ δείχνει δική του γλώσσα, γραμματικὴ δική του, κάποτες μὲ λαφριὲς ἀλλαγές, κάποτε μὲ σπουδαῖες. Τὴν ἴδια γλώσσα δὲ μιλοῦνε σ' ὅλα τὰ χωριὰ τῆς Τσακωνιᾶς μήτε στὰ εἰκοσιένα μαστιχόχωρα τῆς Χιός. Εἴκοσι ἕνα χωριά, μοῦ ἔλεγε κάποιος, *εἰκοσιένες* γλῶσσες. Τὴν ἴδια γλώσσα, γιὰ βέβαιο πὼς δὲ μιλούσανε σ' ὅλα τῆς Ἀττικῆς τὰ χωριά.

Μὰ τί δὲν ἔχει νὰ μάθη κανεὶς ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ χωριοῦ; Ἔβλεπα στὰ μάτια μου, ἄκουα στάφτιά μου τὸν Ὅμηρο ζωντανό. Μάζωνα κάτι περίεργους τύπους στὰ δημοτικὰ τὰ τραγούδια καὶ στὰ παραμύθια τὰ δημοτικά, τύπους λογιῶ λογιῶνε, τύπους διαφορετικοὺς ἀπὸ κείνους ποὺ συνηθίζανε στὴν καθεμερνή τους τὴν κουβέντα οἱ χωριανοί, τύπους πότε κοινοὺς καὶ πανελλήνιους, πότε τοῦ χωριοῦ τους, πότε τοῦ πλαγινοῦ τοῦ χωριοῦ, πότε χωριοῦ πιὸ ἀπόμακρου, πότε καὶ καμιᾶς ντοπιολαλιᾶς ἄγνωστης στὸ νησί τους. Ἀποροῦσα πῶς δὲ σηκώθηκε κανένας νὰ μελετήση τόμηρικὸ ζήτημα στὰ χωριά μας, ἀφοῦ καὶ στὰ ὁμηρικὰ τὰ ποιήματα θὰ σμίξανε ὄχι μονάχα ντοπιολαλιὲς ἀντίθετες, αἰολική, δωρικὴ καὶ ἰωνική, μὰ πιθανὸ καὶ κάμποσες χωριολαλιές, εἴτε τῆς Αἰωλίδας, εἴτε τῆς Ἰωνίας. Καταλάβαινα συνάμα κ' ἕνα σπουδαῖο ἱστορικό, πὼς μορφώνεται δηλαδή, ὡς καὶ στὸν ἀγράμματο λαό, μιὰ *κοινὴ φιλολογικὴ γλώσσα*. Κι ἀλήθεια, πῶς νὰ μὴ μορφώνεται; Τὰ παραμύθια καὶ τὰ τραγούδια δὲν εἶναι χτῆμα ἑνὸς χωριοῦ. Πηγαίνουνε ἀπὸ τὸ ἕνα στἄλλο. Λοιπὸν ποιανοῦ χωριοῦ γλώσσα νὰ κρατήσουνε; Κρατοῦνε λιγάκι ἀπ' ὅλα. Κολνᾷ τὸ παραμύθι, μαζὶ μὲ τὸν παραμυθά, δῶθε κεῖθε. Στὰ Νένητα τῆς Χιός, τὸ μισὸ χωριὸ εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ σεισμούς, τἀπάνω χωριό, ἢ ἀπάνω Νένητα· μνήσκανε μονάχα μερικὰ σπίτια καὶ μερικοὶ κάτοικοι, ποὺ τώρα ἐρχόντανε κάτω νὰ ψουνίσουνε, κάποτες καὶ νἀποκαταστηθοῦνε. Μοῦ εἴπανε ὡστόσο, μοῦ εἶπε κι ὁ Κανελλάκης, ποὺ καταγίνεται σ' ἀφτά, ποὺ εἶναι κι ἀπὸ τὰ Νένητα, πὼς πρὶν ἀπὸ τὸ σεισμό, τἀπάνω

χωριὸ καὶ τὸ κάτω δὲ μιλούσανε καθαρτὸ τὴν ἴδια γλῶσσα. Καὶ τόντις παρατηροῦσα κάτι ἀνωμαλίες ποὺ δὲν ξηγιοῦνται παρὰ σὰν ὑποθέσης, πῶς δυὸ κάπως ἀλλόγλωσσα χωριὰ ἀνακατέψανε τὶς λαλιές τους. Ἔτσι καὶ τὰ παραμύθια μοναχά τους, ποὺ νὰ πῆς, ἀνακατέβουνε τοὺς τύπους, ἄφησε ποὺ στὰ ἴδια τὰ Νένητα ἔτυχε νἀκούσω μιὰ ὀνομαστικὴ *ου* τοῦ ἑνικοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου, ἐνῶ τέτοιο *ου*, ἀντὶς ἄτονο *ο*, δὲν εἶναι συνήθεια σὲ κεῖνα τὰ χωριά. Ὅπως ὅμως καὶ στὴν κοινή μας γλῶσσα, ἡ αἰτιατικὴ πληθυντικὴ τοῦ θηλυκοῦ *τὶς ἀνάγκη* νὰ γεννήθηκε στὴ Θεσσαλία ἢ σὲ κανένα μέρος τῆς Ῥωμιοσύνης, ὅπου τὸ ἄτονο *ε* γίνεται *ι*, μὲ τέτοιον τρόπο ἀλληλοδανίζουνται τύπους καὶ τὰ χωριά. Ὥςτε φτάνει νὰ εἶναι στὴ μέση γλῶσσα φιλολογικὴ — φιλολογία καὶ τὰ παραμύθια — κι ἀμέσως βγαίνει κοινὴ γλῶσσα, εἴτε περιωρισμένη σὲ δυὸ τρεῖς χωριολαλιές, εἴτε κι ἀπὸ ντοπιολαλιὲς καμωμένη, καθὼς στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσσεια. Εἶναι ἀναντίλεχτο πὼς πρέπει νὰ ταξιδέψανε καὶ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, γιὰ νὰ δείχνουνε τόσο ἀλλόκοτη διγλωσσία — διγλωσσία ἐννοεῖται ποὺ μὲ τὴ σημερνή μας μήτε συγκρίνεται, ἀφοῦ τότες τὴν ἀποτελούσανε γλῶσσες ζωντανές.

Εἶχα σκεφτῆ νὰ τὰ μελετήσω ἀφτὰ σὲ χωριστὸ βιβλίο, καὶ τὀμηρικὸ τὸ ζήτημα καὶ τὴ φιλολογικὴ δημοτικὴ κι ἄλλα χίλια, ἐπειδὴ μοῦ φαινότανε πὼς ἄξαφνα γύριζα πίσω ἴσια μὲ τὰ παλιά, τὰ προϊστορικὰ τὰ χρόνια, πὼς τὴν ἀρχαία μας τὴ γλῶσσα τὴν παρακολουθοῦσα σὲ κάτι ὠγύγιες ἀλλαγές της, γιατὶ ὅταν ἐρχότανε κανένας κι ἀντὶς *ἀκούσης*, μοῦ τὸ πρόφερνε *ἀκούης*, ἀμέσως θαῤῥοῦσα πὼς βρισκόμουνε στὴν ἐποχὴ ὅπου κάποιος πρόγονός μας, στὴν ὁμιλία, μοῦ ἔλεγε κ' ἕνα *γένεος*, ἀντὶς τὸ κοινὸ τότες *γένεσος*, ποὺ μᾶς τὸ κοπανίζουνε στὰ σκολειά, μὰ ποὺ δὲ μᾶς τὸ δείχνουνε στὴ ζωή. Ἡ δουλειά μου εἴτανε ἄλλη, κ' ἤθελα νὰ ξετάσω σὲ τί μοιάζουνε, σὲ τί δὲ μοιάζουνε κοινὴ γλῶσσα καὶ χωριολαλιά, ποιὰ

εἶναι τῆς καθεμιᾶς τὰ γνωρίσματα, μὲ τί τρόπο κι ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ χωριοῦ μπορεῖς νὰ καταλάβῃς τοὺς νόμους τοὺς γενικούς. Λούστηκα στὴν καθάρια γλώσσα τοῦ Πυργιοῦ, ὅπου κάθησα μῆνα, πότισα μὲ τὰ πυργούσικα τὴν ψυχή μου, ἀφοῦ πρῶτα εἶχα προσπαθήσει νὰ ξεκαθαρίσω τῆς γλώσσας μας τὰ ἱστορικά, κι ἀφοῦ κατόπι πάσκισα νὰ τὴν ἀρπάξω ἀπὸ τὰ χείλια ὁλωνῶνε.

Κ' ἔτσι ἔγινε τὸ *Ταξίδι μου*.

Τὸν πρόλογο τοῦ *Ταξιδιοῦ*, τὸ γλωσσολογικὸ τὸν πρόλογο, ἀλλοῦ τὸν ἔγραψα καὶ θὰ δημοσιεφτῇ πιὸ ὕστερα στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*. Ἐδῶ, γιὰ τὴ γλώσσα δὲ θέλω νὰ πῶ παρὰ δυὸ λόγια. Πρέπει κανεὶς κάπου κάπου νὰ ξετάζῃ τὸν ἑαφτό του, γιὰ νὰ δῇ σὲ τί βαθμὸ βρίσκεται, νὰ συγκρίνῃ τὰ περασμένα του μὲ τὰ παρούμενα καὶ νὰ καταλάβῃ ἂν ἄλλαξε ἢ δὲν ἄλλαξε ἰδέες, ποιὲς ἄλλαξε καὶ πῶς. Ἀφτὸ ἔκαμα στὴν *Ἀπολογία*[1] μου. Μὲ εἴπανε πολλὲς φορὲς καὶ μὲ λένε ἀκόμη φανατικό. Φανατισμὸς στὴ γλώσσα, ὅπως τὸ ἐννοοῦνε οἱ κατηγορητάδες μας, σημαίνει νόμος ἐθνικός. Ἅμα θέλῃς νἀκούσῃς τὸ νόμο καὶ νἀκολουθήσῃς τὴ γραμματική, νομίζουνε πὼς εἶναι ἀπὸ πεῖσμα ἢ ἀπὸ καμιὰ ὑπερβολικὴ πεποίθηση στὴ δύναμή σου. Πεποίθηση ἀνάγκη νἄχῃς. Μὰ ἐγὼ κι ἀπὸ τότες ποὺ καταπιάστηκα τὸ *Ταξίδι*, ἔλεγα πάντα πὼς γλώσσα μᾶς χρειάζεται, ὄχι τάχα γιὰ νὰ γράφουμε τὰ βιβλία μας καὶ σώνει, παρὰ γιὰ νἀπολάψῃ στὸ τέλος μιὰ γλώσσα καὶ τὸ ἔθνος, δηλαδὴ νὰ τὴ μαθαίνουνε τὰ παιδιὰ στὸ σκολειό, ἐπειδὴ συλλογιόμουνε τὸ μέλλο κι ἀφτὸ πρέπει νὰ συλλογιούμαστε. Ὅταν ὅμως βάζεις τέτοιο πρᾶμα μὲ τὸ νοῦ σου, ὅταν ἀποβλέπεις στὰ παιδιά, μοῦ φαίνεται ἀπαραίτητο νὰ τοὺς δώσῃς καὶ μιὰ γραμματική. Ἡ γραμματική σου πάλε θὰ βασίζεται σὲ κάποιους κανόνες. Νά λοιπὸν ποὺ γίνεσαι φανατικός. Τὴ γραμ-

1) Τραβιοῦνται τὰ πρῶτα φύλλα, πρὶν ἀκόμη στείλω τὴν Ἀπολογία στὸ Νουμά. Θὰ σημειώσω λοιπὸν τὸν ἀριθμὸ μόνο στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

ματικὴ ἐγὼ τὴν ἔγραψα μὲ κάθε λέξη, μὲ κάθε τύπο τοῦ *Ταξιδιοῦ*. Ἂν ὑπάρχει κανένα γλωσσικὸ προτέρημα στὸ *Ταξίδι*, θαῤῥῶ ἴσια ἴσια πὼς εἶναι ἡ γραμματική του ἡ ὡρισμένη, ὁ φανατισμός του, σὰν ἀγαπᾷς. Κατόπι παραδέχτηκα στὰ γραφτά μου καὶ διάφορους τύπους γιὰ μιὰ λέξη, ὅλους ἐννοεῖται δημοτικούς. Σήμερα ξανάρχουμαι στὸ σύστημα τοῦ *Ταξιδιοῦ*, ἀπὸ τὴ σκέψη ποὺ σᾶς μολογοῦσα γιὰ τὰ παιδιά. Καὶ τὸ *Ταξίδι* τὸ ἴδιο, ἀκόμα καὶ κεῖ ποὺ τἄλλαξα, τἄλλαξα γιὰ νὰ σιάξω κάπως τὴ γραμματική του, ἴσως γιὰ νὰ φαρδύνω, μὰ συνάμα καὶ γιὰ νὰ χαράξω πιὸ στενὰ τὰ σύνορά του. Λ. χ., ἔβαλα παντοῦ τελικὸ *ε* στὴ ῥηματικὴ τὴν κατάληξη, ἐνῶ πρῶτα ἔβαζα μόνο *ν*, καὶ σκοτωνόμουνε ὥςπου νἀρχίση μὲ κανένα *π τ κ* ἡ ἀκόλουθη λέξη. Ἀφοῦ ἐγὼ σκοτωνόμουνε, πῶς νὰ μὴ δυσκολεφτοῦνε οἱ ἄλλοι; Πιὸ σωστὸ νὰ τἀποφασίσουμε, μιὰ καὶ καλή, πὼς *ἔχουν*[1] κτλ. πιὰ δὲ γράφουμε καὶ θὰ τὸ γράφουμε πάντα *ἔχουνε* κτλ., γιατὶ τὸ *ν* ἀφτό, ἂν τἀφήσουμε, εἶναι ἄξιο, γιὰ λόγους ποὺ ἀλλοῦ τοὺς εἶπα, νὰ μᾶς φέρη σὲ μπελάδες μεγάλους, νὰ μᾶς χαλάση καὶ τὴ γλῶσσα.

Μοῦ κόστισε πολὺ νὰ τἀλλάξω, ἐπειδὴ τὸ *Ταξίδι* δὲν ἤθελα νὰ τἀγγίξω, σὰν εἶδος *ντοκουμέντο* ποὺ εἶναι. Εἶχα τότες καὶ τὴ συνήθεια νὰ τελειώνω μὲ παροξύτονα τὶς περισσότερες φρασοῦλες. Τὸ *ἔχουνε* καὶ τὰ τέτοια μοῦ καταστρέφανε τὸ ῥυθμό μου. Τί νὰ γίνη; Συλλογίστηκα τὰ παιδιά, τὴ γραμματική, τὸν κανόνα, τὴν ἐρκολία, καὶ τἄλλαξα. Εἶναι ἡ πιὸ σημαντική μου ἀλλαγή, τουλάχιστο στοὺς τύπους. Μὰ καὶ στὸ λεχτικὸ καὶ στὸ ὕφος ἄλλαξα λίγα. Ὅταν ἔχει κανεὶς τὴν κακὴ συνήθεια νὰ δημοσιέβῃ πολλά, δὲν πρέπει νὰ πασπατέβῃ μὲ τὸ παραπάνω τὰ παλιά του. Κάλλια νὰ κάμη καινούρια.

1) Τὸ ἔχουν, τὸ φοβούμουν κι ὅλα τἄλλα. τάκαμε ὁ λαός· μὰ ἡ καθαρέβουσα τοῦ τὰ πῆρε, τάβαλε ὅπου δὲν ἔχουνε τὸν τόπο τους, καὶ γενήκανε σὰ μισοὶ δασκαλισμοί.

Ἔπειτα δὲ μοῦ φάνηκε σωστὸ νὰ κάθουμαι τώρα νὰ στολίζω τὸ *Ταξίδι* μὲ τεχνοσοφίες ποὺ δὲν τὶς εἶχε πρῶτα. Βέβαιο πὼς σήμερα θὰ γράφω κάπως καλήτερα τὴ γλῶσσα. Πιὸ τίμιο νὰ μὴ γελῶ τὸν ἀναγνώστη καὶ νἀφήσω στὴ θέση τους κάτι ἀδέξια καὶ νεανήσια ποὺ τότες δὲν τὰ πρόσεχα. Τὶς ἐπανάληψες, τὶς χασμωδίες καὶ τὰ τέτοια, ὅση ὄρεξη κι ἂν εἶχα, τὸ νόμισα περιττὸ νὰ τὰ σιάξω. Διώρθωσα ὅμως ἄλλα μερικά. Θυμοῦμαι σὰ βγῆκε τὸ *Ταξίδι,* μέσα στὶς φωνές, στὶς βρισιὲς καὶ τὸ κακό, τἀσήμαντα λαθάκια, μόλις πεντέξη, ποὺ πήγανε νὰ μοῦ ξεσκαλίσουνε. Δὲ βρίσκανε ἄλλα. Ἐγὼ τοὺς ἄφινα, ὅσο τὸ κάνανε γοῦστο, νὰ φωνάζουνε, κ' ἔπαιρνα σημείωση γιὰ ἕνα ἢ δυὸ σωστὰ ποὺ τύχαινε νὰ ποῦνε. Μὰ τὰ περισσότερα λάθια ποὺ ξεσηκώνανε, νόημα δὲν εἴχανε. Τὸ σπουδαιότερο μοῦ τὄδειξε κάποιος ποὺ χτυποῦσε κατακέφαλα τὴ δημοτική, τὴν ἀκανόνιστη, καὶ ποὺ ὡστόσο φαίνεται πὼς θὰ τὴν ἤξερε λιγάκι, ἀφοῦ μὲ κατηγοροῦσε ποὺ ἔβαλα *γιὰ* στὴν ἀκόλουθη φρασούλα· *γιὰ πρώτη φορά, σ' ἀφτὸ τὸ βιβλίο, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κ' ἑνότητα ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ* (ἔκδ. α', σ. β'), ἀντὶς νὰ πῶ *πρώτη φορά,* δίχως τὸ *γιά.* Τὸ *γιὰ πρώτη φορά,* τὸ λένε, τὸ διάβασα κιόλας σὲ πολλοὺς δικούς μας· δὲν εἶναι καὶ μεγάλος ξενισμός, γιατὶ λέμε *πῆγα γιὰ μισὴ ὥρα,* ποὺ μοιάζει λιγάκι. Ὡστόσο θαῤῥῶ πὼς ὁ κάποιος εἶχε δίκιο· πιὸ ῥωμαίϊκο ἔτσι, δηλαδὴ σκέττα *πρώτη φορά.* Ἄλλοι πάλε μοῦ δείχνανε, ὄχι τὰ δικά μου, παρὰ τὰ δικά τους τὰ λάθια· δὲν ξέρανε καὶ κάνανε τὸ σοφό, καθὼς τὄπαθε κεῖνος ποῦ *τἀναφόρια,* πάει νὰ πῇ τὰ *ῥέματα,* τὰ ἤθελε *ἀνηφόρια!*

Καιρὸς δὲ μοῦ ἀπομνήσκει νὰ τὰ πάρω ἕνα ἕνα. Μήτε ἀξίζει. Ἐγὼ εἶμαι καὶ καλὸ παιδί. Σὰ δίσταζα, σὰ δὲν εἴμουνε ὅλους διόλου βέβαιος γιὰ καμιὰ λέξη, τὴν ἄλλαξα καὶ τούτη στὴ δέφτερη ἔκδοση ἐδῶ, λ. χ. τὸ *βιὸς* (ἔκδ. α', σ. 72), ποὺ καὶ γι' ἀφτὸ μοῦ ῥιχτήκανε. Κι ὅμως νομίζω πὼς δὲ γίνεται, καὶ θὰ τἄκουσα μὲ τὴ σημασία ποὺ τὄχω. Δὲν πειράζει. Ἂς

λείψη μιὰ λέξη· ὁ πλοῦτος δὲ μᾶς λείπει. Φτάνουνε πιὰ οἱ φιλονικίες. Γιὰ κάτι ἄλλα κι ὄχι γιὰ τὰ αἰώνια γλωσσικὰ καὶ γλωσσολογικά, θέλω σήμερα νὰ σᾶς μιλήσω. Μὲ τί τρόπο καὶ σκοπὸ ξαναδημοσιέβω τὸ *Ταξίδι μου*, πῶς μὲ βοήθησε στὸ ξαναπέρασμα ὁ χρυσός μου ὁ Ἀργύρης, ἀφτά, σὰν τὰ γυρέβετε, θὰ τὰ βρῆτε στὴν *Ἀπολογία*[1].

Ὅταν κανεὶς γράφει, ἐννοεῖται κι ἀπαρχῆς πὼς πρέπει νὰ ξέρη τὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας ποὺ γράφει. Μὰ δὲ φτάνει

1) Τὴ σελίδωση τῆς Α΄ ἐκδ. μαζὶ μὲ τὴ σελίδωση τῆς Β΄, τὶς σημειώνω στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, χωριστά, σ᾽ ἕναν πίνακα συγκριτικὸ ἢ σ᾽ ἕνα Συνταιριασμό, ποὺ συνταιριάζει δηλαδὴ τὶς δυὸ τὶς σελιδώσες. Καθὼς εἶπα στὴν Ἀπολογία, ἔκαμα Κατάλογο γιὰ κάτι λέξες τοῦ Ταξιδιοῦ, μὰ ἐπειδὴ μερικὲς ἀπ᾽ ἀφτὲς βρίσκουνται μόνο στὴν πρώτη ἔκδοση, καὶ τὶς ἀλλάζω στὴ δέφτερη, μπορεῖ κανεὶς πιὸ ἔφκολα μὲ τὸν πίνακα νὰ κοιτάξη ποιὰ λέξη ἔχω στὸ πρῶτο Ταξίδι, καὶ ποιὰ μπῆκε στὴ θέση της ἐδῶ. Ἡ Ἀπολογία δὲ λέει τίποτα γιὰ μιὰν ἄλλη μικρούτσικη ἀλλαγή. Ἀφοῦ ἀκολουθοῦμε τὴν παλιὰ ὀρθογραφία ποὺ συνηθίζει περισπωμένη στὰ τελικὰ μακρόχρονα, εἴτανε σωστὸ νὰ γράψω μὲ περισπωμένη τὸ ποῦ καὶ τὸ πῶς. Μοῦ δείξανε ὅμως πὼς μᾶς συφέρνει νὰ κρατήσουμε τὴν περισπωμένη μονάχα ὅταν τὸ ποὺ καὶ τὸ πὼς εἶναι ρωτηματικά. Θὰ πῆς, πὼς ἢ πῶς, στὸ χαρτὶ ἀπάνω, τὸ ἴδιο κάνει· λοιπὸ δὲν κερδίζουμε τίποτις· ποιὸς θὰ προφέρῃ περισπωμένη; Κερδίζει τὸ μάτι· κερδίζει κ᾽ ἡ προφορά. Σὰ μιλοῦμε, ἀλλιῶς μελῳδοῦμε ἀναφορικὸ ποὺ καὶ ποῦ ρωτηματικό. Ἴσια ἴσια τὸ διαφορετικὸ τὸ μελῴδημα μᾶς τὸ φανερώνει κ᾽ ἡ διαφορὰ τοῦ τόνου τοῦ τυπωμένου. Ἔτσι κρατοῦμε κιόλας τὴν περισπωμένη ἐκεῖ ποὺ τὴν εἶχε κ᾽ ἡ ἀρχαία. — Τὸ ποὺ πάλε, ὅπου τὸ εἶχα στὴ θέση τοῦ πώς, τἄλλαξα. Προτίμησα ὅμως νὰ μὴν ἀλλάξω ἄλλο ἕνα καὶ παντοῦ βάσταξα τὸ πολίτικο τὸ διῶ, νὰ διῆς, διές. Ὄχι δηλαδὴ πὼς ἀπὸ παλιὰ συνήθεια μοῦ κοστίζει τάχα νὰ τὸ χαλάσω, μὰ γιατὶ δὲν ταιριάζει νὰ εἴμαστε ἀχάριστοι. Ἀφοῦ εἶμαι Πολίτης, σωστὸ νὰ μείνῃ στὸ πρῶτο μου τὸ βιβλιο κ᾽ ἕνα θυμητάρι τῆς ἀγαπημένης μου τῆς Πόλης, σὰ βοῦλλα του πρωτοχάραχτη. — Χαίρουμαι πολὺ ποὺ τάξιώθηκα νὰ βγάλω ἀπὸ παντοῦ τὴν παράξενη λεξη Γραικός, ἀντὶς τὸ Ῥωμιὸς τὸ κυριολεχτικό, ποὺ δὲν τολμοῦσα φαίνεται νὰ τὸ γράψω, ποὺ δὲν εἶχε τότες καὶ πολλὴ πέραση, μὰ ποὺ σήμερα νομίζω πὼς μαζι μὲ τὴν ἱστορική του σημασία καὶ ἀξία, τοῦ δώσαμε κάποια ποίηση. Στὸ ἀφτί, ὅταν τἄφτί μας ἀκούει δίχως πρόληψη καὶ πάθος, ἡ λεξη Ῥωμιὸς εἶναι καὶ πολὺ ὄμορφη, ἔχει δική της ἁρμονία, γιατὶ πρέπει νὰ πῇ τὸ λόγο της κ᾽ ἡ τεχνη, ὄχι πάντα καὶ πάντα ὁ δασκαλισμός.

νὰ ξέρῃς τὴ γραμματική, γιὰ νὰ γράψῃς βιβλίο, ἅμα δὲν εἶναι μόνο καὶ μόνο ἐπιστημονικό, ἂν καὶ στὴν ἐπιστήμη τὴν ἴδια χρειάζεται κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ξερὴ ἐπιστήμη. Τὸ κάτι ἀφτὸ χρειάζεται ἀκόμη περισσότερο στὴ φιλολογία. Τί εἶμαι, γλωσσολόγος ἢ ψυχολόγος, ἐπιστήμονας ἢ ποιητής, καλὰ καλὰ δὲν τὸ κατέχω, νὰ σᾶς τὸ πῶ. Ἴσως δὲν εἶμαι καὶ τίποτις. Ἕνα πρᾶμα νοιώθω, πὼς εἴτε λέξη πιάνω νὰ φιλολογήσω εἴτε ἀθρώπινη ψυχή, διαφορετικὴ δουλειὰ δὲν κάνω κι ὅσο ἡ μιὰ μὲ συνεπαίρνει, τόσο μὲ συνεπαίρνει κ' ἡ ἄλλη. Παλιὰ πρόληψη κιόλας πὼς ἡ φαντασία, ἡ δημιουργικὴ φαντασία, δὲν παίζει ῥόλο, καὶ ῥόλο σημαντικό, στὴν ἀποκάλυψη κάθε ἀλήθειας. Καθὼς πλέκεις ἕνα ῥομάντζο, ἔτσι καὶ τὰ ἱστορικὰ τὰ φαινόμενα τὰ συνταιριάζεις. Λογικὴ παντοῦ θέλει, γιὰ νὰ βγῇ τὸ συμπέρασμα σωστό. Θέλει καὶ ἀγάπη. Ὡραῖα τὸ ξεδιάλισε ὁ Παλαμᾶς· «ἑτοιμάζουμε καὶ τἄρθρα μας, καθὼς συνθέτουμε καὶ τὰ τραγούδια μας. Μὲ τὸν ἔρωτα καὶ μὲ τὸ μεθήσι. Ὅπως ἀπὸ κάτου ἀπὸ τὸ πιὸ ἐλεύτερο φτερούγισμα τοῦ ποιητῆ μπορεῖ νὰ κρύβεται ἡ καλομετρημένη τοῦ κριτικοῦ παρατήρηση, ἔτσι κ' ἕνα ἄρθρο πεζογραφικὰ δουλεμένο, καὶ μὲ ὅλη του τὴ δασκαλικὴ μορφή, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ξένο πρὸς κάποια δημιουργικὴ πνοή, καὶ πρὸς τὴν Ποίηση νὰ στέκῃ πολὺ πιὸ κοντὰ κι ἀπ' ὅσο κανεὶς ὑποψιάζεται. Πολλὲς φορὲς τυχαίνει νὰ τὰ ζυγιάζουμε τὰ τραγούδια μας καὶ νὰ τραγουδᾶμε τἄρθρα μας.» (*Νουμᾶς,* ἀρ. 40, 1905).

Νὰ μὴ σᾶς τὸ κρύφτω, ἐγὼ τὸ *Ταξίδι μου*, σὰν τὄγραψα, θέλησα νὰ τὸ *τραγουδήσω*. Μπορεῖ νὰ γελιοῦμαι καὶ νὰ μοῦ πῆτε σεῖς πὼς ἡ ἀπαίτηση μεγάλη, νὰ γυρέβω νὰ περάσω ἄξαφνα καὶ γιὰ ποιητής. Μὰ τί νὰ σᾶς κάμω ποὺ τὴν ἀπαίτηση τὴν ἔχω; Τὸ δήλωσα κι ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση· «Τὸ βιβλίο μου εἶναι παραμύθι, ὄχι ταξίδι (σ. δ')... ἀφτὸ τὸ βιβλίο, μόλον ὅτι ἔχει βάση τὴ γραμματική, γράφηκε μόνο

καὶ μόνο γιὰ νὰ μπορέσῃ, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ διασκεδάσῃ τὸν κόσμο μὲ λίγη φαντασία καὶ ποίηση » (σ. 268). Καὶ στὴν ἀρχὴ λοιπὸ καὶ στὸ τέλος ἀφτὸ ἔλεγα· στὴ μέση προσπάθησα μάλιστα καὶ νὰ τὸ δείξω, πὼς ἔννοιωθα κάπως ἀπὸ ποίηση.

Ἔτυχε ὡστόσο μιὰ μέρα νἀκούσω ἀπὸ κάποιο φίλο μου ἕνα λόγο, ἕνανε ἀπὸ κείνους τοὺς λόγους ποὺ ἔτσι, στὰ καλὰ καθούμενα, σοῦ ξανοίγουνε ἀφανέρωτους κόσμους, εἶναι ἄξιοι νὰ σοῦ ἀλλάξουνε καὶ τὴν πίστη, γιατὶ σὲ κάνουνε νὰ καταλάβῃς, ὄχι ἑνὸς ἄτομου παρὰ ἑνὸς τόπου ὁλάκαιρου νοῦ καὶ ψυχή. Πρέπει ὅμως πρῶτα νὰ μάθετε πὼς ὁ φίλος μου ἀφτὸς εἶναι ὁ ἴδιος ποιητής, ἄγνωστος ἴσως στοὺς περισσότερους, μὰ νὰ μὴ θαῤῥοῦμε πάλε πὼς ὁ ἀδημοσίεφτος ἢ καὶ λίγο δημοσιεμένος ποιητὴς δὲν ἀξίζει κάποτες τοὺς ἄλλους. Ὁ δικός μου μάλιστα ἔχει αἴστημα τόσο φίνο, τόσο ἀψηλὴ καὶ σίγουρη ἀντίληψη τῆς τέχνης, ποὺ πολὺ σπάνια τὴ βρίσκεις. Εἶναι καὶ κριτὴς πρώτης τάξης, ἐννοεῖται καὶ δημοτικιστής. Τὸ *Ταξίδι μου* τὸ διάβασε ἀμέσως, ἀμέσως τοῦ ἄρεσε, ἀμέσως μοῦ ἔγραψε χίλια δυὸ νὰ μοῦ τὸ παινέσῃ, νὰ μοῦ πῇ πὼς μπῆκε στὸ νόημα, πὼς ἡ μόνη γλῶσσα εἶναι ἡ ἐθνικὴ καὶ πὼς ὁ ἀγώνας εἶναι ἅγιος καὶ μεγάλος.

Περνοῦνε δέκα χρόνια. Ὁ φίλος μου ξαναδιαβάζει τὸ *Ταξίδι* καὶ μοῦ γράφει μέσα στἆλλα ποὺ μοῦ ἔλεγε γιὰ τὸ ζήτημα, καὶ τἀκόλουθα λόγια· « Τοῦ κάκου ! Εἶσαι ποιητής. »

Τὰ συλλογίστηκα πολλὲς φορὲς ἀπὸ τότες τὰ λόγια του ἀφτά, κ' ἔφτασα νομίζω σ' ἕνα δυὸ συμπεράσματα, ποὺ ἴσως ἄχαμνὸ δὲν εἶναι νὰ τὰ ξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντά, γιατὶ ἔχουνε γενικὴ σημασία, τουλάχιστο καθὼς τὰ βλέπω τὰ πράματα. Τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἔχει τὰ ψυχολογικά του. Ἀφτὰ θὰ μελετήσουμε, κ' ἔτσι μπορεῖ νὰ ῥίξουμε ματιὰ βαθήτερη καὶ στὴ σημερνὴ ψυχολογία τοῦ Ῥωμιοῦ.

Τὸ πιὸ περίεργο, τὸ πιὸ ἀπίστεφτο ποὺ ἀκολούθησε στὸ

περίφημο ζήτημα, μοῦ φαίνεται πὼς δὲν τὸ παρατήρησε ὡς τώρα κανένας. Καὶ φυσικὸ νὰ μὴν τὸ παρατηρήση, ἀφοῦ ὁ καθένας ἔβρισκε πὼς ὅλα εἴτανε σὲ τάξη ὅπως εἴτανε, ὅπως τὰ συνήθισε καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὰ φανταστῆ ἀλλιῶς. Δὲ θέλω νὰ κατηγορήσω τὸν Κοραῆ· ὁ Κοραῆς εἶχε μάθηση, δὲν τοῦ ἔλειπε καὶ κάποια ἐπιστημονικὴ ἀξία ἢ σὰν προτιμᾶτε, κάποιο μύρισμα τῆς ἐπιστήμης. Εἴτανε ἱκανὸς νὰ σοῦ διορθώση κ' ἕνα κείμενο ἀρχαῖο, νὰ σοῦ βρῆ τὴ σωστὴ διόρθωση. Στὴν Ἐβρώπη ὀνομάζουνε *φιλόλογους*[1] ἢ *philologues,* ὅσους παίρνουνε γιὰ βάση τῶ σπουδῶ τους, ὄχι τὰ *λόγια* οὔτε τοὺς *λόγους* οὔτε τὸ *λόγο*, καθὼς τάχα τὸ δηλώνει ὁ κάπως ἀταίριαστος ὅρος, παρὰ ὅ τι *γραφτὸ* ὑπάρχει, ἐπειδὴ τὸ κάτω κάτω ἡ *philologie* ἐκεῖ πέφτει, ὅπως κι ἂν τὸ γυρίσης, κι ὁ *φιλόλογος* ἢ *philologue* τέτοια δουλειὰ κάνει, ἀφοῦ στηρίζεται εἴτε σὲ κώδικα, εἴτε σὲ πάπυρο, εἴτε καὶ σ' ἐπιγραφή, ὅταν τύχη. Ῥωμαίϊκα θὰ τὸν ποῦμε *γραφτοδίφη*, καὶ σκοπὸ δὲν ἔχω νὰ τἀναιρέσω πὼς γραφτοδίφης μὲ ὄνομα στάθηκε ὁ Κοραῆς.

Ἀνοίξτε τώρα τὰ βιβλία του. Σᾶς τὸ λέω δίχως πάθος κανένα, κι ἅμα μοῦ ῥίξετε καὶ σεῖς κάθε πάθος ἀλάργα στὸ γιαλό, θὰ μοῦ τὸ μολογήσετε πὼς στὰ βιβλία τοῦ Κοραῆ δὲν πρέπει νὰ γυρέβουμε τίποτα ποὺ νὰ μοιάζη μὲ τέχνη, μὲ ποίηση, μὲ φαντασία, τίποτα ποὺ νὰ σοῦ δείχνη τὸ *φιλολόγο*, γιατὶ ὁ *littérateur* νομίζω πὼς ταιριάζει νὰ ὀνομαστῆ *φιλόλογος,* ἀφοῦ ἴσια ἴσια ὁ φιλολόγος ἀνάγκη καμιὰ δὲν ἔχει νὰ βασιστῆ στὰ *γραφτά*, παρὰ ἡ σπουδή του κ' ἡ ἀγάπη του

1) Ὁ τονισμὸς τῆς καθαρέβουσας, φιλόλογος, εἶναι εἶδος ψεφτιά, γιατὶ τὄμαθε παροξύτονο (philológue, ἢ *filológ),* κ' ἔτσι τὄλεγε πρῶτα· ἔτσι τὄχει καὶ τὸ Λεξικὸ τοῦ Κορομηλᾶ (Λεξ. γαλλοελλην.... Μ. Γ. Σχινᾶ καὶ Ἰ. Ν. Λεβαδέως, Ἀθ. 1861), « philologue, φιλολόγος », παροξύτονα· ἔπειτα θέλησε ἡ καθαρέβουσα νὰ τὸ ξελληνίση σὰ νὰ τἀνακάλυψε μοναχή της. Τὸ βάζουμε προπαροξύτονο ἐδῶ γιὰ νὰ δείξουμε τὴ διαφορὰ μὲ τὸ φιλολόγο, τὸν παροξύτονο, ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια.

εἶναι ὁ *λόγος* ὁ ζωντανός. Ἄλλο λοιπὸν ὁ *γραφτοδίφης* κι ὁ *φιλολόγος* ἄλλο.

Δὲ θἀδικήσουμε μήτε τον κ. Κόντο, λέγοντας πὼς καὶ στὰ δικά του τὰ συγγράμματα φιλολογία καμιὰ δὲν ὑπάρχει, καμιὰ ποίηση, τέχνη καμιά. Ὡστόσο ξέρουμε πὼς ὁ Κοραῆς ὅσο κι ὁ Κόντος θελήσανε νὰ ταχτοποιήσουνε τὴ γλώσσα, μᾶς διδάξανε ποιοὺς τύπους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, ποιοὺς ὄχι, μ' ἕνα λόγο, πῶς πρέπει νὰ γράφουμε. Κατόπι θὰ τρίβουνε τὰ μάτια τους γιὰ νὰ τὸ πιστέψουνε, σὰν τύχῃ καὶ τὸ διαβάσουνε, πὼς μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, βγήκανε ἀθρῶποι ξένοι πρὸς τὴν τέχνη, ξένοι πρὸς τὴν ποίηση, ξένοι πρὸς τὴ φαντασία, ξένοι πρὸς καθετὶς φιλολογικό, νὰ μᾶς μάθουνε τί γλώσσα χρειάζεται ἡ φιλολογία, δηλαδὴ ἕνα πρᾶμα ποὺ ἢ δὲ σημαίνει τίποτα ἢ σημαίνει τέχνη, ποίηση, φαντασία, λόγο ζωντανό. Μὲ τί δικαίωμα, κανεὶς βέβαια δὲ θὰ μᾶς τὸ πῇ. Μπορεῖ νὰ καρκήθηκα πιὸ ἀπάνω πὼς εἶμαι ποιητής. Μὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ τὄχετε γιὰ σίγουρο πὼς ἂν εἴμουνε μόνο γλωσσολόγος, ποτέ μου, ποτὲ δὲ θὰ τολμοῦσα νἀνακατωθῶ σὲ ζήτημα ποὺ ὅσο γλωσσικὸ κι ἂν εἶναι, εἶναι ὅμως ζήτημα φιλολογικό. Καὶ νὰ δῆτε πὼς κάθε φορὰ ποὺ μορφώνεται γλώσσα φιλολογική, ὁ ποιητὴς ἢ κι ὁ ἁπλὸς φιλολόγος ἀναγκάζεται λίγο πολὺ νὰ κάμῃ καὶ τὸ γλωσσολόγο. Θἀκούσῃ πῶς μιλοῦνε οἱ συντοπῖτες του, θὰ πάῃ σὰν τὸ Malherbe στὸ *πεφτοπάζαρο* νἀρπάξῃ ἀπὸ τοῦ πιὸ πρόστυχου, ἀπὸ τοῦ *χαμάλη* τὸ στόμα τὴν ἀληθινή, τὴν *καθαρὴ λαλιά*[1], ἢ σὰν τὸν Ντάντε, θὰ μα-

1) « Quand on lui demandoit son avis de quelque mot françois, il renvoyoit ordinairement aux crocheteurs du port au Foin, et disoit que c'étoient ses maîtres pour le langage. » *Œuvres de Malherbe*, éd. L. Lalanne, Paris, Hachette, 1862, I, p. LXXIX, *Vie de Malherbe*, par Racan ; κοίτ. καὶ *Essais de grammaire historique*, I, σ. 296, σημ. 1. — Ὁ Malherbe ἀφτὸς περνᾶ γιὰ πατερας τῆς φιλολογικῆς γαλλικῆς γλώσσας, ποὺ ἔχει τόση ἐβγένεια, κι ὁ Racan, ποὺ τὰ δηγᾶται, εἴτανε γλυκός, χαριτωμένος ποιητής, κ' ἔγραφε ὡραῖα τὴ γλώσσα τοῦ χαμάλη.

ζώξῃ λέξες καὶ τύπους ἀπὸ διάφορες ντοπιολαλιές, γιὰ νὰ στήσῃ γλώσσα κοινή. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπου τὸ ζήτημα εἶναι πιὸ δυσκολόλυτο, ἴσως θέλει γλωσσολογία περισσότερη. Ὅπως κι ἂν εἶναι, ὁ ποιητὴς ἔχει πρῶτα νὰ πῇ τὸ λόγο του κι ὄχι ἄλλος, ἀφοῦ γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ ποιητῆ γίνεται ζήτημα.

Κανένας ὡστόσο στὴν Ἑλλάδα δὲν ἀπόρησε ποὺ ἕνας Κοραῆς ἢ ἕνας Κόντος ἤρθανε νὰ μᾶς φιλολογήσουνε. Κι ἀπὸ κεῖ βλέπουμε ποῦ μᾶς κατάντησε ὁ δασκαλισμός. Στὰ κλασσικὰ τὰ χώματα τῆς φιλολογίας, ὁ κόσμος μήτε τὸ ὑποψιαζότανε πιὰ πὼς ὑπάρχουνε τέχνη, ποίηση, φαντασία καὶ πὼς ἴσια ἴσια δουλειὰ τῆς γλώσσας τῆς φιλολογικῆς ἀφτὰ εἴτανε. Δὲν τὸ ὑποψιαζότανε, ἀφοῦ τὴ φιλολογία του τὴν πρόσμενε ἀπὸ τοὺς ἀφιλολόγητους. Καὶ τόσο κατάϐαθα τοῦ στρεϐλώσανε τὰ μυαλά, ποὺ στὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἀπὸ τοὺς Κοραῆδες, πρὶν ἀπὸ τοὺς Κόντους, φανήκανε φιλολόγοι, φανήκανε τεχνῖτες, φανήκανε ποιητάδες, κι ὡστόσο ἀκολουθοῦσε τοὺς ἄλλους ὁ Ῥωμιός, χωρὶς οὔτε στιμούλα νὰ τὸ στοχαστῇ πὼς ἀφτοὶ δὲν εἴτανε οὔτε ποιητάδες, οὔτε τεχνῖτες, οὔτε φιλολόγοι. Ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα ἕνα Σολωμό, ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα ἕνα Βαλαωρίτη, ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα τὰ τραγούδια τὰ δημοτικά. Τίποτα! Γραφτοδίφηδες προσκυνοῦσε. Τόσο ἔννοιωθε ἀπὸ φιλολογία.

Καὶ τότες εἴδαμε κάτι πολὺ παράξενο. Τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἔγινε ζήτημα μόνο καὶ μόνο τῆς γλώσσας. Μὰ ξεχάστηκε παντάπασι πὼς ἡ γλώσσα τἄχει ὅλα μέσα της, ὡς καὶ τὴν τέχνη, ὡς καὶ τὴν ποίηση! Νομίσανε πὼς ἄλλο δὲ σημαίνει παρὰ γραμματική. Ὄξω ἀπὸ τὴ γραμματική, δὲν κοιτάξανε. Κ' ἔτσι, γιὰ νὰ ξανάρθουμε στὸ ταπεινό μου τὸ βιϐλίο, ὕστερις ἀπὸ δέκα χρόνια, συλλογίστηκε ὁ φίλος μου, ποὺ διόλου δὲ φταίει, πὼς τὸ *Ταξίδι* μπορεῖ νἄναι κ' ἔργο ποιητικό, ἐνῶ ἂν ὁ δασκαλισμός, ἂν ἡ καθαρέϐουσα δὲ μᾶς χαλνούσανε κάθε ὀρθὴ κρίση καὶ κάθε φιλολογικὸ αἴστημα, ἔπρεπε πρῶτα

πρῶτα νὰ προσέξῃ στὴν οὐσία, δὲν τολμῶ νὰ πῶ τὴν ἀξία τὴ φιλολογικὴ τοῦ βιβλίου μου, εἴτε γιὰ νὰ τὸ παινέσῃ εἴτε γιὰ νὰ τὸ κατακρίνῃ, κ' ἔπειτα νὰ στοχαστῇ· Νὰ δοῦμε τώρα τί λέει καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα.

Θὰ μοῦ ἀποκριθῆτε πὼς στὴν Ἑλλάδα τόσο σπουδαῖο εἶναι τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικό, ποὺ μᾶς ἀπορούφηξε νοῦ καὶ ψυχή, σὲ βαθμὸ ποὺ τἆλλα πιὰ μήτε τὰ βλέπουμε. Μὰ καὶ γὼ τί σᾶς λέω ; Θὰ μὲ πιστέψετε καμιὰ μέρα καὶ θὰ καταλάβετε πὼς μὲ τὸν πόνο τῆς καρδιᾶς μου κι ὄχι ἀπὸ παραξενιά, ὄχι ἀπὸ θέληση νὰ ψεγαδιάζω καὶ νὰ φωνάζω — θἄτανε ἀλλόκοτη θέληση, μὰ τὸ ναί ! — σᾶς τὸ εἶπα ἴσως κάποτες, πὼς ὅταν κανεὶς βλέπει ἀπὸ δῶ τὰ πράματα, πολλὰ στὴν Ἑλλάδα τοῦ ἔρχουνται σὰν παιδιάτικα, παιδιάτικη καὶ ἡ ἀντίληψη τῆς φιλολογίας. Ἀφτὰ συλλογιοῦμαι, τὴν κατάστασή μας παρατηρῶ τὴ νοητική, μιλώντας γιὰ τὰ δικά μου, καὶ μὴ θαῤῥῆτε τάχα πὼς παραπονιοῦμαι γιὰ μένα. Ἔτυχε νὰ γράψω κάμποσα, λοιπὸν καὶ κάμποσα νἀκούσω. Γι' ἀφτὸ μπορῶ καὶ κρίνω. Μήπως ἀρκετὰ δὲ μοῦ βγάλανε στὴ μέση καὶ γιὰ τὸ *Ταξίδι* ; Δὲ λέω τὶς βρισιές. Λέω καὶ τὰ καλὰ τὰ λόγια. Κάποιος ἄξαφνα, ποὺ πολὺ μ' ἀγαπᾷ, μοῦ ἔκαμε καὶ τὴν παρατήρηση, ἀφοῦ δημοσίεψα τ' *Ὄνειρο τοῦ Γιαννίρη*, πὼς φρόνιμα καταπιάστηκα βιβλίο μεγάλο, ἀλλὰ κακαιρο ῥομάντσο, γιατὶ τὸ *Ταξίδι*, ὅπως κι ἂν εἶναι, δὲν εἶχε *σειρά*, παρὰ μόνο κεφάλαια, χωριστὰ κάπως τὸ ἕνα ἀπὸ τἄλλο, κ' ἔτσι ἔμοιαζε σὰν κομματιασμένο.

Ποῦ νὰ τὸ βάλῃ ὁ νοῦς μου πὼς ἕνας στίχος μικρὸς ἀξίζει λιγώτερο ἀπὸ ἕνα μεγάλο ; Κάποτες μάλιστα πιὸ δύσκολα καταφέρνεις τὸ μικρόνε. Ἴσως κιόλας θέλει πολλὴ δουλειά, ὥςπου νὰ καταφέρῃς ἕνα σύγγραμμα ποὺ νὰ μὴ συνεχίζουνται τὰ κεφάλαιά του, κι ὅμως ἄφαντο κι ἄσπαστο φάδι νὰ τὰ συνεδένῃ ἀνάμεσά τους. Δὲν πειράζει. Τὸ ξέρω κι ἀπαρχῆς τί θὰ ποῦνε καὶ γι' ἄλλα μου βιβλία. Τὸ ξέρω, δηλαδή, ὅσο

πού φτάνει ὁ νοῦς μου, γιατὶ ὅλα ποῦ νὰ τὰ μαντέψω; Κι ὡςτόσο γράφω καὶ γράφω. Γράφω μὲ ἀγάπη. Γράφω μὲ χαρά. Γιατὶ γράφω γιὰ τὴν Ἰδέα.

Ἐδῶ μιλοῦμε. Κουβεντιάζουμε ξέγνοιαστα, φιλικά, σᾶς ἀνοίγω τὴν καρδιά μου. Μὰ παράπονο κανένα δὲν ἔχω. Καὶ πῶς νἄχω; Ὕστερις ἀπὸ δεκαεφτὰ χρόνια σωστά, ὅταν ξανατυπώνει κανεὶς ἕνα βιβλίο ποὺ ἡ δράση του, ἀντὶς νὰ λιγοστέψῃ, θαῤῥῶ πὼς ξαπλώνεται καὶ πάει, ἀχάριστος θἄτανε, θἄτανε ἀπὸ μέρος του ἁμαρτία μεγάλη, ἂν καθότανε ἄξαφνα στὴ γωνιά του νὰ πικραίνεται, νὰ δέρνεται καὶ νὰ κλαίῃ. Ἕναν ἕνανε φιλῶ τοὺς παλιοὺς καὶ τοὺς καινούριους φίλους, ποὺ μ' ἀκολουθήσανε καὶ ποὺ συχνὰ μ' ὠδηγήσανε στὸ δρόμο. Δὲν εἶναι ὁ λόγος μου μονάχα γιὰ τὴν κοινή μας τὴν ἐργασία, γιὰ τὸ σκοπό μας τὸν κοινό. Ἡ φιλία, ἡ ἀφοσίωση κ' ἡ ἀγάπη ποὺ χάρηκα στὴ ζωή μου ἀπ' ἀφτούς, λίγοι μπορῶ νὰ τὸ πῶ, τὴ χαρήκανε σὰν καὶ μένα. Λίγοι γνωρίσανε τέτοια παρηγοριά. Τὸ φιλὶ τῆς ψυχῆς μου τοὺς τὸ δίνω καὶ δῶ· τοὺς τὄδωσα καὶ στὴν *Ἀπολογία*. Ἐκεῖ προσπάθησα νὰ τοὺς πλέξω τὸ στεφάνι ποὺ τὸ χέρι μου ἴσως ἄξιο δὲν εἶναι νὰ τοὺς πλέξῃ, μὰ ποὺ μιὰ μέρα θὰ τοὺς τὸ πλέξουνε καλήτερα τὰ παιδιά μας. Ἐκεῖ χαιρετῶ καὶ τοὺς νέους ποὺ θὰ συνεχίσουνε τὸ ἅγιο τὸ ἔργο, γιατὶ κι ἀπὸ τώρα τὴν καρδιὰ μοῦ γιομίζει καὶ μοῦ μαγέβει τῆς νιότης τους ἡ μυρωδιά. Ἐγὼ βρίσκουμαι σὲ κεῖνο τὸ σημεῖο τῆς ἡλικίας ὅπου νοιώθει κανεὶς τὰ γεράματα καὶ ζυγώνουνε. Εἴκοσι εἰκοσπέντε χρόνια τὸ πολύ πολύ, ἔχω ἀκόμη νὰ ἐνεργήσω. Τί εἶναι εἰκοσπέντε χρόνια, τί εἶναι καὶ τριάντα, γιὰ ὅσα σκέδια, γιὰ ὅσες ἰδέες βάζει κανεὶς μὲ τὸ νοῦ του; Μπορεῖ καὶ προτοῦ περάσουνε, ἡ ἀκατάπαφτη δουλειὰ νὰ μ' ἀποκάμῃ, μπορεῖ κι ἀῤῥώστια νὰ μὲ κόψῃ. Ἕνα μονάχα θέλω νὰ

πῶ στοὺς ὀχτρούς μας, στοὺς ἀντίπαλους καὶ στοὺς δασκάλους, πὼς ἀφτοὶ δὲ θὰ μὲ κουράσουνε, καὶ τοῦ κάκου. Νὰ μὲ ξέρουνε γιὰ χαλκέντερο, καὶ νάπορoῦνε, γιατὶ ποῦ νὰ τὸ ὑποψιάζουνται τί δύναμη μπορεῖ καὶ δίνει σ' ἕναν ἄθρωπο μιὰ Ἰδέα; Νοιώθω μέσα μου ἀκόμα περισσότερο κουράγιο, τὸν ἥλιο μὲ ἀκόμα πιὸ ἀχόρταγο πλεμόνι τονὲ ρουφῶ, παρὰ στὸν καιρὸ τοῦ *Ταξιδιοῦ*. Καὶ πάντα μοῦ φαίνεται καινούριο, πάντα φρέσκο τὸ φῶς.

Ἡ λύπη ποὺ κάποτες ἀπὸ τὴν πέννα μου στάζει ἔχει ἀλλοῦ τὴν πηγή της. Ὁ πόλεμος δὲ μοῦ τὴ φέρνει μήτε ὁ ἀγώνας, μήτε κ' ἡ δυσκολία τῆς δουλειᾶς. Μοῦ τὴ φέρνουνε ἴσως τὰ χρόνια τὰ γοργά. Βιαζόμουνε νὰ βγάλω τὴ δέφτερη ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ*, γιὰ νὰ καταπιαστῶ καὶ τἄλλο τὸ ταξίδι, ποὺ λογαριάζω νὰ τόνομάσω τὸ *Μεγάλο*. Τὸ μεγάλο γιὰ τὸν ἄθρωπο εἶναι κεῖνο ποὺ τὸ λένε καὶ τὸ στερνό, τὸ μεγάλο γιὰ τὸ ἔθνος εἶναι τῆς ἱστορίας του τὸ ῥέμα, γιὰ τὸν πλανήτη μας εἶναι ὁ δρόμος του στὸν οὐρανό. Γιὰ κάτι τέτοια σκοπέβω νὰ φιλοσοφήσω στὸ καινούριο μου τὸ ταξίδι, ὅταν τὸ κάμω. Μὲ τέτοιους λογισμοὺς ταιριάζει κιόλας νὰ προτοιμάζεται κανένας, ἂς εἶναι κι ἀπὸ νωρίς, γιὰ τὴν ὥρα τοῦ μισεμοῦ ποὺ γυρισμὸ δὲν ἔχει. Θέλω νὰ κατεβῶ στὴν Ἑλλάδα· θέλω νὰ τὴ δῶ· θἀρχίσω ἀπὸ τὰ Ἑφτάνησα τὰ τρισάγια· ἔπειτα θὰ πάω στὴν Κρήτη, τὴν ξαναγεννημένη· θὰ τραβήξω ὕστερα ἴσα μὲ τὴν Κύπρο, τὸ νησὶ τῆς πρωτόπλαστης Ἀγάπης· καὶ τότες θὰ περάσω ἀπο τὴν Ἀθήνα, γιὰ νάνεβῶ στὸν Παρθενώνα. Ἕναν ὕμνο θέλω νὰ ψάλω τῆς Ἰδέας. Ἕναν ὕμνο Τῆς χρωστῶ. Τὴ γνώρισα ψυχὴ καὶ σάρκα. Μὲ τὰ μάτια μου τὴν εἶδα καὶ στὸ πρῶτο μου ταξίδι. Τῆς ἔπρεπε κι ἀπὸ τὰ χίλια ὀχτακόσια ὀγδόντα ὀχτὼ ἕνα προσκύνημα, δὲν ἤξερα ὅμως ὁ δύστυχος καὶ δὲν τὄβαλα στὸ *Ταξίδι μου* πουθενά. Σήμερα τὸ βάζω, γιὰ νὰ συνεδένῃ ὅλα μου τὰ ἔργα μιὰ Ἰδέα καὶ πάντα. «Νοιώθω μέσα μου κάτι ἀθάνατο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ

μαραθῇ. Στὰ χέρια τοῦ Ποιητῆ μου τἀφίνω τὸ Ἔργο ποὺ τόσο τἀγαπήσαμε κ' οἱ δυό μας, τὸ Ἔργο τὸ ἱερό. Ἀκόμη καὶ σὰ δὲ θὰ μὲ βλέπετε κατόπι, ἐγὼ θὰ εἶμαι γιὰ ὁλωνῶ σας τὸν ἀγώνα ἡ βοήθεια καὶ ἡ πίστη.» Ἔτσι μοῦ μηνοῦσε ἡ ἄδολη ψυχή, ἡ ἀθώα ἡ παρθένα, ἡ παναιώνια ποὺ εἶναι ἀγαθωσύνη γεμάτη. Μὴν κλαίτε, μάτια βουρκωμένα. Ὅλα τοῦ κόσμου τὰ ὡραῖα, ὅλα τὰ μοναδικά, ἔρχεται μιὰ στιγμὴ ποὺ χάνουνται καὶ πάνε. Τί πειράζει καὶ τί χάνεται καὶ τί πάει; Ἀπὸ τὰ σπλάχνα ἑνὸς τάφου ἄξαφνα περεχιέται ὁλόγυρα ζωὴ πλημμύρα. Πόσοι ζοῦνε ποὺ εἶναι κι ἀπὸ τώρα πεθαμμένοι! Μὰ ὕστερις ἀπὸ τὸ θάνατό σου πάντα νὰ ἐνεργᾷς, πάντα νὰ βασιλέβῃς, ἀφτὸ θὰ πῇ ζωή. Διαβατάρικα στὸν κόσμο ἀνάφτουνε μιὰ καὶ σβιοῦνε πολλὲς γυναῖκες, κόρες πολλές. Ἀθανασία στὴν Κόρη ποὺ ἡ Ποίηση τὴ συνεπῆρε καὶ ποὺ ἔμαθε στὸν Ποιητὴ νἀγαπᾷ τὴν Ἰδέα! Μιὰ Ἰδέα εἶναι τὸ μόνο ποὺ δὲν περνᾷ, τὸ μόνο ποὺ μνήσκει ἀπὸ μᾶς. Τἄλλα τίποτα δὲν εἶναι. Φτάνει νὰ λάμπῃ μέσα στὴν Ἰδέα ἕνας ἀψηλὸς λογισμὸς καὶ συνάμα νὰ γλυκοτρέμῃ μέσα της ἕνα δάκρι. Τότες εἶναι ἀμάραντη, ὅπως ἔλεγε κ' ἡ Κόρη. Παντοῦ καὶ πάντα ἡ Καρδιὰ θὰ νικήσῃ. Θὰ νικήσῃ μαζί της ἡ Ἰδέα. Τὴν Ἰδέα, ὅπου πᾶς κι ὅ τι κάμῃς, πλάγι σου, μέσα σου, θὰ τὴ βρῇς. Θὰ τὴν ἀκούσῃς στὴ μουσικὴ ποὺ τραγουδᾷ τὸ θλιβερό της τὸ τραγούδι, θἀντιλαλήσῃ στὸν πόνο ποὺ σὲ παραδέρνει, στὴ φαντασία ποὺ θἀνοίξῃ στὸ νοῦ σου τὰ φτερά της. Ὅταν ὁ ἥλιος βασιλέβει, στὴ θάλασσα ἢ στὴ στεριά, ὅτα γύρῃς τὸ κεφάλι σου λυπημένος, νὰ τὸν ἀποχαιρετήσῃς, τὴν Ἰδέα θὰ σοῦ χαράξῃ ὡς κ' ἡ ἀχτίδα ἡ στερνὴ ποὺ ῥοδίζει. Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνατέλνει, πάλε στὸ φῶς τῆς Ἰδέας θὰ λουστῇς. Ἡ ποίηση τοῦ κόσμου εἶναι ἀφτή. Μὲ δύναμη καὶ καλοσύνη ἀφτὴ θὰ σὲ θρέψῃ. Ἀφτὴ θὰ σὲ κάμῃ καὶ ἄθρωπο καὶ ἄντρα. Θὰ καταλάβῃς, ἅμα τὴν καταλάβῃς, καὶ τὴ θυσία. Θυσία γράφει, γράφει μεγαλεῖο κι ἀφέλεια ἡ καρδιά της. Μὴ λυπᾶσαι

τὸν καημό, μὴ λυπᾶσαι τὰ δάκρια ποὺ σοῦ κόστισε ἡ λατρεία τῆς Ἰδέας. Ἡ θυσία ποὺ ἡ Ἀγάπη της σοῦ ἔμαθε, θὰ σὲ σώση. Ἅγια μέρα εἶναι κείνη ὅπου σμίγει ὁ Ποιητὴς μὲ τὴν Ἰδέα. Κάτι σημαντικό, κάτι πρωτόφαντο, κάτι μεγάλο ἀκολούθησε στὸν κόσμο. Ἡ Ἀγάπη τῆς Ἰδέας, τῆς Ὁδηγήτρας σου καὶ τῆς Ἐμπνέφτρας, τὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα θὰ σοῦ ἀναστήση, ἀφτή, καὶ μόνη ἀφτή, πίστεψέ με ὥςπου τὰ μάτια σου νὰ τὸ δοῦνε, θὰ μᾶς ζωντανέψη τὸν ΠαρθενΟ.

Δώδεκα τοῦ Ἀπρίλη 1896-1905, μεσημέρι.

Ψ.

ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ

Όποιος μὲ διαβάση θὰ καταλάβη μὲ τί σκοπὸ ἔγραψα τὸ *Ταξίδι μου*. Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο. Νὰ πολεμᾷ κανεὶς γιὰ τὴν πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλῶσσα, ἕνας εἶναι ὁ ἀγώνας. Πάντα *ἀμύνεται περὶ πάτρης*.

Ἡ ζωή μου εἶναι τῆς Γαλλίας. Ὅ τι εἶμαι, στὴ Γαλλία τὸ χρωστῶ. Τὴν ἀγαπῶ σὰ μητέρα καὶ σὰν πατρίδα. Ἔγινα παιδί της στὴν ὥρα τῆς δυστυχίας καὶ τῆς θλίψης· πῶς νὰ μὴν τὴ λατρέβω; Γεννήθηκα ὅμως Ῥωμιὸς καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ξεχάσω· ἔχω χρέη καὶ στὴν Ἑλλάδα. Θέλησα νὰ τῆς τὸ δείξω. Ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ τῆς εἶμαι χρήσιμος στὸν πόλεμο, τουλάχιστο πολεμῶ γιὰ τὴν ἐθνική μας γλῶσσα. Ἕνα ἔθνος, γιὰ νὰ γίνη ἔθνος, θέλει δυὸ πράματα· νὰ μεγαλώσουνε τὰ σύνορά του καὶ νὰ κάμη φιλολογία δική του. Ἅμα δείξη πὼς ξέρει τί ἀξίζει ἡ δημοτική του γλῶσσα κι ἅμα δὲν ντρέπεται γι' ἀφτὴ τὴ γλῶσσα, βλέπουμε πὼς τόντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώση ὄχι μόνο τὰ φυσικά, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' ἀφτὰ τὰ σύνορα πολεμῶ.

Ἄλλα δὲν εἶχα νὰ πῶ στὸν πρόλογό μου. Ὅσοι πιάσουνε τὸ βιβλίο μου στὸ χέρι γιὰ νὰ διασκεδάσουνε καὶ νὰ περάση ἡ ὥρα — νὰ τὸ πῶ φανερά, γι' ἀφτοὺς γράφω — δὲν ἔχουνε ἀνάγκη μήτε νὰ τοὺς ξηγήσω τὀρθογραφικὸ σύστημα ποὺ ἀκολούθησα, μήτε νὰ τοὺς δώσω λόγο γιὰ κάθε λέξη, γιὰ κάθε φράση ποὺ ἔγραψα. Δὲν ἔβαλα ἕναν τύπο γραμματικό, δὲν ἔγραψα μιὰ λέξη, μιὰ συλλαβὴ στὸ βιβλίο μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὧρες, μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ χρόνια, ἀφοῦ κάθε χειμώνα στὰ δημόσια μαθήματα ποὺ δίνω, τῆς γλῶσσας μας τὴν ἱστορία μελετῶ.

Όποιος πάλε θέλει νὰ μὲ διαβάση γιὰ νὰ μὲ κατακρίνη, γιὰ νὰ βρῆ *λάθη*, γιὰ νὰ κάμη τὸ δάσκαλο, τὸν παρακαλῶ πρῶτα νὰ ρίξη μιὰ ματιὰ στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικά μου δοκίμια — στὰ *Ἱστορικὰ ζητήματα* καὶ στὰ γαλλικά μου συγγράμματα. Γιὰ νὰ μὲ κατηγορήση, πρέπει πρῶτα νὰ διῆ μὲ τί ἰδέα γράφω κι ἂν ἀκολούθησα παντοῦ τὴν ἴδια ἰδέα ἢ ὄχι. Θὰ μοῦ κάμουνε παρατήρηση γιὰ πολλὰ πράματα ποὺ ἀποκρίθηκα ἀλλοῦ, χωρὶς μάλιστα νὰ προσμένω τὴν παρατήρηση. Δὲ θἀπαντήσω καὶ δέφτερη φορά. Δική μου γλῶσσα δὲν ἔχω καὶ δὲν ἔφτειασα γλῶσσα, γιατὶ πλάστης δὲν εἶμαι. Γράφω τὴν *κοινὴ* γλῶσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτική μας γλῶσσα δὲν ἔχει μιὰ λέξη ποὺ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατό, νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Ἔτσι κάμανε ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου· ἔτσι θὰ κάμουμε καὶ μεῖς. Μοῦ φαίνεται πὼς πρώτη φορά, σ' ἀφτὸ τὸ βιβλίο, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κ' ἑνότητα ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικά, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους της, νὰ προσέξω στὴ φωνολογία, στὴ μορφολογία, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς.

Δὲν εἶμαι τόσο νέος, δὲν εἶμαι καὶ τόσο παιδί, ποὺ νὰ νομίζω πὼς κατώρθωσα μ' ἀφτό μου τὸ βιβλίο νὰ λύσω τὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς βασανίζει ὅλους. Γιὰ νὰ τὸ λύσουμε, χρειάζουνται ἀκόμη πολλά· πρέπει πρῶτα ὁ καθένας νὰ πιάση νὰ μάθη μὲ τὰ σωστά του ἀφτὴ τὴ γλῶσσα ποὺ καταφρονεῖ χωρὶς νὰ τὴν ξέρη, νὰ γίνουνε γραμματικές, νὰ παραδίνεται ἡ ἀληθινή μας γλῶσσα, κι ὄχι μόνο ἡ καθαρέβουσα, στὰ σκολειὰ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο. Πρέπει μάλιστα νὰ σπουδάσουμε καλήτερα τὴν ἀρχαία, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῆς δημοτικῆς, νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ σέβας καὶ νὰ διοῦμε πὼς μόνο τὴ δημοτικὴ εἶναι δυνατὸ νὰ καλλιεργήσουμε καὶ νὰ γράψουμε. Προσπάθησα νὰ δείξω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ

γράψη ἀφτὴ τὴ γλώσσα καὶ στὰ πεζά. Τὸ λέω φανερὰ καὶ μ' ὅλη μου τὴν καρδιά· ἂν τὸ βιβλίο μου δὲν εἶναι καλό, φταίω γώ· ἡ γλῶσσα μας δὲ φταίει.

Γραμματικὴ ὅμως δὲ θέλησα νὰ κάμω. Τὸ βιβλίο μου ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ φαντασία καὶ ποίηση. Ἀφορμὴ μοῦ στάθηκε τὸ ταξίδι ποὺ ἔκαμα, κοντέβουνε τώρα δυὸ χρόνια, στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ ταξιδιῶτες συνηθίζουνε καὶ μᾶς λένε τί κάμανε τὴ δεφτέρα καὶ τὴν τρίτη, τί ὥρα φτάσανε καὶ τί ὥρα φύγανε, τί κρασὶ ἤπιανε, πόσα κουνούπια τοὺς δαγκάσανε, ποιόνε εἴδανε κεῖ ποῦ κατεβήκανε, τί μαλλιὰ εἴχανε ἡ νοικοκερὰ κι ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ. Ἔπειτα, σ' ὅ τι χώρα κι ἂν πατήσουνε, κάθουνται καὶ μᾶς δηγοῦνται τὰ ἱστορικά της. Τέτοια δὲν ἔχω. Ὁ *guide Joanne* εἶναι πολὺ πιὸ χρήσιμος ὁδηγὸς ἀπὸ μένα. Κανένα ἀπ' ὅσα λέω στὸ βιβλίο μου δὲ συνέβηκε ἀλήθεια. Ἀλήθεια εἶναι μόνο τὸ μῖσος ποὺ ἔχει κάθε Ῥωμιὸς γιὰ τὸν Τοῦρκο κ' ἡ ἀγάπη ποὺ ἔχει γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ τοῦ μίλησε ἡ μάννα του παιδί. Ποτὲς στὴ ζωή μου δὲν ἔδωσα μεγάλη προσοχὴ στἄτομα· ὁ ἄθρωπος μοναχά, ἡ ἰδέα κι ὁ νοῦς ἔχουνε κάποια ἀξία στὸν κόσμο. Τὰ γενικὰ ζητήματα εἶναι τὰ μόνα σπουδαῖα ζητήματα. Γιὰ τοῦτο, ὅπου γράφω τὸ *ἐγώ*, εἶναι τύπος ῥητορικός· *ἐγὼ* τίποτα δὲν εἶμαι· ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ κάτι σημαίνει· προσπάθησα νὰ διῶ ποὺ καὶ ποὺ τί ἔχει μέσα της ἀφτὴ ἡ ψυχή, καὶ μιλώντας γιὰ μένα, συλλογιοῦμαι τοὺς ἄλλους. Τὸ βιβλίο μου εἶναι παραμύθι, ὄχι ταξίδι.

Ἀφτὸ θέλησα. Θέλησα καὶ κάτιτις ἄλλο· νὰ διασκεδάση ὁ ἀναγνώστης μου, κι ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ μὲ βαρεθῆ, ἀκόμη κι ὅταν τοῦ μιλῶ γιὰ σοβαρὰ κ' ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Μὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα θέλησα νὰ μπορέση ὁ καθένας νὰ μὲ καταλάβη.

Παρίσι, 1888.

Α΄.

Πόθος κρυφός.

Ἕνα πρωΐ στὴν ἐξοχή, ποὺ μυροβολούσανε οἱ πεδιάδες καὶ ποὺ τὰ δέντρα κελαδούσανε, πουλιὰ γεμάτα, βγῆκα καὶ γώ — κάτω στῆς δυτικῆς Γαλλίας τἀπόμακρα τὰ παράλια ὅπου βρισκόμουνε τότες — νὰ σεργιανίσω ὄξω στοὺς κάμπους καὶ νὰ λούσω στὴ δροσιὰ τῆς ἀβγῆς κορμὶ καὶ ψυχή. Ἀνέβηκα ἀπάνω σ' ἕνα λόφο μικρό. Στὸ πλάγι μου, τὰ χόρτα εἴχανε ξαπλωμένη τὴ λαμπρή τους πρασινάδα· μισοβρεμένα ἀπὸ τὴν πρωϊνὴ δροσιά, σὰν καμαρωμένα μέσα στὸ ζωηρό τους τὸ χρῶμα, ὅλα τους φορούσανε τὴ στολή τους, διαμάντια, σμαράγδια καὶ μαργαριτάρια. Τὸ χορτάρι, χρυσολούλουδα κεντημένο, ἔμοιαζε ὕφασμα ζωντανό. Τὰ τριαντάφυλλα ἀνοίγανε τὰ κόκκινά τους φύλλα. Τἀγιόκλημα, ἡ ἀλιφασκιά, οἱ σπαρτιὲς περεχούσανε τὴν καρδιὰ μὲ τὴ μυρωδιά τους. Φυσοῦσε ἀγέρι σιγαλό· παρέκει, σὲ μιὰ κοιλάδα, κουνιόντανε τὰ στάχια ἀγάλια ἀγάλια καὶ κάνανε τὴν κυματιστή τους τὴν κουβέντα· ἔσκυφτε τὸ ἕνα στἄλλο, σὰ νὰ χαιρετιόντανε. Εἴτανε ὅλο χαρούμενα ποὺ τὰ ζέσταινε ὁ ἥλιος μὲ τὶς γλυκές του ἀχτῖδες. Ὁ οὐρανὸς ἐρωτεμένος γλυκοκοίταζε τὴ γίς, σὰν ποὺ κοιτάζει τὴν ἀγάπη του ἕνας νιός, ὅταν περάσῃ καὶ τὴ διῆ. Τόσο φῶς, τόση φλόγα σκόρπιζε ἀπὸ κεῖ ἀπάνω στὸν κόρφο της μέσα, ποὺ φαινότανε, ἀλήθεια, σὰ νὰ μὴν ἤξερε ὁ ἥλιος πῶς νὰ προφτάσῃ ἀπὸ τὰ τρελλὰ φιλιὰ ποὺ γύρευε νὰ τῆς δώσῃ. Ἡ ἄνοιξη εἶναι ὁ μεγάλος ἔρωτας ποὺ μᾶς ἀνάφτει καὶ ποὺ κάθε χρόνο τὸν κόσμο γεννᾷ. Ὅλα τὰ ξανοίγει, ὅλη τὴ φύση, ὅλες τὶς ψυχές· πὲς μιὰ πλημμύρα ζωὴ ποὺ κατεβαίνει.

Καθόμουνε ἥσυχος, δίχως φροντίδα, δίχως καμιὰ συλλογή. Γαλήνη γινότανε ἡ ψυχή μου. Μ' ὅλη μου τὴ δύναμη τέντωνα τὰ στήθια μου, γιὰ νὰ τὰ γεμίσῃ ζωή. Χαιρόμουνε καὶ γὼ τὴν ἄνοιξη, τὴ φύση, τὸν κόσμο. Ἡ ἐφτυχία, τί εἶναι; Μιὰ ἐνέργεια, τίποτις ἄλλο. Ὅλα ἐνεργούσανε τριγῦρο μου καὶ μέσα μου, τὰ δέντρα γιὰ νὰ λουλουδιάσουνε, ἡ καρδιά μου γιὰ νὰ καταλάβῃ ἀκόμη καλήτερα τὴ γλύκα, τὴν ὀμορφιὰ τῆς ζήσης. Ἄκουγα τὴ φύση καὶ τραγουδοῦσε κοντὰ κοντὰ στάφτιά μου τὸ παντοτινό της τὸ τραγούδι, ποὺ κάθε χρόνο τὸ ξαναλέει, τὸ τραγούδι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Ἔβλεπα τὴν ὄμορφη θέα ποὺ εἶχα μπροστά μου, ἀπὸ πάνω μου τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ φεγγοβολιά του, στὸ πλάγι μου κάμπους καὶ πρασινάδα κι ἄξαφνα πιὸ κάτω, ἅμα σήκωνα τὰ μάτια, ἀπέραντη θάλασσα μὲ τὰ μαβιά της κύματα, θάλασσα γελαστή, ἄσπρους ἀφροὺς στολισμένη.

Ἀχ! τὴ θάλασσα, γιατί νὰ τὴ διῶ; Γιατί νὰ μὴ μοῦ τὴ σκεπάσουνε οἱ πλατάνοι, οἱ ἰτιὲς καὶ τἆλλα τὰ δέντρα ποὺ βγάζει τὸ χῶμα τὸ γαλλικό; Μόλις τὴν εἶδα τὴ θάλασσα, καὶ πῆρε ἡ φαντασία μου ἄλλο δρόμο. Θυμήθηκα τὴν πατρίδα! Καὶ στὴν πατρίδα θάλασσα θὰ μὲ πάῃ. Ὅτι τὸ συλλογίστηκα, ὅτι ἔβαλα τέτοια ἰδέα στὸ νοῦ μου, τοῦ κάκου! Δὲν μποροῦσα πιὰ τίποτις ἄλλο νὰ συλλογιστῶ. Ξέχασα τὴν πρασινάδα, τὰ λουλούδια, τὸν οὐρανό, καὶ τὴ φύση ποὺ πρῶτα δὲ χόρταινα νὰ τὴ βλέπω. Κάτι μὲ τραβοῦσε! Μιὰ λιγούρα μοῦ ἔτρωγε τὴν καρδιὰ καὶ δὲ μοῦ ἄφινε ἡσυχία. Στὴ στιγμὴ ἔπρεπε νὰ σηκωθῶ, νὰ γυρίσω σπίτι, νὰ μετρήσω τοὺς παράδες μου — νὰ βγῶ στὸ ταξίδι.

— « Ναί! ἔλεγα μέσα μου ὅσο περπατοῦσα καὶ πήγαινα σπίτι, εἶναι ἀνάγκη πιά! Πρέπει, πρέπει χωρὶς ἄλλο νὰ διῶ τοὺς *ὁμογενεῖς*! ~~Ἀφτὴ τη~~ τέτοια λαχτάρα ἔχει ἡ καρδιά μου. Δὲν ξέρω, μὰ σὰ νὰ μοῦ φαίνεται πὼς γέρασα πάρα πολύ. Εἶναι καιρὸς νὰ πάω νὰ ξανανιώσω, νὰ πέσω μέσα στὸν Ἰλισσό, τὸ

νόστιμο τὸ ποτάμι ποὺ δὲ φταίει τὸ κακόμοιρο ἂ δὲν τρέχει, ἀφοῦ δὲν ἔχει μήτε μιὰ σταλιὰ νερό. Πρέπει νὰ διῶ τοὺς δικούς μου, νὰ διῶ τὴν Πόλη, τὴ Χιὸ καὶ τὴν Ἀθήνα! Πόσα χρόνια εἶναι τώρα ποὺ ἄφησα τὴν πατρίδα, πόσα χρόνια ποὺ ζῶ ἥσυχος, φτυχισμένος στὴν καινούρια μου, τὴν ἀγαπημένη πατρίδα! Ἐδῶ τίποτις ἄλλο δὲν ἔπαθα παρὰ καλό. Καιρός, καιρὸς εἶναι νὰ μαλλώσουμε λιγάκι μὲ τοὺς *ὁμογενεῖς*. Πότε θὰ τοὺς χαρῶ καὶ γὼ τοὺς βλογημένους μου Ῥωμιούς, τοὺς καλούς μου πατριῶτες; Πάντα ἀψηλὰ πετᾷ ὁ νοῦς τους, ὅλο ἐδγένεια πνέει ἡ ψυχή τους· ζοῦνε ἀκόμη μὲ τὸ Σωκράτη καὶ μὲ τὸν Περικλῆ. Ἀπὸ τἀρχαῖα τὰ χρόνια τίποτα ἴσα μὲ τώρα δὲν ἄλλαξε, γλῶσσα, αἷμα, προφορά. Φτάνει νὰ τοὺς ρωτήσῃς· ἔχουνε πάντα χίλια δυὸ νὰ σοῦ ποῦνε γιὰ νὰ σοῦ τἀποδείξουνε — καὶ νὰ σὲ βρίσουνε, ἂν πῇς ὄχι.

Τὶς βρισιές τους, νὰ τὶς ξανακούσω μιὰ ὥρα ἀρχήτερα! Ἐδῶ στὴ Γαλλία ποὺ κάθουμαι, ποτές, ὄχι! ποτὲς κανένας μου φίλος — ἀλήθεια εἶναι, καὶ πρέπει νὰ τὸ πῶ — μήτε θύμωσε, μήτε τὰ χάλασε μαζί μου, μήτε μοῦ τὸ βάσταξε βαρί, μήτε μιὰ γροθιὰ μοῦ ἔδωσε στὴ ζωή μου. Ἂν καὶ δὲ συφωνούσανε πάντα οἱ ἰδέες μας, συφωνούσανε οἱ καρδιές μας. Τὸ φέρσιμό μας πάντα τῆς ἀθρωπιᾶς. Γίνεται τέτοια μονοτονία; Βαρέθηκα τὴν τύχη μου. Θὰ φιλήσω τὸν πρῶτο ποὺ θὰ μὲ βρίσῃ. Καβγάδες δίψασε ἡ ψυχή μου. Εἶναι καιρὸς ποὺ μοῦ τρώει σὰ λιγούρα τὴν καρδιά μου. Λαχτάρα μ' ἔπιασε νὰ ξαναδιῶ τὴ μάννα μου — τὴν Ἑλλάδα! Ὁ νοῦς μου μεγάλα γυρέδει. Θέλω δόξα καὶ γροθιές!

Πόσους εἶδα, πόσους γνώρισα στὸν κόσμο! Ὅσους φωστῆρες ἔχει ἡ καλή μου Γαλλία, μικροὺς καὶ μεγάλους, τοὺς ξέρω. Πρόφτασα καὶ τὸν περίφημο τὸ γέρο, τὸ Βιχτὼρ Οὐγκώ. Μοῦ ἔκαμε σωρὸ τεμενάδες καὶ μοῦ εἶπε· — «Μεγάλος εἶσαι σύ· τί εἶμαι γώ;» Μόνο τοὺς δικούς μας τοὺς μεγάλους, μόνο τοὺς καλούς μας δασκάλους δὲ θὰ τρέξω νὰ διῶ;

Καὶ τί νὰ τὴν κάμω τότες τὴ ζωή ; Κάλλια μιὰ ὥρα νὰ τοὺς πλησιάσω καὶ νὰ πεθάνω, παρὰ νὰ ζῶ χρόνια καὶ νὰ μὴν τοὺς βλέπω ! Ξέρεις τί γλύκα, τί νοστιμάδα ποὺ τὴν ἔχει ἕνας ποὺ σοῦ πετᾷ πρῶτα στὸ πρόσωπο ὅσα λόγια, ὅσες βρισιὲς ξέρει καὶ δὲν ξέρει, κ' ἔπειτα πετιέται κι ὁ ἴδιος στὴν ἀγκαλιά σου, λέγοντας· Μπρὲ ἀδερφέ ! ἔλα νὰ σὲ φιλήσω !

— Γυναίκα μου, νὰ σὲ χαρῶ, νἄχῃς ἕτοιμο τὸ σεντούκι. Ἢ ἂν τὸ θέλεις κ' ἔτσι « πλήρωσον τὸ κιβώτιον καὶ κράτει τὰς ἀποσκευὰς ἑτοίμους ». Θὰ σὲ πάω στὴν Ἑλλάδα ! Ἂς ἀφήσουμε γιὰ τρεῖς μῆνες — τὸ πολὺ πολὺ — τὴ γλυκειά μας τὴ γωνιὰ ὅπου καθούμαστε κουκουλωμένοι ζεστὰ στὴν ἀγάπη μας μέσα, σὰν τὸ πουλὶ στὴ φωλιά του. Ἔλα νὰ διῇς τοῦ ἀντρός σου τὴν πατρίδα. Ἔλα νὰ καταλάβῃς πῶς μιλούσανε ὁ Πλάτωνας κι ὁ Σωκράτης. Ἔλα νἀκούσουνε τὰ βάρβαρά σου τἄφτιὰ τὴν προφορὰ ποῦ ἔβγαζε τοῦ Ὁμήρου τὸ στόμα. Τί κάνουνε οἱ σοφοὶ τῆς Ἐβρώπης, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ γλωσσολόγοι, ὅταν κανένα δύσκολο ζήτημα τοὺς σκοτίζει τὸ κεφάλι, ὅταν πολεμοῦνε νὰ καταλάβουνε πῶς ζούσανε οἱ ἀρχαῖοι, μὲ τί τρόπο ντυνόντανε, πῶς βάζανε τὴ φορεσιά τους, πῶς πεινούσανε καὶ πῶς τρώγανε ; Τί κάνουνε, ὅταν ἀπαντήσουνε ἄξαφνα σὲ κανένα συγγραφέα, πεζογράφο ἢ ποιητή, μιὰ φράση ποὺ τοὺς ξεφέβγει, μιὰ λέξη ποὺ δὲν ἐννοοῦνε ; Τί κάνουνε, ὅταν ἄλλη βοήθεια δὲν ἔχουνε πιά, γιὰ νὰ φωτιστῇ ὁ νοῦς τους, παρὰ κανέναν κώδικα μισοσβησμένο, καὶ προσπαθοῦνε, ὅλοι τους μαζί, νὰ διορθώσουνε τὰ σακατεμένα χωρία ἑνὸς χερόγραφου ; Μήπως κάθουνται καὶ σπουδάζουνε, ἀνοίγουνε ἢ σφαλνοῦνε τὰ βιβλία τῆς ἐπιστήμης, σκαλίζουν ἐπιγραφὲς καὶ σπάνουνε τὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ ξεδιαλίσουνε τὴν ἀλήθεια, μὲ τὰ λίγα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητας ποὺ σωθήκανε ἴσα μὲ τώρα ; Ὄχι βέβαια ! Οἱ σοφοὶ Ἐβρωπαῖοι, ἂν κανένας ἀρχαῖος ζοῦσε ἀκόμη καὶ σήμερα, θὰ τρέχανε ἀμέσως, θὰ φιλούσανε τὰ πόδια του γιὰ νὰ τοὺς πῇ

τὴν ἔννοια τῆς λέξης ποὺ δὲν ξέρουνε, τὸ νόημα τοῦ χωρίου ποὺ τοὺς βασανίζει, τὰ μέτρα τοῦ στίχου, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα κάθε συλλαβῆς. Τώρα πάνε ὅλοι στὴν Ἑλλάδα, κ' εἶναι σὰ νὰ μιλούσανε κανενὸς ἀρχαίου. Ῥωτοῦν ἕνα δάσκαλο ἢ ἕνα χωρικό, κι ὁ δάσκαλος ἢ ὁ χωρικὸς ἀμέσως λέει τοῦ σοφοῦ ὅ τι θέλει νἀκούσῃ· ὅλες του τὶς ἀπορίες μὲ μιὰ λέξη θὰ τοῦ τὶς λύσῃ, γιατὶ ξέρει ὁ καθένας στὴν Ἐβρώπη πὼς ἅμα πατήσῃ στὸ βασίλειο, θὰ βρῇ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπαράλλαχτη καὶ ζωντανή.

Ἂς πάμε καὶ μεῖς. Ἄβριο φέβγουμε. Ἀκόμη μιὰ παραγγελιὰ νὰ σοῦ δώσω. Μὴν ξεχάσῃς, ζωή μου, σὲ παρακαλῶ, νὰ βάλῃς δυὸ τρεῖς σταφίδες στὸ σεντούκι. Εἶναι τῆς ἀθρωπιᾶς νὰ φέρουμε καὶ μεῖς κανένα χάρισμα στοὺς *ὁμογενεῖς*. Μπορεῖ νὰ σωθήκανε κ' οἱ σταφίδες. Πρόσεχέ, φῶς μου, καὶ θυμήσου νὰ πάρῃς καμιὰ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς. Πρέπει νὰ ξέρουμε νὰ μιλοῦμε. Κάτω κάτω στὸ σεντούκι, ῥίξε, ψυχίτσα μου, τὴν *Grammaire du grec actuel* τοῦ Rangabé. »

Β΄.

Ἡ γιανούλα.

Δὲν ἔκαμα τίποτα στὴ ζωή μου, χωρὶς νὰ ῥωτήσω πρῶτα τὴ γιαγιά μου. Ἐμένα ἀγαποῦσε μέσα σ' ὅλα της τὰ παιδάκια. Τὴν ἔλεγα γιανούλα καὶ τῆς ἄρεζε νὰ τἀκούῃ. Ὅλα της τὰ χάδια, ὅταν εἴμουνε παιδί, ὅλες μου τὶς τρέλλες καὶ τὰ τρυφερά της μαλλώματα, τὰ θυμόμουνε κάθε φορὰ ποὺ τὴ φώναζα γιανούλα. Ἔβλεπε ἀμέσως πὼς γύρεβα νὰ τὴν καλο-

πιάσω. Όταν έγινα μεγάλος, συχνὰ ἀκόμη ἔτσι τῆς μιλοῦσα. Τί μοναδικὴ γυναίκα ποὺ εἴτανε κείνη! Πόσες ἀνοησίες μ᾽ ἐμπόδισε νὰ κάμω, κι ἂς μοιάζανε κάποτες οἱ ἀνοησίες μου σωστές! Πόσα καλά, πόσα φρόνιμα λόγια εἶχε πάντοτες νὰ μοῦ πῆ! Μὲ τί τρόπο ἤξερε νὰ μ᾽ ἁρμηνέψη! Μόνες οἱ γυναῖκες γνωρίζουνε, χωρὶς νὰ τὴ μάθανε ποτέ τους, τὴν τέχνη ποὺ μαλακώνει τὴν καρδιὰ καὶ πείθει τὸ νοῦ. Ὁ λόγος τους μπαίνει ἴσια μέσα στὴν ψυχή. Ἡ γυναίκα, ὅ τι γεννηθῆ, εἶναι μάννα· μάννα τὴν ἔχει ἡ φύση καμωμένη, καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ξέρει μωρὰ νὰ μᾶς νανουρίζη, νὰ μᾶς ἡσυχάζη μὲ τὸ φιλί της, ἔτσι καὶ κατόπι, μὲ τὴν ἴδια καλοσύνη, μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη, ξέρει νὰ παρηγορῆ, ξέρει νὰ κάμη μέλι τὴ ζωή μας.

Μιὰ γλύκα ξεχωριστὴ εἴχανε τῆς γιανούλας μου τὰ λόγια· εἴχανε τὰ λόγια της μιὰ φρόνηση δική τους. Τὸ πρόσωπό της εἶχε ἕνα χαμογέλοιο ἔξυπνο καὶ τρυφερὸ συνάμα· τέτοιο καὶ τὸ μίλημά της. Δὲν εἴμουνε γὼ ποὺ τὴν ἔκανα κάπου κάπου νὰ ξεχνᾶ τὶς τόσες πίκρες τῆς ζωῆς της, τὶς δυστυχίες ποὺ σὰν τἀγκάθια κεντούσανε τὴν καρδιά της· μ᾽ ὅλα της τὰ χρόνια εἴτανε κείνη ποὺ μ᾽ ἔσπρωχνε, ποὺ μοῦ ἔδινε θάῤῥος, ποὺ μοῦ ἔλεγε πάντα νὰ μὴν ἀπελπίζουμαι. Μαζί της ἡσύχαζα. Ἅμα εἶχα κανέναν καημό, ἀμέσως στὴ γιανούλα! Ἔτσι καὶ τώρα. Ὅση βία κι ἂν εἶχα νὰ βγῶ στὸ ταξίδι, νὰ διῶ τὴν πατρίδα, νὰ χαιρετήσω τοὺς δασκάλους, συλλογίστηκα μέσα μου· — « Καλὸ εἶναι νὰ πάω πρῶτα νὰ βρῶ τὴ γιαγιά μου, τί θὰ μοῦ πῆ. »

Ὅταν πῆγα, τὴν ηὗρα καθησμένη στὴν πολτρόνα της· φοροῦσε τὴ μαύρη της σκούφια λίγο στραβὰ στὸ πλάγι, ποὺ τῆς σκέπαζε τὸ ἕνα της ταφτί· εἴτανε πάντα μαυροφορεμένη κι ὡστόσο τὴν ἔβλεπες πάντα μὲ τἀγαθό της τὸ χαμογέλοιο, ποὺ ἔλαμπε μέσα στὰ ζωηρά της, τὰ γλυκά της τὰ μάτια.

— Γιανούλα μου χρυσή, τὴν ἐρκή σας! Τὄχω ἀπόφαση

ἀπὸ χτές· θὰ σύρω στὴν Ἑλλάδα. Ἀποθύμησα τοὺς *ὁμογενεῖς* (ἀφτὴ τὴ λέξη, θυμοῦμαι, ἡ γιανούλα δὲν τὴν ἀγαποῦσε). Κοιμᾶται μέσα στὸ στῆθος βαθιὰ τῆς πατρίδας ἡ ἀγάπη· ἄξαφνα μιὰ μέρα, καὶ κεῖ ποὺ κανεὶς δὲν τὸ προσμένει, παίρνει φωτιά, κορώνει σὰ σπίθα κρυφὴ καὶ σοῦ καίει γλυκὰ τὴν ψυχή.

— Ὁ ἴδιος εἶσαι ποὺ εἴσουνε πάντα, ὁρμητικό, πεταχτὸ παιδί, μεγαλόκαρδο κι ἀστόχαστο. Δὲν κάθεσαι, Γιάννη μου, στὴ γωνιά σου ; Σωστὸ νἀγαπᾷ κανεὶς τὴν πατρίδα του, νὰ τὴ θυμᾶται, ἀκόμη κι ἂν ἔκαμε ἄλλη πατρίδα· ἡ ἰδέα σου φρόνιμη μοιάζει κι ὁ πόθος σου φαίνεται καλός. Μὰ δὲν τὸ βλέπεις πὼς κάνεις τρέλλα ; Πρῶτα πρῶτα δὲ μοῦ λές, ἀπὸ πότε σ' ἔπιασε τόσος πατριωτισμός, ἐσὺ ποὺ δὲ θέλεις νἀκούσῃς τέτοια λέξη ;

— Ἀπὸ χτές, γιαγιάκα μου, ἀπὸ χτές ! Ἀλήθεια εἶναι, τὄχω ἀφτὸ τὸ κακό· σιχαίνουμαι τὰ λόγια, καὶ ντρέπουμαι, γιὰ τὸ παραμικρὸ πρᾶμα ποὺ θὰ κάμῃ κανείς, νὰ βγάζῃ τόση λέξη ἀπὸ τὸ στόμα του. Σιχαίνουμαι τὸν πατριωτισμό, γιατὶ κάτι νομίζουνε πὼς λένε ὅσοι γιὰ πατριωτισμὸ σοῦ μιλοῦνε. Σιχαίνουμαι τοὺς φαφλατάδες, τοὺς φωνακλάδες τοὺς μισῶ ! Μ' ἀρέσει δουλειά, ὄχι ῥητορικὴ καὶ φωνές.

— Τί πὰς τότες στὴν Ἑλλάδα ; Τί πὰς νὰ κάμῃς μὲ τοὺς *ὁμογενεῖς* ; Ὅλες σας οἱ ἰδέες ἀντίθετες· ἔλα νὰ τὶς πάρουμε μιὰ μιά. Πρῶτα πρῶτα, ποτέ σου δὲ θέλησες νὰ τὸ πιστέψῃς πὼς ἔχουμε στὶς φλέβες μας μέσα, ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο, τῶν ἀρχαίωνε τὸ αἷμα. Λὲς πὼς καὶ σὲ μᾶς, ὅπως καὶ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου, ἀρχαίους καὶ νέους, αἵματα ξένα πολλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἀνακατωθήκανε καὶ στὸ τέλος γενῆκαν ἕνα.

— Δὲν πρέπει λοιπὸ νὰ λέμε τέτοιο πρᾶμα ;

— Ὄχι ! Πρέπει νὰ μὴ μοιάζουμε μὲ κανένα ἔθνος. Ἂς πὰ νὰ εἶναι καὶ καθὼς τὸ θέλεις, δὲ σοῦ λέω· ἂν εἶναι, πῶς

μποροῦμε κιόλας νὰ κάμουμε νὰ μὴν εἶναι ; Νὰ ποῦμε ὅμως τὴν ἀλήθεια, δὲ γίνεται. Γιά στοχάσου το λιγάκι ! Ἐσὺ τώρα, εἶχες ἕναν παπποῦ Ἰταλό· ὁ ἄλλος σου παπποῦς εἴτανε Χιώτης καὶ μένα ὁ πατέρας μου Ἀρβανίτης. Ταιριάζει, σὲ παρακαλῶ, νὰ φανερώσῃς ποτέ σου τέτοια γενιά ; Πρέπει νὰ τὴν ἀρνηθῇς. Ἡ Ἐβρώπη, ποὺ σ' ἔχει γιὰ ἀπόγονο τοῦ Περικλῆ, τί θὰ πῇ, ἅμα τὸ μάθῃ ; Ἀμέσως ξεπέφτεις.

— Ὄχι μόνο δὲν ξεπέφτω· μοῦ φαίνεται μάλιστα πὼς ἀνεβαίνω. Ὁ Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ νὰ ντραπῶ γιὰ τὴν ἀλήθεια· πιώτερο ἀπὸ καθετὶς ἡ ἀλήθεια μᾶς τιμᾷ. Πήραμε αἵματα ξένα, τὰ κάμαμε δικά μας. Ποιὸς βλέπει σήμερα στὴν Ἑλλάδα πὼς καὶ Φράγκοι καὶ Σλάβοι τὴν ἔχουνε πατημένη, πὼς μᾶς χύσανε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος μιὰ σταλιὰ αἷμα στὴ φλέβα μας τὴ ῥωμαίϊκη ; Ῥωμιὸς εἶναι, Ῥωμιὸς λέγεται ὁ καθένας, ἡ καρδιά του φωνάζει Ῥωμιός. Νίκησε τὸ ἑλληνικὸ τὸ στοιχεῖο, κ' ἔτσι πλουτίσαμε μὲ δύναμη νέα καὶ μὲ νέα ζωή.

— Τέτοια φιλοσοφία, παιδάκι μου, δὲν τὴ σηκώνουμε ἀκόμα. Θέλεις νὰ συφωνοῦνε οἱ ἄλλοι μὲ τὴν ἰδέα σου ; Πρέπει πρῶτα νὰ πάρῃς ἐσὺ τὴ δική τους. Ποιοὶ εἶναι ποὺ ἔχουνε πέραση στὸν κόσμο ; Ὅσοι ξέρουνε καὶ κολακέβουνε τοὺς ἀθρώπους. Ποιοὺς ἀγαποῦνε στὴν Ἑλλάδα ; Ὅσους ὅλο τὰ ἴδια κοπανίζουνε. Ἔτσι νὰ τὸ κάμῃς καὶ σύ. Ὅ τι σοῦ ποῦνε, ποτέ σου νὰ μὴν πῇς ὄχι. Ἂν ἀκούσῃς μάλιστα τίποτα γιὰ τὴν προφορά, ἀμέσως σώπα. Θὰ τὸ καταφέρῃς ; Δὲν τὸ πιστέβω. Κανεὶς ὡς τώρα δὲν μπόρεσε νὰ σὲ καταπείσῃ, πὼς δυὸ καὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια στάθηκε δυνατὸ νὰ προφέρνουμε πάντοτες μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Κάθε τριάντα χρόνια παντοῦ, λές, ἀλλάζει κάθε προφορά. Πρόσεχε καλά· θὰ πειράξῃς καὶ τοὺς ἄλλους λαούς. Φαντάσου νὰ βγοῦνε τώρα στὴ μέση κ' οἱ Ἐβρωπαῖοι ! Ἂν ποῦμε στοὺς Γάλλους πὼς δὲ μιλοῦνε σήμερις ἀπαράλλαχτα σὰν ποὺ μιλούσανε ἢ στὰ χίλια ἢ στὰ χίλια διακόσια, θὰ νομίσουνε πὼς τοὺς βρίζουμε. Μήπως

κι άφτοὶ δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι Γάλλοι ποὺ εἴτανε καὶ τότες ; Τὸν πατριωτισμὸ τί τὸν κάνεις ;

— Τὸν ἀφίνω κεῖ ποὺ πρέπει. Ὁ Πλάτωνας βέβαια δὲν πρόφερνε σὰν τὸν Ὅμηρο. Στοχάστηκε ποτὲς κανένας νὰ τοῦ πῇ πὼς δὲν εἴταν Ἕλληνας καὶ κεῖνος σὰν τὸν Ὅμηρο ; Δὲν εἴμαστε ἀκόμη σὰν τοὺς πεθαμμένους. Δὲ μᾶς πλάκωσε ὁ τάφος, νὰ βουβαθοῦμε. Οἱ πεθαμμένοι μονάχα δὲν ἀλλάζουνε. Ἕνας ζωηρός, δραστήριος λαὸς σὰν τὸ δικό μας, τουλάχιστο κάθε τριάντα χρόνια βγάζει καινούρια προφορὰ κι ἀπὸ κεῖ φαίνεται πὼς εἶναι ὁ ἴδιος λαός. Ἔτσι μᾶς δείχνει ἴσια ἴσια πόση ἐνέργεια ἔχει μέσα του ἡ ψυχή του, πόσο τρέχει μέσα στὸ στόμα του ἡ γλῶσσα του. Ἴσως εἶναι τάφτιά μου χαλασμένα· μὰ τέτοια ἀκούω νὰ μοῦ λέῃ σιγὰ σιγὰ ὁ πατριωτισμός. Ὁ πατριωτισμὸς θέλει πρῶτα πρῶτα νὰ ξέρουμε τί γίνεται στὸν κόσμο, τί λένε καὶ τί κάνουνε οἱ ἀληθινοὶ σοφοί. Καιρὸς εἶναι ποὺ κατάλαβε ἡ ἐπιστήμη μὲ τί τρόπο, μὲ τί νοῦ πρέπει κανεὶς νὰ πιάνῃ τέτοια ζητήματα· ἔμαθε νὰ ξεχωρίζῃ πράματα ποὺ μαζὶ δὲν ταιριάζουνε· ἄλλο πατριωτισμὸς κι ἄλλο γλωσσολογία. Μόνοι μας θὰ μείνουμε πίσω, μέσα στἄλλα τὰ ἔθνη ; Ἕνα βλέπω καὶ λυποῦμαι, πὼς μὲ τὶς ἰδέες μας, μὲ τὸ μπόσικό μας τὸ πεῖσμα γενήκαμε περιγέλοιο στὸν κόσμο. Καὶ τὴ λύπη μου τούτη τὴ λέω πατριωτισμό.

— Ἐμένα, θὰ μὲ ξεχνιάσῃς μὲ τὰ λόγια σου ; Σὲ κατάλαβα καὶ βλέπω ποῦ θέλεις νὰ μὲ φέρῃς. Τοὺς δασκάλους καὶ τὴ γλῶσσα τους πολεμᾷς νὰ ξεπαστρέψῃς. Καὶ ποιόνα ἐλπίζεις νἄχῃς μὲ τὸ μέρος σου ; Ὅλος ὁ κόσμος λέει τὴ γλῶσσα μας βάρβαρη· ἐσὺ λὲς πὼς νὰ μὴν τὴν ξέρουμε εἶναι βάρβαρο. Ἐμεῖς φωνάζουμε πὼς διόρθωση θέλει· ἐσὺ γράφεις πὼς διόρθωση θέλει τὸ κεφάλι μας. Ἄραγες θὰ βρεθῇ κανένας νὰ σὲ πιστέψῃ ; Ὁ καθένας νομίζει πὼς γυρέβεις τὸ κακό μας. Δὲν εἶναι πιὸ φρόνιμο, δὲν εἶναι πιὸ σωστὸ νὰ μιλοῦμε μιὰ γλῶσσα σὰν τὴν ἀρχαία, ποὺ κανένας μας πιὰ σήμερα δὲν τὴ νοιώθει,

παρὰ νὰ καθούμαστε νὰ μελετοῦμε τὴ μητρική μας γλῶσσα, ποὺ καὶ τὰ μωρὰ παιδιὰ μπορεῖ σήμερα νὰ τὴν καταλάβουνε; Τί νὰ σοῦ πῶ; Ἀφοῦ μοῦ λένε πῶς μὲ ξεβγενίζει ἡ καθαρέβουσα, ἄρχισε πιὰ νὰ μ' ἀρέσῃ τῶ δασκάλωνε τὸ σύστημα.

— Γιαγιάκα μου, ξέρετε ὅλα νόστιμα νὰ τὰ λέτε. Βλέπω καὶ γὼ ἡ γνώμη σας ποῦ πέφτει. Ἡ μόνη ἐβγένεια εἶναι τῆς ἀλήθειας ἡ ἀγάπη, κ' ἡ ἐβγένεια ἀφτὴ δὲν κάθεται στὸ στόμα· βρίσκεται μοναχὰ μέσα στὴν ψυχή· δὲν τὴν κάνουνε τὰ λόγια· γεννιέται μὲ τὸν ἄθρωπο καὶ μεγαλώνει μὲ τὸ νοῦ του. Ἀπὸ τὴν ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ βγῇ παρὰ καλό. Γίνεται τώρα νὰ βρίζουμε τῆς μάννας μας τὴ γλῶσσα καὶ μάλιστα νὰ τὸ θαῤῥοῦμε σωστό; Ἡ γλῶσσα ποὺ μοῦ μιλήσατε παιδὶ εἶναι σὰ θησαβρὸς κρυμμένος στὴν καρδιά μου. Τὴ σέβουμαι ὅσο σᾶς σέβουμαι καὶ σᾶς. Τὰ καλὰ τὰ αἰστήματα κάνουνε καὶ τὶς ἰδέες τὶς καλές. Θὰ ξεχάσω ποτὲς πῶς μὲ παίρνατε στὰ γόνατά σας καὶ πῶς μοῦ λέγατε *παιδί μου*; Πῶς νὰ τολμήσω λοιπό, τὸ *παιδί μου* ποὺ ἄκουγα τότες, τώρα νὰ τὸ κάμω *τέκνον μου*;

— Μὲ τὰ χάδια δὲν πιάνεις τοὺς δασκάλους. Ἐμένα μπορεῖς νὰ μὲ πιάσῃς. Κάμε καλήτερα καμιὰ *παραχώρηση*. Κοίταξε νὰ τὰ σιάξῃς μὲ τοὺς *ὁμογενεῖς*. Βάλε νερὸ στὸ κρασί σου.

— Τὸ κρασί, μάννα μου, καλὸ καὶ τὸ νερὸ ποὺ πίνουμε στὴν πατρίδα λάμπει σὰν τὸν ἥλιο κ' εἶναι καθαρὸ σὰν τὸ διαμάντι. Δὲ θέλει κρασί· πίνεται μοναχό του. Ἔτσι καὶ μὲ τὴν ἀλήθεια. Νὰ μὴν τὴν ἀνακατέβουμε· καθαρὴ νὰ τὴν πίνουμε, γιὰ νὰ μᾶς δροσίζῃ τὸ νοῦ.

Τὸ κρασί, λέω μάλιστα νὰ τἀφήσουμε ὅλους διόλου· τὸ κρασὶ μοιάζει σὰ νὰ εἶναι τὸ φοβερὸ ἐκεῖνο τὸ ῥωμαίϊκο φιλότιμο, ποὺ μᾶς ζαλίζει τὸ κεφάλι καὶ ποὺ μᾶς θολώνει τὴν ἀλήθεια. Κάμαμε γλῶσσα καινούρια, ἀλλάξαμε προφορά, μὲ τὸ δικό μας μαζὶ πήραμε κάπου κάπου στὶς φλέβες μας μέσα

κι ἄλλο αἷμα. Τὸ πρῶτο μας χρέος εἶναι νὰ τὸ ξέρουμε καὶ νὰ τὸ λέμε. Ἕνας λαὸς ὑψώνεται ἅμα δείξῃ πὼς δὲ φοβᾶται τὴν ἀλήθεια. Ὅταν τὴ φοβᾶται, θὰ πῇ πὼς δὲν τιμᾷ, πὼς δὲ σέβεται τὸν ἑαφτό του. Στολίζεται μὲ ξένα ῥοῦχα καὶ βάζει ψέφτικες θωριὲς στὸ πρόσωπό του, σὰ νὰ τοῦ φαινότανε πὼς δὲν τοῦ φτάνουνε τὰ φυσικά του στολίδια. Πρέπει νἄχουμε συνείδηση καθαρή. Ἂς ἔχουμε καὶ καλήτερη ἰδέα γιὰ τὴν καινούρια μας τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὸ νέο μας τὸ λαό. Ἂς μὴν ντρεπούμαστε νὰ φανοῦμε κεῖνο ποὺ εἴμαστε. Ἔτσι θὰ δείξουμε πιώτερη ἀξιοπρέπεια. Νὰ μὴ ζητοῦμε ξένα φτειασίδια καὶ προτερήματα ποὺ δὲν τἄχουμε. Ὅσο μικρὰ κι ἂν εἶναι τὰ δικά μας, θὰ προκόψουμε τὴν ἡμέρα ποὺ θἄχουμε τὸ θάῤῥος νὰ περηφανεφτοῦμε γιὰ τὰ δικά μας μοναχά.

— Κάλλια, παιδί μου, νἄπιανες νἄγραφες κινέζικα, κάλλια νὰ καταγινόσουνε — εἶναι καιρὸς ἀκόμη — μὲ καμιὰ γλῶσσα τῆς Ἀουστραλίας ἢ τῆς Ἀφρικῆς, παρὰ νὰ μελετᾷς τὰ ῥωμαίϊκα. Μὴ σὲ μέλῃ· οἱ δικοί μας ποτὲς γνώση δὲ θὰ βάλουνε καὶ σὺ ἄδικα θὰ χολοσκάνῃς. Ὁ μπελὰς στὸ κεφάλι σου θὰ ξεσπάσῃ. Ἢ θὰ σὲ βρίσουνε ἢ θὰ κάμουνε πὼς δὲ σὲ ξέρουνε. Τουλάχιστο νὰ μοῦ τὰ λὲς ἐμένα· μὴν τὰ λὲς ἐκεινούς.

— Τὸ χρέος του πρέπει νὰ κάμῃ ὁ καθένας, ὅσο ζῇ, καὶ τὴν πεποίθηση ποὺ ἔχει μέσα ῥιζωμένη στὴν καρδιά του, σὰ σκλάβος νὰ τὴν ἀκούῃ. Ἡ πεποίθηση μέσα φωνάζει κ' ἡ φωνή της, ἅμα βροντήσῃ μέσα στὸ στῆθος, πρέπει μὲ κάθε τρόπο ὄξω νὰ βγῇ!

— Πήγαινε τὸ λοιπό, ἀφοῦ ἔτσι τὸ θέλεις! Ποιὸς σὲ πιάνει; Μιὰ χάρη μόνο θὰ σοῦ γυρέψω. Πρόσεχε, παιδί μου, τὴ θρησκεία νὰ μὴν τὴν ἀγγίξῃς. Θρησκεία σὲ μᾶς πατριωτισμὸ σημαίνει καὶ τὸν πατριωτισμὸ τὸν ἔχουμε ἀνάγκη γιὰ τὴν ὥρα.

Ἄκουσε κ' ἕνα ἄλλο ποὺ θὰ σοῦ πῶ, νὰ σὲ βρίζουνε, μὰ ἐσὺ νὰ μὴ βρίζῃς· τράβα ἴσια τὸ δρόμο σου καὶ μὴ σὲ μέλῃ. Τρόπους καλοὺς μποροῦμε νἄχουμε πάντα· ἔχε τους καὶ σύ.

Ὅ τι κι ἂ σοῦ ποῦνε στὴν ὁμιλία, πάντοτες νὰ λὲς *ναί*· ὅταν πιάσῃς τὴν πέννα, τότες ἀλλάζει· ὅσο θέλεις, τὸ *ὄχι* σου νὰ τὸ χτυπᾷς. Οἱ καβγάδες δὲ φελοῦνε· οἱ ἀθρῶποι πιάνουνται μὲ τὰ γλυκὰ τὰ λόγια. Γιὰ νὰ τὸ θυμηθῇς ἀκόμη καλήτερα, φύλαγε στὸ νοῦ σου κι ἀφτή μου τὴν παραγγελιά·

Μ' ὅλους ὄμορφα, παιδί μου,
Νὰ φερθῇς μὴ λησμονήσῃς
— Καὶ στὸν Κόντο νὰ μὴν κάμῃς
Γλωσσικὰς Παρατηρήσεις.

Γ'.

Ταξίδι.

Μήνα Γιούλη, στὶς τριάντα σωστά, μέρα Παρασκεβή, ἡ ὥρα ξήμισυ τὸ βράδυ — ἀφοῦ ἀποχαιρετήσαμε τὴ γιανούλα καὶ κλειδώσαμε τὸ σπίτι — μὲ τὰ σεντούκια καὶ μὲ τὰ σακκιὰ σηκωθήκαμε νὰ πᾶμε στὸ σταθμό, γιὰ νὰ πάρουμε τὸ σιδερόδρομο. Εἴχαμε καλὸ ἁμάξι, μὰ ἔβρεχε φοβερά.

Ἅμα φτάσαμε, δώσαμε τὰ μπαοῦλλα στὰ μπαγάλια, πήραμε τὴν ἀπόδειξη καὶ τὴν ἔβαλα στὴν τζέπη μου, νὰ μὴν τὴ χάσω. Μπήκαμε τότες πιὰ στὸ ξενοδοχεῖο τοῦ σταθμοῦ. Ἤπιαμε ἕνα ζουμί, φάγαμε δύο μπριζόλες, μισὸ πουλί, τρεῖς ῥόγες σταφύλι, μᾶς φέρανε καφέ, πλερώσαμε ὀχτὼ φράγκα καὶ τριάντα πέντε λεφτά. Δώσαμε καὶ πέντε σολδιὰ μπαξίσι στὸ γκαρσόνι.

Ἀνεβήκαμε στὸ βαγόνι στὶς ἐφτὰ καὶ δέκα. Στὶς ἐφτὰ καὶ τέταρτο σωστὰ ξεκίνησε τὸ τραῖνο. Κάμαμε ταξίδι μο-

ναδικό· δὲν ἔσπασε ρόδα, δὲ χάλασε ἀμάξι, ἄλλο τραῖνο δὲν ἀπαντήσαμε νὰ μᾶς πλακώσῃ — καὶ δὲ μᾶς σκότωσε κανείς. Τὸ σάββατο πρωί, στὶς δέκα καὶ δωδεκάμισυ, φτάσαμε στὴ Μαρσίλια.

Κάμαμε σ' ἑνὸς θειοῦ μου πρόγεμα λαμπρό· εἴχαμε πολὺ καλὴ ὄρεξη κι ὄχι λίγη δίψα. Κάτσαμε, φάγαμε, γελάσαμε κ' ἔτσι ἦρθε πιὰ κ' ἡ ὥρα νὰ μπαρκαριστοῦμε.

Στὶς τρεῖς, ἀνέβηκα στὸ βαπόρι μὲ τὴ γυναίκα μου. Φύγαμε στὶς πέντε. Στὸ ταξίδι, κάμαμε κάμποσες γνωριμίες· ἡ συντροφιὰ καλή, οἱ κυρίες νόστιμες κι ὥσπου νὰ φτάσουμε στὴν Πόλη, περνοῦσε λαμπρὰ μὲ τὶς κουβέντες ὁ καιρός. Δὲ ζαλιστήκαμε διόλου.

Νὰ μὴν ξεχάσω νὰ τὸ πῶ κι ἀφτό! Στὸ σιδερόδρομο, στὴ Μαρσίλια, στοῦ θειοῦ μου, στὸ βαπόρι, μήτε ψύλλους εἴδαμε μήτε μισὸ κουνούπι. « *Σέντ* » εἴτανε τὄνομα τοῦ βαποριοῦ.

Δ΄.

Παρίσι.

Παρίσι μου, νὰ σὲ ξεχάσω δὲν μπορῶ! Οἱ κουβέντες, τὰ γέλοια καὶ τὰ παιχνίδια δὲ μὲ διασκεδάζουνε. Πάντα σὲ σένα πάει ὁ νοῦς μου. Κι ὡςτόσο μποροῦσα ἄλλα νὰ συλλογιστῶ, μποροῦσε ἡ καρδιά μου νὰ χαρῇ. Προβαίνει τὸ βαπόρι καὶ μοῦ δείχνει νέα θάλασσα, νέο κόσμο· σὰ νὰ περηφανέβεται ποὺ βλέπει τόσα κύματα καὶ δὲν τὰ φοβᾶται· ἥσυχο προχωρεῖ καὶ ξεσκεπάζει στὰ μάτια μου μπροστά, ὅταν εἶναι μέρα, τὴν αἰώνια καλοσύνη τοὐρανοῦ μας, ὅταν εἶναι νύχτα, τὶς ἀπει-

ρες λαμπάδες ποὺ τρέμουνε κεῖ ἀπάνω μέσα στὸ σκοτεινό τους τὸ φῶς.

Τὸ κορμί μου μοναχὰ σέρνει μαζί του τὸ βαπόρι, τὴν ψυχή μου πίσω τὴν ἀφίνει. Τοῦ κάκου συλλογιοῦμαι πὼς σὲ λίγες μέρες θὰ πατήσω τὸ ξακουστὸ τῆς πατρίδας τὸ χῶμα, πὼς ἡ ὥρα κοντέβει ὅπου τὰ μάτια μου θὰ χαροῦνε τὴν πανώρια θέα τῆς Ἑλλάδας, πὼς θὰ πλησιάσω τόσα θάματα τῆς φύσης, τόσα ἱερὰ τῆς ἱστορίας μεγαλεῖα! Τοῦ κάκου λέω μέσα μου πὼς γλήγορα θὰ διῶ τὴν Ἁγιὰ Σοφιά, μοναδικὸ κατόρθωμα τῆς τέχνης, τὸν Παρθενώνα, παντοτινὴ φαιδρότητα τοῦ κόσμου!

Ὄχι! Παρίσι μου ἀγαπημένο! Πάντα ἐσένα ποθεῖ, ἐσένα σὲ κλαίει πάντα ἡ καρδιά μου. Ἡ πατρίδα μου εἶσαι σύ. Ἐσὺ μοῦ γέννησες νοῦ καὶ ψυχή. Ποῦ εἶναι πόλη νὰ σ' ἀξίζῃ; Ποιὸς σὲ γνώρισε ποτὲς καὶ δὲ σ'ἀγάπησε γιὰ πάντα; Μὲ τὴ βαρειά σου τὴν ἀτμοσφαίρα, μὲ τὸ συννεφιασμένο σου τὸν οὐρανό, μὲ τὸν ψυχρό σου τὸν ἀέρα, τὸ γκάζι σου ποὺ βρωμᾷ καὶ τὸ κακό σου τὸ κλῖμα, μάγεψες τὸν κόσμο. Τί νόστιμη ποὺ εἶναι ἡ λάσπη σου, τί γλύκα ποὺ τὴν ἔχει ἡ βροχή σου! Ἡ λάσπη σου μιλεῖ καὶ λέει τοῦ διαβάτη· — « Ἐσὺ ποὺ λερώνεις τὰ παπούτσια σου κι ἀφανίζεις τὸ πανταλόνι σου, μὴ σὲ μέλῃ! Ἰδέες γεμίζεις τὸ μυαλό σου. Ἅγιο χῶμα πατεῖς. Φρονήματα γενναῖα, σοβαροὺς λογισμούς, ἀγάπη τῆς λεφτεριᾶς, τῆς πρόοδος καὶ τῆς πατρίδας, φτάνει νἀνοίξῃς τὸ στόμα σου κι ὅλα μαζὶ τἀναπνές. » Γιά διές τις, καλέ, τὶς ἰδέες πῶς πετοῦνε τριγῦρο σου στὸν ἀέρα, ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ κι ἀπὸ κάθε μεριά. Ἡ ἀτμοσφαίρα ποὺ καταπίνεις εἶναι ἰδέες φορτωμένη· ἀπὸ παντοῦ σοῦ τριγερνοῦνε τὸ κεφάλι, ποιὰ νὰ πρωτομπῇ.

Κι ὅλο τρέχει στοὺς δρόμους, κάνει, δείχνει, κοπιάζει, δουλέβει ὁ λαός σου. Ξυπνός, ἐργατικὸς λαός, ὁρμητικὰ παιδιὰ καὶ γενναῖα, πρόθυμα γιὰ τὸ καλό, φοβερὰ στὸ θυμό τους.

Δὲν πρέπει νὰ τὰ πειράξῃς· ξέρεις νὰ τὰ πιάσῃς, σὰν πρόβατα σ' ἀκολουθοῦνε· ὁρμοῦνε σὰν τὸ θεριό, ἄμα τἀγγίξῃς. Δὲ θέλουνε σκλαβιά· τοὺς βασιλιάδες δὲν τοὺς φοβοῦνται, κι ὅταν τοὺς βαρεθοῦνε, ἁπλώνουνε τὸ χέρι καὶ τοὺς σπάνουνε σὰν τὰ παιχνίδια. Οἱ πέτρες στοὺς δρόμους σηκώνουνται μοναχές τους· ἡ μιὰ ἀπάνω στὴν ἄλλη ἀνεβαίνει· τἀμάξια ποὺ περνοῦνε, στέκουνται κ' ἐφτὺς γίνουνται πύργοι· τὰ κάγκελλα τὰ κάνουνε κοντάρια, καὶ τὸ φύσημά τους μπαρούτι. Ὥςπου νὰ γυρίσῃς νὰ διῇς, βρεθήκανε μπάλλες, πιστόλια καὶ τουφέκια· δὲν ξέρεις ἀπὸ ποῦ βγήκανε. Ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ σπίτια, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ κελλάρια, μαζώνουνται, πηδοῦνε, ξεφυτρώνουνε καρέγλες, ξύλα, γυαλιά, σίδερα, μολύβι. Ὅλα μαζὶ στὴ μέση τοῦ δρόμου σωρέβουνται, μεγαλώνουνε, ἄξαφνα γίνουνται βουνὸ κι ἀφτὸ τὸ βουνὸ — ἀχ! Πόλη μου καημένη, ποῦ νὰ τὰ ξέρῃς ἐσὺ ἀφτά; — λέει στοὺς τυράννους· — « Ἴσα μὲ δῶ, ἀρχοντικό μου, κι ὄχι παρέκει! »

Μὲ τὰ βουνά σου τὰ ξαφνικά, Παρίσι μου ποθητό, ἔσωσες τὴν Ἐβρώπη κι ἀκόμη θὰ τὴ σώσῃς. Ὅλα σὲ σένα τὰ χρωστοῦμε. Ἐσὺ θυσιάστηκες γιὰ τὸν κόσμο. Ἀπὸ σένα πρωτομάθαμε λεφτεριὰ τί θὰ πῇ. Δὲ σοῦ ἔμελε μόνο γιὰ σένα· τὴν ἀθρωπότητα ἀλάκαιρη συλλογιόσουνε. Τοὺς δικούς σου τοὺς τυράννους δὲ σοῦ ἔφτασε ὄξω νὰ τοὺς πετάξῃς· εἶχες στὸ νοῦ σου τὴν οἰκουμένη· τὴ γὶς θέλησες νὰ γλυτώσῃς. « Ὅλοι οἱ ἀθρῶποι εἶναι ἀδέρφια κ' ἔχουν ἕνα νόμο. » Ἔτσι μήνουσες τῆς Ἐβρώπης, ὅταν καὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι, βασίλεια καὶ δημοκρατίες, τρέμανε μπροστά σου καὶ σκύφτανε τὸ κεφάλι. « Λεφτεριά. Ἰσότη. Ἀδερφοσύνη », τέτοια λόγια μᾶς ἔλεγες τότες κι ἀκούστηκε μακριὰ μακριὰ ἡ φωνή σου. Θέλει δὲ θέλει, ἀργὰ ἢ νωρίς, ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ μᾶς ἄνοιξες, πρέπει σήμερις ὁ κόσμος νὰ περάσῃ. Οἱ βαρβάροι δὲ θὰ βαστάξουνε πολλὴ ὥρα. Ὅποιος δὲν ξέρει λεφτεριά, ἰσότη κι ἀδερφοσύνη, — ὅποιος γυναῖκες δὲν ψηφᾷ καὶ λέει τοὺς ἄντρες σκυλιά —

ἂς ξολοθρεφτῇ ἡ βασιλεία του κι ἂς ἀφανιστῇ τὄνομά του!

Γίνεται λοιπό, Παρίσι μου, νὰ σὲ ξεχάσω τώρα ποὺ τρέχω στὴ χώρα τῆς σκλαβιᾶς, τώρα ποὺ πάω στὴν Πόλη; Τί μὲ μέλει ἡ Ἁγιὰ Σοφιά; Τὴν ἱστορία σου μελετῶ, τὴ φήμη σου τὴ ζουλέβω· μὲ πόνο ψυχῆς, μὲ καρδιοχτύπι καὶ μὲ δάκρια σὲ θυμοῦμαι. Ἄντρα μ' ἔκαμες ἐσύ· μοῦ ἔμαθες νὰ δοξάζω τὴ λεφτεριά, νὰ σέβουμαι, νἀγαπῶ τὰ μεγάλα τὰ κεφάλια ποὺ γέννησες καὶ ποὺ πάντα γεννᾷς — νὰ τὰ σέβουμαι, γιατὶ κυνηγοῦνε τὸ καλὸ καὶ ξέρουνε νὰ μᾶς δείξουνε ποῦ θὰ τὸ βροῦμε καὶ μεῖς — νὰ τἀγαπῶ, γιατὶ μαζί τους γεμίζει θάρρος ἡ καρδιὰ καὶ σὰ νὰ σοῦ φωνάζουνε· — « Πρόσεχε, παιδί μου, καὶ σὺ κάτι νὰ φανῇς, τὴν πατρίδα σου νὰ δουλέψῃς. » Ἐσὺ μοῦ ἔθρεψες τὸ νοῦ· ἔφαγα τὸ ψωμί σου, βύζαξα τὸ γάλα σου, καὶ τὸ χῶμα σου ἔγινε χῶμα μου.

Γιὰ τοῦτο καὶ τώρα στὸ ταξίδι, τὴ νύχτα ποὺ βγαίνουνε τἄστρα στὸ σεργιάνι, τραβιοῦμαι μοναχός μου στὸ κατάστρωμα, ἀκκουμπῶ στὸ κατάρτι καὶ σὲ συλλογιοῦμαι. Ὅλα μὲ μιᾶς τὰ θυμοῦμαι, ὅλα τὰ ξαναβλέπω, ὅσο ἡ φύση κοιμᾶται κι ὁ οὐρανὸς ξαπλώνει ἀπάνω στὴ θάλασσα τὸ μυστικό του σκοτάδι. Ἕνα δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω, ἕνα μοῦ δέρνει τὸ νοῦ, σὰν τὸ κῦμα ποὺ δέρνει τὸ βαπόρι. Ποτὲς ὅπως ἐκείνη τὴν ὥρα δὲν ταράχτηκα στὴ ζωή μου. Νύχτα εἶτανε καὶ τότες, νύχτα τρομαχτικὴ γιὰ μένα. Εἶχε πεθάνει ὁ μεγάλος ὁ γέρος, ὁ Βιχτὼρ Οὐγκώ, ὁ γενναῖος ὁ φίλος τῆς Ἑλλάδας. Ὅσο ζοῦσε, πήγαινα σπίτι του συχνὰ καὶ τὸν ἔβλεπα. Ἕνα βράδυ, μὲ τὴ βαρειά του φωνὴ — σὰ νὰ μιλοῦσε μνῆμα — μοῦ εἶπε δυό του στίχους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Σὲ λίγες μέρες πέθανε. Καὶ πολὺ πιώτερο ἀκόμη ἀπ' ὅλα τὰ λόγια ποὺ μοῦ ἔλεγε, μὲ τάραξε ὁ θάνατός του.

Ε΄.

Δόξα καὶ μοναξιά.

Προτοῦ νὰ τὸν πάρῃ γιὰ πάντα ἡ μάβρη γὶς καὶ ἡ πλάκα νὰ σκεπάσῃ τὸ πρόσωπό του, θέλησε τὸ Παρίσι νὰ προσκυνήσῃ τὸν ποιητή του, νὰ γονατίσῃ στὸ μνῆμα του μπροστά. Ξέρει τὸ Παρίσι νὰ τιμᾷ τὰ μεγάλα του τὰ παιδιά. Τὸν ἔβαλε νὰ κοιμηθῇ μιὰ μέρα καὶ μιὰ νύχτα στὴν ἄκρη τῆς Πόλης, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴν τροπαιόφορη καμάρα ποὺ εἶχε χτίσει ὁ μεγάλος ὁ Ναπολέοντας μὲ δόξα καὶ μὲ πέτρα. Κοντὰ στὸ μέρος ὅπου εἶχε χαράξει ὁ ἀφτοκράτορας τὶς χίλιες νῖκες τοῦ στρατοῦ του, βάλανε τοὺς τίτλους τοῦ ἄλλου τοῦ νικητῆ, γράψανε τῶν ἐργῶνε του τὰ ὀνόματα. Ἔτυχε κιόλας, τὸ μάβρο σκέπασμα ποὺ εἴχανε κρεμάσει στὴν ἀψίδα, ἐκείνη τὴν ἡμέρα, καὶ ποὺ ἔπεφτε ἀπὸ πάνω ἴσα μὲ τὴ μέση, πέφτοντας νἀγγίξῃ μὲ τὴν ἄκρη του τὸν πέτρινο στέφανο ποὺ φορεῖ ὁ ἀφτοκράτορας κάτω στἀνάγλυφα τῆς πόρτας. Ἔμοιαζε τώρα καὶ κεῖνος νὰ λυπᾶται. Ἔτσι μιὰ νύχτα ἀλάκαιρη κοιμήθηκε ἀδερφικὰ ἡ μιὰ δόξα κοντὰ στὴν ἄλλη.

Τὸ Μάη, στὶς τριάντα μιά, ἡ ὥρα ὀχτὼ τὸ πρωΐ, μέρα Κεριακή, εἴτανε νὰ φέρουνε τὸ λείψανο γιὰ νὰ τἀπιθώσουνε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴν Καμάρα. Τριγῦρο στεκότανε πολὺς λαός, τὸν πρόσμενε κόσμος πολὺς μαζωμένος. Μὲ σέβας, μὲ λύπη, μὰ καὶ μὲ κάποια περηφάνεια γιὰ τέτοιο ποιητή, τὸν καρτεροῦσε τὸ πλῆθος, κι ἅμα τὸν εἴδανε ξεσκεπαστήκανε ὅλα τὰ κεφάλια. Πρὶ νἄρθῃ ἴσα μὲ κεῖ κάτω, πρωῒ πρωῒ εἶχα πάει στὸ σπίτι του κι ἀπὸ τὸ σπίτι του μὲ λίγους φίλους, μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ τὰ ἐγγόνια του, ἀκολουθούσαμε τὸ λείψανο μοναχοί μας. Δὲ συλλογιόμεστα

τὸ λαὸ ποὺ μᾶς περίμενε· μόνο γεμίζανε τὰ μάτια μας δάκρια, γιατὶ ξέραμε πὼς δὲ θὰ ξαναδιοῦμε τὸ καλό του, τὸ σοβαρό του πρόσωπο, πὼς ποτέ μας δὲ θὰ ξανακούσουμε πιὰ τὴ φωνή του. Ναί, εἶχε δίκιο ἡ μεγάλη πατρίδα νὰ προσκυνᾷ τὸ μεγάλο της τὸν πατριώτη· εἶχε δίκιο ὁ λαὸς νὰ δοξάζῃ τὄνομά του· βλέπαμε φανερὰ τῆς ποίησης τὴ νίκη, τὴν ἀποθέωση τοῦ ποιητῆ. Μὰ τί μᾶς φελοῦσε ποὺ τὸ βλέπαμε; Κλαίγαμε τὸν ἄθρωπο κι ὄχι μόνο τὸν ποιητή. Ὅ τι κι ἂν τοῦ ἔκανε τώρα τὸ Παρίσι, ὅσο κι ἂν τιμοῦσε τὴ μνήμη του, τί μ᾽ ἀφτά; Ἐμεῖς ποὺ τὸν εἴχαμε γνωρίσει, βαριαναστέναζε μέσα ἡ καρδιά μας. Πάει, πάει καὶ μᾶς ἄφησε γιὰ πάντα. Καλὲς οἱ πολυτέλειες καὶ τὰ μεγαλεῖα, μὰ τί κατάλαβες τώρα ποῦ κοίτεται πεθαμμένος, τί θὰ κάμουμε τώρα ποὺ πιὰ τὰ μάτια μας δὲ θὰ τὸν ξαναδιοῦνε;

Τί κρύο, τί ψυχρό, τί ἔρημο πρᾶμα ποὺ εἶναι ἡ δόξα! Ὅσο κοιμότανε ἔτσι στὸ κιβούρι, σὲ τόσο κόσμο μπροστά, μοῦ φαινότανε πὼς εἴτανε ὁλομόναχος καὶ ξενιτεμένος. Φύγανε οἱ φίλοι· γυρίσανε οἱ δικοί του καταλυπημένοι στὸ σπίτι. Μιὰ στιγμὴ στάθηκε στὸν τάφο κοντὰ τὸ δύστυχό του τὸ ἐγγόνι· γύρεβε καμιὰ κόχη, καμιὰ γωνιὰ γιὰ νὰ μπορέσῃ κρυφὰ νὰ γονατίσῃ, ἴσως κάτι νὰ τοῦ πῇ. Τοῦ κάκου! Μπορεῖ τώρα νἀκκουμπήσῃ πουθενὰ τὀρφανό, τώρα ποὺ τὰ χίλια μάτια τοῦ λαοῦ τοὺς κοιτάζουνε καὶ τοὺς δυό, τώρα ποὺ τοῦ πῆρε τὸ Παρίσι τὸν παπποῦ του; Ποῦ θὰ πέσῃ, νὰ τὸν προσκυνήσῃ; Σὲ ποιὸ μέρος θὰ τραβηχτῇ νὰ χύσῃ ὅσα δάκρια ἔχει μέσα του ἡ καρδιά του; Πῶς θἀναστενάξῃ, δίχως νὰ τὸν ἀκούσῃ κανείς; Πῶς θὰ πάῃ νὰ πῇ σιγὰ σιγὰ στ᾽ ἀφτὶ τοῦ περίφημου γέρου· « Παπποῦ μου, παπποῦ μου, ἔτσι μ᾽ ἀφίνεις καὶ φέβγεις καὶ δὲ μὲ λυπᾶσαι! » Ἀχ! τὸ πλῆθος ποὺ στέκεται τριγῦρο στὸν τάφο, τί μοναξιὰ ποὺ τὴν ἔχει, τέτοια ὥρα, γιὰ τοὺς πεθαμμένους!

Κι ὡςτόσο τὸ καλὸ τὸ γεροντάκι ἀγαποῦσε, λάτρεβε τὰ

παιδιά του. Ἄλλη φροντίδα στὴν ἀῤῥώστια του δὲν εἶχε, παρὰ νὰ μὴ νοιώσουνε τὰ ἐγγόνια του τὰ βάσανα ποὺ τραβοῦσε. Πάλεψε μὲ τὸ Χάρο μέρες καὶ νύχτες. Ψυχομαχοῦσε κ' ἔκρυφτε τοὺς πόνους του. Τὸ κακὸ ποὺ τὸν εἶχε πλακώσει τοῦ ῥάγιζε τὴν καρδιά· πιανότανε ἡ ἀναπνοή του κι ἀρχινοῦσε νὰ τρέμῃ σὰν τὸ φύλλο, ὅταν ὁ ἄνεμος δέρνει καὶ ταράζει τὸ δέντρο καὶ πάει νὰ τὸ ῥίξῃ κατὰ γῆς. Πρόσεχε ὅμως νὰ μὴν τὸ καταλάβῃ κανένας. Ὅσο εἴτανε τὰ παιδιά του μπροστά, στὸ πλάγι του κοντά, χαμογελοῦσε γλυκὰ καὶ τὰ σπλάχνα του τὰ θέριζε ὁ θάνατος. Τὴ νύχτα, ὅπου δὲν εἴτανε κεῖνα μπροστά, σηκωνότανε ὄρθιος, τίναζε χέρια καὶ ποδάρια, χτυποῦσε τὸ κεφάλι του στοὺς τοίχους, ἔτριζε τὰ δόντια του, καὶ δίχως φόβο νὰ διοῦνε τίποτις τὰ παιδιά, ἥσυχα καὶ στὰ γεμάτα ἄφινε τὸν πόνο νὰ τοῦ τρώῃ κορμὶ καὶ ψυχή.

Καὶ τώρα κοίτεται μόνος. Εἴτανε πεπρωμένο, γραμμένο στὸν οὐρανό. Ὅποιος θυσιάζεται γιὰ τὴν πατρίδα καὶ δουλέβει γιὰ τὸ ἔθνος, ὅποιος φανῇ μεγάλος, ὅποιος ὑψωθῇ, μήτε πατέρα, μήτε μάννα, μήτε παιδιά, μήτε φίλους πρέπει νἄχῃ. Ἀλάκαιρο τὸν παίρνει ἡ πατρίδα. Τὸν ἔχει μοναχή της, μὲ σιδερένιο χέρι τὸν ἁρπάζει καὶ τὸν κάνει δικό της — ἴσα μὲ τὸν τάφο καὶ παρέκει..... Τί κρύο, τί ψυχρό, τί ἔρημο πρᾶμα ποὺ εἶναι ἡ δόξα!

ϛ'.

Ὁ Ποιητής.

Ἔφυγα καὶ γὼ τότες ἀπὸ κειπέρα. Γύρεβα μοναξιὰ νὰνασάνῃ ἡ καρδιά μου. Κι ὡστόσο πάντα κάτι μὲ τραβοῦσε, κάτι μ' ἔσπρωχνε νὰ γυρίσω πίσω, νὰ ξαναδιῶ τὴν Καμάρα καὶ

τὸν τάφο. Πάντα στεκότανε τὸ πλῆθος μαζωμένο. Πήγαινα μέσα στὸν ὄχλο ποὺ μὲ σκουντοῦσε, ποὺ μὲ ζουλοῦσε, ποὺ μὲ πατοῦσε γιὰ νὰ περάση. Δὲν μποροῦσα νὰ φύγω. Μιὰ δύναμη μὲ βαστοῦσε, μ' εἶχε καρφωμένο σὲ κεῖνο τὸ μέρος — σὰ νὰ πρόσμενα κάτι νὰ διῶ, κάτι νὰ καταλάβω ποὺ δὲν ἤξερα ἀκόμη. Ὅλη τὴν ἡμέρα ζαλισμένος, μὲ γεμάτο φροντίδες τὸ κεφάλι, σερνόμουνε, κυλιόμουνε ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, κουρασμένος, μισοσακατεμένος.

Τέλος πλάκωσε κ' ἡ νύχτα. Δὲν τὸ κουνοῦσα. Λάμπανε ἀναμμένα ὅλα τὰ φῶτα. Τριγῦρο στὸν τάφο, καίγανε τέσσερεις λαμπάδες μαβροτυλιμένες. Ἔλεγε τὸ Παρίσι νὰ ξενυχτίση, νὰ μείνη μπροστὰ στὸ μνῆμα τοῦ ποιητῆ, ὥςπου νὰ σηκώσουνε τὸ λείψανο τὸ πρωί. Χώθηκα παράμερα σ' ἕνα δρόμο σκοτεινό, μὲ τρόπο νἀποφύγω τὸν τόσο κόσμο κι ὅμως πάντα νὰ βλέπω τὴν Καμάρα μὲ τὸ μνῆμα.

Δὲν ξέρω τί μοῦ κατέβηκε τότες· ἀπὸ τὴν κούραση εἴτανε, ἀπὸ τὴ λύπη τὴν πολλή, δὲν μποροῦσα νὰ σταθῶ στὰ ποδάρια μου. Σὰ μουδιασμένη μέσα μου ἡ ψυχή μου. Ἀναγκάστηκα νὰ κάτσω σὲ μιὰ πέτρα, νὰ πάρω τὴν ἀναπνοή μου. Ἅμα βρέθηκα μόνος, μοῦ φάνηκε σὰ νὰ μὴν ἔβλεπα πιὰ τίποτις ἀπ' ὅσα εἶχα διεῖ ὅλη τὴν ἡμέρα. Ξέχασα τὸν ποιητή, ξέχασα τὸ λείψανο, ξέχασα τὸ Παρίσι. Ὁρμητικὰ πῆγε ὁ νοῦς μου στὴν πατρίδα — καὶ ποτὲς στὴ ζωή μου, ποτὲς μέσα μου δὲν ἔγινε τόση ταραχή, δὲν ξέσπασε τόση φουρτούνα. Κάποτες στεκόμουνε ὧρες βυθισμένος, ἀφανισμένος, σὲ μιὰ ταπείνωση ποὺ μήτε γινότανε πιὸ μεγάλη, καὶ φαρμάκωνε ἡ πίκρα τὴν καρδιά μου. Κάποτες πάλε, ξανάπαιρνα θάῤῥος, στεκόμουνε ὄρθιος καὶ κοίταζα ἀψηλὰ ἀψηλὰ κατὰ τὸν οὐρανό. Τόση πλήξη, τόση στεναχώρια, τόση θλίψη δὲν ἔτυχε νἄχω ποτὲς — καὶ ποτὲς δὲν ἔβαλα στὸ νοῦ μου τόσες ἐλπίδες, ποτὲς δὲν ἔννοιωσα τόσες χαρές. Σὰν τἀνήσυχο πουλὶ ποὺ τρέμει καὶ πηδᾶ μέσα στὰ κλαδιά, λαχταροῦσε ἡ καρδιά

μου καὶ πετοῦσε ἀπὸ χαρὰ σὲ λύπη κι ἀπὸ λύπη σὲ χαρά.

Θέ μου, Θέ μου παντοδύναμε, τί νυχτιὰ εἴτανε κείνη! Τί εἴτανε, Θέ μου, τὸ τόσο σκοτάδι! Τρόμαξα καὶ φώναξα μοναχός μου· — «Μήπως σήμερα τὴν πατρίδα μου θάφτουνε; Τώρα μόλις γεννήθηκε, καὶ τώρα πρέπει νὰ πεθάνῃ; Θέ μου παντοδύναμε, μὴν τὸ θελήσῃς! Ἀχ! πόσα χρόνια πρέπει νὰ ζήσῃ ἕνας λαός, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος; Ἀφτὰ τὰ φῶτα τὰ μισοσκεπασμένα, ποὺ μόλις φαίνουνται κεῖ κάτω, τί σημαίνουνε καὶ γιατί καίνε; Ἴσως γιὰ νὰ μᾶς δείξουνε τὴ μικρή μας τὴ δόξα, μπροστὰ σὲ τέτοια μεγαλεῖα! Θὰ τὸ κατορθώσουμε ποτὲς νἄχουμε καὶ μεῖς τέτοιους ἄντρες; Ἀφτὸ ἐδῶ τὸ μνῆμα παρασταίνει ἔργα περίφημα, παλιὰ ἱστορία, αἰῶνες κόπο, δουλειά, πόνους, λεφτεριὰ καὶ δόξα. Πόσα πρέπει νὰ τραβήξῃ ἕνας λαὸς γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ σημάδι ὅπου ἔφτασε τοῦτος ὁ λαός! Δὲν ἔχει πιὰ σήμερις ἀνάγκη τοὺς προγόνους του — τοὺς Λατίνους καὶ τὴ Ῥώμη. Ζῇ δική του ζωή. Πρόγονο μπορεῖ μιὰ μέρα καὶ τὸν ἴδιο ἄλλοι νὰ τὸν καφκηθοῦνε.

Ποῦ νὰ τὸ διοῦμε καὶ μεῖς τέτοιο πρᾶμα; Σὰν τὸ παιδὶ ποὺ τὴ μάννα του δὲν μπορεῖ νἀφήσῃ, γιατὶ νοιώθει πὼς εἶναι ἀδύνατο ἀκόμη, ἔτσι καὶ μεῖς μόλις ἔχουμε πόδι νὰ πατήσουμε τὴ γίς· ἄντρες δὲ γενήκαμε ἀκόμη. Ἔχουμε ἀνάγκη, οἱ προγόνοι νὰ μᾶς βαστοῦνε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ νὰ μᾶς πηγαίνουνε. Ὅλο προγόνους φωνάζουμε. Ἔπαινό μας θαῤῥοῦμε ἴσια ἴσια κεῖνο ποὺ δείχνει τὴ λίγη μας δύναμη. Ἔθνος ἀφτεξούσιο δὲ γενήκαμε, κ' ἴσως δὲ θὰ γίνουμε ποτές. Ἡ δόξα μας ἡ παλιὰ θὰ καταντήσῃ ὁ χαμός μας. Δὲ μᾶς ἀφίνει νὰ μεγαλώσουμε, νὰ περπατοῦμε μὲ τὰ δικά μας τὰ ποδάρια, νὰ συλλογιούμαστε μὲ τὸ κεφάλι τὸ δικό μας, μὲ τὰ μάτια τὰ δικά μας νὰ βλέπουμε, νὰ μιλοῦμε γλῶσσα δική μας. Ὅλο προσπαθοῦμε νὰ κάμουμε σὰν καὶ κείνους. Σ' ἕνα μόνο δὲν τοὺς μιμηθήκαμε· προγόνους ἐκεῖνοι δὲν εἴχανε! Ἐμεῖς, δὲ

θὰ τἄξιωθοῦμε ποτές, καὶ μᾶς μιὰ μέρα προγόνους ἄλλοι νὰ μᾶς ποῦνε.

Ὅσο ἔλεγα μέσα μου τέτοια μοναχός μου, τραβιόμουνε, τραβιόμουνε ὅλο πίσω, γιατὶ ντρεπόμουνε τὸν ποιητὴ κ' ἔβλεπα πόσο μικροί, πόσο ἀσήμαντοι μπροστὰ σὲ τέτοιους ἀθρώπους εἴμαστε ἀκόμη. Ὅσοι στὴν Ἐβρώπη εἶναι μόλις μαθητάδες, ἐμεῖς μπορεῖ νὰ τοὺς πάρουμε γιὰ δασκάλους, καὶ τώρα πέρασε ὁ καιρὸς ὅπου λέγανε τὴν Ἀθήνα δασκάλισσα τοῦ κόσμου! Τἄλλα τὰ ἔθνη, ὅσο περίφημοι κι ἂν εἴτανε οἱ πατέρες τους, ἀφήσανε πίσω τὴν παλιά τους ἱστορία· ξανακάμανε καινούρια, δική τους. Ἡ Ἰταλία κ' ἡ Γαλλία ξεχάσανε τὴ Ῥώμη καὶ τῆς εἴπανε· — « Ὅσο μεγάλη εἴσουνε σύ, τόσο καὶ μεῖς θὰ γίνουμε μεγάλες. Μᾶς φτάνει τὸ δικό μας τὸ μυαλὸ καὶ τὸ αἶμα ποὺ πήραμε ἀπὸ σένα. »

Βγήκανε τότες ἀπὸ παντοῦ, ἄπειρα σὰν τὰ λουλούδια ποὺ τὴν ἄνοιξη ὁρμοῦνε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς, βγῆκαν ἔργα κάθε λογῆς, τῆς τέχνης, τῶ γραμμάτω, τῆς ἐπιστήμης. Βγῆκε καὶ μιὰ γλῶσσα καινούρια. Ἄλλες λέξες, ἄλλη γραμματικὴ χρειαστήκανε τότες παντοῦ γιὰ τὶς ἰδέες, γιὰ τὸ νοῦ καὶ γιὰ τὴν καρδιὰ τοῦ καθενός. Ἄναψε ἡ μιὰ σπίθα τὴν ἄλλη, διαδοθήκανε ἰδέες, τέχνες, ἐπιστῆμες, ὁ καθεὶς ἔφερνε τὸ μερτικό του καὶ τὸ δάνιζε τοῦ ἀλλουνοῦ. Ἔτσι μορφώθηκε μιὰ Ἐβρώπη κι ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς ἔπιασε συγκοινωνία διανοητική. Ἐμεῖς πίσω, ὅλο πίσω! Ποῦ ἡ δύστυχη πατρίδα, μὲ τῶν παιδιῶ της τὴν ἀμάθεια, τὴν περηφάνεια καὶ τὴν τρέλλα, νὰ μπορέση καὶ κείνη νὰ ζήση τὸ μεγάλο, τὸ χαρούμενο βίο τῆς ξαναγεννημένης Ἐβρώπης!

Ἔτσι μοῦ μιλοῦσε τὸ μνῆμα, γιατὶ ἡ ὄψη του μονάχη μοῦ θύμιζε τὴν ἐλεεινή μας κατάσταση. Κι ὡςτόσο ποιὸς ἀπὸ τοὺς δικούς μας κατάλαβε ποτέ του τί μᾶς λείπει; Περηφανέβεται ὁ Ῥωμιὸς μὲ τοὺς προγόνους του, νομίζει πὼς τοὺς μοιάζει, καὶ πειδὴ σὰν τὸν ἀγράμματο χάλασε τὴ φυσική του γλῶσ-

σα, θαῤῥώντας πὼς τὴ διώρθωσε, προσμένει κάθε μέρα νὰ φανῇ Σοφοκλῆς.

Σοφοκλῆς, Ἀριστοφάνης, Αἰσκύλος κ' Ἐβριπίδης στάθηκε ὁ ἄντρας ποὺ κοίτεται τώρα στὸ μνῆμα. Ἔγινε μεγάλος, γιατὶ κανενὸς δὲ θέλησε νὰ μοιάξῃ. Ἂς τοῦ μοιάζουνε κεινοῦ ἄλλοι κατόπι! Ἂς τοῦ μοιάξῃ κανένας ἀπὸ μᾶς, ἂν μπορέσῃ νὰ τὸ καταφέρῃ. Ἀφτὸς εἶναι ποιητὴς καὶ πατέρας! Ἑκατὸ χρόνια καὶ παραπάνω, πρὶ νὰ φανῇ, κοιμότανε ἡ ποίηση στὴ Γαλλία. Σὰ μούμια τὴν εἴχανε οἱ δασκάλοι τυλιμένη στὸ σεντόνι. Ἀπὸ μέσα της, μὲ τὸ σμιλάρι καὶ μὲ τὸ ψαλίδι, τῆς εἴχανε βγάλει ἄντερα καὶ καρδιά, γιὰ νὰ τὴ γεμίσουνε ἄχερα καὶ μυρωδικὰ κάθε εἶδος. Τῆς ἔμνησκε μόνο τὸ πετσί, καὶ γιὰ νὰ μὴ φαίνεται καὶ κεῖνο, τῆς βάζανε ἀπὸ πάνω ῥοῦχα μεταξωτά, στολίδια, μαργαριτάρια καὶ φτειασίδι στὸ μάγουλο. Κοιτότανε ἡ δύστυχη δίχως πνοή, μὲ τὸ στόμα στουμπωμένο, ἀδειασμένη καὶ συγυρισμένη.

Ἐκεῖνοι σὰν τοὺς Φαραώνηδες καθόντανε ἀψηλὰ στὸ θρονί τους. Μὲ περήφανο μάτι κοιτάζανε ἀπὸ πάνω τὸ λαό, τὸ χυδαῖο τὸν ὄχλο. Φτειάνανε σωρὸ νόμους δικούς τους, κάνανε κανόνες χιλιάδες τοῦ κεφαλιοῦ τους — πάντα μ' ἐβγένεια μεγάλη. Ζωὴ καμιά! Εἴχανε πλῆθος νοστιμάδες ἀνόητες, τσακίσματα καὶ κερατσιτσιές. Ποιὸς νὰ καμαρώσῃ τὸν ἄλλονε. Ποιὸς νὰ πῇ τὰ πράματα μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν τὸν καταλάβῃ κανένας. Ποιὸς νὰ μὴ μιλήσῃ σὰν ποὺ μιλεῖ ὅλος ὁ κόσμος. Τὸ *μαντίλι* δὲν ἔπρεπε κανεὶς *μαντίλι* νὰ τὸ πῇ, μήτε τὴ *σκάλα σκάλα*. Τοὺς χρειαζότανε ἀρχοντιὰ τοὺς ἀφεντάδες. Εἴχανε κάμει τὴ γλῶσσα κ' ἔμοιαζε σὰν παλάτι ψυχρὸ καὶ ῥημασμένο. Τοῦ λόγου τους, κλειδωμένοι στὸ παλάτι, ζούσανε καὶ βασιλέβανε.

Βγῆκες τότες ἐσύ· μὲ μιὰς ἄλλαξες τὸν κόσμο. Ὥρμησες κ' ἔπεσες μέσα στὸ παλάτι. Πέταξες ὄξω τοὺς δασκάλους κι ἄρχισες νὰ φωνάζῃς· — « Ἀλήθεια ζητοῦμε, διψοῦμε ζωή·

μούμιες δὲ μᾶς κάνουνε.» Τί θόρυβος καὶ τί κακὸ ἔγινε τότες! Μιὰ σκουντιὰ κι ἄνοιξες παράθυρα, ἅπλωσες χέρι κ' ἔσπασες πόρτες· μπῆκε μέσα ὁ ζωντανὸς ἀέρας τοὐρανοῦ, πλημμύρισε τὸ φῶς κ' εἶπες στὸ λαὸ ποὺ στεκότανε ὄξω· — «Ὁρσε, ἀφεντικό μου· δικό σου τὸ παλάτι· δάσκαλός μου εἶσαι σὺ καὶ σὺ βασιλιάς μου· δοῦλος σου εἶμαι γὼ κι ἀπὸ σένα τὴ γλῶσσα μου θὰ μάθω.»

..... Θὰ τὸ παρατήρησε ὁ καθένας· ἂν ποτὲς διοῦμε, ἢ καταλάβουμε, ἢ μόνο μᾶς ἔρθῃ φόβος πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ μᾶς κατηγορήσῃ, ἢ νὰ πάρῃ κακὴ ἰδέα γιὰ μᾶς — μάλιστα ὅταν τύχῃ κανεὶς νὰ φανῇ μεγάλος μπροστά μας, νὰ παινεθῇ ὁ ἴδιος ἢ ἄλλοι νὰ τὸν παινέσουνε — κάτι μέσα μᾶς σπρώχνει νὰ δείξουμε καὶ μεῖς τί ἀξίζουμε, κάποτες ἴσως νὰ δείξουμε παραπάνω ἀπὸ κεῖνο ποὺ εἶναι. Φοβήθηκα καὶ γὼ τὸν ποιητή. Ἀφότου μᾶς πλακώσανε οἱ σκολαστικοί, τόσες φορὲς βρίσανε ὅλο τὸ ἔθνος, τόσες φορὲς εἴπανε τὴ γλῶσσα μας βάρβαρη καὶ πρόστυχη, ποὺ κόντεψε ὁ κόσμος νὰ τοὺς πιστέψῃ. Ἔτρεμα, τὰ λόγια τους νὰ μὴν τἀκούσῃ κι ὁ πεθαμμένος. Βγῆκα τότες ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ δρόμο ἐκείνονε ὅπου καθόμουνε ἀπάνω σὲ μιὰ πέτρα, τράβηξα ἴσια μὲ τὴν Καμάρα, καὶ μὲ θάῤῥος μεγάλο, μὲ μάτι γεμάτο φλόγες, φώναξα δυνατά, χωρὶς νὰ προσέξω ποὺ στεκότανε κόσμος τριγῦρο κ' ἴσως μποροῦσε νὰ μ' ἀκούσῃ·

— Ὄχι! μὴν τὸ πιστέψῃς πὼς γενήκαμε βάρβαροι· μὴν τὸ πιστέψῃς πὼς ἔχουμε πρόστυχη γλῶσσα! Ἡ γλῶσσα μας γιὰ πέταμα δὲν εἶναι. Πρόστυχη γλῶσσα μπορεῖ νἄχῃ μόνο μιὰ πρόστυχη ψυχὴ κ' οἱ ψυχές μας εἶναι γενναῖες, καὶ τὰ χέρια μας σηκώσανε τουφέκι καὶ διώξαμε τοὺς Τούρκους καὶ μᾶς ἔψαλες στὰ νιάτα σου καὶ σύ. Μὴν τοὺς συνορίζεσαι τοὺς δασκάλους ποὺ μᾶς κατατρέχουνε· εἶναι οἱ χερότεροί μας ὀχτροί, καὶ γυρέβουνε τώρα νὰ μᾶς βγάλουνε τιποτένιους σ' ὅλο τὸν κόσμο μπροστά, γιὰ νὰ φανοῦνε τοῦ λόγου τους κατιτίς.

Ἐσὺ ποὺ τὰ ξέρεις ἀφτά, μὴν τἀψηφήσῃς τὸ προσκύνημά μου. Σέβουμαι τὴ γλῶσσα ποὺ μιλῶ, γιατὶ σέβουμαι τὸν ἑαφτό μου. Ἴσως εἶμαι κάτι καὶ γὼ ποὺ σέρνουμαι τώρα στὸ σκοτάδι, καὶ ποὺ μὲ θάῤῥος προβάλλω ἴσα μὲ τὸ μνῆμα ποὺ σὲ σκεπάζει. Δὲν ντρέπουμαι, καὶ μὴ σὲ μέλῃ. Σοῦ μιλῶ μιὰ γλῶσσα, ποὺ δὲν τὴν ἔχει ὁ καθένας καὶ ποὺ μπορεῖς καὶ σὺ νὰ μᾶς τὴ ζουλέψῃς, μιὰ γλῶσσα ποὺ εἶναι παιδὶ καὶ μοναχοκόρη τῆς παλιᾶς τῆς ἑλληνικῆς, τὴν καινούρια μας τὴ γλῶσσα, ποὺ πρῶτος ἐγὼ σήμερα τὴ γράφω!

Μὲ τρομάξανε τὰ λόγια μου καὶ μένα. Ἔφεβγα γλήγορα καὶ κρυφτόμουνε πάλε στὶς στενάδες μέσα, μακριά. Ὡςτόσο μ᾿ ὅλη μου τὴ θλίψη, μοῦ ἐρχότανε κάποτες καὶ νὰ γελάσω. Ἅμα ἤθελα νὰ σφουγγίσω τὰ δάκρια ποὺ μοῦ καίγανε τὰ μάτια, δὲν ἤξερα τί βαστοῦσα στὸ χέρι *ῥινόμακτρον* ἢ *μαντίλι*. Πῶς ἔπρεπε νὰ τὸ πῶ, τὴν ὥρα τῆς λύπης; Ἀχ! δασκάλοι, δασκάλοι, τί κακὸ εἶναι ἀφτὸ ποὺ μᾶς κάματε! Πρέπει τὸ λοιπὸ νὰ μᾶς κατατρέχῃ ἡ γραμματική σας, καὶ στὴ στιγμὴ ὅπου ἡ καρδιά μας πονεῖ! Πόσο τὸν ἔχουμε ἀνάγκη ἕνα *Βίχτωρα*, ἕνα νικητὴ νὰ μᾶς γλυτώσῃ ἀπὸ τέτοιο βάσανο — (τὸ βάσανο μάλιστα καταντᾷ κάπου καὶ μπελάς) — καὶ νὰ πῇ τὸ *μαντίλι μαντίλι*. Ἂς ἀφήσουμε τὸ *ῥινόμακτρον* γιὰ τὰ ξερὰ τὰ μάτια καὶ τὶς μακριὲς τὶς μύτες!

Ὅσο δερνόμουνε καὶ σερνόμουνε καὶ συλλογιόμουνε τέτοια μὲ τὸ νοῦ μου, ἡ νύχτα προχωροῦσε, καὶ στοὺς ἀπέραντους κάμπους τοῦ κόσμου γλιστροῦσε ἡ γίς μας σιγὰ σιγά, νὰ κάμῃ τὴν καθεμερνή της βόλτα γῦρο στὸν ἥλιο. Καίγανε πάντοτες τὰ φώσια· μὲ τὸ θολό τους φέξιμο, κάνανε καὶ φαινότανε ἀκόμη καλήτερα τὸ σκοτάδι. Κάπου κάπου ἄκουγες μιὰ βοὴ κι ἀνατρίχιαζες· εἴτανε τὰ κανόνια ποὺ βροντούσανε. Ἔλεγες τὼς ἀστροπελέκια σειούσανε τὴ γὶς καὶ θέλανε νὰ σπάσουνε πέτρα. Εἴτανε γιὰ νὰ προσκυνήσουνε τὸ λείψανο. Σάλεβε, κουνιότανε τὸ πλῆθος, μουρμούριζε σὰ θάλασσα ποὺ βράζει.

Μ' ἀρέσει νὰ περπατῶ μέσα στὸ λαό, δίχως νὰ μὲ ξέρῃ κανεὶς καὶ γὼ νὰ συλλογιοῦμαι τὰ δικά μου. Ἡ φαντασία μου παίρνει φωτιά· στράφτει ὁ νοῦς μου, χιλιάδες ἰδέες, σὰ χαλάζι καὶ σὰ βροντή, μοῦ δέρνουνε τὸ μυαλό. Στὸ κεφάλι μου μέσα σηκώνουνται φουρτοῦνες.

Δὲν ξέρω γιατί μήτε πῶς, μὰ δὲν ἔννοιωθα πιὰ κούραση καμιά. Ξέχασα βάσανα καὶ πόνους. Μοῦ φάνηκε πὼς ξανάνιωνα ξαφνικά. Ἀθάνατες ἐλπίδες μοῦ περεχούσανε τὴν ψυχή. Ἄξαφνα γύρισα νὰ διῶ, καὶ κεῖ ποὺ κοίταζα, κάτω κάτω, σὰν ἀσημένια γραμμή, στὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς, ἔβλεπα τὸν ὁρίζοντα νἀσπρίζῃ· φάνηκε σὰ μιὰ χαραμάδα στὸν οὐρανό. Εἴτανε ἡ ἀβγή.

Φῶς! Τὸ φῶς! Νά καὶ τὸ φῶς ποὺ ζητοῦσα. Ὄχι, ὄνειρο δὲν εἴτανε! Εἴτανε ἀλήθεια ποὺ ΤΟΝ εἶδα καὶ τὸ θυμοῦμαι καλὰ τώρα ποὺ σᾶς τὸ δηγοῦμαι. Κάποιος ἐρχότανε, κάποιος φαινότανε κεῖ κάτω. Ὅσο ξάπλωνε ἡ ἀβγὴ τὴν κάτασπρή της φορεσιά, τόσο καὶ κεῖνος προχωροῦσε. Ἔλαμπε στὰ χαράματα μέσα· μαζὶ μὲ τὸν ἥλιο ἀνέβαινε, καὶ τὸ πρόσωπό του ἔπλεχε μέσα στὶς ὁλόχρυσες ἀχτῖδες σὰ σὲ μιὰ θάλασσα φῶς. Τὸ ποδάρι του βαριὰ χτυπᾷ τὴ γίς· τὰ μάτια του καίνε σὰν τἀστέρια. Νά ΤΟΣ ἐκεῖνος ποὺ προσμένω. Ἄπειρος λαὸς τὸν ἀκολουθᾷ καὶ κατόπι του τρέχει, φοβερὸς σὰν τὸ κῦμα ποὺ πὰ νὰ σηκωθῇ. Ἀφτὸς εἶναι ὁ ποιητής, ὁ λυτρωτής μας. Παλάτια θὰ γκρεμίσῃ καὶ θὰ στήσῃ γλῶσσα. Ἔλα, ἔλα καὶ μὴν ἀργῇς. Σ' ἀφτὸ τὸν αἰώνα ὅπου ζοῦμε, βασιλέβουνε οἱ λαοὶ καὶ ῥίχνουνε κάτω τοὺς τυράννους. Μισὴ λεφτεριὰ δὲν τὴ θέλει ὁ λαός μας. Δὲν τοῦ στρέγει νὰ βρίζουνε ἀτιμώρητα τὴν πατρική του γλῶσσα. Πρέπει νὰ λεφτερωθῇ κι ἀπὸ τοὺς δασκάλους. Νίκησε τὸ σπαθί του· εἶναι ἀνάγκη κ' ἡ γλῶσσα του τώρα νὰ νικήσῃ.

Ζ΄.

Φτωχοπρόδρομος.

Πότε, πότε θὰ μᾶς ἔρθῃς, πότε θὰ σὲ διοῦνε τὰ μάτια μας καὶ θὰ σὲ χαροῦνε οἱ καρδιές μας, Χριστέ μου καὶ σωτήρα, νέε δημιουργέ, νέε πλάστη τῆς γλώσσας μας τῆς νέας; Τὸ χορτάρι μοναχό του θὰ φυτρώσῃ ὅπου πατήσῃς. Ἡ γῆς θὰ σὲ χαιρετήσῃ· θὰ σκύψουνε τἀστέρια νὰ σὲ προσκυνήσουνε κι ἀ-φτά. Στὸ δρόμο ποὺ θὰ πηγαίνῃς, ἡ φύση θὰ στολίζεται καὶ θὰ ξαπλώνῃ ὅλες τὶς ὀμορφιές της. Τὰ πουλιὰ θὰ ζουλέψουνε τὴ φωνή σου. Θὰ κυριέψῃς τὶς καρδιὲς καὶ θὰ τὶς κάμῃς νὰ σἀγαποῦνε καὶ νὰ γλυκοτρέμουνε κάθε φορὰ ποὺ θἀκούνε τὄνομά σου, γιατὶ στὴν ποίησή σου θὰ βροῦνε ὅσα μέσα τους ἔχουνε καὶ δὲν ξέρουνε νὰ τὰ ποῦνε. Ἕνα λόγο θἄχῃς γιὰ κάθε ψυχή, μιὰ παρηγοριὰ γιὰ κάθε δάκρι, μιὰν ἀλήθεια γιὰ κάθε νοῦ. Ὅ τι ποθεῖ ὁ καθένας, ὅ τι συλλογιέται κι ὅ τι νοιώθει, θὰ τἀπαντήσῃ στὴ γραφή σου. Ὁλωνῶνε τὰ φρονήματα θὰ τὰ κάμῃς δικά σου· ὅλα τὰ καρδιοχτύπια θὰ τἀντηχήσῃς. Σὰν καθρέφτης μας θὰ σταθῇς καὶ σὲ σένα θὰ γυρέβῃ τὸ ἔθνος νὰ διῇ τὴ μορφή του, γιατὶ μ' ἕνα ποὺ θὰ πῇς, ὁ καθένας θὰ καταλάβῃ πρώτη φορὰ τὸν ἑαφτό του. Τὰ φαινόμενα τῆς φύσης, τῶν ἀθρώπωνε τὰ πάθη καὶ τὰ πάθια θὰ μᾶς ξανοί-ξῃς. Θὰ μᾶς δώσῃς ὕψος καὶ θάῤῥος καὶ παντοῦ θὰ σκορπίσῃς τοὺς θησαβρούς σου.

Ἐσὺ θὰ γίνῃς ἄλλος Ὀρφέςς. Θὰ μαλακώσῃς τὶς πέτρες· θὰ σέρνῃς κατόπι σου τὰ θεριά. Μὲ τοὺς ἀψηλούς σου λογι-σμούς, μὲ τὶς τολμητερές σου ἐλπίδες, μὲ τὴν καινούρια σου τὴ φράση, ὅπου περάσῃς θὰ νικήσῃς. Θὰ πλουτίσῃς τὴ γλώσσα καὶ θὰ σὲ πλουτίσῃ. Θὰ περπατῇς καὶ θὰ ~~ψάλῃς~~ ψέλνῃς τὴν ξανα-

γέννηση τῆς πατρίδας, τὴ λεφτεριὰ καὶ τὸν καινούριο μας κόσμο. Ἔθνος τότες μόνο θὰ φανοῦμε· θἄχουμε καὶ μεῖς τὸν ποιητή μας. Γιὰ τοῦτο κι ἀπὸ τώρα σὲ χαιρετῶ, μὲ νοῦ ταπεινό, μὲ καρδιὰ μέλι γεμάτη, γιατὶ μὲ γλυκαίνει ὁ ἐρχομός σου πιώτερο ἀπὸ μέλι κι ἀπὸ ῥόδα.

Δὲ θὰ σὲ προφτάσω· θὰ μὲ σκεπάζη τὸ χῶμα ὅταν ἐσὺ θὰ τὸ πατῆς. Μὴ μὲ καταφρονῆς ποὺ δὲ σ' ἀξίζω. Τὰ λόγια μου μπορεῖς νὰ τἀκούσης, δίχως νὰ ξεπέσης, γιατὶ ὁ καθένας δὲν μπορεῖ νὰ σοῦ μιλήση σὰν ποὺ σοῦ μιλῶ. Θὰ μάθης καὶ σὺ τὄνομά μου. Ἀγάπησα τὴν πατρίδα μου καὶ τὴ γλῶσσα μου. Ξέρω τί κάνω, καὶ ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός μου τὸ ξέρω. Δὲ μὲ μέλει γιὰ τὴ δόξα· ἡ μόνη μου ἀγάπη εἶναι ἡ ἀλήθεια. Κι αὔριο νὰ σκοτωθῶ κ' ἡ μνήμη μου μαζί μου νὰ χαθῆ, δὲ μὲ πειράζει· φτάνει ὁ κόπος μου νὰ μείνη, ἡ ἰδέα μου νὰ ζήση. Καὶ θὰ ζήση! Μοναχή της ἡ πατρίδα θὰ πάρη τὸ δρόμο ποὺ τῆς εἴπαμε νὰ πάρη, γιατὶ ἀφτὸς εἶναι ὁ δρόμος ὁ σωστός, ὁ ἴσιος, ὁ μόνος ὁ δρόμος.

Νὰ μὲ λυπηθῆς ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ τῆς δείξω σὰν καὶ σένα τὸ μεγάλο τὸ δρόμο. Νὰ εἶσαι καλὸς καὶ γενναῖος. Μὴ φανῆς μὲ τὸ παραπάνω σκληρὸς γιὰ τὶς κακορίζικές μου ἀφτὲς τὶς δοκιμές, γιὰ τὴν προσπάθεια καὶ τὸν κόπο μου, γιατί, νὰ σοῦ πῶ, ὅ τι δὲ μοῦ ἔδωσε ἡ φύση, δὲν τὸ φταίει ἡ καρδιά μου. Εἶχα προαίρεση καλή, ἂν καὶ δὲν πέτυχα σὰν ποὺ θὰ πετύχης. Σ' ἀγάπησα πρὶν ἀκόμη σὲ γνωρίσω· κι ἀφτὸ κάτι θὰ πῆ. Γιὰ σένα δουλέβουμε ὅλοι· γιὰ σένα μ' ἐφκολία χαρίζω τὴ ζωή μου. Κάπου κάπου λοιπὸ νὰ μὲ θυμᾶσαι δίχως κάκητα καμιά, νὰ θυμᾶσαι καὶ νὰ συχωρνᾶς τὸν καημένο σου τὸν πρόδρομο — τὸ *Φτωχοπρόδρομό σου*.

Η΄.

Πόλη καὶ Πολῖτες.

Ὅ τι κι ἂν εἶπα, ὅ τι κι ἂν ἔγραψα, ὅσα παραμύθια κι ἂν ἀράδιασα, τώρα ποὺ σᾶς μιλοῦσα γιὰ δάκρια, βάσανα, πίκρες καὶ νυχτερνοὺς περίπατους, ὅλα, ὅλα τὰ παίρνω πίσω· κάλλια χίλιες νυχτιὲς σὰν καὶ κείνηνε ποὺ πέρασα στὸ Παρίσι, παρὰ τὴν πρώτη νύχτα ποὺ πλάγιασα στὴν Πόλη! Τέτοιο πρᾶμα δὲν τὄπαθα ποτές. Καὶ μὴ νομίζετε πὼς εἶναι ὁ λόγος μου γιὰ ψύλλους ἢ κουνούπια, γιατὶ συνηθίζουνε οἱ ταξιδιῶτες καὶ βγάζουνε κουνούπια στὴ μέση, ἅμα δὲν ξέρουνε πιὰ τί νὰ ποῦνε, κι ἄξαφνα σᾶς γράφουνε καμιὰ νοστιμάδα, νὰ σᾶς διασκεδάσουνε. Ὄχι! Ἄλλα εἴτανε τὰ δικά μου τὰ βάσανα. Θὰ σᾶς τὸ μαρτυρήσουνε ὅσοι μὲ γνωρίσανε τότες, ὅσοι μὲ τὰ μάτια τους εἴδανε τὸ χάλι ποὺ εἶχα τὸ πρωί, τὴν ὥρα ποὺ σηκώθηκα. Ἔμοιαζα πεθαμμένος· εἶχα χλωμιάσει, ἀσπρίσει, λιγνέψει καὶ κονταίνει. Ὅλα τἄφταιγε ἡ φοβερὴ ἀγρυπνιὰ τῆς νύχτας ἐκείνης.

Τοῦ κάκου, πέφτοντας στὸ κρεββάτι, προσπαθοῦσα νὰ κοιμηθῶ. Ὥσπου νὰ χαράξῃ, δὲν μπόρεσα μάτι νὰ σφαλοίξω. Ἔννοιωθα τέτοιο βάρος στὸ στῆθος μου, ποὺ νόμιζα πὼς σήκωνα βουνό. Ἡ μάβρη πλάκα δὲν εἶναι τόσο βαρειά. Κοβότανε ἡ ἀναπνοή μου, κρύος ἵδρος μὲ περέχυνε, τὸ στομάχι μου ἀνεβοκατέβαινε σὰν τὴ θάλασσα, καὶ κόντεβε νἀγγίξῃ τὴ ῥάχη μου· τὸ κεφάλι μου φωτιά! Ἀνακατώθηκα, μὲ συμπάθειο, κι ὅλη τὴ νύχτα, πῆγα νὰ βγάλω τἄντερά μου. Δὲν εἶχα πιὰ καὶ δύναμη νὰ ξαναπέσω· κοιτόμουνε κατὰ γῆς ἀφανισμένος καὶ σπασμένος. Ψυχομαχοῦσα.

Τὸ πρωὶ φέρανε τὸ γιατρὸ κι ἄδικα τονὲ φέρανε. Ὁ γιατρὸς

δὲν μποροῦσε τίποτα νὰ μοῦ κάμῃ. Εἶπε πὼς εἶχα λίγη ζάλη, πὼς εἴμουνε κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξίδι κι ἄλλα τέτοια. Ἐγὼ τὸ ξέρω τί εἶχα. Χωρὶς νὰ μοῦ τὸ ξηγήσῃ ὁ γιατρός, ἔννοιωσα μέσα μου τί γινότανε, ἅμα πάτησα τῆς πατρίδας τὸ χῶμα, ἅμα εἴδανε τὰ μάτια μου Τουρκιά. Καθόντανε οἱ μιναρέδες στὴν ψυχή μου· ἀδύνατο νὰ τοὺς χωνέψω. Οἱ μιναρέδες εἶναι ποὺ ὅλη τὴ νύχτα μοῦ πλακώνανε τὸ στομάχι. Ἀνάθεμάν της ἐκείνη τὴν κόκκινη τὴ σημαία μὲ τὸ μισοφέγγαρο στὴ μέση, ποὺ ἴσια ἴσια ἀντίκρυ στὰ παράθυρα τῆς κάμερής μου εἴτανε ἀνεβασμένη ἀψηλὰ ἀπάνω στὸν Κουλά. Μοῦ ἔτρωγε τὸ συκώτι, τὸ αἷμα μοῦ ῥουφοῦσε. Ἀχ! τὰ καταραμένα τὰ φέσια! Μοῦ σκάνανε τὴ χολή. Παλάτια, τζαμιά, τουρμπέδες, τίποτις ἀπ' ἀφτὰ νὰ μὴ διῶ! Τὸ αἷμα μου βράζει· τετρακόσιω χρονῶ μῖσος μοῦ πνίγει τὴν καρδιά! Δῶστε μου, φέρτε μου ὅ τι κι ἂν εἶναι, ὅ τι κι ἂν τύχῃ· κάτι πρέπει νὰ σπάσω. Δὲ θέλω, δὲν μπορῶ Τοῦρκο νὰ διῶ, δὲ θέλω Τοῦρκος κοντά μου νὰ βρεθῇ, ἀπὸ μακριὰ δὲ θέλω Τοῦρκο νὰ μυρίσω, δὲ θέλω νὰ ξέρω πὼς εἶναι Τοῦρκοι στὸν κόσμο, Τοῦρκο δὲ θέλω νἀκούσω...

Τὸ πρωί, ποὺ βγῆκα νὰ σεργιανίσω τὴν Πόλη, ἀπάντησα παντοῦ στοὺς δρόμους πρόσωπα γελαστὰ καὶ χαρούμενους ἀθρώπους. Μὲ χαιρετοῦσε ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος. — « Καλῶς τὸν εἴδαμε! » καὶ « Τί χαμπάρια; » — « Πῶς τὰ πάμε δὰ στὸ Παρίσι; » — « Ἔβγε σου, ποὺ δὲν ξέχασες τὴν πατρίδα! » — « Ἔλα, νὰ σὲ τρατάρω ἕνα καφεδάκι. » — « Καλέ, διέστε ποὺ μᾶς ἄφησε μωρὸ καὶ μᾶς γύρισε λεβέντης! » κι ἄλλα τέτοια πολλὰ πού, νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, μ' ἄρεζε νὰ τἀκούω. Γιὰ μῖσος, γιὰ σκλαβιὰ τίποτα! Μπορεῖ μέσα τους νὰ βράζανε οἱ καρδιές· βέβαια ὅμως δὲν τὸ δείχνανε. Καὶ γὼ ὁ ἴδιος, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, δὲν ἔσπασα τίποτα, δὲν ἔσφαξα Τοῦρκο, κανενὸς αἷμα δὲν ἤπια. Εἶδα μάλιστα καὶ κάμποσα φέσια. Λίγο λίγο μαλάκωνε ἡ ψυχή μου. Ἔτσι

μοιάζει πὼς τὸ φέρνει ἡ ἀτμοσφαίρα τῆς Πόλης. Στρώννει σιγὰ σιγὰ τὰ πάθη καὶ τοὺς θυμοὺς ὁ γλυκὸς ἀέρας τοὐρανοῦ καὶ σοῦ τὰ κάνει ὅλα γαλήνη.

Οἱ Πολῖτες ἔχουνε ἄλλο σύστημα. Οἱ Πολῖτες ζοῦνε, ὅσο μποροῦνε, ἀδερφικὰ μὲ τὸν Τοῦρκο καὶ προσπαθοῦνε νὰ τὸν κυβερνήσουνε — ἢ μ' ἄλλα λόγια νὰ τὸν κάμουνε τοῦ χεριοῦ τους. Πρῶτα, κάπως τὸ κατωρθώνανε τὸ πρᾶμα· νά ποῦ τώρα κάτι πιὸ δύσκολο τοὺς ἔρχεται τὸ σύστημά τους. Ἀνακατέβεται σήμερα κ' ἡ Ἐβρώπη στὶς δουλειές τους καὶ θέλει καὶ κείνη νὰ πῆ τὸ λόγο της. Τί νὰ κάμουνε οἱ δυστυχισμένοι μας οἱ Ῥωμιοί ; Τί νὰ κάμῃ κανείς, ὅταν τουφέκι δὲν ἔχει ; Θὰ μοῦ πῆτε· — « Ἀγοράζει. » Ναί, τέτοια ἰδέα ἔχω καὶ γώ. Μὰ ἐλᾶτε ποὺ εἶναι ἡ Ἐβρώπη ! Τί θὰ κάμουνε οἱ δικοί μας μὲ τὴν Ἐβρώπη, ἂν πιάσουνε κι ἀγοράσουνε τουφέκια ; Πῶς σᾶς φαίνεται ἀφτὸς ὁ λόγος ; Σὰ νὰ εἶναι σωστός. Ὅπως συνηθίσῃ κανείς ! Ἂν ἀπαρχῆς θύμωνε ὁ Πολίτης, ἂν καὶ τώρα προτιμοῦσε θάνατο παρὰ σκλαβιά, τότες ποιὸς ξέρει ; Ἡ Ἐβρώπη σήμερα δὲ θὰ πρόφταινε νὰ πῇ λέξη. Μὰ λογαριάστε πὼς μποροῦσε κιόλας νὰ μὴν ἀπομείνῃ Πολίτης ζωντανός.

Ἔτσι φαίνεται τὸ καταλάβανε οἱ Πολῖτες, καὶ φαίνεται πὼς τὸ καταλάβανε περίφημα, γιατὶ ποτέ τους δὲ σαλέψανε. Παιδιά, τί νὰ σᾶς πῶ ; Ἔχω πάρα πολλὴ ἀδυναμία μαζί σας καὶ δὲ μ' ἀρέσει νὰ σᾶς κατηγορῶ. Θὰ λέτε καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι πὼς τὰ μισά σας τὰ ψεγάδια δὲν τἄβγαλα στὴ μέση. Ἄξαφνα μπορεῖ καμιὰ μέρα νὰ τὸ κάμετε παράπονο, καὶ νὰ πῆτε πὼς σᾶς παίνεσα μὲ τὸ παραπάνω. Τί νὰ γίνῃ ; Δικός σας εἴμουνε καὶ γώ. Ἂς σκεπάσουμε καὶ μερικά. — Ἔτσι τὸ θελῆσαν, ἔτσι τὸ κάμαν, ἔτσι τὸ σήκωνε τὸ αἷμα τους. Φιλονικίες, μικρολογίες καὶ θεολογίες ὅσες θέλετε· φτάνει νὰ κάθουνται στὴ γωνιά τους. Κι ὡστόσο, χωρὶς μεγάλες κολακεῖες, χωρὶς νὰ δείξουνε ταπείνωση πιώτερη ἀπ' ὅτι ἔπρεπε,

μὲ τὸ φιλότιμό τους, μὲ τὴ φρόνησή τους, μὲ τὸ νοῦ τους, μὲ τὴν ὀρθή τους κρίση, τὸ κατωρθώσανε, ὁ Τοῦρκος νὰ τοὺς ἀκούῃ, νὰ τοὺς σέβεται, κάποτε, κιόλας νὰ τοὺς φοβᾶται — καὶ τέλος πάντα, πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, βαστάξανε τὸν ἑλληνισμό. Κάτι πάθανε, κάτι εἴδανε κι ἀφτοὶ στὸ μεγάλο τὸ Σηκωμό· ἐδῶ κόρωσε ἡ φωτιά· ἡ σπίθα εἴτανε κρυμμένη σ' ὅλες τὶς καρδιὲς κι ὅλοι μαζὶ τὴ θρέφανε, νὰ μὴ σβήσῃ.

Γιὰ τὴν ὥρα προσμένει ἥσυχα ὁ Πολίτης, μοναχός του νὰ πέσῃ ὁ ἀφέντης του. Ξέρει πὼς ὁ Ῥωμιός, καὶ μόνο ὁ Ῥωμιός, πάντα στὸν τόπο του θὰ μείνῃ καὶ πὼς ποτέ του ἀπὸ τὴν Πόλη του δὲ θὰ τὸ κουνήσῃ. Ἀφτὸ τοῦ φτάνει. — « Παραφέντη, μοῦ ἔλεγε ἕνας γέρος καϊξὴς ποὺ μὲ πήγαινε κάθε μέρα στὸ Φανάρι, πολὺ τσακιστήκανε οἱ Τοῦρκοι. » — « Παιδάκι μου, τοῦ λέω γώ, μὲ τὸν καιρὸ ἀκόμη πιώτερο θὰ τσακιστοῦνε· καμιὰ μέρα τόσο τσακισμένους θὰ τοὺς δῃῆς, ποὺ θὰ τοὺς πετάξουνε κιόλας στὴ θάλασσα. Μὰ τί κατάλαβες ἐσύ ; Βασιλιὰ δὲ θὰ σὲ βάλουνε σένα — μήτε μένα. Θὰ σοῦ ἔρθῃ ἄλλος νοικοκύρης. » — « Παραφέντη μου, μὴ σὲ μέλῃ· θὰ τσακιστῇ κι ἀφτός ! »

Ὅ τι ἔχουνε ὅλοι μέσα τους μοῦ ἔλεγε ὁ καλός μου ὁ καϊξής. Ἔτσι λογαριάζουνε μὲ τὸ νοῦ τους. Γιὰ τοῦτο τοὺς βλέπεις καὶ σιγὰ σιγὰ κάνουνε τὴ δουλειά τους. Τὸ ἐμπόριο τὸ βαστοῦνε στὸ χέρι· ἔχουνε τὴ μεγαλήτερη δύναμη τοῦ κόσμου, τὸν παρά. Καλλιεργοῦνε καὶ τὰ γράμματα· μαθαίνουνε κάπου κάπου δυὸ τρία ἑλληνικά· χαίρουνται καὶ καμαρώνουνε, γιατὶ νομίζουνε πὼς τὰ ξέρουνε. Ἀγαποῦνε τὴ μάθηση· χτίζουνε σωρὸ σκολειά· τὰ θέλουνε πλούσια καὶ καλά. Ξοδέβουνε παράδες ἀμέτρητους γιὰ νὰ χτίσουνε τέσσερα ὅπου ἕνα φτάνει. Ὁ πιὸ φτωχὸς κάτι θὰ βγάλῃ νὰ δώσῃ καὶ κεῖνος.

Οἱ καλοί μας οἱ Πολῖτες ἔτσι κυβερνιοῦνται, ἔτσι ζοῦν, ἔτσι πεθαίνουνε. Κάπου κάπου σοῦ λένε· — « Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων ὑπῆρξε τὸ μέγιστον αἴτιον τῆς ἀναγεννήσεως

τῆς Ἑλλάδος » ἢ « τὰ σχολεῖα, ἡ ἐκπαίδευσις τρέφουσιν ἀκαταπαύστως τὸν πατριωτισμὸν » κι ἄλλα τέτοια πολλά, κι ἄλλοι τὰ λένε ἀλλοῦ, καὶ θὰ τὰ λένε ἀκόμη χρόνια. Καὶ σ' ἀφτὸ ἔχουνε ἄδικο οἱ καλοί μας οἱ Πολῖτες καὶ κακὰ τὸ λένε. Τὸ σκολειὸ ὄχι μόνο δὲ θρέφει τὸν πατριωτισμό, μὰ καὶ τὸν ξολοθρέφει· κόντεψε καὶ τὸν ἔφαγε ὅλονε. Ὅλους τοὺς παράδες τοὺς ἄρπαξε τὸ σκολειό· δὲν ἄφησε μισὸ παρὰ μήτε γιὰ τὸ στρατὸ μήτε γιὰ τὸ ναφτικό. Ἀντὶς ἄρματα, βιβλία· ἀντὶς στρατιῶτες, δασκάλοι. Γιὰ τοῦτο κ' οἱ Πολῖτες κάθουνται καὶ διαβάζουνε κ' ἔχουνε ἀποπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους τὸν Τοῦρκο. Ὅποιος μάθῃ γράμματα, τουφέκι πιὰ δὲν πιάνει. Στὴν Ἐπανάσταση εἴτανε ἀγράμματος ὁ κόσμος, μὰ εἴτανε ἀγράμματο λιοντάρι. Ὁ Τοῦρκος, ὅταν πῆρε τὴν Πόλη, μὲ τὴ σοφία του δὲν τὴν πῆρε. Σοφοὶ εἴτανε οἱ Βυζαντινοί. Τώρα ποὺ ξέρει πιώτερα ὁ Ῥωμιός, σκούριασε τὸ σπαθί· ἡ πέννα βασιλέβει.

Τόσες δοτικὲς δὲ χρειάζουνται. Στὰ 1821, ἔφτανε νἄχῃ ἀκουστὰ ὁ στρατιώτης πὼς μιὰ φορὰ κ' ἔναν καιρὸ εἶταν ἕνα μεγάλο ἔθνος στὸν κόσμο, πὼς εἶταν ἔθνος λέφτερο, πὼς τὸ λέγαν Ἑλλάδα, πὼς οἱ Ἕλληνες δὰ ἀφτοὶ εἴτανε προγόνοι μας καὶ πὼς καταντήσανε τώρα σκλάβοι τοῦ Τούρκου. Μὲ τοὺς ἀπαρεφάτους δὲν πήγαμε ὀμπρός, πήγαμε πίσω. Ἂς ἔχῃ γειὰ ὁ Ἀλέξαντρος ὁ πρίγκηπας τῆς Βουργαριᾶς! Μαζί του θὰ κάμω χωριό. — « Πρῶτα, ἄρματα καὶ καλὸ στρατό », ἄκουσα πὼς εἶπε μιὰ μέρα, « ἔπειτα βλέπουμε γιὰ πανεπιστήμια καὶ μάθηση. »

Ἀφτοῦ κλίνω καὶ γώ. Ὅσο θωρῶ τὰ λαμπρὰ τὰ χτίρια, λυποῦμαι τὶς πέτρες ποὺ πήγανε τοῦ κάκου, κι ἀντὶς νὰ σπάσουνε κεφάλια, γίνανε σκολειό. Οἱ πέτρες, ποὺ ξέρουνε τί θὰ πῇ σκλαβιά, μέσα τους θὰ τὄχουνε καημό. Ἕνα χοντρὸ σίδερο, ἕνα παλούκι, μιὰ τράβα, ἕνα δοκάρι δὲν μπορῶ νὰ διῶ, χωρὶς νὰ δακρίσουνε τὰ μάτια μου, ποὺ δὲ σηκώνεται,

Τοῦρκο νὰ σκοτώσῃ... Ἂς τἀφήσουμε πιὰ ἀφτά! Δὲ μᾶς φελοῦνε καὶ πέρασε ἡ ὥρα. Ἂς πάρουνε ἄλλοι τὴν Πόλη! Ἂς τὴν ἔχουνε, ὥςπου καὶ κεῖνοι νὰ τσακιστοῦνε, σὰν ποῦ τὄλεγε ὁ γέρος. Τὴν Πόλη, Θέ μου, καὶ τί θὰ τὴν κάμουμε τώρα; Μόλις τὸ μικρὸ βασίλειο ξέρει νὰ κυβερνηθῇ. Ἂς μᾶς γλυτώσουνε ἄλλοι πρῶτα ἀπὸ τὰ δικά μας τὰ χέρια. Ποῦ θὰ τὰ βγάλουμε στὸ κεφάλι μὲ δυὸ πρωτέβουσες, ποὺ ἡ μιὰ μᾶς ἀφανίζει; Τὶς δυὸ πρωτέβουσες κάποιος ἄλλος ἂς τὶς κάμῃ. Τότες βλέπουμε τί λογῆς ζυγαριὰ θὰ πάρῃ, γιὰ νὰ μὴ σπάσουνε τοὺς δίσκους ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ Πετρούπολη κι ἀπὸ τἄλλο ἡ Κωσταντινούπολη.

Οἱ Πολῖτες δὲν τὴν πολυθέλουνε ἀφτὴ τὴ ζυγαριά. Μήτε γὼ δὲν τὴ θέλω, μὰ τί νὰ κάμω; Ὅσο κάθεστε ἥσυχοι καὶ προσμένετε, μὴ γυρέβετε ἄλλα. Κάποτες ἀκοὺς καὶ κάτι παιδιακήσια· — « Ἂς τὴν κρατοῦνε οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλη, ὥςπου νὰ πάρουμε δύναμη. » Γιὰ νὰ δυναμώσῃ τὸ χέρι, πρέπει νὰ δίνῃ ὅλο γροθιές· ἅμα φορέσῃ γάντι, μουδιάζει. Ἀμέ, σ' ἀφτὸ τὸ διάστημα, οἱ Ῥοῦσσοι τί θὰ κάμουνε; Ἐκεῖνοι δὲ θὰ δυναμώσουνε; Οἱ δικοί μας μόνο θὰ δυναμώσουνε, ποὺ μήτε πιστολιὰ δὲν ξέρουνε νὰ τραβήξουνε; Οἱ καλοί μας οἱ Πολῖτες ἔτσι τὸ πιστέβουνε καὶ γιὰ τοῦτο ζοῦνε ἥσυχα μὲ τὸ φονιά τους.

Φτάνει, φτάνει ὁ βάρβαρος νὰ φύγῃ, ποὺ μοῦ χαλνᾷ τὸ κέφι καὶ δὲ μ' ἀφίνει τὴ νύχτα νὰ κοιμηθῶ! Δὲ μὲ μέλει ποιὸς θὰ τὸν καταστρέψῃ· μόνο νὰ καταστραφῇ! Πρῶτα εἴχανε καὶ τὸ μεγαλεῖο τους· τώρα καταντήσανε καραγκιόζηδες τῆς Ἐβρώπης. Ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ πατήσανε τοῦτο τὸ χῶμα, φέρανε τὴν κατάρα μαζί τους. Ὁ Τοῦρκος δὲν προδέβει· σφάζει καὶ στέκεται· πνίγεται στὸ αἷμα ποὺ χύνει. Ἡ θρησκεία του εἶναι ὁ πρῶτος του ὀχτρός· δὲν τὸν ἀφίνει νὰ πάῃ ὀμπρός, γιατὶ τοῦ μπλέκει τὰ ποδάρια. Ἀλλοίμονο στὸ Ῥωμιὸ ποὺ δὲν τὸ νοιώθει!

Ὁ Τοῦρκος ἢ πρέπει νὰ εἶναι παντοδύναμος ἢ τίποτα νὰ μὴν εἶναι — ἢ βασιλιὰς ἢ δοῦλος. Ἂς γυρίσῃ πίσω τὸ λοιπὸ στὴν κόκκινη μηλιά, ἀφοῦ πιὰ δὲν μπορεῖ νὰ κυβερνήσῃ τὸν κόσμο. Ἀπὸ ποῦ ξεσπάσανε, ἀπὸ ποῦ μᾶς ἤρθανε τέτοιοι βαρβάροι στὴν Ἐβρώπη ; Τὸ χῶμα μας δὲν τοὺς σηκώνει. Νικήσανε καὶ νικηθήκανε οἱ ἴδιοι. Ὡς καὶ στὰ καλὰ ποὺ μᾶς κάμανε, δείξανε τί λίγο μυαλὸ ποὺ εἴχανε. Παντοῦ στὴν ἱστορία βλέπουμε καὶ διαβάζουμε πῶς ὁ νικητὴς ἄλλη ἔννοια δὲν ἔχει, ἅμα πάρῃ ἕναν τόπο, παρὰ νὰ τὸν πιάσῃ καλά· γίνεται ἕνα μὲ τοὺς νικημένους καὶ σὲ μερικὰ χρόνια, σὰ στὴ Γαλλία, στὴ Γερμανία, στὴ Ῥουσσία, δὲν μπορεῖς πιὰ νὰ ξεδιακρίνῃς τὸν ἕναν ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ὁ νικητὴς θρέφεται καὶ δυναμώνει μὲ τοῦ ντόπιου τὸ αἷμα. Ἀφτοὶ δὲν μπορέσανε ποτέ τους νὰ γίνουν ἔθνος. Τοὺς στράβωνε ὁ φανατισμός. Ἅμα πλάκωσε ὁ καταχτητής, ἅμα μπῆκε στὴν Πόλη, ξεχώρισε Τοῦρκο καὶ Χριστιανό. Ἔμεινε ξένος μέσα σ' ὅλους. Δὲ συντρόφιασε μὲ κανένανε καὶ τέσσερεις αἰῶνες ζήσαμε ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο, σὰν τὸ σκύλο μὲ τὴ γάτα. Κρῖμας ὅμως ποὺ εἴτανε κεῖνοι τὸ σκυλὶ — καὶ ποὺ ἐμεῖς δὲ φανήκαμε οὔτε γάτα.

Τέτοια συλλογιόμουνε κ' ἔλεγα μέσα μου, ὅσο περπατοῦσα στοὺς δρόμους καὶ σεργιάνιζα τὴν Πόλη. Θυμόμουνε τὴ Σύρα ὅπου εἶχα κατεβῆ δυὸ μέρες πρὶ φτάσω στὴν Πόλη. Γιατί νὰ σταθῶ πρῶτα στὴ Σύρα ; Ἡ Σύρα μοῦ φαρμάκεψε τὴν ἀτμοσφαίρα τῆς Πόλης καὶ μοῦ χάλασε τὸν οὐρανὸ ποὺ βλέπω τώρα ἀπὸ πάνω μου. Πολὺ πιὸ ὄμορφη ἀπὸ τὴν Πόλη μοῦ φαίνεται ἡ Σύρα ! Ἡ Σύρα εἶναι λέφτερο χῶμα. Τί λαμπρὰ ποὺ θὰ κοιμοῦνται τὴ νύχτα οἱ Συριανοί ! Στὴ Σύρα δὲν ἔχεις πλάκα στὸ κεφάλι, δὲ σοῦ πέφτει βάρος στὸ στομάχι. Ὁ οὐρανὸς γλυκογελᾷ· ἡ καρδιὰ ξεθυμαίνει. Ἀχ ! δὲν εἶναι οὐρανὸς στὸν κόσμο, δὲν εἶναι ὡραιότητα στὴ φύση ποὺ νἀξίζῃ τὴ λεφτεριά. Ὅπου λείπει, εἶναι νύχτα καὶ σκοτάδι· ὅπου βασιλέβει, ξεπερνᾷ τὸν ἥλιο μὲ τὸ φῶς της.

Στὴ Σύρα Τοῦρκο πιὰ σήμερα δὲ βλέπεις. Ἀπ' ὅσους εἴτανε πρί, ἕνας ἀπόμεινε μοναχά. Ὅτι κατέβηκα, τὸν πῆρε τὸ μάτι μου. Φοροῦσε φέσι· γονατισμένος κατὰ γῆς, ἔσκυφτε τὸ κεφάλι· δὲν ἔβλεπα τὸ πρόσωπό του. Ἕνας Ῥωμιός, ἀπὸ πάνω του, στεκότανε ὄρθιος κ' ἔσπρωχνε τὸ ποδάρι του στοῦ Τούρκου τὴ μύτη. Μοῦ φάνηκε μιὰ στιγμὴ πὼς ὁ Τοῦρκος προσκυνοῦσε τὸ Ῥωμιό. Ὕστερα κατάλαβα· ὁ Τοῦρκος εἶχε γίνῃ λουστρατζής! Τὸν περασμένο χειμώνα, κι ἀφτόνε τὸν Τοῦρκο κοντέψανε οἱ Συριανοὶ νὰ τὸν πνίξουνε. Ἢ πρέπει ὁ Τοῦρκος νὰ πατῇ τοῦ ἀλλουνοῦ τὸ κεφάλι ἢ πόδι νὰ φιλῇ. Καὶ γιὰ τοῦτο τώρα στὴν Πόλη θυμοῦμαι μὲ γλύκα τὴ Σύρα, ὅπου φιλοῦσε πόδι.

Θ'.

Cabinet de lecture.

Ὅπου κι ἂν πάῃ κανείς, σ' ὅ τι μέρος κι ἂν κατασταλάξῃ, εἶναι φρόνιμο καὶ σωστὸ νὰ βολέβεται μὲ τὸ καθετίς. Καλὰ κάνει νὰ ζῇ σὰν ποὺ συνηθίζουνε καὶ ζοῦνε ὅσοι ζοῦνε στὸν τόπο ποὺ βρίσκεται — νὰ τρώῃ τὸ φαγί τους, νὰ στρώνῃ τὸ κρεββάτι του σὰν ποὺ τὸ στρώννουνε καὶ νὰ ῥουχαλίζῃ μὲ τὸν ἴδιο κρότο. Πρέπει νὰ πίνῃ τὸ κρασί τους, νἄχῃ τὴ μάθησή τους (ἂν μπορεῖ!), νὰ διαβάζῃ τὶς φημερίδες τους καὶ νὰ τοῦ φαίνουνται καλογραμμένες. Τόσο καιρὸ ποὺ εἶχα κάμει στὴ θάλασσα, δὲν ἤξερα πιὰ τί γινότανε ὁ κόσμος. Θέλησα λοιπὸ νὰ μάθω καὶ γὼ τί τρέχει, νὰ διῶ τουλάχιστο κανένα ἑλληνικὸ φύλλο.

Τὴν ἄλλη μέρα, μὲ πῆγε ὁ πατέρας μου στὴ λέσχη ὅπου

συνηθίζει καὶ πηγαίνει. Τραβήξαμε στὸ Σταβροδρόμι (εἶναι τὸ σπίτι μας στὸ Γαλατά), μπήκαμε στὸ κλούμπι (οἱ κυρίες κάπου κάπου θὰ τὸ λένε καὶ *κλουβὶ* γιὰ τοὺς ἄντρες), ἀνεβήκαμε ἕνα πάτωμα καὶ βρεθήκαμε στὴν « αἴθουσαν τῆς ἀναγνώσεως. » (Ἔτσι, νομίζω, θὰ πῆ τὸ cabinet de lecture ἕνας προκομμένος ποὺ ξέρει καὶ σέβεται τὴ γλῶσσα του· νὰ μιλούσαμε ρωμαίϊκα, ἴσως εἴτανε τρόπος νὰ τὸ ποῦμε κι ἀναγνωστήρι ἢ μάλιστα καλήτερα διαβαστήρι, ποὺ τὸ καταλαβαίνει ὅλος ὁ κόσμος, μὰ τί νὰ γίνῃ ;...). Τὸ διαβαστήρι ὅπου κάτσαμε εἴτανε μιὰ μεγάλη κάμαρα, μακρουλὴ καὶ στενούτσικη· εἶχε στὴ μέση ἕνα τραπέζι, μὲ πράσινη τσόχα στρωμένο, ποὺ πήγαινε ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρη τῆς κάμαρας στὴν ἄλλη. Κάτι παράθυρα, ἀψηλὰ ἴσα μὲ τὸ ταβάνι, κόφτανε τοὺς τοίχους· ἄσπροι μπερντέδες κρεμασμένοι μισοσκεπάζανε τὰ τζάμια. Τὰ παραθυρόφυλλα δὲν εἴτανε ὅλους διόλου σφαλισμένα κ' εἴχανε στὴ μέση μιὰ χαραμάδα ἀπὸ πάνω ἴσα μὲ κάτω. Γῦρο γῦρο στὸ τραπέζι εἴτανε ἀραδιασμένες μιὰ μιὰ οἱ φημερίδες, μὲ τὸ ξύλο ποὺ ἀπὸ τὴ μέση βαστᾷ τὴν καθεμιά, ἕτοιμες γιὰ νὰ τὶς πιάσῃς στὸ χέρι καὶ νὰ διαβάσῃς.

Ἔτυχε κείνη τὴ βραδειὰ νὰ μὴν εἶναι στὸ διαβαστήρι ψυχή. Ὅλοι οἱ Πολῖτες βρισκόντανε ὄξω στὸ Κατάστενο ἢ στὰ Νησιά· εἴτανε μεγάλη μοναξιά· μόνο ὁ πατέρας μου καὶ γώ. Σὲ κάθε γωνιά, οἱ δοῦλοι μὲ τὶς ἄσπρες ποδιὲς καὶ τὸ κοντόμαβρο σουρτουκάκι, καθόντανε ἀπάνω σ' ἕνα σκαμνάκι καὶ σκύφτανε τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴ νύστα. Ὁ καιρὸς ὄξω εἴτανε ὡραῖος — μιὰ βραδειὰ μοναδική, ἕνας καιρὸς μαλακός, ὅλος γλύκα, ποὺ σὰ βελοῦδο σοῦ χάδεβε τὸ πρόσωπο. Τέτοιο καιρὸ δὲ θὰ διῇς παρὰ στὴν Πόλη. Φυσοῦσε ἀγεράκι σιγαλό, σὰ λουλουδιῶ πνοή. Ἀπὸ τῶν παραθυριῶ τὴ χαραμάδα ἔβλεπες πέρα πέρα σὰν ἀσημένιο λάκκο ποὺ ἄσπριζε κάτω κάτω. Εἴτανε τὸ Κατάστενο ποὺ γυάλιζε μὲ τὸ φεγγάρι. Χαιρόμουνε τὴν τόση ἡσυχία. Δὲν ἄκουγες φωνή. Εἴτανε μιὰ ἀπὸ

κεῖνες τὶς καλοκαιρινὲς βραδειὲς ποὺ σοῦ κάνουνε τὴν ψυχή σου νὰ μοιάζῃ γαλήνη. Ὅλο σου τὸ κορμὶ σοῦ φαίνεται πὼς μαλακώνει, πὼς γίνεσαι γάλα. Θαῤῥεῖς καὶ βρίσκεσαι μέσα σὲ κούνια, ἐνῶ τἀγέρι σὲ γλυκονανουρίζει καὶ φυσᾷ. Ἡ ἀτμοσφαίρα καὶ κείνη σὰ νὰ νυστάζῃ· λίγο λίγο λὲς καὶ στάζει ὕπνο· ὅσο κοιτόμουν ἔτσι, βαθιὰ χωμένος στὴν πολτρόνα μου μέσα, μοῦ φαινότανε πὼς εἴμουνε στὸν παράδεισο. Εἶναι ὥρα γιὰ νὰ μισοσφαλνᾷς τὰ μάτια καὶ νὰ διαβάζῃς — νὰ βλέπῃς ὄνειρα, μισὸ ξυπνητὸς μισὸ κοιμισμένος — κ᾽ ἡ φαντασία σου νὰ παίρνῃ δρόμο.

Σὲ κομμάτι, ὁ πατέρας ἀποκοιμήθηκε. Στρώθηκα μὲ τὴν ἡσυχία μου στὴν πολτρόνα μου, καὶ πῆρα μιὰ γαζέττα. Μὲ περεχοῦσε χαρὰ ποὺ τέλος πάντα πήγαινα νὰ διαβάσω καλὰ ἑλληνικά, ὕστερις ἀπὸ τόσες φράγκικες φημερίδες ποὺ εἴμουνε ἀναγκασμένος νὰ διαβάζω κάθε μέρα στὸ Παρίσι. Τώρα ποὺ τὸ γράφω, θυμοῦμαι πολὺ καλὰ πώς, ἅμα ἅπλωσα τὸ χέρι στὸ τραπέζι κι ἄγγιξα τὸ πρῶτο φύλλο ποὺ ἤθελα νὰ πιάσω, τὴν ἴδια στιγμὴ ἄκουσα νὰ τρίζῃ κατιτὶς — σὰ νὰ γινότανε κάπου μακριὰ καμιὰ ταραχή, σὰ νὰ σηκωνότανε βοὴ πουθενά. Ἔτσι τουλάχιστο μοῦ φάνηκε. Μὰ δὲν πρόσεξα πολύ. Νόμισα πὼς εἴτανε τὸ τσαλάκωμα τοῦ χαρτιοῦ καὶ τὸ ξέχασα.

Δὲ συλλογιόμουνε παρὰ τὴν καλή μου τύχη. Κάτι θὰ πῇ νὰ γεννηθῇς Ῥωμιός· σ᾽ ἀξιώνει ὁ Θεὸς καὶ βλέπεις στὸν αἰώνα ὅπου ζῇς, τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦσες εἶναι τώρα δυὸ χιλιάδες χρόνια καὶ παραπάνω, ἀκόμη νὰ τὴ μιλοῦνε οἱ δικοί σου, ἴδια κι ἀπαράλλαχτα σὰ στοῦ Σωκράτη τὸν καιρό. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ποὺ τότες τυπογραφεῖα δὲν εἶχε καὶ ποὺ σήμερα τυπώνεται κιόλας. Ὅμως τόσο δὲν ἄλλαξε! Πᾶρε ἕνα βιβλίο νὰ τὸ καταλάβῃς. Θὰ διῇς τὸ ἴδιο τυπικό· ἕνα ν δὲ λείπει· πάντα βάζουνε τὸ ν ὅπου πρέπει. Κύρια καὶ κοινὰ ὀνόματα κλίνουνται σὰν καὶ πρί· τὰ ῥήματα ἔχουνε τὶς ἴδιες συζυγίες. Κι ἀφτὸ εἶναι ἴσια ἴσια ποὺ μᾶς δίνει τόση ἐβγένεια,

ποὺ μᾶς ὑψώνει τὸ νοῦ καὶ μᾶς ξανοίγει τὶς ἰδέες. Κολακεϐότανε καὶ μένα τὸ φιλότιμό μου μὲ τὸ παραπάνω· καὶ ποιὸς δὲ θέλει νὰ μοιάξῃ τὸν Περικλῆ; Ἤξερα μάλιστα πὼς οἱ φημερίδες τὸ βαστοῦνε πολὺ ἀψηλά. Πρόσμενα νὰ διαϐάσω τοῦ Ξενοφώντα ἢ τουλάχιστο τοῦ Πλούταρχου τὴ γλώσσα. Ἀφτὴ ἡ ἐλπίδα μ' ἔκανε νὰ τρέμω. Ἔπαιρνα τὶς φημερίδες μιὰ μιά· μόνο μπροστά μου νὰ τὶς βλέπω, μοῦ ἄνοιγε τὴν ὄρεξη. Εἴμουνε σὰν τὸν ἄθρωπο ποὺ πάει νὰ βάλῃ στὸ στόμα του κανένα νόστιμο μεζεδάκι, ποὺ τὸ χαίρεται, καὶ μόλις τολμᾷ νὰ τσιμπήσῃ.

Ἄρχισα τέλος νὰ διαϐάζω. Μὰ διὲς τί παράξενο πρᾶμα! Δὲν ξέρω νὰ πῶ πῶς τὄπαθα κι ἂν εἴτανε ἀπὸ τὸ ταξίδι ἢ ἀπὸ τὴ νύστα. Δὲν μποροῦσα νὰ ξεχάσω τὰ γαλλικά μου· δὲ μοῦ βγαίνανε ἀπὸ τὸ νοῦ. Ἅμα διάϐαζα μιὰ λέξη γραμμένη ἑλληνικά, νόμιζα τὴν ἴδια στιγμὴ πὼς τὴ διάϐαζα γαλλικά· ὁ τύπος εἶταν ἑλληνικός, γαλλικὰ τὰ λόγια, τὸ νόημα γαλλικό. Μοῦ ἐρχόντανε ὅλα σὰ φράγκικα. Τί δυσάρεστη δουλειά! Θύμωνα μέσα μου κι ἀνυπομονοῦσα· ἀδύνατο, ὅπως κι ἂν τὄπιανα, νὰ μὴ θυμηθῶ τὰ γαλλικά μου· σὰ φάντασμα, σὰν πεισματάρικο δαιμόνιο μὲ κυνηγούσανε. Ἔλεγα· — « Μετάφραση βλέπω, ἢ τόντις τὴ γλώσσα μου διαϐάζω; Φταίω γὼ ἢ φταίνε οἱ φημερίδες; » Τρομερὸ ζήτημα! Δὲν τολμοῦσα, δὲν μποροῦσα νὰ τὸ λύσω! Ὅσο προχωροῦσα, τόσο μ' ἔπιανε πλήξη· χωρὶς νὰ τὸ θέλω, χωρὶς νὰ τὸ κάμω πίτηδες, τὰ μάτια μου ξεσκεπάζανε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα φράση γαλλική, ἄλλη γλώσσα! Ἔμοιαζε σὰ νὰ εἴτανε τὰ γαλλικὰ φωλιασμένα μέσα στὸ χαρτί.

Θὰ σοῦ ἔτυχε κάποτες νὰ πάρῃς ψιλὸ χαρτί, νὰ τὸ βάλῃς ἀπάνω σὲ καμιὰ ζουγραφιὰ ἢ σὲ κανένα γράμμα, γιὰ νὰ σηκώσῃς τοῦ γραμμάτου τὸ γράψιμο ἢ τὰ χαρακώματα καὶ τὴν κάθε γραμμὴ τῆς ζουγραφιᾶς, ἀπαράλλαχτα ὅπως εἶναι. Τεντώνεις τὸ χαρτί, τὸ βαστᾷς δυνατὰ μὲ τὸ δάχτυλο γιὰ

νὰ μὴ φύγῃ, πιάνεις μιὰ πέννα κι ἀντιγράφεις. Ὅσο ἀντιγράφεις, κάθε γραμμὴ ποὺ κάνει τὸ κοντύλι σου, σκεπάζει τὴ γραμμὴ τοῦ πρωτότυπου. Φτάνει ὅμως λίγο νὰ γλιστρήσῃ τὸ χαρτὶ καὶ φαίνεται. Καὶ νὰ μὴ γλιστρήσῃ, πάντα κάτι θὰ φανῇ. Τἀντίγραφο ποὺ παίρνουμε δὲ θὰ κρύψῃ ποτὲς ὅλους διόλου τὰ παλιὰ τὰ ψηφιὰ ἢ τὴ ζουγραφιά· ἢ πιὸ ψιλὸ θὰ βγῇ τὸ χαράκωμα τὸ δικό μας ἢ πιὸ χοντρό. Νὰ προσέξῃ κανείς, θὰ τὰ διῇ καὶ τὰ δυὸ μαζί, τὸ ἕνα ἀπάνω στἄλλο. Ἔτσι τὸ πάθαινα καὶ γώ· κατάντησα νὰ τὰ βλέπω ὅλα διπλά. Ἂν ἀπαντοῦσα, ἂς ποῦμε, τὴ φράση « *ἐλάμβανε τὸν κόπον* », τὴν ἴδια ὥρα θυμόμουνε καὶ τὸ « *il prenait la peine.* » Ἀφτὸ τὸ « *il prenait la peine* » ξετρύπωνε ξαφνικὰ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ποὺ προσπαθοῦσα νὰ διαβάσω. Ἂν εἶναι τρόπος νὰ σᾶς τὸ παραστήσω μὲ τὸν τύπο, εἴτανε ἀπάνω κάτω σὰ νὰ διάβαζα ὅπως σᾶς τὸ σημειώνω ἐδῶ·

ἐ I λ L ά P μ R β E α N ν A ε I τ T ὸ L ν A
κ P ό E π I o N ν E.

Στὴν ἴδια γραμμὴ ἔβλεπα δυὸ ψηφιὰ καὶ πάντοτες τὰ γαλλικὰ ξεπερνούσανε τὰ ἑλληνικά, μὲ τρόπο ποὺ φαινόντανε καὶ καλήτερα. Κάμποσες φράσες διάβασα ἔτσι, φράγκικα ὅλο μαζὶ κ' ἑλληνικά· σᾶς τὶς ἀραδιάζω κοντὰ κοντὰ τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη·

Αἱ δυνάμεις προτίθενται νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ ἑπόμενον πρόγραμμα πρὸς λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος.	Les puissances se proposent de suivre le programme suivant pour la solution de la question bulgare.
Αἱ διακοπεῖσαι σχέσεις θὰ ἐπαναληφθῶσι.	Les relations interrompues vont être reprises.
Συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὸν ἅπασαν τὴν προσοχὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων.	Il a concentré sur lui l'attention de tous les gouvernements de l'Europe.
Ἐν δεδομένῃ τινὶ στιγμῇ.	Dans un moment donné.
Τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀτομικότητα.	Leur propre individualité.

Ἐπελόγησαν ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ χαρακτῆρος.	Ils ont compté sur la différence de caractère.
Ἀναλόγως τῶν περιστάσεων.	Selon les circonstances.
Τάσις τῆς ἐθνικότητος.	Tendance de la nationalité.
Παρασκευάζει ὑπόμνημα.	Il prépare un mémoire.
Αἱ πανταχόθεν διαβιβαζόμεναι εἰδήσεις.	Les nouvelles qui se transmettent de toutes parts.
Ἡ λύσις ἐγγίζει.	La solution approche.
Σπουδαῖον διάβημα πρὸς λύσιν τῶν περιπλοκῶν.	Un pas décisif vers la solution des difficultés.
Ἡ συνεννόησις τῶν δυνάμεων.	L'entente des puissances.
Δὲν ἔχουσι διάθεσιν.	Ils ne sont pas disposés.
Ν' ἀποθέσῃ τὸ καταπληκτικὸν ἠθικὸν κῦρος τῆς ῥοπαλοφορικῆς ἐτυμηγορίας.	(Δὲ μεταφράζεται σὲ καμιὰ γλώσσα – μήτε στὴν καθαρέβουσα).
Ἄλλοι εἰσέρχονται εἰς ἀναλυτικωτέρας πληροφορίας.	D'autres entrent dans de plus amples renseignements (?)
Ἐξανίσταται κατὰ τῶν τοιούτων προσβλητικῶν μομφῶν.	Il s'élève contre ces injurieuses accusations.
Ἐλάμβανε τὸν κόπον.	Il prenait la peine.
Ἐνσάρκωσις τῆς ἰδέας ὁριστικῆς λύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος.	Incarnation de l'idée d'une solution définitive de la question bulgare.
Πολιτικὴ ἀτμοσφαῖρα πεπληρωμένη ἠλεκτρισμοῦ.	Atmosphère politique chargée d'électricité.
Ἀποτέλεσμα τοῦ συντάγματος.	Résultat de la constitution.
Ἀληθὲς στήριγμα τοῦ νέου ἡγεμόνος.	Véritable appui du nouveau souverain.
Μὴ μεμολυσμένος ὑπὸ φιλελευθέρων θεωριῶν.	Point corrompu par les théories du libéralisme.
Ὑπὸ συνταγματικὴν σχολὴν διαπαιδαγωγηθείς.	Élevé dans l'école du constitutionalisme.
Δύνανται νὰ παρουσιασθῶσι γεγονότα ὑποχρεοῦντα...	Il peut se présenter des faits nous obligeant à ...
Ῥῆξις διπλωματικῶν σχέσεων.	Rupture de relations diplomatiques.
Αἱ ἀπειλαὶ βαίνουσιν ἔτι περαιτέρω.	Les menaces vont encore plus loin.

Δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὰς συνεπείας.	Il peut supputer les conséquences.
Ἐπαρκῶς ἀπέδειξεν.	Il a suffisamment démontré.
Θίγει χορδὴν εὐαίσθητον.	Il touche à une corde sensible.
Νὰ παράσχῃ διασαφήσεις.	Fournir des explications.
... ὅπερ δὲν θὰ ἦτο ἱπποτικόν.	... ce qui ne serait pas chevaleresque.

Ἀντὶς γαλλικὰ κ' ἑλληνικά, μοῦ φαινότανε πάλε κάποτες πὼς διάβαζα ἑλληνικὰ καὶ γερμανικά, σὰν ποὺ τὰ βάζω τώρα·

Θεωροῦμεν ὄχι ἀνάξιον τοῦ κόπου νὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τί ἔγκεινται αὐταὶ αἱ δικαιολογίαι.	Wir betrachten es nicht der Mühe unwerth zu untersuchen, worin diese Rechtfertigungen liegen.
Νὰ ἀσκῇ σοβαρὸν ἔλεγχον.	Ernsten Tadel zu üben.

Κάποτες πάλε δὲ φτάνανε τὰ γερμανικὰ ἢ τὰ γαλλικά, ξεχωριστὰ τὸ καθένα· τἄβλεπα μισὸ γερμανικά, μισὸ γαλλικά, μέσα στὰ ἑλληνικά, σὰ νὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ συντάχτης, ὅταν ἔγραφε, καὶ τὶς δυὸ γλῶσσες·

Ἁρμονίαν θελήσεως παρ' αὐταῖς ταῖς μεγάλαις δυνάμεσιν.	Uebereinstimmung des Willens selbst bei den grandes puissances.
Κέκτηται ὅλην τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν παίδευσιν εὖ ἠγμένου Εὐρωπαίου.	Il possède toute la Bildung et toute l'instruction d'un wohl erzogenen Européen.

Κρῖμας ποὺ δὲν ἔμαθα παιδὶ τἀγγλικά! Εἶχα πάρει γιὰ δυστυχία μου μιὰ δασκάλισσα, ὅταν εἴμουνε πιὰ παλληκάρι, κι ἀντὶς νὰ μὲ σπουδάσῃ, μοῦ ἔμαθε... κάλλια νὰ μὴ σᾶς τὸ πῶ. Τώρα τὸ μετάνοιωνα. Θὰ μοῦ ξεφύγανε πολλὰ ἀπ' ὅσα διάβαζα, ποὺ μόνο τἀγγλικὰ θὰ μοῦ τὰ ξηγούσανε. Τί καλὰ εἴτανε τουλάχιστο ποὺ ἤξερα γαλλικὰ καὶ γερμανικά! Ἂ δὲν τὰ ἤξερα, δὲ θὰ μποροῦσα νὰ καταλάβω λέξῃ ἀπ' ὅσα

γράφανε οἱ φημερίδες. Νόημα δὲ θὰ μποροῦσα νὰ βγάλω καὶ τοῦ κάκου θἄσπανα τὸ κεφάλι μου. Ἅμα τἄβαζα στὸ γαλλικό, ἀμέσως ἔβλεπα τί θὰ πῇ. Εἶχα διαβάσει τὴ φράση· — « Δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρθρώσῃ λέξιν. » Τί μποροῦσε νὰ σημαίνῃ τέτοιο πρᾶμα ; Γύρεβα, σκάλιζα στὴν ἀρχαία· ἀδύνατο νὰ βρῶ τίποτα ποὺ νὰ μοιάζῃ. Βέβαια πὼς ὁ Ξενοφώντας, ἂν εἴτανε ποτὲς νὰ « ἀρθρώσῃ λέξιν », θἄμνησκε βουβὸς ὅλη του τὴ ζωή. Τὴν ἴδια δυσκολία εἶχα καὶ μὲ κάτι ἄλλες φράσες· — « Ἐν δεδομένῃ τινὶ στιγμῇ. » Ποιός, ἔλεγα μέσα μου, νὰ δώσῃ τούτη τὴ στιγμὴ καὶ ποιὸς νὰ τὴν πάρῃ ; Ἢ καί· — « Ἡ λύσις ἐγγίζει. » Ἄγγιξε, συλλογιόμουνε, κανέναν καὶ τὸν πείραξε ; Τοῦ κάκου θυμόμουνε τοὺς ἀρχαίους πεζογράφους, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Θουκυδίδη ! Δὲν ἔβγαινε τίποτις. Ἀφτὸ τὸ « ἐγγίζει » μὲ βασάνιζε, καὶ δὲν μποροῦσα νὰ πιστέψω πὼς ἤθελε νὰ πῇ « πλησιάζω. » Ἂν ἔγραφε τὴν ἀρχαία, ἔλεγα, θὰ τὄβαζε « *ἔγγυς* » ἢ « *πέλας ἡμῖν ἐστι* », κι ἂν τὄγραφε στὴ γλῶσσα μας, ἔπρεπε νὰ πῇ « *κοντέβει.* » Ἅμα ξεχνοῦσα τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα, μὲ τὴ γαλλικὴ μετάφραση καταντοῦσε τὸ νόημα πολὺ ἔφκολο· « *Il ne pouvait articuler une parole.* » — « *Dans un moment donné.* » — « *La solution approche.* » — Εἶναι κάτι συνηθισμένα καὶ κακορίζικα γαλλικά, ποὺ τἀκούμε στὸ Παρίσι κάθε μέρα. Τὰ λέει κανείς, ἅμα δὲν ξέρει τί νὰ πῇ.

Κατάλαβα τότες πὼς ἔπρεπε νὰ διαβάζω ἀνάποδα· ἀντὶς πρῶτα νὰ τὰ διαβάζω ἑλληνικά, εἴτανε πολὺ πιὸ σωστὸ νὰ τὰ λέω μέσα μου γαλλικὰ κ᾽ ἔπειτα νὰ κοιτάζω τὰ τυπωμένα γράμματα. Καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλω, τόντις ἔτσι τὄπαθα. Τώρα τἄβλεπα πρῶτα πρῶτα ὅλα φράγκικα, σὰ νὰ εἴτανε τὰ φράγκικα πρωτότυπα·

N'est soumis à aucune restriction.	Εἰς οὐδένα ὑπόκειται περιορισμόν.
A première vue.	Ἐκ πρώτης ἀπόψεως.

Il s'est vu forcé.	Εἶδεν (!) ἑαυτὸν ἠναγκασμένον.
L'usage éclairé et opportun de ce droit.	Ἡ πεφωτισμένη καὶ ἐπίκαιρος χρῆσις τοῦ δικαιώματος τούτου.
L'opinion publique s'est élevée contre ce vote par ses manifestations.	Ἡ κοινὴ γνώμη διὰ διαδηλώσεων ἐξηγέρθη κατὰ τῆς ψηφοφορίας ταύτης.
Il se trouvait dans son droit.	Εὑρίσκετο ἐν τῷ δικαίῳ αὐτοῦ.
L'opinion publique qui se forme d'après la pleine conscience de la force, des besoins et de la situation générale du peuple et de la nation.	Ἡ κοινὴ γνώμη ἥτις μορφοῦται ἐκ τῆς πλήρους συναισθήσεως τῆς δυνάμεως, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους.
Il a soulevé l'indignation universelle.	Ἐξήγειρε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν.
Cette question touche sérieusement aux intérêts nationaux et privés du peuple.	Τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαίως θίγει τά τε ἐθνικὰ καὶ ἰδιωτικὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ.
L'opinion publique qui s'est vivement manifestée.	Ἡ ζωηρῶς ἐκδηλωθεῖσα κοινὴ γνώμη.
Ces mesures devaient être prises.	Τὰ μέτρα ταῦτα ἔδει νὰ ληφθῶσι.
Cela dépasse vraiment les bornes permises !	Ὑπερβαίνει ἀληθῶς τοῦ ἐπιτρεπομένου τὰ ὅρια !
Le phénomène caractéristique.	Τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει.
Il les a tous surpassés par son ignominie !	Ὑπερέβη πάντας κατὰ τὴν ἀθλιότητα !
Elle a donné la dernière impulsion généreuse.	Ἡ δοῦσα τὴν τελευταίαν γενναίαν ὤθησιν.
Le 16 Mai.	Ἡ 7η Ἀπριλίου.
La nuit des temps et la poussière des bibliothèques.	Ὁ ζόφος τῶν αἰώνων καὶ ὁ κονιορτὸς τῶν βιβλιοθηκῶν.
Il a eu le courage d'exposer.	Ἔσχε τὸ θάῤῥος νὰ ἐκθέσῃ.
Il est en situation.	Εἶνε εἰς θέσιν.
Vous arriverez à la même conclusion.	Θὰ φθάσητε εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα.
De ceux qui ont la meilleure volonté d'apprendre.	Τὴν βελτίστην πρὸς μάθησιν θέλησιν ἐχόντων.

Στὸ τέλος εἴτανε κι ἀφτὸς ὁ λόγος ποὺ μοῦ φάνηκε πολὺ σωστός·

Nous apprécions sa connaissance de la langue grecque où il excella comme poète : c'est là une qualité des plus sérieuses, car on peut compter sur les doigts dans notre pays les personnes qui savent le grec.

Ἐκτιμῶμεν καὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνίδος φωνῆς ἐν ᾗ καὶ ὡς ποιητὴς διέπρεψε· θεωροῦμεν δὲ τοῦτο σπουδαιότατον προσόν, διότι ἐν δακτύλοις μετροῦνται οἱ παρ' ἡμῖν τοιοῦτοι.

. . . .

Ἐκεῖνος ὁ κρότος ποὺ εἶχα ἀκούσει στὴν ἀρχή, ὅταν πῆρα νὰ διαβάσω τὶς φημερίδες, νά ποῦ μεγάλωνε τώρα καὶ γινότανε πιὸ δυνατός. Τρόμαξα μιὰ στιγμή, γιατὶ στὴ μοναξιὰ ἀγριέβει κανεὶς νἀκούῃ θόρυβο καὶ νὰ μὴν ξέρῃ ἀπὸ ποῦ ἔρχεται. Καὶ πάλε ὅμως δὲν πολυπρόσεξα. Εἴτανε ὁ νοῦς μου βυθισμένος ἀκόμη σὲ τόσα καὶ τόσα ποὺ διάβασα. Χαιρόμουνε ποὺ τὰ καταλάβαινα· μάλιστα μὲ κολάκεβε ποὺ εἶχα βρεῖ μὲ τί τρόπο ἔπρεπε νὰ τὰ καταλάβω. Ὅταν κανεὶς μελετήσῃ χρόνια κανένα φιλοσοφικὸ σύστημα, κ' ὕστερις ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ κάμποση σπουδή, τέλος μπῆ στὸ νόημα, ξανοίγει ὁ νοῦς του. Ἔτσι καὶ γὼ περηφανεβόμουνε ποὺ μοναχός μου εἶχα σταθῆ ἄξιος νὰ μαντέψω τὴ μεγάλη σοφία ποὺ φώτιζε τὰ ἑλληνικά μας φύλλα. Ναί, τώρα πρώτη φορά, ἔννοιωσα τί σύστημα ἔχουνε οἱ φημεριδογράφοι μας καὶ μοῦ φάνηκε τὸ σύστημά τους χρήσιμο κι ἁπλό. « Ξέχασε τὰ ἑλληνικά σου, τἀρχαῖα καὶ τὰ νέα· κοίταξε μόνο νὰ προσέχῃς στὸ τυπικὸ τἀρχαῖο. Ἅμα ἔμαθες πῶς ἡ ὀνομαστικὴ *μοῦσα* ἔχει γενικὴ *μούσης* κι ὄχι *μούσας*, πῶς ὁ ἐνεστώτας *ἀκούω* κάνει ἀόριστο *ἤκουσα* καὶ παρακείμενο *ἀκήκοα*, παίρνεις ἀμέσως ξένες φημερίδες, τὶς μεταφράζεις μάνι μάνι. Ἔτσι ξεβγενίζεις τὴ γλῶσσα. Δὲν πειράζει νὰ γράφῃς φράγκικα, φτάνει νὰ τὰ τυπώνῃς ἑλληνικά. Μὲ τέτοιο τρόπο, οἱ λέξες σου φαντάζουν ἑλληνικές· μέσα σου εἶσαι ὅλος φράγκος. Τὸ τυπικό, μὴν

τἀμελήσῃς στὴ ζωή σου. Τὰ χάλασες ὅλα, ἃ δὲν πρόσεξες στὸ τυπικό ! »

Καὶ μὴ νομίζετε πὼς στὰ μπόσικα τὸ πιάσανε οἱ δικοί μας μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο. Οἱ φημεριδογράφοι μας κουτοὶ δὲν εἶναι· εἶναι μάλιστα φοβεροὶ διπλωμάτες. Γράφοντας γερμανικά, γαλλικὰ κι ἀγγλικά, καλοπιάνουνε τὴν Ἐβρώπη· ἅμα διῇ ἡ Ἐβρώπη πὼς ξέρουμε καὶ γράφουμε τὴ γλώσσα της, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς ἀγαπήσῃ. Ἔτσι καμιὰ μέρα θὰ μᾶς δώσῃ καὶ τὴν Πόλη. Γιὰ νὰ μὴν κακοφανῇ ἄξαφνα τῆς Ἐβρώπης, ποὺ μᾶς βλέπει νἀποφέβγουμε σὰν τὴ ψώρα τὶς ξένες λέξες, καὶ νὰ λέμε πὼς ἡ γλώσσα μας καὶ τὸ ἔθνος μαζὶ ξεπέφτουνε, ἅμα ποῦμε *πόρτα* ἀντὶς *θύρα*, κατωρθώσαμε τουλάχιστο, οἱ λέξες νὰ μοιάζουν ἑλληνικές, τὸ ὕφος καὶ τὸ νόημα νὰ εἶναι φράγκικα.

Ἔτσι, μιλώντας φράγκικα, μιλοῦμε τὴν ἀρχαία. Καὶ τί θέλει, τί γυρέβει ὅλο τὸ ἔθνος ; Ὁ καθένας « βαθμηδὸν » νὰ μοιάξῃ τὸν Περικλή. Θὰ τὸ κατορθώσουμε λαμπρὰ μὲ τὶς φημερίδες. Θἀναγκαστῇ μάλιστα καμιὰ μέρα ἡ Ἐβρώπη νὰ τὸ πιστέψῃ. Χαρὰ μὲ περέχυνε ποὺ μᾶς κατέβηκε τέτοια ἰδέα. Μοῦ ἀρέζανε κιόλας ὅσα διάβαζα· τί φρονήματα γενναῖα, τί μεγάλοι λογισμοί ! Κάπου κάπου γράφανε καὶ γιὰ τοὺς Βουργάρους ποὺ εἶναι παιδιά, γιὰ τοὺς Σλάβους ποὺ εἶναι σωρὸ βαρβάροι, γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποὺ εἶναι Ἕλληνες, γιὰ τὴ γλώσσα τὴν ἀρχαία, ποὺ ἔρχουνται πίτηδες ξένοι σὲ μᾶς νὰ τὴ μάθουνε. Κάπου μάλιστα χτύπησε τὸ μάτι μου κι ἀφτὴ τὴ φράση ποὺ πολὺ κολακέφτηκα· « Αἱ ἀπὸ τῶν εὐκλεῶν προγόνων μας κληρονομηθεῖσαι πολιτικαὶ ἀρεταί ... »

Ὅσο καλά, ὅσο φρόνιμα, ὅσο σωστὰ κι ἂν εἴτανε τὰ λόγια ποὺ διάβαζα, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, εἶχα λίγη ζάλη· εἴμουνε κουρασμένος ἀπὸ τὴ ζέστη καὶ τὸ πολὺ τὸ διάβασμα. Νὰ τὸ ποῦμε παστρικά, μὲ πῆρε ὁ ὕπνος. Σὰν ψιλὸ ψιλὸ συννεφάκι, σὰ λεφτούτσικη καταχνιά, ξαπλωνότανε ὁ ὕπνος σιγὰ

σιγὰ ἀπάνω στὰ ματόφυλλά μου. Ἐκεῖ ποὺ πήγαινα νὰ πιάσω ἄλλη μιὰ φημερίδα, στάθηκε τὸ χέρι μου κ' ἔγυρα τὸ κεφάλι. Κοιμόμουνε πιά. Ἅμα σφάλοιξα τὰ μάτια, τρόμαξα στὸν ὕπνο μου μέσα. Ἄρχισα νὰ τρέμω κι ὅμως πάντα κοιμόμουνε. Ὁ κρότος ἐκεῖνος ὁ προτερινὸς μεγάλωνε μεγάλωνε κι ἀκουγότανε πιὰ τώρα σὰν τὴ θάλασσα, ὅταν πάει φουρτούνα νὰ ξεσπάση. Εἶδα τί ἔτρεχε. Κατάλαβα τὴν ταραχή, ἀπὸ ποῦ καὶ γιατί εἴτανε. Τόντις παράξενο πρᾶμα θωροῦσα!

Μπροστά μου ἔβλεπα ξεδιπλωμένο τὸ χάρτη τῆς Ἐβρώπης. Δὲν εἴτανε κανένας μικρὸς χάρτης, σὰν τοὺς γεωγραφικοὺς πίνακες ποὺ κρέμουνται στοὺς τοίχους, μέσα στὰ σκολειά. Μοῦ φάνηκε μεγάλος σὰν τὴν Ἐβρώπη τὴν ἴδια. Εἴτανε καὶ κεῖνος χρωματισμένος σὰν τοὺς συνηθισμένους χάρτες. Ὁ κάθε τόπος εἶχε ξεχωριστὸ χρῶμα καὶ μποροῦσες νὰ διακρίνῃς τὸν ἕναν ἀπὸ τὸν ἄλλο. Εἴτανε ὁ καθένας ζουγραφισμένος πράσινα, κόκκινα, κίτρινα, μαβιά, ἄσπρα, μουντὰ ἢ ἀνοιχτά. Ἀπάνω στὸ χάρτη στεκόντανε οἱ Ἐβρωπαῖοι, ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα, ὁ Γάλλος στὴ Γαλλία, στὴ Γερμανία ὁ Γερμανός, ὁ Ἰταλὸς στὴν Ἰταλία· ὁ καθένας χωριστὰ στὸν τόπο του, κι ὁ κάθε λαὸς φοροῦσε ροῦχα ἢ πράσινα ἢ κόκκινα ἢ κίτρινα, κατὰ τὸ χρῶμα ποὺ εἶχε στὸ χάρτη ἡ κάθε χώρα. Ὅλο μαζί, παράξενο τὸ θέαμα καὶ σὰν ἀποκριάτικο.

Τὸ περίεργο εἴτανε ποὺ δὲν ἔβλεπες μήτε σπίτι, μήτε δρόμο, μήτε τίποτα· οἱ ἀθρῶποι μοναχὰ — κι ὁ χάρτης. Ὅλοι τους ἐμᾶς κοιτάζανε, μιλλιούνια μάτια κολλημένα στὴν Ἑλλάδα! Δὲν εἴτανε ὅμως ὄρθιοι· μὰ δὲν μποροῦσα νὰ πῶ κιόλας πὼς εἴτανε καθισμένοι. Στεκόντανε κεῖ σὰν καμπούρηδες, μὲ σκυφτὴ ῥάχη, μὲ τὸ κεφάλι ἀψηλά· κάθε ἄθρωπος — καὶ τοὺς ξεχώριζες ἕναν ἕνανε — εἶχε τὰ δυὸ χέρια ἀκκουμπισμένα στὰ γόνατα, σὰ νὰ βαστιότανε γιὰ νὰ μὴν πέσῃ κατακέφαλα καὶ κάμῃ κουτρουβάλα. Τὸ πιγοῦνι τοῦ καθενὸς πήγαινε νἀγγίξῃ τὰ ποδάρια του κ' ἡ ῥάχη τους γινότανε καμάρα. Τὸ στόμα

τους εἴτανε ἀνοιχτό, ὁλωνῶνε, κ' ἔχασκε φοβερὰ — σὰν τρύπα μάβρη. Φέρνανε ἀηδία. Καὶ γιατί, παρακαλῶ, στεκόντανε ἔτσι; Γιατὶ ξεκαρδιζόντανε ἀπὸ τὰ γέλοια. Κ' εἴταν ἕνα γέλοιο δυνατό, ἄνοστο, χάχικο, πληχτικὸ γέλοιο, ἕνα γέλοιο σιχαμένο, ποὺ σὲ πιάνανε τὰ νέβρα καὶ σοῦ ἐρχότανε ἀπελπισιὰ νὰ τ' ἀκούς. Ἔκοφτε σὰν ξουράφι. Μιλλιούνια καὶ μιλλιούνια ἀθρῶποι γελούσανε κι ὅλο γελούσανε καὶ τελειωμὸ τὸ γέλοιο τους δὲν εἶχε. Ἀχ! ἀναθεματισμένοι Ἐβρωπαῖοι, μούγγριζα μέσα μου, τί ἔχετε καὶ γελᾶτε μὲ τέτοιο τρόπο; Γιατί μοῦ παίρνετε τ' ἀφτιὰ καὶ μοῦ κεντᾶτε τὴν καρδιὰ μὲ σουβλιές; Κόντεβα νὰ κλάψω ἀπὸ τὴ σκάση. Ὅλοι τους μὲ κοιτάζανε καὶ κοιτάζανε τὸ τραπέζι ὅπου καθόμουνε καὶ τὶς φημερίδες ποὺ διάβαζα. Εἴτανε ἡ Ἐβρώπη μαζωμένη· φαντάζεσαι λοιπὸν τί βοή, τί κρότο ποὺ τὸν ἔκανε τὸ γέλοιο τόσωνε ἀθρώπω. Ἄξαφνα σταθήκανε καὶ καθαρὰ καθαρὰ — σὰ νὰ τοὺς ἄκουγα καὶ τώρα — εἴπανε ὅλοι τους μαζὶ μὲ μιὰ φωνὴ ποὺ ἔμοιαζε νὰ σφυρίζῃ·

« Ἀπογόνοι τοῦ Περικλῆ, ἀφτὰ εἶναι τὰ ἑλληνικά σας;! Μ' ἀφτὰ εἶναι ποὺ θὰ μᾶς πιάσετε; Μὲ τὴν ψεφτοκαθαρέβουσα ποὺ μιλεῖτε, καλὰ τὴν κουρελλιάσατε τὴ γλῶσσα τοῦ Περικλῆ! Ἀλήθεια καταντήσατε βάρβαροι, σὰν ποὺ τὸ λέτε κάποτες οἱ ἴδιοι. Κάτω τὸ κοντύλι! Πήρατε ἄσκημο δρόμο. Δὲν ἔχει τόπο γιὰ σᾶς μέσα στὸν πανάγιο, τὸ σοβαρὸ ναὸ τῆς ἐβρωπαΐικης ἐπιστήμης. »

Καὶ σὰν ὠκεανὸς φουρκισμένος, σὰ μάνητα τρικυμιᾶς, βροντοῦσε ἡ φωνή τους κι ὅσα μέσα τους εἴχανε, τὰ βγάζανε ὄξω μὲ μιᾶς·

« Κάθεστε καὶ μᾶς λέτε πὼς δὲν ξέρουμε τὴ γλῶσσα σας, πὼς ἔχουμε κακὴ προφορά, πὼς θὰ μᾶς τὰ μάθετε ὅλα. Μᾶς μάθατε μόνο τὰ γέλοια. Φτάνουνε οἱ κωμωδίες· θαῤῥεῖτε πὼς γράφετε τάχατις ἑλληνικά; Ὄχι, βέβαια. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβετε, ἐμεῖς πρέπει νὰ σᾶς τὸ ποῦμε. Φραγκέψατε!

Μιλῆστε γλῶσσα δική σας, γιὰ νὰ σᾶς ἀκούσῃ ὁ κόσμος. »

Καλὸ πρᾶμα κανεὶς νἄχῃ πομονὴ — μὰ ὡς ποῦ θὰ πάῃ ; Ἐγὼ νὰ κατηγορῶ τοὺς δικούς μου, γίνεται· ἴσως εἶναι καὶ χρέος μου· ἀλλάζει ἡ δουλειά, ἅμα τοὺς κατηγορήσουνε ἄλλοι. Ἀφτὸ δὲν τὸ σηκώνω. Ὅταν περγελῶ τὸν ἑαφτό μου, μ' ἀρέσει μόνος μου νὰ γελῶ. Κόρωσα λοιπὸν καὶ γὼ τότες, ἀκούγοντας τέτοια λόγια. Ἔγινα μέσα μου ὅλος θυμὸς κι ἀπὸ τὴ σκάση τὴν περίσσια πήγαινα νὰ πνιγῶ. Θέλησα νὰ τοὺς ἀποκριθῶ, μὰ χάθηκε ἡ φωνή μου. Τί, τί νὰ τοὺς πῶ ; Τί ἀπάντηση νὰ τοὺς δώσω, ποὺ εἴτανε τὰ λόγια τους ἀλήθεια ; Τουλάχιστο νὰ μὴν τοὺς βλέπω μπροστά μου, νὰ μὴν τοὺς ἀκούω πιὰ τοὺς Ἐβρωπαίους ! Φεβγιό, φεβγιό ! Σηκώθηκα στὴ στιγμὴ καὶ καταντροπιασμένος, ζεματισμένος γύρισα σπίτι.

Ι'.

Ἀρνὶ καὶ λιοντάρι.

Εἶχα χρόνια νὰ διῶ τὸν ἀδερφό μου τὸ Γιάννη. Τόσο καιρὸ ποὺ ἔλειπα ἀπὸ τὴν Πόλη, δὲν ἤξερα καλὰ καλὰ τί εἶχε γίνῃ. Εἴτανε πάντοτες ὁ ἴδιος ! Τέτοιο γίγαντα δὲ θὰ διῆτε στὴ ζωή σας· τουλάχιστο τρεῖς πῆχες ἀψηλὸς καὶ χοντρὸς σὰν τὸν Κουλά. Ὅταν ἀνέβαινε τὴ σκάλα, ἔτρεμε τὸ σπίτι. Κοντέβανε τὰ ντουβάρια νὰ γκρεμήσουνε. Ἔπρεπε νὰ σκύψῃ, ὥςπου νὰ γίνῃ μισός, γιὰ νὰ περάσῃ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν πόρτα. Στὸ δρόμο, ὅταν ἔβγαινε, ἔλεγες πύργος ποὺ περπατεῖ. Τὸν κοίταζες καὶ θυμόσουνε τοὺς στίχους τοῦ Ἀκρίτα·

> Ἐκ τόπου δὲ κινούμενος βροντῆς ἦχον ἐτέλει,
> Ὥστε δοκεῖν σαλεύεσθαι γῆν τε καὶ πάντα δέντρα.

Τὸ χέρι του εἴτανε βράχος, κι ἅμα σοῦ ἔπιανε τὸ χέρι νὰ τὸ σφίξῃ, κόντεβε νὰ σοῦ τὸ κάμῃ κομμάτια· εἴτανε γιὰ νὰ σοῦ δείξῃ φιλία. Ποιὸς δὲ φοβότανε τὴ φωνή του; Τόσο δυνατὴ δὲν εἴτανε ἄλλη φωνή· ἤξερε ὁ κόσμος πὼς μποροῦσε νἀκουστῇ ἀπὸ τὸ Ταξίμι, ἴσα μὲ τὸ Κατάστενο, ἴσα μὲ τὴ Μάβρη θάλασσα, ἴσα μὲ τὴ Ῥουσσία — ἴσα μὲ τὴν Ἐβρώπη! Ἅμα θύμωνε, εἴτανε ἄξιος μοναχός του νὰ ῥίξῃ κάτω δέκα νομάτους. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἴτανε ἄλλος Ἀκρίτας, τρομερὸς σὰν τὸν Ἀκρίτα, τὸ λαμπρό μας τὸ παλληκάρι. Ὁ Ἀκρίτας κουβέντιαζε μιὰ μέρα μὲ τὴν ἀγαπητικιά του· εἴτανε κι ὁ ἀφτοκράτορας μπροστά. Ἄξαφνα πετιέται μέσα ἀπὸ τὰ δάσητα ἕνας δράκος μεγάλος σὰν τὸ βουνό. Τρέχει ὁ δύστυχος ὁ ἀφτοκράτορας, τὰ χρειάζεται, πὰ νὰ φύγῃ· κι ὁ Ἀκρίτας ἀμέσως πιάνει μὲ τὰ δύο δάχτυλα τὸ δράκο, τόνε σηκώνει, τὸν τινάζει ψόφιο κατὰ γῆς καὶ λέει μὲ γλυκὸ χαμογέλοιο· « Δὲν ἄξιζε τόσο φόβο, βασιλιά μου! »

Τέτοιος εἴτανε κι ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης. Ἔφτανε νὰ θυμώσῃ καὶ τὸν ἔβλεπες θεριό. Ὅταν τὸν ἔπιανε ὁ θυμὸς — προτοῦ ξεσπάσῃ — στεκότανε ἥσυχος μιὰ στιγμή, σὰν καρφωμένος στὸ χῶμα· λέξη δὲν ἔλεγε, κούνημα δὲν ἔκανε· στραβοκοίταζε μόνο, ἄγρια καὶ λοξὰ σὰν τὸν τάβρο. Μὲ μιᾶς ἀρχινοῦσε. Δὲν εἴτανε ἄθρωπος, διάβολος δὲν εἴτανε ποὺ νὰ μπορέσῃ τότες νὰ βαστάξῃ τὴν ὁρμή του. Ὁ θυμὸς εἶναι πρᾶμα δικό μας· εἶναι τὸ μπαρούτι τοῦ Ῥωμιοῦ.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲ θύμωνε συχνά. Εἴτανε ἀρνὶ καὶ λιοντάρι. Ποτὲς δὲ σοῦ ἔλεγε λόγο νὰ σὲ πειράξῃ. Κάποτες τὸν πείραζες ἐσὺ καὶ δὲ μιλοῦσε. Ὁ Ῥωμιός, λέει, εἶναι περήφανος καὶ σωπαίνει. Τὸ βαστοῦσε μέσα του, ὥςπου καμιὰ μέρα νὰ ξεχειλίσῃ τὸ ποτάμι. Μόνο, χωρατάδες πολλοὺς δὲν ἀγαποῦσε, γιατὶ εἶχε τὸ φιλότιμό του, κι ὅ τι τοῦ ἔλεγες, νόμιζε πὼς εἴτανε τάχα γιὰ νὰ τὸν περιπαίξῃς, ἢ πὼς τἄλεγες ὅλα μὲ τὰ σωστά σου. Ὅλα τὰ φιλολογοῦσε. Δὲν ἔπρεπε

ἄξαφνα νὰ τοῦ πῇς· — «Ὁ κόσμος εἶναι μπόσικος.» Ἀμέσως θαῤῥοῦσε πὼς ἀπελπιζόσουνε κ' ἤθελες νὰ πνιγῇς — ἢ πὼς τὄλεγες γιὰ νὰ τοῦ δώσῃς νὰ καταλάβῃ.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε καρδιὰ καλοσύνη γεμάτη. Καὶ νὰ τὸν πείραζες, εἴτανε καλὸς νὰ τὸ ξεχάσῃ. Εἶχε καὶ κάτι τρυφερότητες παιδιακήσιες, γιατὶ μικρὸς εἴτανε τὸ χαδεμένο παιδὶ τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ βράδυ, ὅταν ἔπεφτε στὸ κρεββάτι, δὲν μποροῦσε νὰ κοιμηθῇ, ἂν ἡ γριά μας ἡ παραμάννα δὲν καθότανε πλάγι του στὴν καρέγλα, νὰ τοῦ λέῃ, καὶ κεῖνος νὰ μισοσφαλνᾷ τὰ μάτια. Γιὰ τοῦτο τὸν εἴχανε οἱ φίλοι του γιὰ φοβιτσιάρη, καὶ τὸ λέγανε ποὺ καὶ πού, νὰ γελάσουνε. Ἐγὼ ὅμως ποὺ τὸν ἤξερα, καταλάβαινα τί ἔτρεχε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἴτανε ἀρνὶ καὶ λιοντάρι. Εἶχε ψυχὴ τρυφερὴ καὶ μαλακὴ σὰν μπαμπάκι· τὶς παιδιακήσιες του τὶς συνήθειες, δὲν ἤθελε νὰ τὶς ἀφήσῃ. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἴτανε σωστὸς Ῥωμιὸς — βέρος Πολίτης. Μποροῦσε νὰ σηκώσῃ τὸν κόσμο στὸ ποδάρι, ἄνω κάτω νὰ τὸν κάμῃ, μποροῦσε πύργους νὰ γκρεμίσῃ, καὶ κάστρα νὰ πάρῃ μοναχός του. Ὡστόσο στρωννότανε ἥσυχα ἥσυχα στὸ ζεστό του τὸ κρεββατάκι — νάκούῃ παραμύθια.

Πρέπει νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια. Ἅμα τοῦ ἔδινες ἀφορμή, ἅμα ἔννοιωθε πὼς εἴσουνε μαζί του καὶ πὼς κάποιος τὸνε βαστοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι, μποροῦσε νὰ γίνῃ φωτιά, νὰ ξεχάσῃ καὶ τὸν ὕπνο. Τότες τὸν ἔβλεπες λιοντάρι· δὲν εἴτανε πιὰ ἀρνί. Εἶχε μάλιστα μαζί μου ἀγάπη ξεχωριστή. Δάχτυλο δὲν ἤθελε νὰ μ' ἀγγίξῃ, δὲν ἔπρεπε κανεὶς νὰ μοῦ πῇ λέξη· στραβοκοίταζε, ἀνάφτανε τὰ μάτια του — κι ἀμέσως γροθιά. Μαλλώναμε κάπου κάπου — (γιὰ τὴ γλῶσσα πάντοτες δὲ συφωνούσαμε) — μὰ ἤξερε τὴν ἀγάπη ποὺ τοῦ εἶχα, καταλάβαινε πὼς γύρευα τὴν προκοπή του, κ' ἔτσι ὅταν τὰ εἴχαμε καλά, οἱ δυό μας μαζὶ μπορούσαμε κάτι νὰ κάμουμε. Ἅμα τὸν εἶχα σύντροφο, τίποτις δὲ φοβόμουνε, ὅλα μοῦ φαινόνταν

ἔφκολα, μεγάλα πράματα μποροῦσα νὰ καταφέρω. Φτάνει νὰ στεκότανε πλάγι μου· ἀσκέρια δὲν ἔτρεμα τότες· μποροῦσα καὶ στὸν πόλεμο νὰ βγῶ. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης πετοῦσε μιὰ φωνὴ κι ἀφανιζόντανε τἀσκέρια, ὥρμουσε σὰν τὸ θεριὸ κ᾽ ἔκοφτε κεφάλια. Δὲν ἄφινε ζωή. Εἴτανε τὸ δεξί μου τὸ χέρι. Ἔφτανε νὰ τοῦ δώσω τὴν ἀφορμή, νὰ τοῦ πῶ ποῦ ἔπρεπε νὰ πάῃ· τὴ δουλειὰ τὴν τέλειωνε τότες ἐκεῖνος.

Περάσαμε λαμπρὰ στὴν Πόλη οἱ δυό μας μαζί, σὰν ἀδέρφια ἀγαπημένα. Τί γέλοια ποὺ τὰ πετούσαμε, τί κουβέντες ποὺ τὶς κάναμε κάθε βράδυ! Τί φαγὶ ποὺ τρώγαμε, τί κρασὶ ποὺ τὸ ῥουφούσαμε μέρα καὶ νύχτα. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἔπρεπε νὰ φάῃ τὸ πρωΐ δυὸ ψωμιά, τὸ μεσημέρι τέσσερα, ὀχτὼ τὸ βράδυ. Κάθε μέρα γύρεβε νὰ τοῦ φέρουν ἕνα βόδι, τρία ἀρνάκια, δυὸ πρόβατα, πέντε ὄρνιθες, δέκα κουτόπουλα, δεκατέσσερεις λαγούς, πενήντα πέρδικες, ὀγδόντα μπεκάτσες· πεντακόσιες συναγρίδες, παλαμίδες ἄλλες τόσες, καρίδες δυὸ χιλιάδες· πέντε πιάτα πιλάφι, μακαρόνια, μπὲφ γαρνίτο, δαμαλάκι, χερομέρι, γλῶσσες πρόβιες, κιοφτέδες, κεμπάπι, ῥοζμπίφ, κοτλέτες πανὲ κι ἀλὰ μιλανέζα, μπιφτέκια, ἀβγὰ μάτια, ὀμελέττες, στιφάτο ἀλὰ βενετσιάνα, μπρεζὲ βόδινο, γιουβαρλάκια ἀβγολέμονο, ψητὰ τῆς κατσαρόλας, μυαλὰ μὲ σάλτσα, νεφριὰ σωτέ, γιαχνὶ πατάτες, ῥόστο πρόβιο μὲ φακή, γκιουβέτσι, ῥόστο τυλιχτό, φιλέττο γαρνίτο, κεφαλάκι μόσκου σὸς πικάντ, ἀτζὲμ πιλάφι, ντολμάδες, μπούτι ῥόστο, σκεμπέ, πουρέ, ἀμερικάνικο ῥαγοῦ, κουνουπίδι γρατέν, μοσκάρι, συκώτια, λαδερὰ κ᾽ ἐντράδες ἕνα σωρό· ὀρεχτικά, χαβιάρι, ῥαδίκια, σαρδελίτσες, καβουρμᾶ, σουτζουκάκια, κάπαρη· λακέρδα, μπαρμπούνια, σκουμπριά, κέφαλο βραστό, σκυλόψαρο, τσαγανούς, ἀστακούς, λουφάρια, λαβράκι, λάγκες σαλμί, χταποδάκια· στρίδια καὶ μύδια κοσιπέντε ντουζίνες· χόρτα, μπιζέλια, μπάμιες, μελτζάνες, παντζάρια, μαρούλια, φασούλια, σέλινα, πατάτες, λάχανα, κολοκυθάκια, ἀμπελήσκια

σαλάτα, φασούλια πλακί, πατάτες ἀλὰ δουκέσσα, σπανάκια· φροῦττα καὶ γλυκίσματα, χαλβά, κομπόστες, πάστες, καταίφι, κομπόστα κυδώνι, ἀπίδια, σταφύλια κάθε εἶδος, πεπόνια, καρπούζια, γαλατομπούρεκο, φριγανιὲς μὲ σιρόπι, χαλβὰ σεμιγδάλι, τυριὰ μὲ ρόκα· ἔντεκα ὀκάδες ἁλάτι καὶ πιπέρι, μιὰ λίμνη ξύδι καὶ λάδι, ἕνα πηγάδι νερό, κρασιὰ τὴ θάλασσα μὲ τὸν ἄμμο. Στὸ τέλος ρουφοῦσε ὀχτακόσιους καφέδες καὶ ρακιὰ δυόμισυ μιλλιούνια. Χόρταινες μόνο μὲ τὴν ὄρεξή του. Τέτοιο θεριὸ εἶχε ἀνάγκη νὰ τρώῃ σὰ δράκος. Τὰ κατέβαζε ὅλα σὰν ποτήρι νερό.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἔτρωγε καὶ μιλοῦσε καὶ γελοῦσε. Μὰ τί γέλοιο! Βροντή! Οἱ δοῦλοι ποὺ μᾶς σερβιρίζανε — εἴτανε καμιὰ κατοσταριὰ — πέφτανε κατὰ γῆς. Καὶ δὲν τοῦ χρειαζόντανε πολλὰ νὰ γελάσῃ. Ἔφτανε μιὰ λέξη νὰ τοῦ πῇς μὲ κάποιο ὕφος κι ἀρχινοῦσε. Μόνο νὰ τὴ λέῃ ξεκαρδιζότανε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε κάτι φράσες δικές του καὶ τὶς ἔλεγε κάπου κάπου, νὰ χωρατέψῃ. Γιὰ κάθε πρᾶμα ποὺ ἔκανε καὶ ρωτοῦσες γιατί τὄκανε ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς — ἢ γιὰ ἕνα τσιγάρο ποὺ ἄναφτε, ἢ γιὰ κανένα ροῦχο ποὺ φοροῦσε, ἢ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔβαζε τὸ καπέλλο του — σοῦ ἀποκρινότανε πάντοτες· — « Συνήθεια γὰρ ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν. » Ἅμα μ' ἔβλεπε στὸ δρόμο μὲ κανένα φίλο· — « Χαίρετον », μᾶς φώναζε ἀπὸ δυὸ μίλια μακριὰ καὶ γελοῦσε. Μ' ἔκαμε νὰ γνωρίσω ὅλους του τοὺς συντρόφους, μαραγκούς, ράφτηδες, μπακάληδες, παπουτσῆδες, καπνάδες, μπαρμπέρηδες, κρασάδες, χαμάληδες, μαστόρους, βαρκάρηδες, σομπατζῆδες, λουστρατζῆδες, μπαξεβάνηδες καὶ καϊξῆδες. Ὅσο μιλούσανε, τσίτωνα ἐγὼ τ' ἀφτιά μου, γιὰ νὰ μὴ μοῦ φύγῃ καμιὰ λέξη, γιατὶ ἡ ἀλήθεια κάθεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ κ' ἡ καλὴ γλώσσα στὰ χείλια του βασιλέβει. Δὲν τὸ νοιώσανε ἀκόμα οἱ δασκάλοι, μὰ δὲ φταίω γώ. Ἔτσι εἶναι καὶ δὲν μπορῶ νὰ τἀλλάξω.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲν εἴτανε περήφανος· μὲ τοὺς

μικρούς μικρός καὶ μὲ τοὺς μεγάλους μεγάλος. Ἄμα ἔβλεπε κανέναν πρόστυχο, κανέναν ψωριάρη μὲ τὰ κουρέλλια, ἀμέσως τοῦ πετοῦσε κ' ἕνα — « *Δοῦλος σας ταπεινότατος* », ποὺ δὲν ἤξερε ὁ ἄλλος σὲ ποιὰ τρύπα νὰ χωθῇ. Πρόσταζε καφέδες, γλυκό, ῥακί, ἐλιὲς κι ὅ τι θέλεις, κάθε φορὰ ποὺ κανένας φτωχὸς ἐρχότανε κάτι νὰ τοῦ ζητήσῃ· ὁ φτωχὸς πιὰ ἔτρεμε μπροστά του. Ἔκανε τὸ σπίτι ἄνω κάτω, νὰ τὸν καλοδεχτῇ, νὰ μὴ δείξῃ ἄξαφνα πὼς τὸν καταφρονεῖ γιὰ τὴ φτώχεια. Καὶ τεμενάδες, ἕνα σωρό! Καλὸ μάθημα γιὰ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς καὶ μποροῦμε νὰ τὸ σημειώσουμε.

Τοῦ ἄρεζε ὅμως καὶ νὰ παίζῃ. Ἔσερνε πάντοτες κατόπι του ἕναν καραγκιόζη δικό του, ἕνα χατζὴ μὲ συμπάθειο, καὶ τὸν εἶχε γιὰ παιχνίδι. Τοῦ ἔδινε τσάϊ, κρασί, ῥοῦχα, παπούτσια, κάπου κάπου καὶ κλωτσιές. « Μικρέ! », φώναζε μ' ἕνα ἑ σαράντα πῆχες μακρύ· « μικρέ-έ-έ-έ » καὶ κρυβότανε ὁ χατζής. Παράσιτους ἔχουμε ἀκόμη καὶ σήμερα· *γκαλκαβούκης*, ποὺ λένε στὴν Πόλη, εἶτανε κι ὁ χατζής. Ὁ χατζὴς ἅρπαζε τὰ ῥοῦχα, ἅρπαζε καὶ τὶς κλωτσιές. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης, ὅταν εἶχε κέφι, τοῦ ἔλεγε· « Πρόσταξον, αὐθέντα », μὲ μιὰ φωνὴ ποὺ βούλιαζε ὁ χατζής. Καὶ μ' ἀφτὰ γλέντιζε.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε σοβαρὸς στὴ δουλειὰ καὶ κανεὶς δὲν τὸν περνοῦσε σ' ἐμπόριο, ἀριθμητική, λογαριασμοὺς καὶ λογάριθμους. Μὰ ἤθελε κάπου κάπου καὶ λίγη διασκέδαση. Πολὺ προκομμένος δὲν εἶτανε καὶ γράμματα πολλὰ δὲν εἶχε μάθει· εἶτανε ἀπὸ τοὺς παλιούς, εἶχε ὅμως νοῦ καὶ κρίση, καὶ δίχως νὰ ξέρῃ πολλά, ἔκοφτε τὸ κεφάλι του· πάντοτες ἔβρισκε τὸ σωστό. Τοὺς δασκάλους δὲν τοὺς ἀγαποῦσε· τοὺς βαριότανε καὶ χολόσκανε· εἶτανε τοῦ λαοῦ. Κάποτες ἐρχόταν ἕνας δάσκαλος νὰ τοῦ μιλήσῃ, καὶ τὸ κάτω κάτω νὰ τοῦ χτυπήσῃ παράδες γιὰ καμιὰ συντρομή. Ἀράδιαζε ὁ δάσκαλος τὰ ἑλληνικά του· — « Τοῦ μπαμπᾶ σου τὴ γλῶσσα νὰ μιλῇς

καὶ μὴ μὲ σκοτίζῃς· ἐγὼ τὰ τέτοια δὲν τὰ θέλω.» Κι ὁ δάσκαλος τὸν ἄκουε ἀμέσως. Τί νὰ κάμῃ;

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τίποτα ψέφτικο δὲν εἶχε· ὅλα του φυσικά, εἴτανε ὅπως τὸν ἔκαμε ὁ Θεὸς κι ἀπ' ὄξω τίποτα δὲν εἶχε· δὲν εἶχε τίποτα φτειαστό, τεχνητό. Εἴτανε σὰν τὸ φροῦττο, προτοῦ γίνῃ ἀκόμη καὶ τὸ τσιμπήσουνε τὰ πουλιά· ἔχει ὅλο του τὸ ζουμὶ καὶ μιὰ ξεχωριστὴ νοστιμάδα. Στὴν Ἐβρώπη κακομάθαμε. Ὅλος ὁ κόσμος εἶναι ἕνα· ὁ Πέτρος μοιάζει τὸν Πάβλο. Κλάδεψε ὁ ἴδιος μπαξεβάνης τὰ κλαδιά, κ' ἔρχουνται ὅλα ἴσια ἴσια. Δὲ βλέπεις τὸ μέσα τοῦ καθενός. Ἐκεινοῦ, ἡ ψυχή του γυάλιζε σὰν καθρέφτης, σὰν κρύα βρύση. Πολλὲς φιλοσοφίες δὲ γύρεβε. Καὶ δὲ φτάνει ἆραγες νἄχῃ κανεὶς καλὸ στομάχι καὶ κρίση ὀρθή; Τί θέλουμε καὶ τί ζητοῦμε παραπάνω;

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τὰ ἤθελε ὅλα μπόλικα καὶ σφανταχτερά. Εἶχε τὶς παραξενιές του. Τοῦ ἄρεζε ἢ νὰ τἄχῃ ὅλα μεγάλα καὶ καλὰ — ἢ κάλλια τίποτα νὰ μὴν ἔχῃ. Μισὰ πράματα δὲν τὰ χωροῦσε ὁ νοῦς του. Γιὰ νὰ πάρῃ μὲ καλὸ μάτι κανέναν ξένο, ἔπρεπε νὰ τοῦ ποῦνε πὼς εἴτανε ὁ πρῶτος στὸν τόπο του· τοὺς ἄλλους τοὺς εἶχε γιὰ σκουπίδια. Γιὰ νὰ σὲ πῇ πλούσιο, ἔπρεπε νἄχῃς μιλλιούνια· ἂν εἶχες ἕνα καὶ μισό, δὲ σὲ κοίταζε. Χοντρὰ τὰ πράματα καὶ παστρικά. Ἢ τόντις νὰ φανοῦμε κατιτὶς ἢ νὰ μὴν κάνουμε μισοδουλειές. Τώρα κατάλαβες γιατί δὲν κατορθώνουμε τίποτα. Τί σωστὸς Ῥωμιὸς ποὺ εἴτανε, ἀλήθεια, ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης!

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης μὲ πῆγε σ' ὅλους του τοὺς φίλους. Γνώρισα καὶ τὸν πρωτοψάλτη ποὺ τοῦ ἔδινε μαθήματα μουσική, γιατὶ ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἤξερε νὰ ψέλνῃ περίφημα, κι ὅταν καθότανε στὴν κάμερή του, ἀρχινοῦσε μοναχός του κ' ἔψελνε ὧρες. Ἔτσι εἶναι στὴν Πόλη. Μὲ τὰ θρησκεφτικὰ περνᾷ τουλάχιστο ὁ καιρός. Κάτι πρέπει νὰ κάμῃ κανείς, κι ἄλλο ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θρησκεφτικὰ δὲν

ἔχουνε ἄδεια νὰ συλλογιστοῦνε οἱ Πολῖτες. Ἐκεῖ πάει ὅλη τους ἡ ἐνέργεια.

Γνώρισα, ἐκεῖνο τὸν καιρό, καὶ τὸ δυστυχισμένο τὸν «Τελαμών.» Τὸν εἴχανε οἱ γονιοί του βαφτισμένο Κωστή· γιὰ νὰ τὸ ξεβγενίση, ἔβγαλε μοναχός του ὄνομα Τελαμών. Ὁ δύστυχος! Ἕνα μόνο κατώρθωσε, ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸν ἔκλινε· «τὸν Τελαμών, τοῦ Τελαμών.» Ἔκλαιγε ὁ Κωστὴς γιὰ τὴν ἀμάθεια. Ἴσα μὲ κεῖ τὸ πήγανε οἱ δασκάλοι· δὲν ξέρουνε τοὺς νόμους τῆς γλώσσας μας καὶ μὲ τοὺς ψεφτοκανόνες τους, μὲ τὶς ἑλληνικοῦρες, μᾶς φορτώσανε στὴ γλῶσσα καὶ μιὰ κλίση ποὺ δὲν κλίνεται. Μόνο ποὺ δὲ φταίει ὁ λαός· φταίνε κεῖνοι. Βαριόμουνε καὶ γὼ τὄνομά του, γιατὶ καὶ γὼ εἶμαι τοῦ λαοῦ· δὲν ἤξερα πῶς νὰ τὸν πῶ, Τέλαμον, Τελαμὼν ἢ τουλούμι. Σώπαινα λοιπὸν κι ἀπόφεβγα τὴ συντροφιά του.

Ἐμένα μοῦ ἄρεζε ὁ Πλατανίσσης μέσα σ' ὅλους τοὺς φίλους τοῦ ἀδερφοῦ μου τοῦ Γιάννη. Φάγαμε μιὰ μέρα μαζὶ στὰ Ψωμμαθιὰ καὶ ποτὲς στὴ ζωή μου δὲ γέλασα τόσο. Ὁ Πλατανίσσης εἴτανε ἄλλο βουνό. Πῶς νὰ σᾶς τὸν παραστήσω; Μὲ τί νὰ συγκρίνω τὸν Πλατανίσση, ποὺ νὰ τοῦ μοιάζη; Μὲ τί παλάτι, μὲ τί κάστρο, μὲ τί νησί; Βρῆτε μου καμιὰ κατάλληλη σύγκριση γιὰ τὸν Πλατανίσση· πρέπει νὰ τὸν ποῦμε νησί! Τὸ νησὶ ταιριάζει καλὰ καὶ βρήκαμε τὴν εἰκόνα ποὺ θέλαμε. Ὁ Πλατανίσσης, ἴσια ἴσια, εἴτανε ὅλο φάρδος καὶ πάχος· ἀνάστημα πολὺ δὲν εἶχε, μὰ τί πλάτες, μὰ τί μέση, μὰ τί κεφάλι! Μυλόπετρα! Κι ὁ ἴδιος πιὰ καμάρωνε. Πλούσιος δὲν εἴτανε ὁ κακόμοιρος, μὰ τὸν ἔβλεπες πάντοτες χαρούμενο· δὲν παραπονιότανε ποτές· τοῦ ἄρεζε ἡ ζωὴ καὶ τοῦ ἄρεζε μάλιστα ὁ τρόπος ποὺ ζοῦσε. Τὸ κέφι του κοίταζε καὶ τίποτις ἄλλο! Ὅ τι εἶχε δικό του ὁ Πλατανίσσης, ἀμέσως ἔπρεπε νὰ σοῦ πῆ πὼς κανένας ἄλλος δὲν τὸ εἶχε. Κάθε ὥρα, ἔβγαζε κατιτὶς ἀπὸ τὴ φαρδειά του τὴν τζέπη — ἡ τσέπη

του εἴτανε πιὰ μαγαζί! — ἢ κουτὶ σπίρτα ἢ σουγιὰ ἢ μολύβι ἢ κουμπὶ καὶ μᾶς τὄδειχνε· — «Διέστε το, δὲν ἔχει τέτοιο κανένας!» Στὰ Ψωμμαθιὰ ὅπου κάτσαμε νὰ φάμε, μᾶς ἔβαλε δυὸ σκαμνιά, ἕνα πιάτο καὶ λίγη μουστάρδα· — «Τέτοια μουστάρδα, παιδιά, μᾶς λέει, κ' ἡ βασίλισσα τῆς Ἰγγιλτέρας δὲν τὴν τρώει.»

Δὲ σοῦ ἀρέσει νὰ καφκιέσαι, καλέ μου φίλε ποὺ μὲ διαβάζεις; Ὄχι; Τότες δὲν εἶσαι Ῥωμιὸς καὶ νὰ πετάξῃς τὸ βιβλίο μου. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς δὲ διψᾷ γιὰ ἕναν ἔπαινο; Ἐγὼ πεθαίνω! Πεθαίνεις καὶ σὺ ἄλλο τόσο, μὰ δὲν τὸ λές. Ὅσα ἔχει ὁ Ῥωμιὸς — κι ἂς μὴν ἔχῃ τίποτις — εἶναι καλά, καὶ μόνο ἐκεῖνὰ καλά· τἄλλα δὲν ἀξίζουνε. Ὁ Πλατανίσσης ὅμως ἔβρισκε κάπου νὰ σοῦ πῇ κ' ἕναν ἔπαινο γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἔπιανε μάλιστα γλήγορα φιλία· τὸ φίλο του στὸν ἀνέβαζε ἴσα μὲ τὸν οὐρανό· — «Δὲν ξέρεις τί παιδί! Διαμάντι!» Μὰ... ἐρχότανε καὶ τὸ *μά*. Τὸ διαμάντι ξαναγινότανε κάρβουνο. Μαζὶ τὰ πηγαίναμε λαμπρά. Τὴν πρώτη φορὰ ποὺ τὸν εἶδα, βαστοῦσε στὸ χέρι ἕνα μπαστούνι ποὺ μοῦ φάνηκε πλάτανος. Πρὶ νὰ μοῦ πῇ τίποτα, τοῦ λέω· — «Τέτοιο ῥαβδὶ δὲν εἶδα στὴ ζωή μου!» Δὲ φαντάζεσαι τὴ χαρά του. Πῆγε νὰ μὲ φιλήσῃ κι ἀπὸ τότες ἀδερφωθήκαμε πιά. Εἶπε ὅμως καὶ κεῖνος μερικὰ γιὰ τὸ μπαστούνι, γιατὶ ὅσο κι ἂν παινέσῃς τὸ Ῥωμιό, ποτέ σου δὲν τὸν παίνεσες ὅσο θέλει.

Τοὺς ἔκανα χάζι καὶ τοὺς δυὸ μαζί. Ὅταν πιάνανε τὶς κουβέντες, τελειωμὸ δὲν εἴχανε. Ὁ Πλατανίσσης ἔφτειανε κάτι φράσες δικές του· τὰ λόγια του εἴτανε γεμάτα νοστιμάδες. Κάθε τόσο, σοῦ ἔβγαζε κ' ἕνα· — «Μᾶς γίνεται λόγος!» Ἀφτὸ τὸ «*μᾶς γίνεται λόγος*» ἔπαιρνε κ' ἔδινε ὅσο τὸν ἄκουγες. Ἅμα σοῦ ἔλεγε τίποτα γιὰ κανένα μεγάλο ἢ σημαντικὸ πρόσωπο, συνήθιζε νὰ λέῃ καὶ τὸ «*κάποιος.*» Ὅταν τοῦ ῥωτούσανε τὄνομά του ἢ ὅταν ὁ ἴδιος σοῦ μιλοῦσε γιὰ λόγου του, ἀμέσως σοῦ πετοῦσε κ' ἕνα· — «Κάποιος Πλα-

τανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος ». Μάλιστα, γιατὶ τοῦ ἄρεζε νὰ φαίνεται πῶς εἶναι κάτι, τὄκανε κιόλας· — « Κάποιος τρομερώτατος Πλατανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος. » Ἀφτὸς ὅμως ὁ « *κάποιος τρομερώτατος Πλατανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος* », παίζοντας μιὰ μέρα μὲ τὸ μπαστούνι του, μοναχός του καὶ δίχως βοήθεια, σκόρπισε σὰ μῦγες δεκάξη ζαφτιέδες. Χαρὰ στὸ παλληκάρι!

Δὲν ἔπρεπε νὰ πέσῃς στὰ χέρια του. Δὲν ἔπρεπε νὰ πέσῃς στὰ χέρια τοῦ ἀδερφοῦ μου τοῦ Γιάννη, γιατὶ καὶ τὸν Πλατανίσση τὸν ἔβαζε κάτω. Τοὺς γίγαντες τοὺς σέβουνται καὶ τὰ νησιά. Κατάλαβα μάλιστα πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ πολυμιλῶ γιὰ τὸν Πλατανίσση, δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν πολυδοξάζω, μήτε νὰ τοῦ κάνω χάδια· ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τὄπαιρνε ἀνάποδα· — « Γιατί τάχα τὸν Πλατανίσση, κι ὄχι ἐμένα; »

Γιὰ τὴν ὥρα, εἴτανε ὅλο γαλήνη ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης. Διασκεδάζαμε μὲ τοὺς συντρόφους καὶ κάναμε ἕνα γλέντι ποὺ δὲν εἴτανε ἄλλο. Μὲ τὰ λόγια, μὲ τοὺς χωρατάδες, μὲ τὰ γέλοια περνοῦσε περίφημα ὁ καιρὸς — ἥσυχα καὶ πολίτικα. Μὲ τὸν ἀδερφό μου τὸ Γιάννη ἔφκολα καλοπερνοῦσες, ἂν ἤξερες νὰ τὸν πιάσῃς· θύμωνε μόνο ὅταν ἔπρεπε νὰ θυμώσῃ. Κι ἀφτὸ μπορεῖ κατόπι νὰ τὸ δοῦμε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἴτανε ἀρνί· εἴτανε ὅμως καὶ λιοντάρι.

ΙΑ΄.

Πατριαρχικά.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς ὅλο νὰ χωρατέβῃ. Τὸν ἀδερφό μου τὸ Γιάννη ἴσως τὸν ξαναδιοῦμε καὶ πιὸ ὕστερα. Τώρα ὅμως

εἶχα ἄλλες δουλειές. Σηκώθηκα ἕνα πρωὶ νὰ πάω στὸ Πατριαρχεῖο. Μὲ καρδιοχτύπι πάτησα τὸ χῶμα τοῦ Φαναριοῦ. Προσκυνοῦσα καὶ τὶς πέτρες τοῦ δρόμου. Μοῦ δείξανε τὴν πόρτα ὅπου εἴχανε κρεμάσει τὸν Πατριάρχη. Μάλιστα μοῦ εἴπανε πῶς ἀφοῦ τὸν κρεμάσανε καὶ βγῆκε ἡ ψυχή του, τὸν ξεκρεμάσανε καὶ τονὲ ῥίξανε ὄξω στὴ θάλασσα. Δὲν μποροῦσα νὰ τὸ πιστέψω κι ἀκόμη δὲν τὸ πιστέβω. Βέβαια δὲ μοῦ λέγανε τὴν ἀλήθεια καὶ δὲ θὰ εἶταν ἔτσι τὸ ἱστορικό. Τὸν πατριάρχη δὲν τὸν ξεκρεμάσανε· τὸν ἔβλεπα πάντοτες ἀπάνω στὴν πόρτα, σὰ νὰ κρεμότανε ἀκόμα καὶ τώρα, μὲ τὸ μάβρο τὸ ῥάσο καὶ μὲ τἄσπρα τὰ μαλλιά. Στὸ πρόσωπό του εἴτανε γραμμένα ὅλα μας τὰ βάσανα, γραμμένες ὅλες μας οἱ δυστυχίες. Γιὰ νὰ μὴ βλέπω πιὰ τὸν πατριάρχη, πρέπει καμιὰ μέρα νὰ διῶ στὴν ἴδια θέση τὸ Σουλτάνο.

Τρέμοντας καὶ μ' ἀλάλητο σέβας, ἀνέβηκα τὶς σκάλες, καὶ μπῆκα μέσα σ' ἕνα μικρὸ καμαράκι. Ἐκεῖ μᾶς δέχτηκε ὁ πατριάρχης. Ἥσυχα κι ἀγάλια, μὲ τρόπο γλυκό, μὲ χαμηλὴ φωνή, μὲ πολλὴ κρίση καὶ καλοσύνη, μοῦ μιλοῦσε ὁ Παναγιώτατος γιὰ τὴ θρησκεία, γιὰ τὸ ἔθνος, γιὰ τοὺς δικούς μου, καὶ γιὰ μένα. Ἐγὼ στεκόμουνε κεῖ σὰ βουβός. Δὲν μποροῦσα νἀνοίξω τὸ στόμα, δὲν μποροῦσα λέξη νὰ βγάλω γιὰ νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Φαντάζουμαι πῶς θὰ τοῦ φάνηκα σὰ χαμένος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποὺ ἡ καρδιά μου πάλεβε κ' ἔτρεμε, σὰ νὰ τὴν ἔσφιγγε κανένα χέρι δυνατὰ καὶ σὰ νὰ γύρεβε ἡ καρδιά μου νὰ γλυτώση ἀπὸ τὸ σφίξιμο τὸ φοβερό. Προσπάθησα κάτι νὰ πῶ, τὰ μπέρδεψα, προσκύνησα κ' ἔφυγα.

Ἂς ἀφήσουμε τὰ παιχνίδια· ἐδῶ πολλὰ λόγια δὲ χρειάζουνται. Θρῆσκος μὲ τὸ παραπάνω δὲν εἶμαι. Μὰ ποιὸς μπορεῖ νὰ διῇ Πατριαρχεῖο καὶ Πατριάρχη, δίχως νὰ ταραχτῇ; Τετρακόσια χρόνια στάθηκε ἀφτὸς ὁ μικρούτσικος τόπος — ἕνα ξύλινο σπίτι, ἕνα παλιόσπιτο — τὸ μόνο μας καταφύγιο, ἡ μόνη πατρίδα. Ἐδῶ βαστιότανε τὸ ἔθνος.

Ξέρω τί θὰ μοῦ πῆτε, γιατὶ ἐμεῖς ἀγαποῦμε νὰ τὰ ξεσκαλίζουμε ὅλα. Θὰ μοῦ δείξετε πῶς ὅλοι οἱ πατριάρχηδες δὲν εἴτανε ἅγιοι· θὰ ξετάσετε τὴν ἱστορία τους· θὰ βρῆτε μέσα λεκέδες σωρό. Ὁ ἕνας ἔγδερνε τὸ λαὸ καὶ τοῦ ἔβαζε ἄδικα φόρους· ὁ ἄλλος ἔπαιρνε χρήματα· ἕνας τρίτος δὲ ζοῦσε σὰν καλόγερος ποὺ εἴτανε. Ἀφῆστε τα αὐτὰ καὶ δὲ μὲ μέλει· δὲ θέλω νὰ τἀκούσω, δὲ θέλω νὰ τὰ ξέρω. Τοὺς γνωρίζω τοὺς λεκέδες· μὰ σφαλνῶ τὰ μάτια καὶ δὲν τοὺς βλέπω. Τί νὰ τοὺς δῶ; Ἂν τοὺς ἀθρώπους τοὺς θέλετε ὅλους ἀγγέλους, ἀπὸ τώρα λέω νὰ σηκώσουμε τὴν τέντα μας καὶ νὰ πάμε νὰ τὴ στήσουμε στὰ σύννεφα. Μὴν κοιτάζουμε ὅλο τἄτομα· ἂς δοῦμε μιὰ φορὰ καὶ τὴν ἰδέα. Ὅταν ποῦμε τίποτα γιὰ τὸ Φανάρι, ἂς ἔχουμε στὸ νοῦ μας ὄχι τοὺς πατριάρχηδες ἕναν ἕνανε, μὰ τὸ Πατριαρχεῖο μοναχά. Τὸ Πατριαρχεῖο τόντις κάτι σημαίνει.

Οἱ καλοί μας οἱ Πολῖτες κάθε δυὸ χρόνια πρέπει νὰ κάμουνε ἄλλο πατριάρχη. Ἄμα τὸν κάμουνε, τοὺς βλέπεις καὶ περπατοῦνε στοὺς δρόμους μὲ χαρούμενο πρόσωπο, σὰ νὰ εἴχανε πρῶτα κανένα βάρος στὸ στομάχι καὶ τώρα τὸ βγάλανε ἀποπάνω τους. Τοὺς ἀκοὺς νὰ λένε· — « Καλὰ ποὺ τὸν ξεφορτωθήκαμε! Ὅλα τἄφταιγε ἀφτὸς ὁ πατριάρχης! Ὅλα τὰ κακὰ τὰ εἶχε. Ὁ καινούριος ὁ πατριάρχης εἶναι φρόνιμος, ἄξιος ἄθρωπος — καὶ μὲ νοῦ· ὅλα τὰ καλὰ τἄχει. Τώρα θὰ πηγαίνουνε τὰ πράματα περίφημα. »

Οἱ καλοί μας οἱ Πολῖτες ἔτσι μιλοῦνε — κάθε δυὸ χρόνια· γιὰ κάθε καινούριο πατριάρχη λένε τὰ ἴδια. Ποῦ εἶναι ὁ σιδερένιος διοργανισμός, ποῦ τὰ γερὰ θεμέλια καὶ ποῦ τὸ χέρι τῆς Ῥώμης τῶ Λατίνωνε, τῆς Ῥώμης ποὺ κατώρθωσε ἀπάνω σὲ βασίλεια νὰ βασιλέψῃ καὶ τὴν Ἐβρώπη νὰ κυβερνήσῃ; Ἐμεῖς, τίποτις ἀπ' ἀφτὰ δὲν ξέρουμε. Οἱ κοσμικοὶ κάνουνε καὶ ξεκάνουνε τοὺς παπάδες· οἱ ἰδιῶτες κυβερνοῦν Ἐκκλησία καὶ Πατριάρχη. Ἕναν εἶδα μάλιστα νὰ τὰ ψάλῃ, σὰν ποὺ

λένε, κ' ἑνὸς δεσπότη. Ὁ καθένας ἀνακατώνεται στὰ θρησκεφτικά, γιατὶ ἄλλη δουλειὰ δὲν ἔχει. Τὸ ξέρετε πῶς κι ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε μάθει τὴν ψαλτική. Ὅταν τὰ συγκρίνεις τὰ δικά μας μὲ τὴ Ῥώμη, σοῦ φαίνουνται κωμῳδία. Κι ὡστόσο ποιὸς ἀκόμη καὶ σήμερα βαστιέται καὶ μνήσκει ἀντίπαλος τῆς Ῥώμης; Ὁ πατριάρχης ἀφτὸς ποὺ ἀλλάζει κάθε δυὸ χρόνια. Ἦρθε μιὰ μέρα — εἶναι καιρὸς κ' αἰῶνες — ὅπου ὁ πατριάρχης κι ὁ πάπας χωριστήκανε ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο· ἔτσι τὄφερνε, ὄχι ἡ θρησκεία, ὄχι τὸ «Πιστεύω», ὄχι ἕνα «*καί*», σὰν ποὺ τὸ νομίζει ὁ κόσμος· ἔτσι τὄφερνε ἡ ἱστορία καὶ κάτι λόγοι τῆς γεωγραφίας. Ἅμα μεγάλωσε ἡ Δύση, ἔγινε ἀνάγκη νὰ μὴν ἀκούσῃ κανένα καὶ νὰ μὴν ἔχῃ στὸ κεφάλι της ἀφέντη ξένο, τὸν ἀφτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ κι ὁ πάπας ἔπρεπε νὰ τὸν ἀκούσῃ. Ὁ Καρλομᾶγνος δὲν ἤθελε ἄλλο νοικοκύρη παρὰ τὸν Καρλομᾶγνο· οἱ ἄρχοντες τῆς Δύσης εἴχανε τὴν ὑλικὴ ἐξουσία, θελήσανε ὅμως νἄχουνε καὶ τὴν πνεματική. Κ' ἔτσι κάμανε τὸ δικό τους τὸν Πατριάρχη, τὸν πάπα, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ βασιλέα τῆς νέας Ῥώμης.

Ὁ πατριάρχης κι ὁ πάπας μοιραστήκανε τότες τὸν κόσμο. Πῆρε ὁ ἕνας τὴ Δύση κι ὁ ἄλλος τὴν Ἀνατολή. Σὲ λίγο καιρό, ἡ ὀρθοδοξία ἔκαμε τὸ Ῥοῦσσο δικό της. Ἔτσι πιάνει τὸν τόπο της στὴν Ἐβρώπη, καὶ σήμερις ἔχει κάποια σημασία καὶ δύναμη. Τίποτα περισσότερο ὅμως δὲ θὰ κατορθώσῃ· ἐκεῖ θὰ σταθῇ· ἄλλους ἀπὸ τοὺς Ῥούσσους δὲ θὰ κάμῃ δικούς της. Τὸ κακὸ — ἢ τὸ καλὸ — εἶναι ποὺ ὁ Ῥωμιὸς δὲν ἔχει μέσα του μεγάλη τρέλλα γιὰ τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας καὶ γιὰ τὴν πίστη, δὲν ἔχει τὴν πυρκαγιά. Εἶναι θεολόγος καλός, θρῆσκος καθαφτὸ δὲν εἶναι· ἔχει ἐβλάβεια, ἡ φωτιὰ ὅμως τοῦ λείπει. Ἡ θρησκεία δὲν τοῦ κόφτει τὴν ὄρεξη, δὲν τοῦ χαλνᾷ τὸν ὕπνο, δὲν τοῦ ἀνάφτει τὴ φαντασία ἢ τὴν καρδιά· κάθεται ὅλη μέσα στὸ νοῦ του. Οἱ ἅγιες Τερέζες, οἱ Φραντζέ-

σκοι τῆς Ἀσίζας στὰ χώματά μας δὲ γεννιοῦνται. Ὁ Ῥωμιὸς δὲ φροντίζει νὰ καταπείση τοὺς ἄλλους, νὰ τοὺς κάμη ὀρθόδοξους· θρησκεία γιὰ τὸ Ῥωμιὸ ἄλλο τίποτα δὲ θὰ πῆ παρὰ πατρίδα — καὶ τὴν πατρίδα του δὲν τὴ θέλει γιὰ τοὺς ἄλλους· τὴ θέλει γιὰ λόγου του μόνο.

Γιὰ τοῦτο κι ὁ πατριάρχης δὲν μπόρεσε ποτὲς νὰ γίνη σὰν τὸν πάπα, δυνατὸς καὶ μεγάλος. Στὸ μεσαιώνα εἴτανε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ βασιλιά· τονὲ λέγανε *πρόβληση ἀφτοκρατορική*. Μιὰ φορὰ μόνο μπόρεσε νἀκουστῆ ἡ φωνή του· πρῶτο πρόσωπο δὲν ἔγινε ποτὲς ὁ πατριάρχης στὸ Βυζάντιο. Τὸ σύστημά μας ἔχει τὰ καλά του· δὲν τοῦ λείπουνε ὅμως καὶ τὰ κακά. Ἔχει μάλιστα γιὰ τὴν ὥρα ὁ πατριάρχης δύσκολη θέση. Ἢ τὸ Ῥοῦσσο πρέπει νἀκούση ἢ τὸν Τοῦρκο. Κι ὁ ἕνας θυμώνει ὅταν ἀκούση τὸν ἄλλονε. Κοντέβει πάλε νὰ χωριστῆ καμιὰ μέρα ἡ Ἐκκλησία μας. Γλήγορα θὰ μᾶς ξεφύγουνε οἱ Ῥοῦσσοι. Ποῦ ὁ Ῥοῦσσος νὰ τὸ βαστάξη ποτὲς — ὁ Ῥοῦσσος ποὺ θέλει νὰ εἶναι παντοδύναμος στὸν τόπο του — ποῦ νὰ τὸ βαστάξη, ἄλλος στὰ ξένα νἄχη πνεματικὴ ἐξουσία μεγαλήτερη ἀπὸ τὴ δική του καὶ νὰ μπορῆ νὰ τὸν προστάζη ; Ὅ τι ἔγινε μὲ τὴ Δύση, θὰ ξαναγίνη πάλε μὲ τὴ Ῥουσσία. Θὰ βρεθῆ τότες κανένα καινούριο « *καί* », καμιὰ δυσκολία γιὰ τὸ « *Πιστεύω* ». Πολλοὺς ἄκουσα ὡς καὶ στὸ βασίλειο τὸ ἑλληνικὸ νὰ μοῦ λένε· « Ὁ πατριάρχης εἶναι πατριάρχης τῶ ῥαγιάδω. Ἂς πὰ νὰ βασιλέβη στὴν Πόλη, ὄχι σὲ μᾶς. Τί γυρέβει στὴν Ἑλλάδα ἢ στὴ Ῥουσσία, ποὺ εἶναι βασίλεια ἀνεξάρτητα ; »

Ἀφτὰ τὰ λόγια θὰ μᾶς βγάλουνε καμιὰ καινούρια ἑτεροδοξία. Δὲ θὰ τὸ φταίξη ἡ θρησκεία· ἔτσι πάλε θὰ τὸ φέρη κανένας λόγος τῆς ἱστορίας, ἔτσι θὰ τὸ θελήση καμιὰ πολιτικὴ ἀνάγκη. Ὅσο κάθουνται οἱ Τοῦρκοι στὴν Πόλη, ὅλα τὰ κακὰ θὰ τὰ πάθουμε. Κ' οἱ δικοί μας πάλε, ἄλλο τόσο πολεμοῦνε τὸν πατριάρχη· ὅ τι θέλουνε πρέπει νὰ νὸ κάμη. Οἱ

Ῥοῦσσοι κ' οἱ Ῥωμιοὶ μαζὶ τοῦ φιλοῦνε τὸ χέρι, μὰ τοῦ ἔχουνε τὸ χέρι δεμένο. Τοῦ τὸ φίλησα καὶ γὼ κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Πρέπει, πρέπει νὰ γκρεμιστοῦνε οἱ Τοῦρκοι ! »

Ὅπου πάω, ὅ τι κάμω, ὅ τι ἀπαντήσω, παντοῦ βλέπω, παντοῦ βρίσκω τὸν Τοῦρκο. Φτάνει νἀνοίξω τὰ μάτια, φτάνει νὰ γυρίσω νὰ διῶ, κι ὅλα μοῦ θυμίζουνε τὴ σκλαβιά. Πῆγα στὴν Ἁγιὰ Σοφιὰ κ' ἔπρεπε νὰ φορέσω τούρκικα παπούτσια, γιὰ νὰ μπῶ σ' ὀρθόδοξη ἐκκλησιά. Ποῦ νὰ κοιτάξω νὰ διῶ τὰ μεγαλεῖα τῆς τέχνης ; Τὰ παπούτσια ποὺ φοροῦσα μοῦ καίγανε τὶς πατοῦνες καὶ κάθε ὥρα ἔβραζα μέσα μου· μοῦ ἐρχότανε ὅλο νὰ τὰ πετάξω στοῦ πορτιέρη τὸ μοῦτρο.

Πῆγα στὸ Σελαμλίκι κι ἀπὸ μακριὰ ποὺ στεκόμουνε, εἶδα ἕναν ἀφανισμένο, ἄῤῥωστο καὶ κατάχλωμο ἄθρωπο, ποὺ περνοῦσε βιαστικά· εἴτανε ὁ Σουλτάνος. Εἶδα στρατιῶτες, ἀξιωματικούς, στρατηγοὺς στὴν παράταξη κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Νά κ' ἡ βαρβαριὰ ποὺ ῥοβολάει. » Κι ὅσο τοὺς ἔβλεπα, σήκωνα τὰ μάτια μου, γιὰ νὰ διῶ τάχα ἂ δὲν πέσουνε ξαφνικὰ φλογερὲς ἀστραπὲς ἀπὸ τὸν ἥσυχο, τὸν ὁλόφαιδρο οὐρανό.

Πῆγα μὲ τὸν καλό μας τὸν Ω νὰ σεργιανίσω τὴ Βλαχέρνα καὶ τἀρχαῖο τὸ Βυζάντιο. Ὁ σοφός μας ὁ ἀρχαιολόγος μοῦ ἔλεγε κάθε λίγο καὶ λιγάκι· — « Ἐδῶ εἶταν ἐκκλησιὰ καὶ τὴν κάμανε τζαμί· ἐδῶ εἴτανε παλάτι κ' ἔγινε ἀχούρι. Τὸ ξέρω, γιατὶ διάβασα τὴν τούρκικη ἐπιγραφή, ἀπάνω στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς, ποὺ τὸ γράφει, καὶ γιατὶ πέρασα τρεῖς φορὲς ὅλους τοὺς Βυζαντινοὺς τῆς Μπόννας. » Ἐγώ, ὅσο τὸν ἄκουγα, μ' ἔπιανε φοβερὴ σταναχώρια. Μὲ τρώγανε τὰ λόγια του σὰ σκουλήκι. Ἔβραζε τὸ αἷμα μου καὶ θυμόμουνε τὴν πρώτη νύχτα ποὺ εἶχα πλαγιάσει στὴν Πόλη· ἔσκανα. Ἔπρεπε κάπου νὰ ξεσπάσω.

ΙΒ'.

Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ.

'Αφότου εἴμουνε στὴν Πόλη, δὲν εἶχα πάει ἀκόμη στὸ Μπογάζι. Οἱ δασκάλοι τὸ λένε Βόσπορο κ' ἔχουνε ἄδικο οἱ δασκάλοι. Ὁ λαὸς Κατάστενο τὸ ξέρει· κάπου κάπου μπορεῖ καὶ Βόσφορο νὰ σοῦ τὸ πῇ. Οἱ δασκάλοι θαῤῥοῦνε πὼς τὰ μάθανε ὅλα· δὲ μάθανε ὅμως ἀκόμη πὼς πρέπει κανεὶς νὰ σέβεται τὶς δημοτικὲς ὀνομασίες κάθε τόπου. Ἡ μάθησή τους δὲ φτάνει ἴσα μὲ τὴν ἐπιστήμη. 'Επιστήμη νομίζουνε ὅσα χωρεῖ τὸ στενούτσικό τους τὸ κεφαλάκι. Φωνάζουνε ὅλοι οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου, γράφουνε, πολεμοῦνε, παρακαλοῦνε νὰ τοὺς δώσουμε τοὺς τύπους ποὺ συνηθίζει ὁ λαός. Τίποτις! Οἱ δασκάλοι μήτε τἀκούσανε. Οἱ σοφοὶ κ' οἱ γλωσσολόγοι θυμώνουνε ποὺ δὲν εἴμαστε ἄξιοι νὰ καταλάβουμε τί γυρέβουνε ἀπὸ μᾶς, κ' οἱ δασκάλοι τί κάνουνε; Ἴσια ἴσια γιὰ νὰ μὴν ἔχουνε οἱ 'Εβρωπαῖοι κακὴ ἰδέα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, κόφτουνε, κλαδέβουνε, ξεπαστρέβουνε, καθαρίζουνε τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ συγυρίζουνε, τὰ φέρνουνε στὸ ἑλληνικὸ — καὶ προσμένουνε ἥσυχα νὰ τοὺς καμαρώσουμε στὴν 'Εβρώπη! Πὼς καταστρέφουνε τὴν ἱστορία μὲ τὴν ψεφτογραμματική τους, μήτε τοὺς πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ. Τί θὰ κάμῃς λοιπὸ μὲ τέτοια... κεφάλια;

'Εγὼ λέω νὰ μὴν κάμῃς τίποτα καὶ νὰ σύρουμε τὸ δρόμο μας, γιατὶ βαρέθηκα τοὺς δασκάλους. Τοὺς βαρέθηκες βέβαια καὶ σὺ ποὺ μὲ διαβάζεις. Ὅσο γιὰ τὸ Βόσφορο, μ' ἀρέσει Κατάστενο νὰ τὸ λέω· ἔτσι τὸ συνήθιζε ἡ γιανούλα καὶ τοῦτο μοῦ φτάνει. Μ' ἀρέσει καὶ Μπογάζι νὰ τἀκούω· ὅσο εἶναι οἱ

Τοῦρκοι στὴν Πόλη, μοῦ φαίνεται καλὸ νἄχουμε κι ἀφτὸ τὄνομα — γιὰ νὰ μὴν ξεχνοῦμε.

Ἕνα πρωὶ θέλησα λοιπὸ νὰ σεργιανίσω τὸ Μπογάζι καὶ νὰ διῶ κάτι φίλους στὴν ἐξοχή. Κατέβηκα στὸ γεφύρι, τὸ βαπόρι σφύριζε, πῆρα μπιλλιέττο, καὶ μπῆκα μέσα νὰ πάω στὸ Μπουγιούγντερε. Μ' ἀφτὸ τὄνομα οἱ καημένοι μας οἱ δασκάλοι τὰ μπερδέβουνε. Τὶς δοτικὲς τὶς σκορπίζουνε ὅπου μποροῦνε· ἐν *Ταταούλοις* θὰ σοῦ ποῦνε, ἐν *Βλαχέρναις* κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες. Μὲ τὸ Μπουγιούγντερε ἀδύνατο νὰ χώσουνε καὶ μιὰ κατάληξη ἀρχαία· τὄνομα τοῦτο δὲν κλίνεται. Τὸ Μπουγιούγντερε τοὺς τὸ κάνει πεῖσμα. Τὸ Μπουγιούγντερε μοναχό του ῥίχνει κάτω ὅλα τους τὰ σοφὰ τὰ συστήματα, τὴ γραμματική τους καὶ τὴ γλῶσσα τους. Ἂς κατεβάσουνε πενήντα χιλιάδες ἀπαρεφάτους, μιλλιούνια πληθυντικὲς δοτικές· φτάνει τὸ Μπουγιούγντερε νὰ δείξῃ τὴ μυτίτσα του, νὰ ξετρυπώσῃ ξαφνικὰ καὶ νὰ βγῇ στὴ μέση. Βλέπουμε ἀμέσως τί τρέχει, καταλαβαίνουμε πὼς ζοῦμε στὰ χίλια ὀχτακόσια τόσα κι ὄχι στῆς πρώτης ὀλυμπιάδας τὸν καιρό. Τὸ λαμπρό τους τὸ παλάτι γκρεμνᾷ καὶ πέφτει, καὶ φαίνεται μὲ μιᾶς, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς πέτρες τοῦ παλατιοῦ, τὸ σημερνό μας, τἀληθινό μας τὸ ῥωμαΐικο χῶμα.

Πόσο τἀγαπῶ ἀφτὸ τὸ Μπουγιούγντερε! Δαιμονίζει τοὺς δασκάλους. Νὰ τὸ κάμουνε ἄξαφνα *Βαθυῤῥύαξ*, κ' οἱ ἴδιοι δὲ θὰ καταλάβουνε τί λένε. Πρέπει νὰ τὸ ποῦνε Μπουγιούγντερε, ἔχει δὲν ἔχει. Ἔπειτα, ἂς μᾶς κόψουνε ὅσες ἑλληνικοῦρες ἔχουνε ὄρεξη. Δὲ μᾶς μέλει πιά! Γιὰ νὰ χάσῃ τὸ γάλα τὴν κάτασπρη θωριά του, φτάνει νὰ πέσῃ μέσα μιὰ σταλιὰ καφές. Ἔτσι καὶ μὲ τὴ γλῶσσα· ἅμα βάλῃς μέσα ἕναν τύπο μόνο ποὺ δὲν εἶναι ἀρχαῖος, τέλειωσε! Δὲν εἶναι πιὰ ἡ γλῶσσα σου ἀρχαία· τίποτα δὲν εἶναι. Τοῦ κάκου πολεμοῦνε οἱ δασκάλοι, τοῦ κάκου πασκίζουνε! Ἡ γλῶσσα τους μοιάζει μὲ λίμνη· τὴ γεμίζουνε καθαρὸ νερὸ καὶ τὴν καμαρώνουνε οἱ

ἴδιοι. Γιὰ νὰ θολώσῃ τὸ νερό, ἄλλο δὲ χρειάζεται παρὰ νὰ ῥίξῃς μέσα ἕνα μικρούτσικο *Μπουγιούγντερε*, ἂς εἶναι κ' ἕνα ἄφαντο *νά*. Μὲ μιᾶς χάνεται ὅλη ἡ ψέφτικη ὀμορφιὰ τῆς λίμνης κ' ἡ καθαρέβουσα λασπώνεται.

Οἱ δασκάλοι δὲ βλέπουνε καὶ ποτὲς δὲ θὰ διοῦνε, πῶς γιὰ ὅποιονε τόντις ξέρει, ἀγαπᾷ καὶ σέβεται τὴν ἀρχαία, φτάνει ἕνας μόνος τύπος νὰ μὴν εἶναι ἀρχαῖος καὶ καταστρέφει ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἕνα *ἐμπόδισε* κάπου νὰ βάλουνε, ἕνα *ἔγινε* νὰ τοὺς ξεφύγῃ, ἕνα *ἠξεύρω* νὰ ποῦνε, ἕνα *τίποτε* νὰ γράψουνε, πάνε ὅλα! Μεγαλήτερο τὸ κακὸ παρὰ ἂν εἴτανε ὅλα *βάρβαρα*, σὰν ποὺ τὰ λένε· ἂν εἴτανε ὅλα βάρβαρα, θὰ φαινότανε τουλάχιστο μιὰ σειρά, μιὰ ἀλήθεια. Μὲ τὸν τρόπο τὸ δικό τους, φαίνεται ἡ ἀρχαία τόντις βάρβαρη κι ἀνώμαλη. Ἕνα ὄνομα καινούριο, ἕνας δημοτικὸς τύπος, μιὰ λέξη νέα χαλνᾷ τὴν ἀρχαία — κι ἀφανίζει ὅλες τὶς δοτικές.

Ἐγὼ ποὺ δεν ξέρω δοτικές, δὲν ντράπηκα νὰ μπῶ στὸ *βαπόρι* καὶ νὰ πάω στὸ Μπουγιούγντερε. Ὁ καμαρόττος, ἅμα μ' εἶδε, μυρίστηκε ξένο. Ἀμέσως ἦρθε νὰ μὲ χαιρετήσῃ, νὰ μοῦ δώσῃ τὴν καλήτερη θέση τοῦ βαποριοῦ. Ὁ καμαρόττος εἴτανε Ἀρμένης. Ποῦ νὰ μιλήσῃ ῥωμαίϊκα, ἀφοῦ οἱ Ἀρμένηδες καὶ τὴ γλῶσσα τους δὲ θέλουνε πιὰ νὰ μάθουνε, καὶ λένε πῶς εἶναι Τοῦρκοι; Κατάλαβα ὅμως τί μ' ἤθελε. Δὲν εἶχε καὶ πολλὰ νὰ μοῦ πῇ. Μοῦ ἔδειξε μόνο σὲ τί θέση ἔπρεπε νὰ κάτσω. Μὲ πῆγε ἀπάνω στὸ γεφυράκι μὲ τὰ σίδερα ὅπου συνηθίζει ὁ καπετάνιος καὶ στέκεται. Ἐκείνη τὴν ὥρα ὁ καπετάνιος — ἕνας Τοῦρκος — εἶχε δουλειὰ ἀπὸ τἄλλο τὸ μέρος. Κάθησα τὸ λοιπὸ μὲ τὴν ἡσυχία μου ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά. Ἡ καρέγλα μου βρισκότανε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ ταμποῦρλα κι ἄκουα τὶς ῥόδες ποὺ γυρίζανε. Ἔβλεπα δεξιὰ τὸν καπετάνιο ποὺ κοίταζε μπροστά του καὶ πρόσταζε. Ὁ καμαρόττος μοῦ ἔφερε ἕνα σκαμνὶ γιὰ τὸ πανωφόρι μου, ἕνα σκαμνὶ νὰ ξαπλώσω τὰ ποδάρια μου, ἕνα σκαμνὶ νὰ μοῦ βάλῃ καφὲ καὶ

λουκούμι. Τοῦ ἔδωσα μερικοὺς παράδες, καὶ μὲ γελαστὸ πρόσωπο, μὲ ζαχαρένιο χαμογέλοιο, στάθηκε μιὰ στιγμὴ κι ἄπλωσε τὸ χέρι, τάχα γιὰ νὰ μοῦ δώσῃ νὰ καταλάβω πὼς θὰ βλέπω λαμπρὰ στὴ θέση ὅπου καθόμουνε καὶ νὰ μοῦ δείξῃ τὴ θέα. Ἔκαμε δυὸ τρεῖς τεμενάδες κ' ἔφυγε.

Εἴτανε ἡ θέα τόντις μοναδική. Ὅσο προχωρούσαμε, ξεσκέπαζε τὸ Μπογάζι τὶς ὀμορφιές του. Ὅλο μοῦ ἔδειχνε καινούρια μεγαλεῖα. Πιώτερο ἀπὸ καθετὶς ἄλλο μοῦ ἀρέζανε τὰ νερά του· στὰ νερὰ πρόσεχα, στὰ νερὰ εἶχα τὸ νοῦ μου. Τὴ θάλασσα δὲν μποροῦσα νὰ τὴ χορτάσω. Ἀποροῦσα μὲ τἄπειρο τὸ νερό. Νερὸ ἔχει τὸ Μπογάζι ὅσο θέλεις. Τί καλὸ μέρος γιὰ νὰ πνίξῃ κανεὶς ὅλα τὰ σκυλιὰ ποὺ κυλιοῦνται στὰ σοκάκια! Τὰ σκυλιὰ νὰ τὰ φοβᾶστε· μὴν τὰ βλέπετε τώρα ποὺ σέρνουνται μισοκοιμισμένα στοὺς δρόμους. Μάθαμε πὼς μποροῦνε καμιὰ μέρα νὰ λυσσιάξουνε, καὶ τότες ἀλλοίμονο! Ὁ Παστέρ, ὅσο ἄξιος κι ἂν εἶναι, ἴσως δὲν μπορέσῃ νὰ μᾶς γιατρέψῃ. Πάλε πιὸ ἥσυχοι θὰ εἴμαστε, ὅταν τὰ ῥίξουμε στὸ νερό. Ἐκεῖνο τὸ νερὸ τοῦ Κατάστενου, δὲν ξέρετε τί θάματα ποὺ τὰ κάνει. Ἔχει κάτι μέσα του ἐκεῖνο τὸ νερό. Ὅλη ἀφτὴ ἡ θάλασσα ποὺ λούζει τὴν Πόλη, ἔχει κρυμμένη βαθιὰ κάτω στὸν πάτο της μιὰ μυστικὴ δύναμη. Ὅποιος περάσῃ ἀφτὴ τὴ θάλασσα γιὰ νἄρθῃ στὴν Πόλη, εἶναι χαμένος ἄθρωπος. Γιὰ νὰ μὴ χαθῇ κανείς, πρέπει νὰ βρεθῇ στὴν Πόλη, δίχως νἄχῃ περασμένη τὴ θάλασσα. Διέστε τόντις τί παράξενο πρᾶμα!

Ὁ *Βόσπορος*, καθὼς μπορεῖ ὁ καθένας νὰ τὸ μάθῃ ἀπὸ τὴ γεωγραφία τοῦ σκολειοῦ, χωρίζει Ἀσία κ' Ἐβρώπη, πάει νὰ πῇ πὼς βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἐβρώπη. Ὡστόσο στὴν Πόλη κάθουνται Ἀσία κ' Ἐβρώπη μαζί, ἡ μιὰ πλάγι στὴν ἄλλη· ἀφτὸ τὸ περιστατικὸ οἱ χάρτες δὲν τὸ γράφουνε, μάλιστα οἱ χάρτες ποὺ *δημοσιεύονται ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας*. Ἀνεβαίνοντας δεξιὰ μεριὰ ἔβλεπα

τὴν Ἀνατολή, καὶ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, μ' ὅσα εἶχα μάθει στὸ σκολειό, δὲν μποροῦσα καλὰ νὰ διακρίνω ποῦ εἴτανε Ἀσία, καὶ ποῦ εἶταν Ἐβρώπη. Δεξιὰ καὶ ζερβιὰ ἔβλεπα τὰ ἴδια. Εἶδα πολλά, μὰ ἕνα μ' ἔκαμε νὰπορήσω. Δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω γιατί στεκόντανε τόσα τζαμιά, τόσα παλάτια μισογκρεμισμένα, παραιτημένα, ὁλόρημα. Ὁ Τοῦρκος, ἅμα χτίση σπίτι — κι ἅμα κάμη τίποτα — τὸ βαριέται· εἶναι μαθημένος μὲ τέντες κι ἄλλο δὲν ξέρει. Οἱ Ἀγαρηνοὶ εἶναι νομάδες, ἢ σὰν ποὺ λέμε, *κατσιβέλοι*. Ὁ Τοῦρκος ἕνα ἕνα σιχαίνεται τὰ σπίτια ποὺ κάνει, νοιώθει πὼς εἶναι περαστικὰ τάγαθά του, κι ἅμα σιχαθῆ ἕνα πρᾶμα ἀμέσως τάφίνει. Τάφίνει καὶ δὲ γυρίζει πιὰ νὰ τὸ διῆ — σὰ νὰ μὴν εἴτανε ποτὲς δικό του. Δάχτυλο δὲ θὰ κουνήση ἢ τοῖχο νὰ σιάξη, ἢ ταβάνι νὰ διορθώση, ἢ πέτρες νὰ ξαναβάλη, ὅπου πέσουνε. Τὸ χτίριο ποὺ κάμη δὲν ἔμαθε νὰ τὸ διατηρῆ· δὲν τὸ φροντίζει. Τί εἶναι τέτοια φροντίδα, μήτε τὸ ξέρει. Κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ καταλάβης τί θὰ πῆ βάρβαρος καὶ τί θὰ πῆ πολιτισμένος.

Ὁ πασάς, ἐκεῖ ποὺ δὲν πρέπει νὰ μετρήση τὰ χρήματα, ἔφκολα τὰ ξοδέβει. Μικρὰ ἔξοδα δὲν μπορεῖ νὰ κάμη· ἀγαπᾶ μόνο τὰ μεγάλα. Ἢ θὰ βγάλη νὰ δώση πολλά, ἢ τίποτα δὲ θὰ δώση. Ὁ πλούσιος ποὺ δὲν ἔδωσε δυὸ γρόσια τοῦ ράφτη του γιὰ νὰ τοῦ ράψη ἕνα κουμπί, δὲ θὰ μείνη πλούσιος ὅλη του τὴ ζωή. Μαζί του φτωχαίνει καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ πασὰς τέτοια φιλοσοφία δὲν ἔμαθε. Φτάνει τέτοιο νἆναι τὸ κέφι του, κι ἂν ἔχει λίρες, ἀμέσως τὶς πετᾶ. Ἅμα γίνη ἀνάγκη νὰ λογαριάση πόσοι παράδες χρειάζουνται γιὰ νὰ ξαναβάλη μιὰ πέτρα, νὰ σιάξη ἕνα κανάτι, βαριέται τοὺς λογαριασμούς. Δὲν ἀξίζει, λέει. Τὸ κεφάλι του δὲ ζαλίζεται μὲ τέτοιες μικρολογίες. Ὅταν εἶναι νὰ χαρῆ τίποτα, πρέπει νὰ τὸ χαρῆ ἀμέσως, ἀμέσως νὰ γίνη τὸ πρᾶμα καὶ μὲ μιᾶς. Δὲ βλέπει ἄλλο παρὰ τὸ κέφι του, κι ὅ τι τοῦ ἀρέσει, τοῦ ἀρέσει τὴν ὥρα ποὺ τὸ θέλει· παρέκει δὲν πάει ὁ νοῦς του. Στὴν Ἀθήνα πάλε,

κι ὁ μπακάλης ποὺ θὰ κάμῃ σπίτι, κάθε μέρα θὰ φροντίσῃ γιὰ τὸ σπιτάκι του, θὰ τὸ νοικοκερέψῃ, θὰ τὄχῃ ἔννοια. Θὰ προσπαθήσῃ μάλιστα μὲ κάθε τρόπο νὰ βάλῃ δυὸ σκαλοπάτια μαρμαρένια, παντοῦ νὰ ρίξῃ σίδερα καὶ πέτρα, γιὰ νὰ γίνῃ, λέει, τὸ σπίτι πιὸ γερό. Ὁ Ῥωμιὸς ὅλα αἰώνια τὰ θέλει.

Χαμογελώντας ἀντανακλοῦσε τὸ Μπογάζι τὰ τούρκικα παλάτια, τὰ μισογκρεμισμένα τὰ τζαμιά. Γλήγορα γλήγορα πήγαινε τὸ βαποράκι, σὰ νἄτρεχε στὰ κύματα μέσα. Ἡ θάλασσα ἔχει κάτι ποὺ σὲ μαγέβει. Ὅταν κοιτάζει κανεὶς τὴν πλώρη ποὺ μὲ τόλμη σκίζει τὰ νερὰ γιὰ νὰ περάσῃ, νομίζει τότες πὼς μπορεῖ ἄξαφνα κι ὁ ἴδιος νὰ κόψῃ δρόμο μεγάλο. Ἡ φαντασία πετιέται καὶ τρέχει μὲ τὸ βαπόρι· ὁ νοῦς φουσκώνει τὰ πανιά του. Ἔτσι τὄπαθα καὶ γώ. Θὰ πάμε καὶ μεῖς ὀμπρός, ἔλεγα μέσα μου, ἀνοιχτὰ θὰ πάρουμε τὴ θάλασσα, θὰ τραβήξουμε μακριὰ μακριά, καὶ καμιὰ μέρα σὰν τὸν Κολόμπο θἀνακαλύψουμε μιὰ νέα, μιὰ περίφημη, ἡλιοφώτιστη Ἀμερική. Αἰώνια θὰ μείνουνε τὰ ἔργα καὶ τὄνομά μας.

Στὴ στιγμὴ ποὺ μελετοῦσα τέτοια μεγαλεῖα, ξαναφάνηκε ὁ καμαρόττος. Ἦρθε κοντά μου καὶ μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω πὼς ἔπρεπε νἀλλάξω θέση. Ὁ καπετάνιος εἶχε τώρα δουλειὰ στὸ μέρος ὅπου καθόμουνε ἔπρεπε νὰ περάσῃ ζερβιά. Ὁ τόπος εἶτανε στενὸς καὶ δὲν μπορούσαμε νὰ μείνουμε κ' οἱ δυὸ μαζί· ἀνάγκη ἢ ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος νὰ φύγῃ. Ὁ καμαρόττος, γιὰ νὰ τὸν καταλάβω καλήτερα, μοῦ τὸ εἶπε μάλιστα τούρκικα· — « Νὰ σηκωθῇς, γιατὶ ὁ καπετάνιος ἔρχεται », λέει, « καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ. »

Μὲ πολλὴ ἐβγένεια, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, καὶ μὲ τρόπο καλὸ μοῦ εἶπε ὁ ἄθρωπος ἀφτὰ τὰ λόγια. Δὲν ξέρω γιατί ἀφτὲς οἱ τρεῖς τούρκικες λέξες μοῦ χτυπήσανε τόσο παράξενα στἀφτί. *Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ*, τὸν ἄκουγα καὶ μοῦ φώναζε. Ὁ καπετάνιος ἔρχεται. Τί παράδοξη φράση! Ὁ καπετάνιος εἶτανε Τοῦρκος, ὀμορφάνθρωπος, ἀψηλός· ἔμοιαζε

σὰ νὰ εἴτανε ὅλο μαζὶ ἀφέντης σκληρὸς κι ἀντρειωμένο παλληκάρι. Μοῦ φάνηκε πὼς στὰ μάτια του μέσα, στὸ πρόσωπό του ἔβλεπα μὲ μιᾶς ὅλη τὴν Τουρκιά. Τέτοιος θὰ εἴτανε, ἔλεγα μέσα μου, κι ὁ πρῶτος ὁ Τοῦρκος ποὺ πάτησε ἀφτὸ τὸ χῶμα, ὁ πρῶτος ὁ καταχτητής. Τέτοια λόγια θὰ εἶπε, ὅταν μπῆκε στὴν Πόλη, ὅταν καταστράφηκε ὁ στρατός μας στὸν πόλεμο τὸν τρομερό, κι ὅταν ἔπεσε ὁ βασιλιάς μας. — « Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ ! Ὄξω, ὄξω, ῥαγιάδες, γκιαούρηδες, σκυλιά. Νὰ φύγετε ἀπὸ μπροστά μου. Νά τος ποὺ ἔρχεται, ὁ καπετάνιος ! Ὁ καπετάνιος φτάνει ! » Μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι, στἄλογό του καβαλλάρης, ἐρχότανε ὁ Τοῦρκος, ἐρχότανε ὁ καπετάνιος — κ' ἔπρεπε ὁ καθένας ἀπὸ τὸ δρόμο του νὰ φύγῃ.

Σὰ νὰ καταλάβαινα πρώτη φορὰ ὅλη μας τὴν ἱστορία, σὰ νὰ ζωντάνεβε μπροστά μου πρώτη φορά. Μοῦ φάνηκε πὼς βλέπανε τὰ μάτια μου τώρα κανένα ἄγριο, φοβερό, ὀλέθριο πρᾶμα, γεμάτο αἵματα καὶ σφαγές. « Σήκω, σήκω, χριστιανὲ ἀπὸ κεῖ ποὺ καθόσουνε ἥσυχος καὶ θάμαζες τὴ φύση μὲ τὶς ὀμορφιές της, καὶ φιλοσοφοῦσες, καὶ κοίταζες τὸ νερὸ κ' ἔπαιρνε ἡ φαντασία σου δρόμο. Σήκω· ἡ Πόλη εἶναι δική μου. Ὅπου σὲ διῶ, ὅπου σὲ βρῶ, ὅπου φανῇς, ἐσύ, ἡ γυναίκα σου, τὰ παιδιά σου, ὅπου διῶ, ὅπου βρῶ, ὅπου φανῇ τίποτα δικό σου — σπίτι, χρήματα, χωράφι ἢ παλάτι — ὅλα ὅλα πρέπει νὰ μοῦ τάφήσῃς. Τὸ αἷμα σου θέλω νὰ πιῶ, καὶ τὴ ζωή σου νὰ ῥουφήξω. Ἄμα σοῦ ζητήσω αἷμα καὶ ζωή, θὰ μοῦ δώσῃς τὴ ζωή σου, καὶ τὸ αἷμα σου θὰ μοῦ τὸ φέρῃς. Ἀπὸ τὸ στόμα σου λέξη νὰ μὴ βγῇ. Δὲ χωρατέβω. Ξέρεις ποιὸς εἶμαι ; Νὰ τὸ μάθῃς. Ὁ ἀφέντης σου εἶμαι γώ, ὁ βασιλιάς σου, ἡ τρομάρα σου καὶ τὸ βάσανό σου. Σήκω, φύγε, γιατὶ ἔρχουμαι· σήκω, φύγε, γιατὶ φτάνω. Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ ! »

Τί δυσάρεστη, τί λυπητερὴ φαντασία ποὺ τὴν ἔχω ! Πάντα θέλει τὰ πράματα νὰ τὰ μεγαλώνῃ· τὸν ποντικὸ τὸν κάνει

γιανγίτσαρο. Ἡ φαντασία μου μοῦ χάλασε ὅλο μου τὸ κέφι. Μόλις ἔκατσα δυὸ ὧρες στὸ Μπουγιούγντερε. Μόλις πρόφτασα νὰ διῶ τοὺς φίλους μου, νὰ πάω στὸ σκολειό, νἀκούσω τὸ δάσκαλο ποὺ γύρεβε νὰ μάθῃ στὰ χωριατόπουλα τὶς ἐβγένειες τῆς γλώσσας μας. Εἴμουνε ὅλο συλλογισμένος, βαρεμένος· εἶχα μιὰ τρομερὴ σταναχώρια. Ἄχ! ποῦ εἶσαι, Γιάννη μου, ἀδερφέ μου; Νὰ σ' εἶχα βοηθό! Νὰ μπορούσαμε κ' οἱ δυό μας μαζὶ νὰ ξεφορτωθοῦμε τὸν Τοῦρκο, νὰ τὸν κάμουμε νὰ φύγῃ πιά, νὰ τὸν πετάξουμε στὸ νερό, νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὸ λαιμό μας καὶ καταχτητὴ καὶ καπετάνιο. Ἢ τουλάχιστο μὲ τὶς κουβέντες, μὲ τὰ γέλοια νὰ ξεχάσω ὁ δύστυχος ἐκεῖνα τὰ λόγια! Καὶ πάλε τἀπόγεμα, στὶς τέσσερεις, ξαναπῆρα τὸ βαπόρι. Μὰ δὲν κοίταζα, δὲν πρόσεχα τίποτα, μήτε Μπογάζι, μήτε θάλασσα, μήτε οὐρανό. Πῆγα νὰ κλειδωθῶ κάτω σὲ μιὰ καμπίνα, ὅπου δὲν εἴτανε κανείς. Ἡ ἴδια φράση ὅλο μοῦ ἔδερνε τὸ νοῦ, ὅλο μοῦ ἔτρωγε τὸ κεφάλι. Ὅλο ἔλεγα μέσα μου σιγὰ σιγά· «Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ!»

ΙΓ'.

Τὰ Μνηματάκια.

Κόντεβε νὰ φτάσῃ τὸ βαπόρι. Εἴτανε ἡ ὥρα ποὺ μισοφέγγουνε ἀκόμη τὰ βουνὰ καὶ ποὺ ἀρχινοῦνε οἱ κοιλάδες νὰ μαβρίζουνε. Ἡ μέρα πήγαινε νὰ σωθῇ κι ὁ ἥλιος ἔλεγε νὰ βασιλέψῃ. Ἡ ῥοδοσκότεινη βραδειὰ κατέβαινε λίγο λίγο ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ προχωροῦσε νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ. Τὸ Μπογάζι ἔμοιαζε λυπημένο. Οἱ γλάροι σὰν παραπονεμένες ψυχὲς πετούσανε καὶ ψέλνανε τὸ μοιρολόγι τους. Ὁ ἥλιος

ἀποχαιρετοῦσε τὸ Μπογάζι κ' ἔσερνε λὲς ἀπάνω στοὺς λόφους τὶς στερνές του ἐκεῖνες τὶς ἀχτῖδες, ποὺ φαίνουνται σὰ βαρεμένες, σὰν κουρασμένες ἀπὸ τὴ λάψη καὶ μελαχολικὰ φιλοῦνε τὴ γῆς.

Ὅταν ἀράξαμε στὸ γεφύρι, εἴτανε νύχτα. Σὰν τῆς θάλασσας τὰ ῥέματα ποὺ ἀνεβοκατεβαίνουνε, ἔτσι καὶ στὴν καρδιά μου μέσα ἀνάμνησες παλιές, κύματα κι ἀναφόρια μοῦ πολεμούσανε τὴν ψυχή. Μὲ τὸ μέτωπο κατεβασμένο, μ' ἀργοκούνητο ποδάρι, πήγαινα σιγὰ σιγὰ ἀνάμεσα στὸ λαό, μέσα στὸ πλῆθος ποὺ μὲ σκουντοῦσε, ποὺ μὲ ζουλοῦσε, ποὺ μὲ πατοῦσε γιὰ νὰ περάσῃ. Καὶ νά πάλε, σὰν πρῶτα στὸ Παρίσι — τὴ νύχτα ποὺ σερνόμουνε τριγῦρο στὸν τάφο τοῦ Ποιητῆ καὶ ποὺ προσκυνοῦσα τὴν τροπαιόφορη Καμάρα — νά πάλε ποὺ πρόσμενα κάτι νὰ γίνῃ, καμιὰ μεγάλη δουλειὰ νὰ ξεσπάσῃ. Καὶ νά πάλε, καθὼς στὸ Παρίσι, νά ποὺ μ' ἄρεζε νὰ περπατῶ μέσα στὸ λαό, ἥσυχος κι ἄγνωστος ἐγώ. Ἡ φαντασία μου ἀμέσως παίρνει δρόμο· στράφτει ὁ νοῦς μου· στὸ κεφάλι μου μέσα σηκώνουνται φουρτοῦνες. Μάλιστα, ἅμα βρεθῶ κοντὰ στοὺς δικούς μας, μοῦ ἔρχεται μιὰ δύναμη ξεχωριστή· κάτι θέλω νὰ φανῶ, κάτι θέλω νὰ τοὺς εἶμαι. Δὲ συφωνοῦμε σ' ὅλα, μὰ δὲ μὲ μέλει! Ὅ τι ἔχω μέσα μου, θὰ τοὺς τὸ πῶ, θὰ τὸ βγάλω ὄξω, θὰ τοὺς καταπείσω, θὰ τοὺς πολεμήσω κι ἂς πιαστοῦμε, ἂν τύχῃ ἀνάγκη, χέρια μὲ χέρια! Γίνουμαι σὰν τὸν ἀρχαῖο μας τὸ γίγα, ὅταν ἄγγιζε τὴ γῆς. Τέτοιες ὧρες πλατάνους ξεῤῥιζώνω.

Κι ὡστόσο ἄλλα συλλογιόμουνε. Τὴν πρώτη μου τὴν ἀγάπη πῆγε νὰ θυμηθῇ ἡ βασανισμένη μου ἡ ψυχή. Θυμόμουνε τὰ χρόνια τὰ παλιὰ ποὺ παίζαμε στὴν Πόλη μαζί. Μὲ τὴ γλυκειά της, μὲ τὴ χαδεμένη της τὴ φωνὴ μοῦ ἔλεγε κι ὅλο μοῦ ξανάλεγε· « Ἐγὼ γυναίκα σου θὰ γίνω· ἐσένα θὰ πάρω κι ἄλλο ἄντρα δὲ θέλω. » Πόσο μ' ἄρεζε νὰ τὴν ἀκούω· πόσο μὲ κολακέβανε τὰ λόγια της παιδί!

Ὕστερα τὴν ξαναεῖδα, ὅταν ἔγινα δεκοχτῶ χρονῶ παλληκάρι, γεμάτος ἐλπίδες, ἕτοιμος νὰ τῆς τὸ πῶ. Πόσα τραγούδια, πόσες μελῳδίες ψιθύριζε ἡ καρδιά μου! Τί οὐράνια μουσικὴ ἔπαιζε στὸ στῆθος μου μέσα καὶ τὄκανε ὅλο χαρά! Τί γλυκὸ πρᾶμα μοῦ φαινότανε ἡ νιότη, χαρούμενη καὶ λαφριὰ σὰν τὸ πουλί... Ἕνα βράδυ ποὺ εἴχαμε μείνει μονάχοι, βγήκαμε στὸ παράθυρο κι ἀκκουμπήσαμε στὸ κάγκελλο κ' οἱ δυό μας. Μὲ γλυκὸ μάτι μᾶς κοίταζε τὸ φεγγάρι, καὶ τἀγαπημένο μου τὸ ταίρι μοῦ ἔπιασε τὸ χέρι καὶ μοῦ εἶπε ἥσυχα καὶ σιγά· « Τί καλὰ ἔκαμες καὶ γύρισες στὴν Πόλη! Ὅταν ἄκουσα πὼς θὰ μᾶς ἔρθῃς, χάρηκα ποὺ θὰ σὲ ξαναδιῶ. Ἐσὺ εἶσαι ὁ φίλος μου ὁ παλιός. Ἐσένα ὅλα σοῦ τὰ λέω. Θέλω νὰ μάθῃς τὸ κρυφό μου. Ὁ πατέρας μου θέλει νὰ μὲ παντρέψῃ. Κανεὶς ἀκόμη δὲν τὸ ξέρει. Μοῦ λένε πὼς εἶναι πλούσιος· ἐμένα μ' ἀρέσει, γιατὶ μοιάζει καλός. Δὲ θέλησα ὅμως νὰ τὸν πάρω, χωρὶς νὰ σοῦ τὸ πῶ ... »

Τέτοια συλλογιόμουνε, ἀνεβαίνοντας τὸ Γαλατά. Ἔτσι εἶχα στὸ νοῦ μου τὴν πρώτη μου τὴν ἀγάπη, τὶς χίλιες της νοστιμάδες καὶ τὶς ὀμορφιές της. Κι ὅσο τὴ θυμόμουνε, κι ὅσο συλλογιόμουνε τὰ παλιά μας, τὰ παιδιακήσια μας τὰ παιχνίδια, τόσο πιώτερο μὲ τρέλλαινε ἡ ἀγάπη ποὺ τῆς εἶχα· ἂν τὴν ἔβλεπα μπροστά μου, ἴσως πάλε θὰ τὴν παρακαλοῦσα νὰ μοῦ πιάσῃ τὸ χέρι σὰν ἐκείνη τὴ βραδειά, νὰ μοῦ πῇ ὅσα μοῦ ἔλεγε τότες — τουλάχιστο γιὰ νὰ ξανακούσω τὴ φωνή της. Οἱ γυναῖκες ἔχουνε φτερὰ καὶ μ' ἕνα τους λόγο ἴσα μὲ τὸν οὐρανὸ σὲ σηκώνουνε· κ' οἱ γυναῖκες πάλε γίνουνται μολύβι, μολύβι βαρί, καὶ κάτω κάτω, στῆς θάλασσας τὸν πάτο, σὲ τραβοῦνε.

Ἀφτοὺς τοὺς λογισμοὺς ἔστρεφα καὶ ξανάστρεφα μέσα στὸ νοῦ μου. Δὲν εἶχα ὄρεξη ἄθρωπο νὰ διῶ μήτε νὰ μιλήσω μὲ κανένα· ὅλο πήγαινα ὀμπρός. Γύρευα μοναξιὰ κ' εἴτανε ἡ ψυχή μου μὲ τοὺς πεθαμμένους. Τί νὰ συλλογιστῶ

παρὰ θάνατο καὶ σκοτάδι; Μοῦ φαινότανε πὼς ἀνοίγανε μπροστά μου ὅλα τὰ μνήματα ποὺ εἶχα διεῖ στὴ ζωή μου. Βγαίνανε ὄξω οἱ πεθαμμένοι φίλοι κι ἀργοκουνούσανε τὸ χέρι. Ἡ γλυκειά μου ἡ μαννούλα μὲ κοίταζε μὲ πόνο. Ἡ πρώτη μου ἡ ἀγάπη μ'ἀποχαιρετοῦσε· κοιτόντανε οἱ νιόνυφες ἐλπίδες τυλιμένες στὸ κιβούρι μὲ τὰ χρυσά τους ῥοῦχα. Ποῦ τὰ νιάτα κ' οἱ χαρές; Ποῦ τὰ δέντρα ὅπου παίζαμε μαζί, ποῦ οἱ σκάλες ὅπου τρέχαμε μὲ τὰ γέλοια; Πουλήσανε καὶ τὸ σπίτι ὅπου τὴν ἀγάπησα παιδί. Τὸ πουλήσανε καὶ κεῖνο, γιατὶ χρειάστηκε ὁ Τοῦρκος παράδες. Ἄραγες καὶ τὴν ἀγάπη μου, καὶ τὴν καρδιά μου, ποὺ τὴν εἶχα ἀφήσει μέσα στὸ σπίτι, μὲ τὸ σπίτι μαζὶ τὴν πουλήσανε καὶ κείνη; Σπίτι καὶ καρδιά, ὅλα θὰ μᾶς τὰ πάρουνε! Ὅπου γυρίσῃς νὰ διῇς, πίσω ἢ μπροστά, παντοῦ βλέπεις θάνατο καὶ θλίψη. Ἡ τύχη μας εἶναι βαρειά· μᾶς πικραίνουνε τὰ παλιά μας τὰ βάσανα, καὶ σήμερα πάλε ἄλλο τριγῦρο σου δὲ βλέπεις παρὰ βάσανα καὶ χαμό.

Προχωροῦσα, προχωροῦσα χωρὶς νὰ ξέρω καλὰ καλὰ ποῦ μὲ πηγαίνανε τὰ ποδάρια μου. Δὲν πρόσεχα πιὰ καὶ δὲ μ' ἔμελε ποῦ θὰ καταντήσω. Πάντοτες ὀμπρός! Ἀπὸ τὴν κούραση τὴ μεγάλη, ἔννοιωθα μόνο πὼς εἴτανε ἀνήφορος, γιατὶ εἴτανε τὰ γόνατά μου κομμένα. Ἄξαφνα σκούνταψα καὶ κόντεψα νὰ πέσω. Κόντεψα νὰ πέσω μπρούμυτα. Εἶχα σκουντάψει σὲ μιὰ πέτρα ποὺ στεκότανε ὁλόρθια καὶ φοροῦσε στὴν ἄκρη σαρίκι, βαμμένο κόκκινα καὶ πράσινα. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω εἶχα πάει ὡς τὸ Σταβροδρόμι, καὶ βρισκόμουνε ἴσια ἴσια στὰ Μνηματάκια.

Κάθησα μιὰ στιγμὴ κατὰ γῆς, νὰ πάρω τὴν ἀναπνοή μου. Εἴμουνε ἀνάμεσα στὰ τούρκικα μνήματα. Εἴτανε πανώρια νύχτα. Ξαπλώθηκα λιγάκι χάμω κι ἀπὸ τὸ λόφο ποὺ κοιτόμουνε, τριγῦρο μου οἱ τάφοι μοῦ φαινόντανε πὼς κατεβαίνανε ἴσα μὲ τὴ θάλασσα κάτω, δίχως νὰ κοπῇ ἡ σειρά τους. Ὁλό-

φωτο φεγγάρι περεχοῦσε τὸν Κετχανᾶ. Ἡ θάλασσα χαμογελοῦσε· φυσοῦσε ἀγέρι λιγοστὸ καὶ σιγὰ σιγὰ κουνιόντανε τὰ κύματα, σὰ νἄπαιζε τὸ φεγγάρι μὲ τὸ νερό. Στὸ πλάγι μου, κάτι ἀψηλὰ κυπαρίσσια, σειούσανε τὴν κορφή τους, σὰ νὰ κάνανε πανηγύρι. Τὰ κυπαρίσσια μοῦ μισοσκεπάζανε ἀντίκρυ τὴν Πόλη· μποροῦσα ὅμως νὰ διακρίνω ζερβιὰ δυὸ μιναρέδες τῆς Ἁγιὰ Σοφιᾶς· παρέκει, δεξιά, ἔβλεπα τοίχους παλιοὺς μὲ βασιλικὲς καμάρες ὅλο πέτρα, κι ἀφτοκρατορικὰ παλάτια γκρεμισμένα.

Ἕνα σύννεφο μικρό, κάπου κάπου, σκέπαζε τὸ φεγγάρι· ὅσο πήγαινε κ' ἐρχότανε τὸ συννεφάκι, τὰ σαρίκια ξαπλώνανε ἢ μαζώνανε τὸν ἴσκιο τους· νόμιζες πὼς εἴτανε χέρια καὶ σαλέβανε· κονταίνανε καὶ μεγαλώνανε κάθε ὥρα. Πολὺ πολὺ δὲ μ' ἀρέσει νὰ κάθουμαι στὰ μνήματα μέσα. Δὲν ξέρει κανεὶς τί μπορεῖ νὰ τοῦ τύχῃ. Μπορεῖ μέσα στὸ σκοτάδι κανένας ἄξαφνα νὰ σὲ τραβήξῃ, μιὰ φωνὴ νἀκούσῃς στἀφτί σου κοντὰ καὶ νὰ μὴν καταλάβῃς ἀπὸ ποῦ βγαίνει. Τότες σὲ πιάνει τρομάρα καὶ δὲν ξέρεις πιὰ τί σοῦ γίνεται.

Πίσω μου μοῦ φάνηκε πὼς κάποιος περπατοῦσε καὶ μετροῦσε τὰ βήματά του, σὰν τὸ στρατιώτη ποὺ βιγλίζει κι ἀνεβοκατεβαίνει. Εἶχα τὴ ράχη γυρισμένη καὶ δὲν ἔβλεπα καλά. Μήπως εἴτανε ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ποὺ πρόσμενε νὰ τοῦ φωνάξω ; Δὲν πρόσεχα πολύ, γιατὶ ὁ νοῦς μου εἴτανε ἀλλοῦ. Λίγο παρέκει κι ἀπάνω μεριά, στὸ δημόσιο κῆπο, ἔπαιζε μιὰ λωλή, μιὰ διαβολεμένη μουσική. Τί εἴχανε οἱ μουσικάντηδες κ' ἔμοιαζε ἄξαφνα σὰ νὰ τοὺς ἔπιασε τρέλλα ; Τί εἴχανε μέσα τους, ποὺ τοὺς δαιμόνιζε μὲ τέτοιο τρόπο ; Εἶχαν ἔρωτα καὶ φωτιά. Ἄκουγα τὶς νότες ποὺ πηδούσανε καὶ χορέβαν ἕνα χορὸ τρομερό, κ' ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἑνωμένες, σὰ σφιχταγκαλιασμένες, γοργὰ γοργὰ στοὺς οὐρανοὺς πετούσανε. Τίποτα δὲν ξέρω ποὺ νὰ ξανοίγῃ, ποὺ νἀνάφτῃ τὴν ψυχὴ σὰν τὴ μουσική. Σοῦ παίρνει νοῦ καὶ καρδιά, σὲ κάνει

νὰ γυρέβῃς πράματα μεγάλα, νὰ συλλογιέσαι ἀγάπη καὶ δόξα. Μὲ τρέλλαινε ἀφτὴ ἡ μελωδία· ἔμοιαζε σὰ νἄμπαινε στὰ σωθικά μου μέσα, γιὰ νὰ διώξῃ λῦπες καὶ πίκρες, γιὰ νὰ βγάλῃ ὄξω βάσανα καὶ θλίψη, νὰ μοῦ πάρῃ τοὺς πόνους καὶ νὰ πετάξῃ ἀψηλὰ ἀψηλά· — « Ἔλα, μοῦ ἔλεγε, ἔλα μαζί μου. Στἄστρα τοὐρανοῦ ποὺ τὰ χαδέβουνε τὰ φτερά μου καὶ ποὺ γλυκαίνουνται μὲ τὴ φωνή μου, ἔλα ἔλα καὶ σὺ μαζί μου νὰνεβῇς. »

Ἀλήθεια μοῦ ἔδινε θάῤῥος ἡ μουσική. Ἔννοιωθα μέσα μου πῶς γινόμουνε ἄξαφνα πιὸ γενναῖος, πιὸ ἀντρειωμένος παρὰ ποτές. Κοίταζα ἀντίκρυ κατὰ τὴν Πόλη, κοίταζα κατὰ τὰ μέρη τῆς Ἁγιὰ Σοφιᾶς, ὅπου φαινόντανε τὰ τούρκικα τζαμιὰ καὶ παρέκει τὰ μνήματα τῶ Σουλτάνωνε. Κοίταζα μὲ μάτι ἀγριωμένο, φοβερό. Εἶχα τὴν καρδιὰ γεμάτη πεῖσμα καὶ μοῦ ἐρχότανε ὅλο νὰ φωνάξω· — « Ἐδῶ εἶμαι· κανένα σας δὲ φοβοῦμαι. Χριστιανὸς Τοῦρκο δὲν τρέμει. » Ἀστραπὲς οἱ ματιές μου, οἱ γροθιές μου σηκωμένες καὶ γινόμουνε ὅλος μέσα μου θεριό.

Ἐκεῖ ποὺ κοίταζα κ᾽ ἔβραζε ἡ καρδιά μου, ἄξαφνα βλέπω κάτω κάτω, μέσα στὰ βάθια τῆς Πόλης, μιὰ παράξενη ἀσπράδα. Μὲ πῆρε ἀνατριχίλα, σὰν ποὺ σὲ παίρνει τὴν ὥρα ὅπου κανένα πρᾶμα μεγάλο πὰ νὰ γίνῃ. Ἡ ἀσπράδα ἐρχότανε ἀπὸ κεῖ ποὺ εἶναι ἡ Ἁγιὰ Σοφιά, ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τοῦ Μαχμούτη τὸν τουρμπὲ κι ἄρχιζε νὰ κουνιέται. Μὲ τὸ χόντρος της σκέπαζε ὅλη τὴ Μέση Ὁδὸ τοῦ Βυζάντιου. Πρῶτα δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω τί εἴτανε. Ἔμοιαζε σὰν τεντωμένο κάτασπρο σεντόνι ποὺ πετοῦσε. Ἔπειτα εἶδα πῶς εἶχε μισοφέγγαρο μπροστά, σὰ νὰ τὸ φοροῦσε ἴσια ἴσια στὸ μέτωπο. Πήγαινε καβάλλα σὲ μιὰ πέτρα ὁλόμακρη, ποὺ εἶχε σαρίκι στὴν ἄκρη. Τὸ φάντασμα μεγάλωνε, μεγάλωνε καὶ προχωροῦσε. Κατάλαβα πῶς ἐμένα γύρεβε, γιατὶ ἐρχότανε ἴσια στὸν τόπο ποὺ καθόμουνε. Τώρα μάλιστα μποροῦσα νὰ διῶ

πῶς βαστοῦσε στὸ χέρι σκυρτὸ τούρκικο σπαθί. Τὸ σπαθὶ γυάλιζε μὲ τὸ φεγγάρι.

Στάθηκα μιὰ στιγμή, τρομασμένος. Σὲ τί περίεργη διάθεση βρισκότανε ἡ ψυχή μου! Ἀντίθετες ἰδέες μὲ πολεμούσανε. Εἴμουνε ὅλο μαζὶ γεμάτος ὄχτρητα, σεκλέτι, φόβο, μῖσος, ἀγάπη, ἀθυμιὰ κι ἄπειρο θάῤῥος. Τὸ φάντασμα κόντεβε νὰ μὲ φτάσῃ — γιατὶ εἴτανε τόντις φάντασμα. Φαινότανε τώρα καὶ τὸ πρόσωπο· εἶχε μάβρα γένεια κι ὁλόχλωμο, κίτρινο τὸ πετσί. Κάτασπρα εἴτανε τὰ μάτια του. Ἔκαμε ἕνα σάλτο καὶ βρέθηκε ἀμέσως πλάγι μου στὸ λόφο. Εἴτανε ὁ Σουλτὰ Μαχμούτης. Στεκότανε ἀπὸ πάνω μου ὁλόρθιος, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι. Ἐγὼ εἴμουνε πάντα ξαπλωμένος κατὰ γῆς· σήκωσα λιγάκι τὰ μάτια γιὰ νὰ διῶ καλήτερα τὸ πρόσωπό του. Πρόσμενα τί θὰ μοῦ πῇ.

ΙΔ΄.

Ὁ Μαχμούτης.

Ὁ Σουλτὰ Μαχμούτης πολὺ κέφι δὲν εἶχε. Πιώτερο ἔμοιαζε Μαχμούρης παρὰ Μαχμούτης. Ἀγριοκοίταζε καὶ μὲ θυμὸ εἶχε τὰ μάτια του ἀπάνω μου στυλωμένα. Ἄρχισε τότες καὶ μοῦ ἔβγαλε λόγο — ἕνα λόγο ποὺ βάσταξε κάμποση ὥρα, γιατὶ εἶχε φαίνεται πολλὰ νὰ μοῦ πῇ ὁ σουλτὰ Μαχμούτης. Ὁ βάρβαρος εἶναι μωρόλογος καὶ δὲν ἔμαθε νὰ συμμαζέβῃ μήτε νὰ συγκεντρώνῃ τὸ νοῦ του. Ἔλεγα μέσα μου καὶ γώ·

— « Ἅμα πιάσῃ ὁ Τοῦρκος τὶς κουβέντες, θὰ πῇ πῶς δὲ θὰ παίξῃ τὸ σπαθί. Ἂς διοῦμε τί μᾶς θέλει καὶ βλέπουμε. »

Σοβαρά, ἀραδιαστὰ καὶ μάλιστα μὲ κάποια βαρύτητα, μιλοῦσε ὁ σουλτὰ Μαχμούτης. Μὰ ὅσο κι ἂν ἤθελε νὰ τὸ κρύψῃ, ἔτρεμε ἡ φωνή του κι ὁ θυμός του ἄναφτε καὶ μεγάλωνε μὲ κάθε λέξη ποὺ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ στόμα του.

« Καιρὸς εἶναι νὰ τὰ ποῦμε. Ἀφότου μᾶς ἦρθες στὴν Πόλη, σὲ γυρέβω νὰ σοῦ μιλήσω. Δὲ μοῦ λές ; Τί τρόπος εἶναι ὁ δικός σου ; Τί φερσίματα εἶναι τοῦτα ; Τὸν μπελά μου βρῆκα μαζί σου. Ποῦ τἄμαθες ἀφτὰ ποὺ μᾶς βγάζεις κάθε ὥρα στὴ μέση ; Παραπονιέσαι ποὺ δὲν κοιμᾶσαι. Περπατεῖς στοὺς δρόμους καὶ φωνάζεις πὼς τὸ αἷμα σου βράζει. Μπαρούτι πνὲς καὶ φωτιά... Μπαρούτι ; Πρόσεξε καμιὰ μέρα νὰ μὴ σὲ τινάξω γὼ στὸν ἀέρα... Λεφτεριὰ λὲς ὅλο πὼς θέλεις καὶ πὼς δὲ μᾶς θέλεις ἐμᾶς ! Ἀπὸ τὴν Ἐβρώπη μᾶς τὶς ἔφερες ἀφτές σου τὶς ἰδέες ; Τί μιλεῖς γιὰ σκλαβιά ; Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ ! Μήπως ξέχασες, τσελεμπάκι μου, πὼς εἶσαι ῥαγιάς, πὼς εἶσαι σκυλὶ καὶ τίποτις ἄλλο ; Μήπως δὲν τὸ ξέρεις πὼς ὅλοι σας μαζί, ὅλη ἡ γραικολογιὰ ποὺ σήμερα σηκώνει ἀψηλὰ τὴ μύτη, δὲν εἴσαστε μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ παρὰ σκυλιὰ ποὺ μᾶς γλύφανε τὰ πόδια ; Κάτι μὲ κοιτάζεις ; Ὁ ἀφέντης σου εἶμαι γώ, ἡ τρομάρα σου καὶ τὸ βάσανό σου. Τί κάθεσαι ἥσυχα, τί χουζουρέβεις, καὶ δὲ σηκώνεσαι, ποὺ σοῦ μιλεῖ ὁ βασιλιὰς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἀφτοκράτορας τῆς Πόλης ;

Γιά διὲς καλήτερα τοὺς « *ὁμογενεῖς* », τί ἀγάπη ποὺ μοῦ ἔχουνε τώρα ! Πᾶρε παράδειγμα καὶ σύ. Ὅλο μὲ κολακέβουνε καὶ μὲ καλοπιάνουνε. Ὁ μεγαλήτερός τους φίλος ἔγινα σήμερα. Κάμε καὶ σὺ σὰν καὶ κείνους. Φτάνουνε τὰ μπόσικα λόγια. Τίποτις ἀπ' ἀφτὰ δὲ βγαίνει. Ἔλα μαζί μου. Δὲ βλέπεις πὼς ξεχάσανε τὸ παλιὸ τὸ μῖσος καὶ τὴν πρώτη σκλαβιὰ κι ὅλα τὰ δάκρια ; Γιατί τάχα δὲν ἔρχεσαι σὲ μένα ; Μήπως ἐσὺ θυμᾶσαι καὶ δὲ συχωρνᾷς ; Τί ; Δὲν τὸ ξέχασες ἆραγες ἀκόμη πὼς οἱ δικοί σου δὲν μπορούσανε πρῶτα στὸ δρόμο νὰ βγοῦνε, ἂ δὲν τοὺς ἔδινα τὴν ἄδεια, πὼς οἱ μαννάδες σας

έπρεπε σὰ χανούμισσες νὰ σκεπάζουνε τὸ πρόσωπό τους, πὼς μιὰ ἐκκλησιὰ δὲν εἴχατε νὰ πάτε, πὼς τοὺς πλούσιους τοὺς ἔσφαζα σὰν τὰ πρόβατα, καὶ πὼς τὶς χριστιανὲς σὰν πατσαβοῦρες τὶς πατοῦσα ; Μήπως ἔχεις ὑποψία πὼς ἂν μποροῦσα, θὰ ξανάκανα πάλε τὰ ἴδια ; Δὲν κατάλαβες πὼς κανεὶς πιὰ δὲν τὰ θυμᾶται τὰ τέτοια ; Σκλάβοι, σκλάβοι γεννηθήκατε στὴν Πόλη καὶ θὰ πεθάνετε σκλάβοι !

Νὰ σοῦ πῶ τὸ κάτω κάτω, δὲ μὲ μέλει πολὺ γιὰ τὰ λόγια σου. Ῥίξε πέτρα στὴ θάλασσα, καὶ πές μου ἂν μπορεῖς νὰ μετρήσῃς τί βάθος ἔχει. Ἔτσι καὶ μαζί μου. Ποτέ σου δὲ θὰ καταλάβῃς, κι ἂν πέτρες χιλιάδες ῥίξῃς μέσα, ὡς ποῦ πάει τὸ μῖσος μου γιὰ σένα. Ὄχι ! Δὲν τὸ λέω σωστά. Ποῦ νὰ σὲ μισήσω ; Μήτε σὲ ψηφῶ. Φαφλατὰς καὶ σὺ σὰν τοὺς ἄλλους. Βέρος Ῥωμιός. Μὲ τὶς φωνὲς καὶ μὲ τὶς ῥητορικὲς δὲ θὰ κάμῃς δουλειά. Ἀφτὰ ξέρετε σήμερα· μὰ τὰ λόγια δὲ φελοῦνε. Ἔτσι δὲ μᾶς πιάνεις. Τὸ λιοντάρι πολεμᾷς νὰ φοβερίσῃς ;

Ἐμεῖς ἄλλα θέλουμε. Οἱ γονιοί σας ξέρανε τὴν τέχνη. Ἂς εἴσουνε καὶ σὺ σὰν τὸ Μισὲ Γιάννη ! Νά ἄθρωπος ! Λόγια πολλὰ δὲ συνήθιζε· ὡςτόσο φτάνει νὰ ζητοῦσε κατιτίς, κι ἀμέσως τοῦ τὄκανα. Τονὲ λέγανε τὸ μάτι τῆς Χιὸς καὶ τὸ στόμα τοῦ βασιλιᾶ. Μὴ σὲ μέλῃ ! Ὅλοι οἱ Ῥωμιοὶ δὲ φιλούσανε πόδι. Μιὰ μέρα πῆγε στοῦ βεζίρη μου, θύμωσε γιὰ ἕνα λόγο ποὺ τοῦ εἶπε ὁ βεζίρης, καὶ τοῦ πέταξε τὸ φέσι του στὸ πρόσωπο. Τέτοιοι εἴτανε κάποτες οἱ ῥαγιάδες, οἱ παλιοί. Μοῦ ἄρεζε πολὺ ἐκεῖνος ὁ ἄθρωπος. Τοῦ ἔδωσα τὴ Χιό, νὰ τὴν ἔχῃ· τόντις τὴν εἶχε, γιατὶ δὲν ἄφινε, Τοῦρκος νὰ πατήσῃ στὴ Χιό, ἂν πρῶτα δὲν τοῦ ζητοῦσε ἄδεια. « Γιατὶ μᾶς σφάξατε καὶ μᾶς γδείρατε, ἔλεγε, γίνεται τάχα πάντα νὰ μᾶς σφάζετε καὶ νὰ μᾶς γδέρνετε ; » Τί νὰ τοῦ πῇς ἑνὸς ἀθρώπου, σὰ σοῦ μιλεῖ σωστά ; Γιὰ ὅσο βάρβαρους κι ἂ μᾶς ἔχεις, φτάνει νὰ φερθῇς μὲ κρίση καὶ μὲ τρόπο· νοιώθουμε καὶ μεῖς ἀπὸ δικιοσύνη. Κάπου κάπου μοῦ ἔφερνε πορτοκάλια, μαστίχα, λεμό-

νια σ᾽ ὁλόχρυσα πανέρια· ἤξερε νὰ μοῦ πῇ κ᾽ ἕνα λόγο ζαχαρένιο, νὰ μὲ κολακέψῃ· — « Νά σου, ἀφέντη μου, κ᾽ ἕνα λουλούδι τοῦ μπαξέ σου. » Ὡςτόσο τὸν μπαξέ, ἐκεῖνος τὸν εἶχε. Πιώτερο καλὸ σᾶς κάμανε οἱ τέτοιοι παρὰ οἱ σημερνοί σας διπλωμάτες. Ὅλο φρόντιζε γιὰ τοὺς δικούς του κι ὅμως πάντα στάθηκε φίλος πιστὸς καὶ μ᾽ ἀγαποῦσε. Τὸν ἐρίφη ! Πόσο τὸν ἀγαποῦσα καὶ γώ ! Ὅταν πέθανα, μόνος ἐκεῖνος ἦρθε στὸ λείψανό μου. Ἀκόμη δὲν τὸ ξεχνῶ. Ὅλοι τὸν εἴχανε πατέρα καὶ προστάτη κι ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα του καὶ κεινοῦ, μείνανε οἱ Ῥωμιοὶ ὡρφανεμένοι, σὰν πρόβατα δίχως τσοπάνη.

Ἐσὺ γιὰ μένα τί ἔκαμες ; Μοῦ ζήτησες ποτέ σου τίποτα ; Μοῦ γύρεψες τὴ Χιό ; Ἦρθες στὸ λείψανό μου ; Πῶς τολμᾷς τώρα καὶ βγαίνεις στὸν τόπο μου μέσα, νὰ μὲ βρίζῃς ; Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ ! Πρόσεχε καλά. Ὁ Τοῦρκος εἶναι ἥσυχος καὶ δὲ σὲ πειράζει, ὅσο δὲν τοῦ δίνεις ἀφορμή. Μὰ φτάνει νὰ τὸν πειράξῃς, καὶ τότες φαίνεται τί εἶναι καὶ τί τὸν ἔκαμε ἡ φύση· ἄσπλαχνο θεριό. Μὴ νομίζῃς πὼς γιὰ τὸ χατίρι σου θ᾽ ἀλλάξω. Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ ! Πήγαινε στὶς ἐπαρχίες νὰ διῇς ἂν μπορεῖ νὰ κουνήσῃ ὁ ῥαγιᾶς. Ἐκεῖ θὰ μάθῃς μὲ τί σιδερένιο χέρι σᾶς βαστῶ. Ἐδῶ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ φέρνουμαι διαφορετικά· στὴν Πόλη φοβοῦμαι, γιατὶ μὲ βλέπει ἡ Ἐβρώπη. Μὰ μὴν πάρῃς θάῤῥος. Καὶ δῶ μπορῶ καμιὰ ὥρα νἀγριέψω. Ὁ Τοῦρκος εἶναι πάντοτες Τοῦρκος. Σοῦ τὸ λέω, νὰ τὸ ξέρῃς. Ἔλα, ὅσο εἶναι καιρός, νὰ γίνῃς δικός μου· ἔλα νὰ σοῦ δώσω καμιὰ δουλειὰ στὸ παλάτι. Μπαίνεις ὑπάλληλος κ᾽ ἔπειτα κάθεσαι καὶ μιλεῖς ἥσυχα καὶ σοφὰ γιὰ τὶς ἐβγένειες τῆς γλώσσας, γιὰ τὸν Ξενοφῶντα, σκορπίζεις δοτικές, κόφτεις ὅσα λόγια κόφτει ἡ γλῶσσα σου γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, κι ὅλος ὁ κόσμος ἀπορεῖ μὲ τὴ ῥητορική σου.

Δὲ θέλεις ; Τότες βλέπεις ποιὸς εἶμαι. Μὴ νομίσῃς πὼς προσμένω νὰ πολιορκήσουνε τὴν Πόλη ἢ νὰ τὴν πάρουνε, γιὰ νὰ σᾶς σφάξω ὅλους σας στὰ σοκάκια. Μὴ θαῤῥῇς πὼς γιὰ

νὰ ξανακάμουμε κανένα γιουρούσι, πρέπει πρῶτα νἀνάψῃ μέσα μας ὁ φανατισμός. Καὶ τώρα σᾶς ξεπαστρέβω. Ἂς ορίσουνε κατόπι οἱ Δυνάμες. Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ! Ὁ Μαχμούτης εἶμαι γώ. Δὲν τοὺς βλέπεις ὅλους ἀφτοὺς ποὺ κοίτουνται γῦρο γῦρο στὰ μνήματά τους; Ἕνα λόγο φτάνει νὰ πῶ, κι ὅλοι τους σηκώνουνται μὲ μιᾶς, ὅλοι τους ἁρπάζουνε τὸ σπαθί, γιατὶ ἄλλο τίποτα δὲν εἶστε γιὰ μᾶς παρὰ ῥαγιάδες, γκιαούρηδες, σκυλιὰ καὶ μὲ μιὰ κλωτσιὰ στὸ Σαράϊ Μπουρνοῦ σᾶς πετοῦμε.»

Τέτοια μοῦ ἔλεγε ὁ Μαχμούτης· τρίζανε τὰ δόντια του, βροντοῦσε ἡ φωνή του, κι ὅσο μιλοῦσε σαλέβανε σαλέβανε τὰ σαρίκια, ἄνοιγε τὸ χῶμα κ' ἕνας ἕνας οἱ Τοῦρκοι βγαίνανε ἀπὸ τὸν τάφο τους καὶ τριγυρίζανε τὸν καλίφη τους.

Τὸν κοίταξα καλὰ καλὰ μέσα στὰ κάτασπρά του μάτια, καὶ πολλὰ λόγια δὲν τοῦ εἶπα·

— «Τὴ Χιὸ δὲ σοῦ τὴ ζήτησα, δὲ σοῦ τὴ ζητῶ, δὲ θὰ σοῦ τὴ ζητήσω ποτές. Ἀπὸ σένα δὲν τὴν προσμένω. Μάθε το, Μαχμούτη, γιατὶ φαίνεται πὼς δὲν τὸ ξέρεις. Ὁ κόσμος εἶναι δικός μου. Μὴ ῥωτᾷς τὄνομά μου· μὴ γυρέβῃς νὰ σοῦ πῶ ἂ μὲ λένε Πέτρο, Γιάννη ἢ Θανάση. Τὄνομά μου; Θέλεις νὰ σοῦ τὸ χτυπήσω στὴ μούρη καὶ νὰ στράψῃ στὸ μάγουλό σου σὰν μπατσιά; Λεφτεριά, Λεφτεριὰ μὲ λένε. Δὲν εἶμαι ἕνας, εἶμαι Λαός. Δὲν εἶμαι ἄθρωπος, εἶμαι ἰδέα. Δὲν εἶμαι Ῥωμιός, εἶμαι Ἐβρώπη. Κόσμος εἶμαι. Νὰ τὸ ξέρῃς· ἡ Λεφτεριὰ σουλτάνους δὲ φοβᾶται. Ὅ τι πῇ θὰ γίνῃ· ὅπου περάσῃ, θὰ χαθῇς. Ἀπὸ παντοῦ σὰ σκύλο θὰ σὲ διώξῃ. Μιὰ πήχη γὶς σ' ὅλη τὴν οἰκουμένη δὲ θὰ βρῇς νὰ μπήξῃς ἕνα παλούκι, γιὰ νὰ βγῇ ἡ ψυχή σου. Μεγαλήτερο ἀπὸ τὸ δικό σου εἶναι τὸ βασίλειο τὸ δικό μου· εἶναι ἀπέραντο σὰν τὸν κόσμο κ' οἱ πολῖτες του ἀρίφνητοι σὰν τἀστέρια. Τὴ δύναμή μου, μήτε στὄνειρό σου δὲν τὴν εἶδες, γιατὶ ὡς τώρα δὲ φοβήθηκα βασιλιάδες, μὲ φοβηθήκανε κεῖνοι κι ἀπορῶ μὲ τὴν τόλμη σου καὶ

μὲ τὸ θυμό σου· ποιὸς εἶσαι σὺ καὶ μοῦ μιλᾷς μὲ τόσο θάρρος ; Ἀπὸ τὸ δρόμο μου νὰ φύγῃς ! Δὲν τὸ βλέπεις, σουλτὰ Μαχμούτη, πῶς εἶσαι σκιά, σκιὰ καὶ τίποτις ἄλλο ; Φτάνει νὰ τὸ θέλω, καὶ σὰ σκόνη, σὰν κουρέλλι, σὰ σκουπίδι, μ' ἕνα χτύπημα τοῦ χεριοῦ μου, σὲ ξεπαστρέβω. »

Σηκώθηκα τότες, ἥσυχος καὶ φοβερός. Φύσηξα κι ἄρχισε ὁ Μαχμούτης νὰ τρέμῃ σὰν τὸ ψάρι. Τοῦ κάκου προσπαθοῦσε, τοῦ κάκου πολεμούσανε οἱ δικοί του νὰ μὲ σπρώξουνε, ὁ ἕνας μὲ τὸ σπαθί, ὁ ἄλλος μὲ τὸ κοντάρι. Ἔπρεπε, ἔπρεπε ὅλοι τους νὰ φύγουνε ἀπὸ μπρός μου· ἔτσι εἴτανε στὸν οὐρανὸ γραμμένο. Δὲ χωράτευα πιά. Ἀπὸ κοντὰ κοντὰ τοὺς ἔπαιρνα τοὺς Τούρκους, κι ὅσο ἐγὼ προχωροῦσα, τόσο τραβιόντανε πίσω οἱ καταραμένοι.

Ἄξαφνα ἀκούστηκε μιὰ φωνὴ — τρομάρα ! — σὰν τὸ θάνατο φοβερή. Ταράχτηκε ἡ γίς, σείστηκε ὁ κουλάς, κλονίστηκε ἡ Ἐβρώπη. Ἄρχισα νὰ τρέμω. Σὰν τὸ λιοντάρι ποὺ ξαφνικὰ προβάλλει στὴν ἄκρη τοῦ βουνοῦ καὶ κατεβαίνει, φάνηκε ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἀπάνω στὸ λόφο. Στάθηκε μιὰ στιγμή, καὶ μ' ὅλη του τὴν ὁρμὴ τὸν εἶδα νὰ κατεβῇ, νὰ πεταχτῇ, νὰ πέσῃ ἀπάνω στὰ σκυλιά. Τρέχαμε κ' οἱ δυό μας, ἐκεῖνος μπροστά, ἐγὼ πίσω. Κατρακυλούσανε οἱ Τοῦρκοι ὁ ἕνας ἀπάνω στὸν ἄλλο, μὲ τὸ Μαχμούτη μαζί. Ἴσα μὲ κάτω στὸ γιαλὸ τοὺς σπρώχναμε, γιὰ νὰ πνιγοῦνε στὴ θάλασσα μέσα. « Δρόμο, δρόμο », φώναζε δυνατὰ τὸ λαμπρό μου τὸ παλληκάρι· « Ἔρχεται καὶ νά τος ! Τἀφεντικό σας φτάνει ! » Ἔβραζε ὁ θυμός του· σειότανε τὸ κορμί του σὰν τὸ δέντρο ποὺ ἄνεμος τὸ περεχύνει· ἐμένα ἔδειχνε στοὺς Τούρκους μὲ φοβέρες, ἕνας ὄλεθρος ἡ φωνή του· — « Δρόμο, δρόμο τὰ σκυλιά. *Καπιτὰν μπουρτὰ γκελίορ !* ».

ΙΕ΄.

Μάθημα.

Μὲ τοὺς σουλτάνους δὲν εἶναι φρόνιμο νὰ μαλλώνῃ κανείς, ἂς εἶναι καὶ πεθαμμένοι. Τέτοιοι καβγάδες ἔχουνε κάτι συνέπειες δυσάρεστες. Συλλογίστηκα πῶς θὰ εἴτανε καλὸ νὰ φύγω γλήγορα ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἔπειτα, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ἀφτοὶ οἱ καβγάδες δὲ φελοῦνε καὶ πολύ. Σᾶς εἶπα πῶς ἔσπρωξα τὸ Σουλτάνο ἴσα μὲ κάτω στὸ γιαλό· καλά! Μὰ μποροῦσα νὰ τὸν πιάσω; Ὄχι βέβαια, ἀφοῦ εἴτανε σκιά. Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Τούρκου; Ἴσια ἴσια ποὺ εἶναι σκιά. Γι' ἀφτὸ κ' ἡ Ἐβρώπη δὲν τὸν πιάνει.

Γιὰ νὰ μὴ μὲ πιάσῃ καὶ κεῖνος στὰ ξημερώματα, ἀποφάσισα νὰ φύγω πρωῒ πρωΐ. Εἶχε βαπόρι τὴν ἴδια μέρα. Μπαρκαρίστηκα καὶ τράβηξα γιὰ τὴ Χιό.

Ἡ θάλασσα καλή· εἴχαμε καὶ καλὴ συντροφιά. Στὸ ταξίδι κάνει κανεὶς γλήγορα φίλους· τέλειωσε τὸ ταξίδι, τέλειωσε κ' ἡ φιλία. Ἀπάντησα ἕναν ταξιδιώτη στὸ κατάστρωμα κι ἀρχίσαμε τὶς κουβέντες. Μοῦ εἶπε πῶς εἴτανε δάσκαλος, δὲ θυμοῦμαι ποῦ· εἶχα ὅμως ξεχάσει ὅλους διόλου νὰ τοῦ πῶ τί γύρεβα κι ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουνε, καὶ δὲ μὲ ρώτησε ὁ ἴδιος. Μιλούσαμε γιὰ τὸ ἕνα καὶ γιὰ τἄλλο, γιὰ τὸ λαμπρὸ τὸν καιρό, γιὰ τὰ κύματα ποὺ εἶναι μαβιὰ καὶ γιὰ τὰ σύννεφα ποὺ εἶναι ἄσπρα, κι ὡστόσο κάπου μαβρίζουνε. Ἐκεῖ ποὺ μιλούσαμε, δὲν ξέρω πιὰ τώρα καλὰ καλὰ τί ἔλεγα, μὰ θυμοῦμαι πῶς πήγαινα νἀρχίσω μιὰ φράση μὲ τὴ λέξη· « Νόμισα... » — Μὲ διακόφτει ἀμέσως ὁ δάσκαλος — τὸ συνηθίζουνε κάποτες μαζί μου — καὶ μοῦ λέει· — « *Ἐνόμισα*. » — Ἀθῶα κι ἁπλὰ τοῦ κάνω γώ· — « Καὶ γιατί τάχα ἐνόμισα; »

— « Διότι, μοῦ ἀπαντᾷ, ἡ ἀρχαία εἶναι εὐγενεστέρα καὶ διὰ τοῦ ε καθίσταται *εὐγενικώτερος* ὁ τύπος. »

Δὲν ξέρω ἂν εἶδες ποτέ σου στοὺς κάμπους μαραμένα λουλουδάκια νὰ γέρνουνε τὸ κεφαλάκι τους λυπημένα κατὰ γῆς ; Στάσου νὰ πέση στὴ στεφάνη τους μέσα μιὰ σταλαματιὰ νερό, καὶ τὰ βλέπεις ἀμέσως χαρούμενα καὶ γελαστά. Ἔτσι τὄπαθα καὶ γώ· γιὰ τὸ διψασμένο, γιὰ τὸ κατάξερό μου τὸ μυαλό, δροσιὰ τὰ λόγια τοῦ δασκάλου. Μοῦ φάνηκε πὼς μὲ μιᾶς φωτιζότανε ὁ νοῦς μου, πὼς τέλος τῶν τελῶνε τὸ πότιζε ἡ ἀλήθεια. Τώρα καταλάβαινα ἄξαφνα τί θὰ πῆ ὀρθὴ κρίση. Ζοῦσα σὲ σκοτάδι, καὶ νά ποὺ θωροῦσα τὸν ἥλιο πρώτη φορά. Τόσο μεγάλος, τόσο φρόνιμος μοῦ ἦρθε ὁ λόγος τοῦ δασκάλου, ποὺ κατέβηκα ἀμέσως νὰ κλειδωθῶ στὸ καμαράκι μου κάτω, γιὰ νὰ μπορέσω πιὸ ἥσυχα νὰ μετρήσω, σὰν τὸ φιλάργυρο, πόσους θησαβροὺς εἶχα μαζώξει στὸ κεφάλι μου μέσα σὲ διάστημα μιᾶς στιγμῆς, σὲ μιὰ μόνη λέξη, σ' ἕνα ε.

Θαῤῥοῦσα πρῶτα πὼς ὅλη ἡ ἐβγένεια τοῦ ἀθρώπου εἶναι μέσα στὴν ψυχή του· νόμιζα πὼς ἕνα πρᾶμα, ὅ τι ὄνομα κι ἂν τοῦ δώσης, δὲν ἀλλάζει τὴ φύση του. Ἔλεγα· — « Νὰ μεθήσω μὲ κρασὶ ἢ μὲ *οἶνον*, τὸ ἴδιο μεθῶ. Κι ἂν πῶ *μεθύω*, μοῦ φαίνεται πὼς πολὺ δὲν πρόκοψα. » Ὁ ποιητής, ποὺ θὰ κάμη στίχους, πρῶτα θὰ κοιτάξη νὰ δῇ ἂν εἶναι τόντις ποιητής· τότες βάζει ποίηση καὶ στὴ γλώσσα ποὺ θὰ γράψῃ. Ἂν τοῦ ἔρχουνται ποῦ καὶ ποῦ δυὸ ἰδέες, ἂν ἔχει κεφάλι, καρδιὰ καὶ λίγη τέχνη, ἀνάγκη καμιὰ δὲν εἶναι νὰ κάνῃ τὸν Κινέζο· θέλω νὰ πῶ, δὲ θὰ πιστέψῃ στὴ ζωή του πὼς ἕνα ψόφιο πρᾶμα — σὰν τὸ ψηφὶ — ἔχει μέσα του καμιὰ ἐβγένεια ξεχωριστή, καμιὰν ἀξία δική του· τὸ ψηφί, γιὰ νὰ ζωντανέψῃ, πρέπει τὸ πνέμα νὰ φυσήξῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ἔννοια κ' ἐβγένεια. Γιὰ νὰ φανῇ κανεὶς μεγάλος, δὲ θὰ προσέξῃ μόνο στοὺς τύπους· θάχῃ τὸ νοῦ του καὶ στὸ νόημα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ λόγια του. Ὁ Ὅμηρος, ποὺ μιλοῦσε χυδαῖα στὴν ἐποχή του,

στάθηκε βέβαια μεγαλήτερος ποιητὴς ἀπὸ τοὺς σημερνούς μας τοὺς δασκάλους ποὺ γράφουνε τὴν καθαρέβουσα. Ἔτσι θαῤῥοῦσα· μὰ βλέπω τώρα πῶς τὸ σύστημά μου εἶναι κακορίζικο· τὸ παραιτῶ καὶ πιάνω ἄλλο.

Ναί, δασκαλάκι μου, κατάλαβα καὶ μὴ σὲ μέλῃ! Ὅλο σὰν καὶ σένα θὰ λέω. Μὲ τὸ σύστημα τὸ δικό σου, ὅλα πιὸ σωστὰ μοῦ ἔρχουνται σήμερα. Ποῦ νὰ τὸ συλλογιστῶ, πρὶ μοῦ τὸ πῇς, πῶς ἕνα μικρούτσικο *ε* ἔχει τόση ἀξία; Τοῦτο τὸ *ε* δὲ φαίνεται, κι ὅμως ἀπὸ ζῶο ποὺ εἴμουνε, ἄθρωπο μὲ κάνει. Μὲ ξεβγενίζει. Δὲν τὸ παρατηροῦσα πρῶτα κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Οἱ παλιοί μας οἱ προγόνοι βάζανε κεῖ ἕνα *ε*· ἐμεῖς δὲν τὸ βάζουμε. Ἂς λέω λοιπὸ *νόμισα*, ἀφοῦ δὲν πάλιωσα ἀκόμη. » Ἐσὺ τώρα μοῦ ἔδειξες τὴν τύφλα ποὺ εἶχα. Τὸ *ε* τοῦτο, ποὺ τὸ εἶχα γιὰ τίποτα, βγαίνει πριγκηπάτο. Μὲ πλουτίζει· μοῦ δίνει ἐβγένεια, τιμή, δόξα, μπορεῖ νὰ μοῦ φέρῃ καὶ παράδες. Ποιὸς ξέρει; Καμιὰ ὥρα, ὅταν τὸ μάθουνε πῶς λέω « ἐνόμισα » κι ὄχι « νόμισα », ἀφτὸ τὸ *ε* θὰ μὲ κάμῃ νὰ διοριστῶ καθηγητὴς στὸ Παρίσι, ἀργότερα νὰ γίνω τῆς Ἀκαδημίας, ἄξαφνα καὶ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Σήμερις ἔννοιωσα πρώτη φορὰ τί θὰ πῇ « *αὔξησις* »· *ἀφξάνει*, μεγαλώνει τὸν ἄθρωπο. Οἱ γλωσσολόγοι σπάνουνε τὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ καταλάβουνε τί νόημα εἶχε ἀφτὸ τὸ *ε* καὶ γιατί τὸ καθίζανε οἱ Ἕλληνες στὸν παρατατικὸ καὶ στὸν ἀόριστο, γιατί μόνο στὴν ὁριστική, καὶ γιατί στὴν ἀρχὴ δὲν τὸ βάζανε κάποτες καὶ διόλου. Ἐγὼ τώρα ξέρω καλήτερα καὶ βλέπω τὴ σημασία τοῦ *ε*. Οἱ Ἕλληνες εἴτανε ξυπνοὶ ἀθρῶποι· συνηθίσανε τὸ *ε* οἱ μαργιόλοι, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δείξουν ἐβγένεια μεγαλήτερη. Ἡ ἐβγένεια, τί θαῤῥεῖτε πῶς εἶναι; Εἶναι· πάντοτες ἐκεῖ ποὺ πρέπει νὰ βάζῃς ἐκεῖνο ποὺ πρέπει. Καὶ διές! Ὄχι μόνο στὸ « *ἐνόμισα* » χώσανε τὸ *ε*, τὸ βάλανε καὶ στὸ « *ἐμέ* », χωρὶς λόγο κανένα, γιατὶ καὶ τὸ « *μὲ* » εἴτανε ἀρχαῖο κ' ἔμοιαζε πῶς ἔφτανε κ' ἔτσι. Οἱ Ἕλληνες ὡς-

τόσο, μοναχοί τους μέσα στοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς ἐβρωπαΐϊκης φυλῆς, φτειάσαν ἕνα « *ἐμέ*. » Τοῦ κάκου βασανίζουνται οἱ καημένοι οἱ γλωσσολόγοι, γιὰ νὰ βροῦνε τὴν αἰτία ἀφτουνοῦ τοῦ *ε*. Ποιὸς δὲ βλέπει τώρα τὴν αἰτία; Οἱ ἀρχαῖοι κοιτάζανε πῶς νὰ δείξουνε στοὺς ξένους τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς τους· ὅπου μπορούσανε τὸ λοιπό, γλιστρούσανε κ' ἕνα *ε*. Ἔτσι κάμανε καὶ μὲ τὴν ἀντωνυμία, *ἐμέ*· ἀναγκαστήκανε νὰ βάλουνε ἄδικα καὶ παράλογα τὸ *ε* ὡς καὶ στὴν αἰτιατική, ἀφοῦ τὸ εἶχε πιὰ ἡ ὀνομαστικὴ *ἐγώ*. Ἔφτανε νὰ κάμῃ λόγο ἕνας ἀρχαῖος γιὰ τὸν ἑαφτό του καὶ νὰ πῇ *ἐγὼ* ἢ *ἐμέ*· ἀπὸ τὸ *ε* καταλάβαινε ἀμέσως ὁ ξένος πόσο τόντις ἐβγενὴς εἶτανε ὁ ἀρχαῖος.

Διέστε ὅμως πῶς τὸ ἕνα φέρνει τἄλλο, πῶς μ' ἕνα λόγο σωστὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ βάλῃ πράματα στὸ νοῦ του ποὺ μήτε τὰ στοχαζότανε πρῶτα. Ἔπιασε ποτέ σας κανένας νὰ ξετάσῃ γιατί ἄξαφνα οἱ ἀρχαῖοι εἴχανε τόσο κεφάλι, γράφανε τόσο καλά, κάνανε τέτοιους στίχους, καὶ σοῦ πετούσανε μιὰ φαντασία, κάτι ἰδέες ποὺ σήμερις ἀκόμα ὁ κόσμος ἀπορεῖ; Γιατί βγῆκε Πλάτωνας, Ὅμηρος, Σοφοκλής; Γιατί; Τὸ ῥωτᾶς; Γιατὶ μιλούσανε ἀρχαῖα. Ἅμα μιλήσῃς ἀρχαῖα, ὄχι μόνο μιλεῖς καλά, μιλεῖς καὶ μ' ἐβγένεια. Κοίταξε τώρα τοὺς δικούς μας καὶ θὰ τὸ καταλάβῃς καλήτερα. Εἶναι πρᾶμα γνωστὸ πῶς οἱ δασκάλοι δὲν ἔχουνε μήτε φαντασία, μήτε ἰδέες, μήτε νοῦ, μήτε καρδιά, μήτε κεφάλι. Τὸ μυαλό τους δὲ γέννησε ποτὲς μισὴ ἰδεῖτσα. Τί εἶναι τέχνη, τί θὰ πῇ ποίηση ἢ φιλολογία, μήτε τὸ ξέρουνε. Ὡστόσο δὲ μοῦ λὲς πῶς τὸ κατωρθώσαμε κ' ἔχουμε σήμερα τὴ μεγαλήτερη, τὴν ὡραιότερη φιλολογία τῆς Ἐβρώπης; Γιατί μᾶς δοξάζει ὁ κόσμος; Γιατί μᾶς ζουλέψανε κ' οἱ ἀρχαῖοι; Γιὰ ποιὸ λόγο ἡ Θεοδώρα τοῦ Κλέωνα Ῥαγκαβῆ ἀκούστηκε στὸ Παρίσι, μεταφράστηκε σ' ὅλες τὶς γλῶσσες, καὶ κατάντησε σήμερα στὴν Ἐβρώπη πολὺ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα; Γιατί τάχατις, σ' ὅ τι μελάνι κι ἂ βουτήξῃ ὁ δάσκαλος τὴν πέννα του, λὲς πῶς στάζουνε

ἀπὸ τὴν πέννα του χρυσὲς σταλαματιές; Τὸ κατάλαβες γιατί; Γιατὶ γράφουμε τὴν ἀρχαία!

Κι ἄφησε, φίλε μου, ποὺ γράφουμε τὴν ἀρχαία· κάνουμε ἀκόμη καὶ τὶς καινούριες μας τὶς λέξες νὰ φαίνουνται σὰν ἀρχαῖες. Τώρα θὰ διῇς τί συνέπειες μπορεῖ νἄχῃ τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου μου, πόσο πατριωτισμὸ εἶναι γεμάτο, πόση τιμὴ θὰ φέρῃ σ' ὅλο τὸ ἔθνος. Τί δουλειὰ θὰ πιάσῃς μὲ τὰ ξένα ὀνόματα, γιὰ νὰ μὴ φαίνουνται ξένα; Τὴ *χανούμισσα* πῶς θὰ τὴν πῇς; Τοὺς *μπέηδες* ποῦ θὰ τοὺς βάλῃς; Τὸ *βεζίρη* πῶς θὰ τὸν κλίνῃς; Τὸ *κονάκι* μὲ τί τρόπο θὰ τὸ σιάξῃς; Μήπως θὰ γράψῃς « οἱ χανούμισσες, ὁ μπέης, τοῦ βεζίρη, τὸ κονάκι »; Ὁ θεὸς νὰ φυλάξῃ! Ἂν τὸ πῇς ἔτσι, θὰ φανῇς πρόστυχος, χυδαῖος, βάρβαρος, *ρωμιός*. Πές το καλήτερα « αἱ χανούμισσαι, τῆς χανουμίσσης, ὁ βέης, τοῦ βέου, οἱ βέοι, τοῦ βεζίρου, τοῖς βεζίραις, ἴσως καὶ βεζίρσι, τὸ κονάκιον, τῷ κονακίῳ ». Ἀμέσως γίνεσαι Περικλής.

Ἔχουμε κάτι ἄλλους λεκέδες στὴ νέα μας τὴν ἱστορία, ποὺ μπορούσαμε νὰ τοὺς ξεπλύνουμε μὲ τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου. Κάτι ὀνόματα εἶναι τόντις ντροπὴ γιὰ τὸ ἔθνος καὶ γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Γίνεται ἕνας ἄθρωπος νὰ λέγεται *Μπότσαρης*; Γίνεται νὰ λέμε *Χατζηπέτρος*, *Μισο*λόγγι; Μπορεῖ ὁ Μαρκομπότσαρης νὰ εἴτανε ἥρωας σὰν τὸ Λεωνίδα, μὰ δὲν ἔννοιωθε διόλου ἀπὸ γλώσσα· μὲ τέτοιο χυδαῖο ὄνομα μᾶς ἔκαμε νὰ ντροπιαστοῦμε στὴν Ἐβρώπη. Ἀμὲ ὁ Ἀντροῦτσος! Τί ἄλλο κακὸ πάλε τοῦτο; Ἔχουμε ἆραγες στὴ γλῶσσα μας τοὺς βάρβαρους ἀφτοὺς τοὺς φράγκικους φτόγγους καὶ θἀρχίσουμε τώρα σὰν τοὺς Γάλλους νὰ λέμε *b d* καὶ *g*; Θὰ τὸ καταδεχτοῦμε νὰ μιλοῦμε μὲ *μπ* καὶ *τσ*; Μήπως θὰ κάμουμε μιὰ γενικὴ « Μπότσαρη », μὲ τὴν ἐλεεινὴ κατάληξη *η*; Μᾶς ταιριάζει ἕνας *Χατζῆς*, ἐμᾶς ποὺ εἴμαστε γνήσια παιδιὰ τοῦ Θεμιστοκλῆ; Δόξα σοι, ὦ Θεός, ποὺ μποροῦμε τουλάχιστο νὰ λιγοστέψουμε τὸ κακό. Δὲν εἶναι πιὰ δυνατὸ — καὶ πολὺ

λυπούμαι — νὰ ξεχάσουμε τέτοια ὀνόματα, νὰ τὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴ μέση. Μπορούμε ὅμως νὰ λέμε « Μεσολόγγιον, Μεσολογγίου. » Καὶ τί ; Χρειάζεται ἄραγες νἄχουμε καὶ σέβας γιὰ τέτοια κακορίζικα ὀνόματα ; Ἂς κλίνουμε ὁ Βόσσαρις, τοῦ Βοσσάρεως· ἂς γράφουμε [Ἁζῆ] Πέτρος, μισοσκεπάζοντας τὸν Ἁζῆ. Τὸν Ἀντρούτσο, ἂς τὸν κάμουμε Ἀνδροῦσσον. Ἔτσι δὲν εἶναι πιὰ ἀνάγκη νὰ ντραποῦμε γιὰ τὸν Μπότσαρη. Ἔχουμε μάλιστα στὴν καλή μας τὴ λογιωτατίστικη γλώσσα μιὰ λέξη ποὺ δὲν τὴν ἔχει ἡ χυδαία, καὶ ποὺ ταιριάζει ὅλους διόλου γιὰ τέτοια δουλειά. Ἱεροσυλία.

Καθαρέβουσα γιὰ ποιὸ λόγο λένε τὴ γλώσσα τους οἱ δασκάλοι ; Γιατὶ ὅλα τὰ κάνει ἄσπρα σὰν τὸ χιόνι, καθαρὰ σὰν τὸ κρύο τὸ νερό. Μὲ τὴν καθαρέβουσα λὲς ὅ τι θέλεις, φτάνει νὰ τὸ πῇς ἑλληνικά. Ἅμα ὁ τύπος εἶναι ἀρχαῖος, βλέπεις κ' ἔχουνε τὰ λόγια σου κάτι ποὺ ἀμέσως ἀρέσει· ἀμέσως φαντάζουνε. Οἱ πιὸ μπόσικες ἰδέες σὰ διαμάντι γυαλίζουνε· τὰ πιὸ παρακατιανὰ φρονήματα, μὲ τὴν καθαρέβουσα, σοῦ φαίνουνται μαργαριτάρια. Ἡ καθαρέβουσα σοῦ παστρέβει τὴν ψυχή· σοῦ τὴν ξεπλένει· εἶναι σὰ νἄπαιρνες καθάρσιο. Ἀφτὴ τὴν ἀρχὴ μὴν τὴν ξεχάσῃς ποτές· γιὰ νὰ κυβερνηθῇ κανεὶς στὴ ζωή, γιὰ νὰ προκόψῃ, πρέπει νἄχῃ μιὰ βάση καλή. Καλήτερη μὴ γυρέβῃς. Πρόσεχε στὸν τύπο· ὅλη ἡ ἐβγένεια τῆς ψυχῆς εἶναι στὸν τύπο μέσα. Μ' ἀφτὸ τὸ σύστημα μπορεῖς νὰ πῇς κακοήθειες· μπορεῖς νὰ βρίσῃς τὸν κόσμο δίχως ὁ κόσμος νὰ θυμώσῃ, δίχως καὶ σὺ νὰ φανῇς χυδαῖος. Τὸ δάσκαλο, ἂν τὸν πῇς γαϊδούρι, θὰ πειραχτῇ καὶ θἄχῃ δίκιο. Ἂν τὸν πῇς ὅμως « *ὄνον* », τὸν κολακέβεις.

Τὰ πιὸ πρόστυχα πράματα, φτάνει νὰ τὰ πῇς στὴν ἀρχαία, καὶ τοὺς βγάζεις ὅλη τους τὴν προστυχιά. Μπορεῖ στὴ γλώσσα ποὺ μιλεῖς — στοῦ μπαμπᾶ σου τὴ γλώσσα — νὰ βρεθοῦνε κάτι πράματα ποὺ ντρέπεσαι νὰ τὰ πῇς μὲ τὄνομά τους. Ὅσο γιὰ μένα, τὸ μολογῶ, δὲν κατώρθωσα ποτὲς νὰ

μιλήσω γιὰ ἕνα κάποιο πολὺ χρήσιμο στρογγυλὸ πραματάκι, ποὺ τὸ βάζω κάθε νύχτα ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι μου. Εἶναι μόνο καὶ μόνο γιατὶ δὲν ξέρω τὴν ἀρχαία. Ἕνας δάσκαλος φίλος μου, ποὺ μὲ φιλοξένησε σπίτι του μιὰ βραδειά, μὲ πολλὴ ἐβγένεια μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω τί ἤθελε νὰ μοῦ πῇ. Ἀφοῦ μὲ πῆγε στὴν κάμερή μου, ἦρθε πλάγι μου, μὲ κοίταξε στὸ πρόσωπο καὶ μὲ πολὺ σοβαρὸ ὕφος μοῦ εἶπε τέτοια λόγια· — « Ἐντιμότατε κύριε καθηγητά, ὑπὸ τὴν κλίνην εὑρεθήσεται τὸ δυσώνυμον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ δύνασθε νὰ οὐρήσητε *νύκτωρ*. »

Τί κάθουμαι καὶ λέω ; Ἡ καθαρέβουσα μπορεῖ θάματα νὰ καταφέρῃ. Τὰ πρόστυχα τἀντικείμενα, ποὺ εἶναι πρόστυχα φυσικά, μ' ἕνα λόγο μπορεῖς νὰ τὰ ξεβγενίσῃς. Τὴ φύση τους ἀλλάζεις· γίνεσαι θεός· τὰ μεταμορφώνεις. Τὸ γουρούνι, ἂν τὸ πῇς νέττα σκέττα γουρούνι, δὲν ταιριάζει· ἂν τὸ πῇς χοῖρος, ἀπὸ γουρούνι ποὺ εἴτανε, ἀμέσως τὸ κάνεις λιοντάρι· ἡ λέξη νἀλλάξῃ, ἀλλάζει καὶ τὸ πρᾶμα. Τὸ *κουρέλλι* δὲν εἶναι τρόπος νὰ τἀφήσῃς στὴ γλῶσσα σου, γιατὶ βρωμᾷ· πές το τουλάχιστο *κουρέλλιον* κι ἀμέσως μοσκοβολᾷ· δὲν εἶναι πιὰ κουρέλλι, εἶναι *κουρέλλιον*. Τὰ μούσμουλα εἶναι κάτι φροῦττα σάπια, ὁλόμαβρα, κι ὁ καθένας μπορεῖ νἀγοράσῃ. Ἐσὺ μούσμουλα μὴν τὰ λές· βάφτιστα *μέσπιλα* καὶ βγαίνουνε ρόδα.

Ξεναντίας ἕνα πρᾶμα, ὅσο ὡραῖο κι ἂν εἶναι, ξεπέφτει ἅμα τοῦ δώσῃς τἀληθινό του τὄνομα. Τὸ λιοντάρι, ἂν τὸ πῇς λιοντάρι, τὸ κάνεις καὶ μοιάζει κατσίκι. Τὸ λουλούδι, ἂν τἀφήσῃς λουλούδι καὶ δὲν τὸ βγάλῃς *ἄνθος*, χάνει ὅλη του τὴ μυρωδιά. Λεφτεριὰ νὰ φωνάζῃς, μοῦ ξεσκίζεις τἀφτιά· πολὺ πιὸ νόστιμο εἶναι, ἀγάλια καὶ μὲ τρόπο νὰ ψιθυρίζῃς· « *ἐλευθερίαν* ». Εἶναι τώρα δυνατὸ νὰ λὲς τὴ μητέρα σου *μάννα* ἢ *νενέ* ; Τί σοῦ ἔκαμε καὶ τὴ βρίζεις ; Λέγε της « *μῆτερ* » καὶ πάντα προσπάθιζε νὰ ἑλληνίζῃς.

Τώρα ποὺ τὸ συλλογιοῦμαι, λυποῦμαι τοὺς καημένους τοὺς

Ἐβρωπαίους, Γάλλους, Ἰταλούς, Γερμανοὺς καὶ τοὺς ἄλλους. Ἐλᾶτε νὰ τοὺς μάθουμε πῶς πρέπει νὰ φέρνουνται. Δὲ βλέπουνε οἱ δύστυχοι πόσο βάρβαροι, πόσο πρόστυχοι εἶναι. Γιὰ τοῦτο δὲν τὸ κατωρθώσανε κιόλας νἄχουνε καὶ μιὰ φιλολογία τῆς ἀθρωπιᾶς. Μιλοῦνε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ καὶ δὲν τὄχουνε ντροπή. Ὁ λαὸς λέει *padre*· κάθεται ὁ Ἰταλὸς καὶ γράφει *padre*. Φωνάζει ὁ λαὸς κάθε ὥρα *liberté*· νά κι ὁ Γάλλος ποῦ τυπώνει *liberté*. Ὡστόσο ἔφκολο τοὺς εἶναι νὰ ξεβγενίζουνε τὴ γλώσσα τους. Τί τοὺς κοστίζει ; Ὁ Γάλλος δὲν ἔχει παρὰ νἀλλάξῃ δυὸ γράμματα γιὰ νὰ τὸ κάμῃ *libertas*, ποὺ εἶναι ἀρχαῖο. Ὁ Ἰταλὸς φτάνει λιγάκι νὰ τὸ σιάξῃ, καὶ γίνεται τὸ *padre pater* ἢ τουλάχιστο *pader*. Ὁ Γερμανὸς πάλε δὲν ἔχει παρὰ νὰ βάλῃ ἕνα *o*, ἕνα *s* καὶ λέει Ἄrtzt-ος· τὸ γιατρό. Ποιὰ εἶναι τάχα ἡ δυσκολία ; Ὁ καθένας θὰ τοὺς καταλάβῃ, ἂν ποῦνε *pader, libertas*, ἢ Ἄrtzt-ος. Νὰ τοὺς μάθουμε τὸ σύστημά μας, γιὰ νὰ μὴν κυλιοῦνται στὴ λάσπη ὅπου κυλιοῦνται, νὰ τοὺς ὑψώσουμε τὸ νοῦ, νὰ τοὺς δείξουμε πὼς εἶναι πολὺ πιὸ σωστὸ νὰ γράφουνε καὶ νὰ λένε *Chiffonium, Handschuhon, Asinos*. Γιὰ τὸν κόπο, ἴσως μᾶς δώσουνε καὶ μᾶς καμιὰ μέρα, ὄχι ἕνα *brevet du gouvernement*, μὰ κανένα βρεβέτιον τοῦ γοβερναμεντίου.

Ὅσο προχωροῦσε τὸ βαποράκι καὶ κοντέβαμε νὰ φτάσουμε στὴ Χιό, εἶχα στὸ νοῦ μου τὰ λόγια τοῦ δασκάλου. Πόσο χαίρουμαι ποὺ μοῦ ἔδωσε ὁ λογιώτατος τέτοιο μάθημα ! Τώρα βλέπω πὼς πήραμε καλήτερο δρόμο ἀπὸ τοὺς Ἐβρωπαίους· μπήκαμε σὲ πιὸ ἀψηλὴ σειρά. Ἐγὼ λέω μάλιστα νὰ ξεπεράσουμε τοὺς ἀρχαίους. Καὶ γιατί τάχα θέλουμε μόνο τοὺς ἀρχαίους τοὺς τύπους καὶ δὲ σκορπίζουμε τὰ *ε* καὶ κεῖ ποὺ δὲν τὰ εἴχανε οἱ ἀρχαῖοι ; Τὸ ξέρω βέβαια πὼς κ' ἔτσι βάζουμε κάτω τοὺς προγόνους, ἔχουμε καὶ μεῖς ἕνα *ε* τῆς ἐβγένειας, ἀφοῦ στὸ μεσαιώνα ἀντὶς « *τοῖος* » λέγαμε συχνὰ « *ἐτοῖος* », καὶ σήμερα βγάλαμε ἕνα « *ἐσὺ* » καὶ κάπου ἕνα

« έτοῦτος ». Ἔτσι δείξαμε πῶς καὶ μεῖς ἔχουμε κάποια ἐβγένεια δική μας· κάμαμε δυὸ τύπους καινούριους ἐκεῖ ποὺ οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν ἕναν τύπο μόνο μὲ τὸ παράλογο τὸ ε, τὴν αἰτιατικὴ ἐμέ. Μὰ μποροῦμε νὰ φανοῦμε πολὺ πιὸ ἄξιοι. Τὸ « ἐτοῦτος » καὶ τὸ « ἐσὺ » τἄφτειασε ὁ πρόστυχος λαός, ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ποὺ καὶ πρῶτα εἶχε φτειάσει τὸ « ἐμέ ». Ἐμεῖς οἱ γραμματισμένοι μποροῦμε νὰ ταιριάξουμε τύπους τῆς φαντασίας μας. Φτάνει κανεὶς μιὰ φορὰ στὴ ζωή του νὰ καταλάβῃ μὲ τί τρόπο πρέπει νὰ φέρνεται στὸν κόσμο· ὁ καλὸς ὁ τρόπος γιὰ κάθε περίσταση θὰ τοῦ εἶναι χρήσιμος. Νὰ διῆτε τί ἀναγκαῖο ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς ἔρθῃ καμιὰ μέρα τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου. Ἄβριο βγαίνω στὸ δρόμο, περνῶ μπροστὰ ἀπὸ ἕνα μαγαζί, βλέπω μέσα διαμάντια, ῥολόγια, πετράδια, μαργαριτάρια. Μπαίνω γλήγορα γλήγορα, ἁρπάζω τὰ διαμάντια καὶ τρέχω. Τρέχει πίσω μου ὁ χρυσοχὸς καὶ μὲ πιάνει. Φωνάζει τὸν ἀστυνόμο κι ὁ ἀστυνόμος θέλει νὰ μὲ βάλῃ στὴ φυλακή. Μὲ τὴν καθαρέβουσα δὲ φοβοῦμαι τὸν ἀστυνόμο, γιατὶ τοῦ μιλῶ ἀρχαῖα κι ἀμέσως βλέπει τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς μου. Ἅμα μ' ἁρπάξῃ καὶ μοῦ πῇ· — « Ἐσὺ εἶσαι ὁ κλέφτης ; », τὸν κοιτάζω μὲ περήφανο μάτι καὶ γιὰ νὰ καταλάβῃ τί ἄθρωπος εἶμαι, τοῦ λέω σοβαρά· — « Κύριε ἀστυνόμε, οὐκ ἐνομίζω. Ἄπιθι εοῦν· κλὼψ γὰρ εἰμί, οὐχὶ δὲ κλέφτης. »

ΙϚ'.

Πόνοι κι άναστεναγμοί.

Μήπως εἶναι πουλάκι ποὺ κελαδεῖ στὴν καρδιά μου; Μήπως εἶναι τὰ φτερά του ποὺ τρέμουνε; Ὄχι! Εἶναι μόνο καὶ μόνο ποὺ ὁ Χιώτης, πιστός, ὅπου κι ἂν πάῃ, ποτὲς δὲν ξεχνᾷ τὴν πατρίδα καὶ πάντα γλυκαίνεται σὰν τὴ βλέπει. Ἀπὸ μακριὰ τὴν εἴδαμε τὴ Χιὸ κι ἀμέσως, σὰν τὰ σύννεφα μὲ τὸν ἄνεμο, σκορπιστήκανε ἀπὸ τὸ νοῦ μου ὅλα τὰ λόγια τοῦ δασκάλου. Ἀπὸ μακριὰ τὴν εἴδαμε τὴ Χιό, καὶ μᾶς φάνηκε στὰ κύματα μέσα σὰ χρυσολούλουδο τοῦ πελάγου. Ἀπὸ μακριὰ μυροβολοῦσε, ἴσως γιὰ νὰ μᾶς χαιρετήσῃ. Τὴν καημένη τὴ Χιό! Ποιὸς θὰ τὴ διῇ καὶ δὲ θὰ λυπηθῇ ἡ ψυχή του; Ποιὸς θὰ πατήσῃ τὸ χῶμα της καὶ δὲ θὰ κλάψῃ; Πόσα δὲν ἔπαθε τὸ δυστυχισμένο τὸ νησί! Τί νὰ τὰ λέμε; Ἔβγα στοὺς δρόμους της ὄξω, ἀνέβα στὰ βουνά της καὶ θὰ τὸ καταλάβῃς. Φτάνει νὰ κοιτάξῃς τοὺς ἀθρώπους ποὺ εἶναι μέσα, καὶ δίχως νὰ μιλήσουνε θὰ σοῦ τὸ ποῦνε.

Ὅσο πήγαινε τὸ βαπόρι, τόσο καὶ κείνη προχωροῦσε νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ. Ἐρχότανε ἡ Χιὸ μὲ τὰ βουνά της, μὲ τοὺς κάμπους της, μὲ τὶς παντοτινές της πρασινάδες. Ἐρχότανε κι ὅλο μυροβολοῦσε. Ὁ ἥλιος κόντεβε νὰ βασιλέψῃ· οἱ ἀχτῖδες του εἴτανε ἀκόμη σὰν πλαγιασμένες ἀπάνω στοὺς λόφους καὶ στὶς πεδιάδες· ἔλεγες καὶ κοιμόντανε ὅλες. Κι ὡστόσο σιγὰ σιγὰ παραπονιότανε ἡ Χιό. Μέσα ἀπὸ τὰ λαγκάδια, ἀπὸ τοὺς βράχους κι ἀπὸ τὰ λιβάδια, μέσα ἀπὸ τοὺς κάμπους κι ἀπὸ τὰ βουνά, μαζὶ μὲ τῶ δεντρῶνε τὶς μυρωδιὲς καὶ τάρώματα τῶ λουλουδιῶ, βγαίνανε κρυφοί, μυριάδες ἀναστεναγμοί. Τὰ λαγκάδια, οἱ βράχοι καὶ τὰ λιβάδια, οἱ κάμποι καὶ τὰ βου-

νά, οἱ πέτρες, τὸ χῶμα, τὰ λουλούδια, ἔμοιαζε πὼς εἴχανε φωνὴ κι ὅλο τὸ δύστυχο τὸ νησὶ ἀγάλια ἀγάλια μοιρολογοῦσε· — « Πότε, ἀχ! πότε θὰ φύγουνε οἱ Τοῦρτσοι; »

Ἀναστέναζε ἡ Χιὸ κι ἄλλα νησιὰ τῆς ἀπαντούσανε. Κ' ἡ Κρήτη, κ' ἡ Μυτιλήνη, κ' ἡ Ῥόδο, κ' ἡ Σάμο κ' ἡ θάλασσα ὅλη παραπονιόντανε θλιβερά. Ἡ Χιὸ μοιρολογοῦσε πιώτερο ἀπὸ τἄλλα τὰ νησιά· πιὸ χαμηλή, κάτι πιὸ ντροπαλὴ μοῦ ἐρχότανε ἡ φωνή της. Τὸ ἴδιο λέγανε ὅλα τὰ νησιὰ κι ἀπὸ τὸν πόνο πήγαινε ἡ καρδιά μου νὰ ῥαγίσῃ. Ὅλα ζητούσανε λεφτεριά. Ἔτριζε τὰ δόντια ὁ Κρητικός, θύμωνε τὸ παλληκάρι στὸν πόνο του ἀπάνω· — « Πότε θὰ τὰ διώξουμε τὰ σκυλιά; » Δὲν εἴτανε νησὶ ποὺ νὰ μὴν κλαίῃ. Ἀπὸ τὸν τόσο καημὸ ἔμοιαζε κ' ἡ ἀτμοσφαίρα σὰν πιὸ βαρειὰ — σὰν παραπονεμένη καὶ κείνη.

Εἶχε γεμίσει ὁ οὐρανὸς μὲ τῶ νησιῶ μας τοὺς ἀναστεναγμούς. Μοῦ φάνηκε πὼς τὰ παράπονά τους καὶ τὰ κλάματα τὰ πικρὰ μισοσκεπάζανε τὸν ἥλιο μὲ τὸ φῶς του· ἔμοιαζε σὰ νὰ εἴτανε ψιλὸς ψιλὸς ἀχνὸς ποὺ θόλωνε τὸ γαλάζι. Κι ὡςτόσο δὲν πήγαινε στὸν οὐρανὸ ἡ φωνή τους, δὲν ἀνέβαινε στάψηλά, μὰ σὰ συννεφάκι στεκότανε πρῶτα πρῶτα στὸν ἀέρα, κ' ἔπειτα τραβούσανε οἱ ἀναστεναγμοὶ ἴσια ἴσια στὴν Ἑλλάδα, ἴσια ἴσια στὴν Ἐβρώπη. Λέγανε τῆς Ἐβρώπης τὰ νησιά· — « Ἔλα! μὴ μᾶς ἀφήσῃς μονάχα στῶν Τουρκῶνε τὰ χέρια. Λυπήσου τὰ ὀρφανά, τὰ ἔρημα τὰ παιδιά. » Λέγανε στὴν Ἑλλάδα τὰ νησιά· « Μὴ μᾶς ξεχνᾷς! Παραίτα τὶς μακρινές, τὶς δύσκολες ἐλπίδες. Μὴν κυνηγᾷς τὴν Πόλη. Τοὺς Σλάβους μὴν τοὺς κυνηγᾷς. Μὴν ἔχῃς ὅλο στὸ νοῦ σου μεγάλες ἰδέες· ὕστερα βλέπουμε. Ἔλα πρῶτα σὲ μᾶς· θὰ σοῦ δώσουμε παλληκάρια νὰ πολεμήσῃς· θὰ σοῦ δώσουμε φόρους γιὰ νὰ πλουτίσῃς. Μὲ στρατιώτη καὶ μὲ παρά, ὅ τι θέλεις κατορθώνεις.

« Μὴ μᾶς καταφρονῇς, μὴ λές· « Τὰ νησιὰ πάντα δικά μας. » Ἀπὸ μᾶς πρέπει νἀρχίσῃς. Διές μας καὶ μᾶς. Τί προσ-

μένουμε ; Λίγη βοήθεια νὰ μᾶς δώσῃς. Κάτι μποροῦμε καὶ μεῖς, γιατὶ πάντα, ἀγαπημένη μητέρα, ἐσένα ποθοῦμε, ἡ λατρεία μας εἶσαι σύ. Τὴ σημαία σου νὰ διοῦμε καὶ μᾶς κάνεις ὅ τι θέλεις. Τί φοβᾶσαι τὴν Ἐβρώπη ; Τί θὰ πῇ ; Μάννα μας δὲν εἶσαι ; Ἅμα πατήσῃς ἀφτὸ τὸ χῶμα, ποιὸς θὰ σοῦ πῇ νὰ φύγῃς ; Ἔλα, ἔλα, γιατὶ μᾶς βάραινε ἡ σκλαβιά· στὸν κόρφο σου μέσα νὰ μᾶς πάρῃς· τὰ παιδιά σου σ' ἀποζητοῦνε. Τὴν πατρίδα μας θέλουμε ὅλα, καὶ δὲ θέλουμε τίποτις ἄλλο. »

Ἔτσι δερνόντανε τὰ νησιά, τέτοιες κουβέντες εἴχανε ἀνάμεσά τους καὶ σὰ σωστὰ μοῦ φανήκανε τὰ λόγια τους. Τὴν πονεμένη τὴ Χιὸ λυπήθηκα πιώτερο ἀπὸ τἄλλα. Ἡ τύχη της εἶναι ξεχωριστή. Βάσανα ἀπὸ πάνω κι ἀπὸ κάτω. Μέσα της ἔχει φωτιὰ ποὺ τὴν τρώει. Βαθιὰ βαθιὰ στὴ θάλασσα κρυμμένο καίει τὸ καμίνι, καὶ κεῖ ποὺ τὴ βλέπεις χαρούμενη, στὰ σωθικά της θρέφει τὸ χαλασμό της. Ἀπὸ κάτω εἶναι κούφιο τὸ χῶμα κι ὡς τὸν πάτο τῆς γῆς ὅλο βράζει τὸ καζάνι. Κάπου κάπου ξεσπάνει καὶ κλονίζουνται τὰ βουνά, γκρεμνοῦνε τὰ σπίτια καὶ σκοτώνουνε τοὺς ἀθρώπους. Ἀπὸ πάνω ἄλλη φωτιά, ἄλλο καμίνι· ὁ Τοῦρκος κάθεται σὰν πλάκα στὸ κεφάλι της ἀπάνω. Ὁ Τοῦρκος ξεσπάνει κάπου κάπου καὶ κεῖνος· τότες πέφτουνε τὰ κεφάλια. Ἀχ ! πάλε κάλλια, παιδιά, ὁ σεισμὸς παρὰ τὸ γιουρούσι. Κάλλια τὸ καμίνι ποὺ βράζει ἀπὸ κάτω, παρὰ ὁ Τοῦρκος ποὺ ἀπὸ πάνω σᾶς πατεῖ. Τὴ φωτιὰ τουλάχιστο δὲν τὴ βλέπετε· τὸν Τοῦρκο τὸν ἔχετε μπροστά σας κάθε μέρα. Ἡ φλόγα ποὺ καίει στἄντερα μέσα τῆς Χιὸς σᾶς πῆρε μόνο τὸ χῶμα ποὺ ζῆτε· ὁ Τοῦρκος σᾶς ἔκλεψε τὸν οὐρανό, σᾶς σκεπάζει τὸν ἥλιο ποὺ λάμπει γιὰ ὅλους, σᾶς ἁρπάζει τὸν ἀέρα ποὺ ἀνασαίνουνε ὅλα τὰ στήθια· σᾶς σκλάβωσε καὶ τὴν ψυχή. Μιὰ λέξη νὰ πῆτε δυνατά, λέφτερα νὰ κοιτάζετε τὸν οὐρανὸ δὲ σᾶς ἀφίνει. Ἀνάθεμάν τον κι ἀνάθεμάν τονε !

Εἶναι πούπετα νησὶ ποὺ νἄπαθε τόσα; Ὁ Τοῦρκος αἷμα δὲν ἄφησε ποὺ νὰ μὴν τὸ χύση. Ὅσους δὲν ἔσφαζε, τοὺς ἔκαμε δούλους. Πῆρε παιδιὰ καὶ μαννάδες, πῆρε κορίτσια. Πόσους ἄκουσα νὰ μοῦ τὰ λένε! Ποιὸς δὲν τὰ θυμᾶται; Καὶ νὰ μὴ νομίζουμε πὼς αφτὰ γίνανε καὶ δὲ γίνουνται πιά. Δὲν τελειώσανε τὰ βάσανα τῆς Χιός. Μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι στέκεται ὁ Τοῦρκος ἀπὸ πάνω της καὶ τὴ φοβερίζει. Ἂς πάμε στὴ Χιὸ νὰ τὸ διοῦμε. Μήτε οἱ σεισμοὶ δὲν τρομάζουνε τὸν Τοῦρκο. Στὸ χαλασμὸ ποὺ ἔγινε εἶναι τώρα πέντε χρόνια, δὲν ντράπηκε νὰ σηκώση φόρους. Ποῦ νὰ ξέρη ὁ Τοῦρκος τί ἔκαμε ἡ Ἐβρώπη στὸ Μπερλίνο κι ἂν ἔκλεισε συθῆκες ἢ ὄχι; Ἡ Ἐβρώπη εἶναι μακριὰ καὶ δὲν τὴ φοβᾶται. Ἢ τὸν παρά σου θὰ δώσης ἢ σοῦ παίρνει τὴ ζωή σου. Διακόσιους στρατιῶτες στείλανε ἀπάνω στὰ βουνά, γιὰ νὰ κάμουνε τί πρᾶμα; Ἕνα χωριὸ νὰ πολεμήσουνε καὶ νὰ σκοτώσουνε ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά. Οἱ πεινασμένοι, οἱ κουρελλιασμένοι πρέπει τώρα διπλοὺς φόρους νὰ πλερώσουνε καὶ γιὰ ποιὸ λόγο; Γιὰ νὰ χτίση στρατῶνα ἡ ἀφεντιά του, ποὺ μὲ τοὺς δικούς του παράδες δὲν μπορεῖ μήτε στρατῶνα νὰ χτίση.

Οἱ γέροντες στὰ χωριά, ὅσο κι ἂν πονεῖ ἡ καρδιά τους, πρέπει νὰ κλειδώνουνε τὶς πόρτες, ἅμα εἶναι νὰ μαζώξουνε φόρους, γιὰ νὰ μὴ βγῆ χωρικὸς στὴ δουλειά, δίχως νὰ πλερώση πρῶτα τὸ φόρο του. Ἄλλοι πάλε, ποὺ δὲν ἔχουνε ψωμὶ νὰ φάνε, προτιμοῦνε ἀπὸ τὸ παράθυρο στὸ δρόμο νὰ πέσουνε, κι ἂς σπάσουνε καὶ τὸ κεφάλι τους. Ἕνας ζητιάνος εἶπε μιὰ μέρα πὼς φόρο νὰ πλερώση δὲν ἔχει, πὼς ὅσο κι ἂν τὸ θέλει δὲν μπορεῖ. Ἦρθε ἕνας ζαφτιὲς νὰ τὸν πάη κάτω στὴ χώρα· πήγαινε μπροστὰ ὁ ζητιάνος καὶ πίσω του ὁ ζαφτιές. Κάθε ὥρα τὸν ἔσπρωχνε, τοῦ σκουντοῦσε τὴ μέση μὲ τὸ κοντάκι, τὸν ἔκαμε ὅλο αἷμα καὶ πληγὴ καὶ τοῦ φώναζε· — «Ὁ ἀφέντης μου σὲ προστάζει νὰ τοῦ δώσης φόρο καὶ σὺ τολμᾶς νὰ τοῦ τὸν ἀρνηθῆς! Ἐσὺ βγῆκες, ψωρογκιαούρη, νὰ βρίσης τὸ

βασιλιά μου καὶ δὲν ξέρεις πῶς ὅλοι οἱ βασιλιάδες τῆς Ἐβρώπης τόσο τὸν τρέμουνε, ποὺ κανείς τους δὲν τολμᾷ νὰ τὸν πειράξῃ. »

Οἱ δικοί μας στὴν Ἑλλάδα, τί κάνουνε, ὅσο μιλοῦνε οἱ ζαφτιέδες μὲ τέτοιο τρόπο ; Λογαριάζουνε πότε θὰ πάρουνε τὴν Πόλη, μετροῦνε πόσες δοτικὲς κατορθώνουνε κάθε μέρα νὰ ποῦνε ἢ νὰ γράψουνε, πόσες εἴπανε τὴ δεφτέρα καὶ πόσες τὴν τρίτη. Καθαρίζουνε τὴ γλῶσσα. Ὡςτόσο κλαίνε τὰ νησιά, καὶ δὲ βαστᾷ ἡ καρδιά σου νὰ τἀκούς.

Φτάσαμε βράδυ στὴ Χιὸ κ' ἔπεσα νὰ πλαγιάσω. Στὶς τέσσερεις τὸ πρωΐ ξύπνησα ξαφνικά. Μοῦ φάνηκε πῶς κανένα ζῶο τρομερό, κανένα θεριὸ μεγάλο πολεμοῦσε νὰ σηκώσῃ τὸ σπίτι, γιὰ νὰ περάσῃ· ἡ ῥάχη του ἔμοιαζε σὰ θάλασσα ποὺ φουσκώνει καὶ ποὺ πέφτει. Εἴτανε σεισμός. Ξαπλωμένος στὸ κρεββάτι μου, ποὺ σὰν τὴν κούνια πήγαινε κ' ἐρχότανε, πρόσμενα νὰ διῶ τί θὰ γίνῃ. Ἔλεγα μέσα μου· — « Θὰ πέσῃ τὸ σπίτι ; Σωθήκανε οἱ μέρες μας ἢ κι ἄβριο πάλε θὰ διοῦμε τὸν ἥλιο ; » Τὸ κρεββάτι στάθηκε καὶ δὲν πάθαμε τίποτα. Μὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, ὅταν ἄρχισε ὁ σεισμός, πολὺ ἥσυχος δὲν εἴμουνε· εἶχα κάποια στεναχώρια. Τὸ πρῶτο κούνημα τοῦ κρεββατιοῦ μοῦ ἦρθε σὰν κάπως δυσάρεστο· τὸ δέφτερο μοῦ φάνηκε σὰν πιὸ ποφερτό· στὸ τρίτο, κόντεβα νὰ συνηθίσω. Μάλιστα, ὅταν τέλειωσε, πῆγα νὰ λυπηθῶ. Ἔχει κι ἀφτὸς ὁ σεισμὸς τὴ φιλοσοφία του. Κάθε Ῥωμιὸς πρέπει νἄρθῃ μιὰ νύχτα νὰ πλαγιάσῃ στὴ Χιό. Τότες θὰ καταλάβῃ καλὰ ποιὰ εἶναι ἡ τύχη τοῦ Ῥωμιοῦ, ὄχι μόνο στὴ Χιό, παρὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἐβρώπη. Δὲ στεριώθηκε ἀκόμη κι ὅλο κουνιέται. Δὲν ξέρει σήμερα τί μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄβριο καὶ λέει μέσα του· — « Θὰ γκρεμήσουνε ἄξαφνα ὅλα ἢ θὰ χαρῶ πάλε καὶ τὸ πρωΐ τὸν ἥλιο τῆς ζωῆς ; »

ΙΖ΄.

Τὸ Πυργί.

Καλήτερα παίρνει κανεὶς τὴν ἀναπνοή του στὰ βουνά. Στὴ Χώρα εἶναι πάρα πολλοὶ Τοῦρκοι καὶ μοῦ ἔρχεται πλήξη νὰ τοὺς βλέπω. Σηκώθηκα τὸ λοιπὸ νὰ πάω νὰ σεργιανίσω τὴ Χιό. Ἕνα πρωί, μὲ τὸ Σιὸρ Κωστή, κάτσαμε ὁ καθένας στὸ μουλάρι μας καὶ σύραμε γιὰ τὰ μαστιχόχωρα. Ἀνεβαίναμε ἀψηλὰ ἀψηλὰ μὲ τὰ ζά· κάποτες πάλε, κατεβαίναμε κάτω κάτω καὶ πηγαίναμε κοντὰ κοντὰ στάκρογιάλι. Κάθε φορὰ ποὺ πηγαίναμε κοντὰ κοντὰ στάκρογιάλι, μοῦ ἔλεγε ὁ Σιὸρ Κωστής· — « Συχνὰ θὰ τραβοῦσε μὲ τὸ μουλάρι του στὸ γιαλό, συχνὰ θάρχότανε ὁ Ὅμηρος νάκκουμπήσῃ σ' ἀφτὸ τὸ βράχο ποὺ βλέπεις τώρα μπροστά σου. Ἐδῶ θἄγραψε τὴν πρώτη ῥαψῳδία τῆς Ἰλιάδας καὶ κοιτάζοντας τὴ θάλασσα, θἄλεγε μέσα του· « παρὰ θῖνα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης. » Ἀφτὰ τὰ κύματα ποὺ τάκούμε καὶ σήμερις ἀκόμη νὰ δέρνουνε τάκρογιάλι, θὰ τὸ δέρνανε καὶ τότες. Τἄκουε λοιπὸν ὁ θεῖος Ὅμηρος καὶ στιχουργοῦσε. »

Τοῦ ἀποκρινόμουνε γὼ πάλε· — « Σιὸρ Κωστή, ὁ Ὅμηρος δὲν ἔγραφε, γιατὶ δὲν ἤξερε νὰ γράφῃ. Στὸν καιρό του ἀρφάβητο δὲν εἶχε ἀκόμη. Δὲν μποροῦσε λοιπὸ νὰ δώσῃ ἀριθμοὺς στὶς ῥαψῳδίες καὶ νὰ πῇ ἄρφα τὴ μιά, βῆτα τὴν ἄλλη. Ὁ Ὅμηρος εἴτανε ἀγράμματος ἄθρωπος· νὰ τὄχῃς γιὰ βέβαιο, Σιὸρ Κωστή, οἱ δασκάλοι μας σήμερα ξέρουνε πολλὰ περισσότερα. Σιὸρ Κωστή, ἕνας Ὅμηρος δὲν εἴτανε· εἴτανε πολλοί. Ἡ Ἑλλάδα μας στάθηκε πλούσιος τόπος· ἕνας μόνος ποιητὴς δὲν τῆς ἔφτανε· ἔβγαζε πολλοὺς μαζί. Ὅλοι τους ἀφτοὶ οἱ ποιητάδες πηγαίνανε ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ σ' ὅλη τὴν Ἑλ-

λάδα· ὁ καθένας εἶχε νὰ πῆ τὸ δικό του· ἄλλος ἔλεγε γιὰ τὰ καράβια ποὺ μαζωχτήκανε τότες στὴν Τρωάδα· ἄλλος γιὰ τὴ βρισιὰ ποὺ πάτησε τοῦ Ἀγαμέμνονα ὁ Ἀχιλλέας· ἄλλος γιὰ τὸ Διομήδη ποὺ εἶχε συνάμα καὶ δύναμη καὶ μαργιολιά· ἄλλος πάλε τραγουδοῦσε γιὰ τὸν Πρίαμο τὸ γέρο, ποὺ μοναχός του πρόβαλε τὴ νύχτα ἴσα μὲ τὴν τέντα τοῦ Ἀχιλλέα, γιὰ νὰ πάρη μὲ κλάματα καὶ μὲ πόνους τοῦ γιόκα του τὸ κορμί· ἄλλος εἶχε ἄλλα νὰ πῆ γιὰ τὴν Ἑλένη, ποὺ μὲ μάτι οὐράνιες χάρες γεμάτο, κοίταζε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ κάστρο τὸ κακὸ ποὺ γινότανε κάτω· θάμπωνε τοὺς γέρους ἡ ὀμορφιά της. Ἀφτοὺς τοὺς φτωχούς, τοὺς πεινασμένους ποὺ περπατούσανε καὶ τραγουδούσανε καὶ ζητοῦσαν ἕνα κομμάτι κρέας γιὰ ἀνταμοιβή τους, τοὺς λέμε ῥαψῳδούς. Ποίηση καὶ φαντασία δὲν εἶχε τότες ἕνας ἄθρωπος μόνος· εἶχε ὅλος ὁ λαός, κ' εἴτανε πρᾶμα μεγάλο, σὲ μιὰ μικρὴ χώρα σὰν τὴν Ἑλλάδα, μὲ μιᾶς νὰ βρεθοῦνε τόσα καὶ τέτοια πρῶτα κεφάλια. Νὰ σοῦ πῶ μάλιστα κ' ἕνα ἄλλο, Σιὸρ Κωστή, γιατὶ ἔχω καὶ γὼ τὴν ἰδέα μου. Ὄχι μόνο δὲν ἔκαμε ἕνας ποιητὴς τὴν Ἰλιάδα, μὰ μήτε ἔγινε στὸν ἴδιο τόπο· βγῆκε μέσα ἀπὸ πολλὰ χωριά. Ἕνα χωριὸ μάθαινε μιὰ ῥαψῳδία, κι ἀπὸ τὸ πρῶτο τὸ χωριὸ τὴν ἔπαιρνε κ' ἕνα ἄλλο. Τὸ καθένα τὴν ἔσιαζε, τὴν ξανάφτειανε, ἔβαζε μέσα καὶ τὴ γλῶσσα του. Γιὰ τοῦτο βρίσκεις τόσους ἀντίθετους, τόσους ἀλλοιώτικους τύπους στὴν Ἰλιάδα· εἶναι χαμὸς καιροῦ νὰ κάθεται κανεὶς νὰ γυρέβη τὴν πρωτότυπη γλῶσσα τῆς Ἰλιάδας καὶ νὰ νομίζη πῶς ἀφτὴ ἡ γλῶσσα εἴτανε μιὰ καὶ μόνη, ἢ πῶς εἶχε ποτέ της ἑνότητα καὶ γραμματικὴ ἁπλή. Μὴν τὰ πιστέβῃς ἀφτά. Οἱ ῥαψῳδίες, Σιὸρ Κωστή, ἄλλο τίποτα δὲν εἴτανε παρὰ δημοτικὰ τραγούδια, σὰν τὰ δικά μας, ἀπ' ἀφτὰ ποὺ συνάζεις ἡ ἐβγενεία σου καὶ ποὺ σημειώνω κάποτες καὶ γώ. Καὶ στὰ τραγούδια μας μέσα θὰ βρῆς τύπους ἀντίθετους, ἀλλοιώτικα γραμματικὰ συστήματα. Σ' ἕνα παραμύθι ποὺ θὰ σοῦ ποῦνε σ' ἕνα χιώτικο

χωριό, ἀκοῦς ἄξαφνα ἕναν τύπο ποὺ τὸν ἔχουνε μόνο στὴ Μακεδονία ἢ στὸ Μωριά! Μαζὶ μὲ τοὺς ἀθρώπους τρέχουνε καὶ τὰ παραμύθια. Ἀποφάσισε ἂν μπορεῖς σὲ τί γλῶσσα ἔγινε πρῶτα πρῶτα τὸ παραμύθι. Ἀπ' ἀφτὰ τὰ διάφορα τὰ τραγούδια ἴσως βγῇ πάλε, Κωστάκη μου, καμιὰ μέρα καὶ κεῖ ποὺ δὲν τὸ προσμένει κανείς, μιὰ καινούρια Ἰλιάδα. Μὴ νομίσῃς πὼς θὰ τὴν παινέσουνε οἱ δασκάλοι· θὰ ποῦνε πρόστυχους τοὺς στίχους, καθὼς θὰ λέγανε καὶ τὸν Ὅμηρο πρόστυχο, ἂν οἱ δασκάλοι ζούσανε καὶ σὲ κεῖνα τὰ χρόνια, γιατὶ κι ὁ Ὅμηρος, σὰν ποὺ λές, εἴτανε ἀγράμματος ποιητὴς τοῦ λαοῦ. Κι ἂν ὁ Ὅμηρος δὲ μιλοῦσε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, πῶς θὰ μάθαινε ἀπ' ὄξω τὸν Ὅμηρο ὁ λαός; Γιὰ βάλε τὸ λαό μας, Σιὸρ Κωστή, νὰ μάθῃ ἀπ' ὄξω τὴ Θεοδώρα καὶ τὸν Ἡράκλειο. Νὰ διοῦμε θὰ μπορέσῃ; »

Ὁ Σιὸρ Κωστὴς τσίτωνε τάφτιά του κι ἄκουγε μὲ προσοχή. Ὁ Σιὸρ Κωστὴς εἶναι Ῥωμιὸς ἀπὸ τοὺς σπάνιους καὶ δὲ μοιάζει τοὺς ἄλλους· ἔχει περιέργεια ὁ νοῦς του κι ὅλο θέλει νὰ μάθῃ· δὲ νομίζει πὼς τὰ ξέρει ὅλα. Ὅταν τοῦ μιλεῖς γιὰ τὸν Ὅμηρο, δὲ θαῤῥεῖ πὼς τοῦ τὰ λὲς γιὰ νὰ τὸν πειράξῃς καὶ τάχατις γιὰ νὰ τὸν προσβάλῃς. Βλέπει πὼς ἀφτὰ τὰ ζητήματα ἔχουν ἕνα σκοπὸ μόνο, τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Μὲ τέτοιο σύντροφο μ' ἀρέσει τὸ ταξίδι. Κεντήσαμε τὰ μουλάρια καὶ πήγαμε ὀμπρός. Ὁ σκοπός μας εἴτανε, καμιὰ δεκαπενταριὰ μέρες νὰ μείνουμε στὸ Πυργί. Ἂς πάνε ἄλλοι νὰ σεργιανίσουνε τὴν Ἐβρώπη· ἂς πὰ νὰ διοῦνε ὅσοι θέλουνε τὴν Ἀσία μὲ τἀπέραντά της τὰ κράτη, τὴν Ἀφρικὴ μὲ τὰ λιοντάρια, μὲ τοὺς ἄμμους καὶ μὲ τὰ νερά της. Ἐμένα μ' ἀρέσει τὸ Πυργί· τρελλαίνουμαι γιὰ τοὺς Πυργούσους· στὸ Πυργὶ ξανοίγει ἡ καρδιά μου.

Χάρηκα, ἅμα τὸ εἶδα τὸ Πυργί. Στὸ Πυργὶ κ' οἱ πέτρες γελοῦνε. Ὁ Πυργούσης δὲ σκύφτει κεφάλι· λεφτεριὰ καὶ καλοσύνη βλέπεις στὸ πρόσωπό του. Ἀχάριστος δὲν εἶναι κι ὅλο

θυμᾶται τὸ καλό. Εἶναι ἔξυπνος κι ὅτι πῆς, ἀμέσως τὸ καταλαβαίνει. Ὁ Πυργούσης σέβεται τὰ παλιά του τὰ ἔθιμα· μάλιστα περηφανέβεται ποὺ τὰ βαστᾶ. Ἔχει δίκιο ὁ Πυργούσης· ποτέ σου δὲν πρέπει νἀρνηθῆς μήτε τὄνομα, μήτε τὴ θρησκεία μήτε τὴ γλώσσα τοῦ πατέρα σου.

Ὅταν μπῆκα στὸ Πυργί, ἤρθανε ὅλοι τους νὰ μὲ καλωσορίσουνε. Κόντεβε νὰ βραδυάση καὶ σὰ λούλουδο στὸν οὐρανὸ λίγο λίγο ξάνοιγε τὸ φεγγάρι κι ἄρχιζε νὰ χρυσίζη. Νόμισα πὼς ἔβλεπα μπροστά μου παραμύθι ζωντανὸ καὶ πὼς ζοῦσα καὶ γὼ μέσα, ὅταν τοὺς εἶδα μαζωμένους δεξιὰ καὶ ζερβιὰ στοὺς στενούτσικους δρόμους, ἀνάμεσα στὰ πέτρινα σπίτια, τὸν καθένα μὲ τὸ δαδὶ στὸ χέρι, κάτασπρα ντυμένους νὰ μὲ χαιρετοῦνε. Καθόμουνε ἀπάνω στὸ μουλάρι καὶ προχωροῦσα σιγὰ κ' ἔδινα χεριὲς ἀπὸ δῶ, χεριὲς ἀπὸ κεῖ, καὶ τὰ πρόσωπα γελούσανε καὶ σὰ νὰ δακρίζανε τὰ μάτια μου.

Σὰν μπέης, μπέης ἔρχεσαι, σὰν μπέης κατεβαίνεις,
Σὰν κυπαρίσσιν ἀψηλὸ μέσ' στὸ χωριό μας μπαίνεις.

Ὄχι, Πυργουσάκια μου, δὲν εἶμαι μπέης, κι ὁ Μαχμούτης τὸ ξέρει· δὲν εἶμαι κυπαρίσσι καὶ μεγαλεῖα δὲ γυρέβω. Εἶμαι χωριατόπουλο σὰν καὶ σᾶς καὶ τὰ χωριάτικα μ' ἀρέσουνε. Ἡ προφορά σας μοῦ γλυκοχαδέβει τάφτιὰ καὶ καμαρώνω τὶς φορεσιές σας. Ὁ Πυργούσης ἄλλο δὲν ξέρει παρὰ τὴν παλιά του τὴ φορεσιά. Ἄσπρα ροῦχα φοροῦνε οἱ ἄντρες, ἄσπρα ροῦχα οἱ γυναῖκες, ἄσπρα τὰ παιδιά. Πρέπει μάλιστα τὶς Πυργούσαινες νὰ τὶς διῆς, τί χάρη ποὺ τὴν ἔχουνε ὅταν ἀγάλια ἀγάλια, μὲ χρόνο καὶ μὲ ρυθμό, σὰν καράβι ποὺ κουνιέται καὶ πάει, περνοῦνε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς καμάρες, βγαίνουνε ἀπὸ τὶς στενάδες μέσα, κι ἄξαφνα προβάλλουνε ὄξω στὴ στράτα, γιὰ νὰ πάνε στὴν πηγή, μὲ τὸ σταμνὶ στὴν πλάτη, μὲ τὸ ξεστρογγυλωτό τους τὸ μπράτσο κυρτωμένο γιὰ νὰ βαστᾶ τὸ σταμνὶ — ὅλες ἀσπροντυμένες, σὰ ζωντανὲς μαρμαροκολόνες ποὺ περ-

πατοῦνε, ποὺ ἰχνογραφιοῦνται καὶ φέγγουνε ἀπάνω στὸ γαλανὸ χρῶμα τοὐρανοῦ.

Παιδιά, σᾶς ἔβαλα στὴν καρδιά μου! Ἕνα μάλιστα μ' ἄρεσε στὸ Πυργί· ποτὲς δὲν πάτησε Πυργούσης στὸ σκολειό. Γιὰ τοῦτο τοὺς ἀγάπησα τόσο. Ἕνας Πυργούσης μοῦ μίλησε μὲ πολλὴ γνώση· — « Τὰ γράμματα, λέει, τί θὰ τὰ κάμουμε; Ἂν εἴτανε τουλάχιστο γράμματα ποὺ νὰ μπορούσανε κάτι νὰ μᾶς χρησιμέψουνε, δὲ θἄλεγα τίποτα· μὰ τὰ γράμματα ποὺ μᾶς μαθαίνουνε, δὲν ἔχουνε κανένα νόημα γιὰ μᾶς. Παίρνεις ἕνα χωριατόπουλο ποὺ μέρα νύχτα λέει τὸν πατέρα του *φέντη*, ποὺ κλίνει *ὁ φέντης μου* καὶ *τοῦ φέντη μου*· ἔρχεσαι τοῦ λόγου σου, καθίζεις τὸ χωριατόπουλο στὸ σκολειὸ καὶ τοῦ μαθαίνεις πῶς πρέπει νὰ κλίνῃ *ὁ πατήρ, τῷ πατρί, ὦ πάτερ*. Τὸ κάνεις κιόλας νὰ διαβάζῃ κάτι *πατράσι* καὶ *πατέρε*, ποὺ ποτὲς δὲ θὰ τὰ χρειαστῇ στὴ ζωή του. Τὸν Ξενοφώντα μὲ τὴν ἀττική του δὲν τὸν ἔχουμε ἀνάγκη· μᾶς φτάνει νὰ ξέρουμε τὴ γλῶσσα μας. Ἂ βάζανε τουλάχιστο τὸ παιδὶ νὰ κλίνῃ *ὁ πατέρας, τοῦ πατέρα, τὸν πατέρα*, μποροῦσε κάτι νὰ φεληθῇ τὸ παιδί· ἔτσι θὰ μάθαινε νὰ μιλῇ καὶ μ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ῥωμιούς, μὲ τοὺς *ὁμογενεῖς* σὰν ποὺ τοὺς λένε, καὶ θὰ καταλάβαινε πῶς ὅλοι μας μαζὶ μιὰ γλῶσσα ἔχουμε ποὺ μᾶς ἑνώνει.

Ἐγώ, τσελεμπή μου, εἶμαι ἀγράμματος κι ὅσα σοῦ λέω σοῦ τὰ λέω μὲ τὰ μικρά μου τὰ μυαλά. Ἔτσι μοῦ φαίνεται πιὸ σωστό. Ἔπειτα, νὰ σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια, μᾶς πνίξανε τὰ γράμματα. Τὰ γράμματα εἶναι λοῦσσο. Ἔχει κανεὶς ἄλλα νὰ συλλογιστῇ. Δὲ μοῦ λές, ἐσὺ ποὺ γύρισες τὴν Ἐβρώπη, τί χρειάζεται ἕνα ἔθνος γιὰ νὰ γίνῃ μεγάλο καὶ ξακουστό; Νὰ σοῦ τὸ πῶ σὰν ποὺ τὸ ξέρω καὶ βλέπουμε ἂ συφωνοῦμε. Ἕνα ἔθνος θέλει δυὸ πράματα γιὰ νὰ μεγαλώσῃ· θέλει μάθηση καὶ στρατό. Τώρα σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ πῇς μὲ τί τρόπο μπορεῖ νἀποχτήσῃ μάθηση καὶ στρατό; Μὲ τί παράδες θὰ πλερώσῃ

καὶ τὸ δάσκαλο καὶ τὸ στρατιώτη; Μὲ τοὺς παράδες τοὺς δικούς μου. Μὲ τοῦ ἐμπόρου τοὺς παράδες, ποὺ μέρα νύχτα δουλέβει, μὲ τοὺς παράδες τοῦ χωρικοῦ ποὺ ἱδρώνει καὶ σκάφτει τὴ γίς. Φρόνιμο λοιπὸ νὰ κοιτάξουμε πρῶτα νὰ κερδίσουμε τοὺς παράδες. Ὁ ἔμπορος κι ὁ χωρικὸς εἶναι τὰ πρῶτα σου θεμέλια, κι ἂν ἔχεις στὸ νοῦ σου νὰ χτίσῃς παλάτι, ἀπάνω στὴ πλάτη τους θὰ τὸ χτίσῃς. Νὰ μὴ σταβρώνουμε τὰ χέρια, νομίζοντας πὼς δὲν ταιριάζει νὰ κοπιάζουμε, καὶ πὼς τάχα ξεπέφτουμε. Ξέρω πὼς κάποτες μᾶς καταφρονοῦνε μᾶς ἢ ποὺ βωλοσηκώνουμε ἢ ποὺ κάνουμε τὸν ἔμπορο· κοντέβουνε ὅλοι οἱ Ῥωμιοὶ νὰ γίνουνε δικηγόροι καὶ γιατροί. Ὡςτόσο, τὸ γιατρὸ καὶ τὸ δικηγόρο, ἐγὼ εἶμαι πάλε ποὺ τοὺς σπουδάζω. »

Νὰ εἶχα χρήματα, Πυργούση μου, ποὺ τὰ λὲς τόσο καλά, μὲ χρυσὰ γράμματα θὰ τύπωνα τὰ λόγια σου νὰ τὰ μοιράσω στὴν Ἑλλάδα. Ἂς τὰ χαράξουμε στὸ νοῦ μας, ποὺ δὲν κοστίζει καὶ παρά. Ὅλοι στὸ Πυργὶ τέτοιες ἰδέες ἔχουνε. Ἕνας μοναχὰ μοῦ χάλασε τὸ κέφι· εἶταν ἕνα παιδὶ καμιὰ δεκαπενταριὰ χρονῶ, φοροῦσε φράγκικα καὶ πολεμοῦσε νὰ μιλήσῃ παστρικά. Μιὰ μέρα περνοῦσα ἀπὸ τὸ σπίτι του μπροστά· εἶτανε ἴσια ἴσια ἡ ὥρα ὅπου ἐρχότανε ἀπὸ τὸ μάθημα τὸ παιδί. Τἄκουγα καὶ φώναζε μέσα τοῦ πατέρα του· — « Δὲν ντρέπεσαι τὴ βάρβαρή σου τὴ γλῶσσα; Τὸ σιχάθηκα τὸ σπίτι ὅπου μιλοῦνε τόσο πρόστυχα. Μοῦ κάνει ντροπὴ νὰ σ' ἀκούω. Δὲν μπορῶ πιὰ νὰ ζήσω στὸ χωριό. Ἐγὼ τώρα ἔμαθα καὶ θὰ γίνω δάσκαλος. »

Ὁ πατέρας του ὁ καημένος δὲν τολμοῦσε νὰ πῇ λέξη κ' ἔμοιαζε σὰ ζεματισμένος. Τί νὰ πῇ; Ὁ γιός του ἤξερε γράμματα, καὶ κεῖνος ὁ δύστυχος δὲν ἤξερε. Δὲ μοῦ φάνηκε παράξενο ποὺ ἔτσι μίλησε τὸ παιδί· ἔπρεπε νὰ τἀκούσουμε κι ἀρτά. Κάθε ἀσέβεια μάθαμε. Ἀφοῦ μᾶς διδάξανε πὼς πρέπει νὰ καταφρονοῦμε τοῦ πατέρα μας τὴ γλῶσσα, συνέπεια εἶτανε νὰ

καταφρονήσουμε καὶ τὸν πατέρα τὸν ἴδιο ποὺ τὴ μιλεῖ. Εἶπα νὰ μοῦ φέρουνε τὸ παιδί. Ἦρθε χαρούμενο, κολακεμένο ποὺ τὸ ζητοῦσε ἕνας *καθηγητής*. Ὅλα του τὰ ἑλληνικὰ μοῦ τὰ ξεφούρνισε μὲ μιᾶς. Ἅμα τὸν εἶδα· — « Παιδί μου, τοῦ εἶπα, δὲ μοῦ λές, τοῦ πατέρα σου πῶς τοῦ φωνάζεις, ὅταν ἔχεις νὰ τοῦ μιλήσῃς ; » — Πετιέται τὸ παιδὶ καὶ μοῦ κάνει· — « Πάτερ ! » — « Μπά ! Καὶ γιατί τάχα δὲν τοῦ λὲς *πατέρα* ; » — « Γιατὶ εἶναι *λάθος*. » — « Μπράβο, παιδί μου ! Βλέπω καὶ ξέρεις γράμματα. Θέλω καὶ γὼ τώρα κάτι νὰ μοῦ μάθῃς. Ποιὰ εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ ἑνικοῦ καὶ τοῦ πληθυντικοῦ ; » — « *Πατρός, πατέρων*. » — « Καλά ! Θέλω τώρα νὰ καταλάβω γιατί ἔχει ἕνα *η* ἡ ὀνομαστική, καὶ γιατί τὸ *η* δὲν τὄχει ἡ γενικὴ μήτε τοῦ ἑνικοῦ μήτε τοῦ πληθυντικοῦ ; Γιὰ ποιὸ λόγο ἡ γενικὴ *πατέρων* τονίζει τὸ *ε*, κι ἀπὸ ποῦ βγῆκε ἀφτὸ τὸ *ε* καὶ γιατί δὲν τὄχει ἡ γενικὴ *πατρός* ; Ξέρεις νὰ μοῦ τὸ ξηγήσῃς ; » — « ; ; » (Τὸ καημένο τὸ παιδὶ δὲν ἔβρισκε νὰ πῆ γρῦ.) — « Πές μου τώρα κι ἄλλο. Σὰν ἀνώμαλο μοῦ φαίνεται ἀφτὸ τὸ *πατήρ*· φοβοῦμαι μήπως εἶναι *λάθος*. Ἀπὸ ποῦ ξετρύπωσε τὸ ἄρφα τῆς δοτικῆς πληθυντικῆς *πατράσι* ; Γιατί μὲ μιᾶς χάνεται τὸ *ε* καὶ πότε βλέπεις *η*, πότε *α*, πότε τονίζεται τὸ *ε* καὶ πότε δὲν τονίζεται ; Ἔχει τὸ λόγο της ἡ ὀνομαστικὴ-αἰτιατικὴ τοῦ δυϊκοῦ ἢ δὲν ἔχει ; » — Ἔχασκε τὸ παιδί, σὰ νὰ τὰ εἶχε χαμένα. — « Δὲν τὸ ξέρεις ; Ἂς εἶναι ! Θὰ ξέρῃς τουλάχιστο νὰ μοῦ ξηγήσῃς τὴν κλητικὴ *πατέρα*. Πῶς ἔγινε ἡ ὀνομαστικὴ *πατέρας* ; Γιατί ἔχει τὸ *α* καὶ τὸ *ς* ; Γιὰ ποιὸ λόγο βαστιέται τὸ *α* τῆς ὀνομαστικῆς στὴν κλητική, στὴ γενική, στὴν αἰτιατική ; Εἶναι νόμος γενικὸς στὴ γλῶσσα μας, τἀρσενικὰ νὰ κρατοῦνε τὸ *α* τῆς ὀνομαστικῆς σ' ὅλο τὸν ἑνικό, ἢ εἶναι λάθος ; Μ' ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ λέμε τοῦ *πατέρα* ἢ μποροῦμε ἄξαφνα νὰ τὸ κάμουμε *τοῦ πατέρε, τοῦ πατέρου*, ἢ καὶ *τοῦ πατέρη*, ὅπως λάχῃ ; Μιὰ κλητικὴ *πατέρο*, νομίζω, θὰ εἶναι *λάθος*· ἡ κλητικὴ *πατέρα*

πρέπει λοιπὸ νὰ εἶναι *νόμος* γενικός· ἂν εἶναι νόμος γενικός, λάθος δὲν εἶναι, γιατὶ τὸ λάθος κανόνα δὲ γνωρίζει κι ὅπως τὸ θέλεις τὸ κάνεις. — Ἄλλο τώρα· στὸν πληθυντικὸ γιατί δὲν ἔχουμε *α*; Γιατί στέκεται παντοῦ ὁ τόνος στὸ *ε*; Γιατί μοιάζει ἡ ὀνομαστικὴ *πατέρες* μὲ τοὺς *πατέρες* στὴν αἰτιατική; Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος; Εἶναι ταχτικὸ τὸ πρᾶμα ἢ δὲν εἶναι;» — «Μά... δὲ μοῦ τἄμαθε ἀφτὰ ὁ δάσκαλος, μοῦ φωνάζει τὸ παιδὶ ἀπελπισμένο.» — «Δὲ σοῦ τἄμαθε; Τότες νὰ σωπαίνῃς. Γιὰ νὰ λὲς ποιὸ εἶναι *λάθος* καὶ ποιὸ δὲν εἶναι, πρέπει πρῶτα νὰ ξέρῃς γιὰ τί λογῆς πράματα μιλεῖς. Ὅποιος δὲν εἶναι ἄξιος νὰ σοῦ πῇ μήτε πῶς μορφώθηκε ἡ ὀνομαστικὴ *πατήρ*, μήτε πῶς ἔγινε ἡ ὀνομαστικὴ *πατέρας*, δὲν ἔχει τὸ παραμικρὸ δικαίωμα νἀποφασίζῃ ποιὸς εἶναι καὶ ποιὸς δὲν εἶναι ὁ κανονικὸς τύπος, γιατὶ πρῶτα πρῶτα δὲ νοιώθει ἀκόμη τί θὰ πῇ τύπος *κανονικός*. Δὲν ταιριάζει καὶ πολὺ νὰ μᾶς διδάσκῃ τί γλῶσσα *πρέπει* νὰ γράφουμε. Ὅσα λὲς εἶναι κούφια λόγια. Δὲν εἶσαι σὲ θέση νὰ κρίνῃς τί εἶναι λάθος καὶ τί δὲν εἶναι. Καλὰ θὰ κάμῃς νἀφήσῃς τὰ παιδιακήσια καὶ πρῶτος ἐσὺ νὰ μὴν τὰ συνορίζεσαι.»

Ἂς μὴ συνοριστοῦμε καὶ μεῖς τὰ δασκαλεμένα τὰ παιδιὰ κι ἂς πάμε στὴ δουλειά μας! Γιὰ θυμηθῆτε, Πυργουσάκια, Πυργοῦσοι καὶ Πυργοῦσες, τί χρυσὲς κουβέντες ποὺ τὶς κάναμε μαζί! Δὲν ἔβγαζε λέξη τὸ στόμα σας ποὺ νὰ μὴν τὴ σημειώσω·

Ἅη Βασίλης ἔρχεται ἀπὸ τὴν Καισαρεία,
Βαστάει πέννα καὶ χαρτί, χαρτὶ καὶ καλαμάρι.

Ἔτσι τὄπαθα καὶ γώ, παιδιά. Πάντα μὲ τὸ χαρτὶ στὸ χέρι, κι ὅταν περπατοῦσα στοὺς δρόμους κι ὅταν εἴχαμε βεγγέρα τὸ βράδυ. Ἐρχόμουνε ἀπὸ τὴν Καισαρεία καὶ γώ, ἀπὸ μακριὰ μακριά, σὰν τὸν Ἅη Βασίλη. Κ' ἔπρεπε νἄρθω τόντις ἀπὸ μακριὰ μακριὰ γιὰ νὰ σπουδάσω τὴ γλῶσσα σας. Οἱ δασκά-

λοι μιλοῦνε ὅλο γιὰ παιδεία, γιὰ ἐπιστήμη, κι ὡστόσο ποιὸς δάσκαλος κατάλαβε πὼς τέτοιες μελέτες θέλει σήμερα ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ γλωσσολογία, δηλαδὴ νὰ κάμουμε ξέχωρες μονογραφίες γιὰ τὰ χωριάτικα κάθε χωριοῦ ; Ἕνα μόνο καταλάβαμε γιὰ τὴν ὥρα, ἐτυμολογίες· « ἡ χανούμισσα θὰ πῆ χάνω τὸ νοῦ μου κι ἀπὸ τὸ *orecchio* ἔγινε τὸ *γροικῶ*. » Τέτοια πάμε καὶ λέμε. Μᾶς ἔπιασε κι ἄλλη μανία· συνάζουμε λέξες. Μὰ δὲν ξέρουμε πὼς γιὰ νὰ συνάξουμε λέξες, γιὰ νὰ κάμουμε μιὰ καὶ μόνη ἐτυμολογία, πρέπει πρῶτα νὰ μάθουμε ποιοὶ εἶναι οἱ φωνολογικοί, ποιοὶ οἱ μορφολογικοὶ κανόνες τῆς γλώσσας ποὺ ἐτυμολογοῦμε στὰ στραβά. Νὰ τεντώνουμε τἀφτιά μας καὶ νἀκούμε πῶς προφέρνουνε τὶς πιὸ συνηθισμένες λέξες, νὰ προσέχουμε πῶς λένε τὸ *ἐγὼ* καὶ τὸ *ἐσύ*, τὸ *καλημέρα* καὶ τὸ *καλησπέρα*. Ἔτσι θὰ μᾶς φανερώσῃ ἡ γλῶσσα τοὺς θησαβρούς της.

Ἀχ ! καὶ νὰ μποροῦσα ! Νὰ εἶχα δύναμη, νοῦ καὶ ζωή ! Νὰ εἶχα τὴν τέχνη καὶ τὸν τρόπο ! Θἄτρεχα παντοῦ στὴν Ἑλλάδα· θὰ πήγαινα σ' ὅλα, σ' ὅλα τὰ χωριὰ ἕνα ἕνα. Μὲ τὸ σάκκο στὸν ὦμο, μὲ τὸ χαρτὶ στὸ χέρι, θὰ μάζωνα, θὰ μάζωνα· θἄῤῥιχνα μέσα στὸ σάκκο κόλλες χαρτί· θἄβαζα μέσα κάθε λέξη, κάθε τύπο, κάθε προφορά. Νὰ εἶχα δέκα ποδάρια νὰ περπατῶ, δέκα ἀφτιὰ νἀκούω ! Σὰν κρασάκι νὰ πίνω τὰ λόγια τοῦ χωρικοῦ· νὰ διῶ πῶς μιλοῦνε σὲ κάθε τόπο, ποιὰ γλῶσσα μοιάζει μὲ τὴν ἄλλη, τί ξεχωρίζει τὸ ἕνα ἰδίωμα ἀπὸ τἄλλο, πόσα γλωσσικὰ κέντρα βρίσκουνται στὴν Ἑλλάδα, πῶς λίγο λίγο μορφώνεται μιὰ γλῶσσα, πῶς καταντᾷ μιὰ γλῶσσα χωριανὴ νὰ γίνῃ κοινὴ σ' ὅλους, πῶς ξαπλώνεται καὶ διαδίνεται, πῶς ἀλλάζει λίγο λίγο στὴν ψυχὴ μέσα καὶ στὸ στόμα ἡ ἀθρώπινη λαλιά. Χάνουνται τὰ χωριάτικα, πρὶν καταλάβῃ ὁ κόσμος τί ἀξίζουνε καὶ πόσο ἡ σπουδή τους θὰ τιμήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἀχ ! καὶ νὰ μποροῦσα ! Τόσα ζητήματα ποὺ σήμερα βασανίζουνε τοὺς σοφούς, ἐθνολογικά, ἱστορικά,

φιλοσοφικὰ ζητήματα, φτάνει νὰ καταδεχτῇς νἀκούσῃς τὸ χωρικὸ ποὺ σοῦ μιλεῖ καὶ βλέπεις τὴν ἀλήθεια, καὶ σοῦ ἔρχεται φῶς!

Οἱ λόγιοι σπουδάζουνε τὶς γλῶσσες, ὅσο τὶς βλέπουνε τυπωμένες στὸ χαρτὶ καὶ νομίζουνε πὼς οἱ γλῶσσες δὲν ἔχουνε ὕπαρξη παρὰ στὸ χαρτί. Ἂν ἀκούγανε τὸν Ὅμηρο νὰ μιλῇ, δὲ θὰ προσέχανε τί λέει. Τὸν ἔχουνε τυπωμένο καὶ μελετοῦνε τοὺς στίχους του. Πόσους ἄκουσα νὰ μοῦ λένε· — « Πῶς θὰ γράφουμε τὴ δημοτική, ἀφοῦ γραμματικὴ δὲν ἔχει; » Θαρ-ροῦνε τάχα πὼς εἶχε ἡ ἀρχαία καὶ πὼς ὁ Πλάτωνας, κάθε φορὰ ποὺ πήγαινε νὰ γράψῃ μιὰ φράση, σκάλιζε στὴ γραμματική του νὰ μάθῃ πῶς ἔπρεπε νὰ τὸ γυρίσῃ καὶ ποιὸ τύπο νὰ βάλῃ. Γραμματικὴ νομίζουνε πὼς εἶναι μόνο ἡ γραμματικὴ ποὺ τυπώνεται· ὅσο δὲν εἶναι τυπωμένη, ὅσο δὲν ἔγινε ἡ γραμματικὴ *βιβλίο*, σοῦ λένε πὼς δὲν ὑπάρχει. Φαντάζουνται μὲ τὰ σωστά τους πὼς μπορεῖ νὰ φανῇ μιὰ ζωντανὴ γλῶσσα στὸν κόσμο καὶ πὼς μπορεῖ νὰ μιλιέται χωρὶς νἄχῃ τὴ γραμματική της, κι ἂς μὴν εἶναι ἡ γραμματικὴ τυπωμένη. Εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ φαντάζουνται πὼς μπορεῖ ἕνα σπίτι νὰ στέκεται ἴσιο δίχως θεμέλια. Βλέπεις ποῦ κατάντησε τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας· μὲ τέτοιες παιδιακήσιες ἰδέες ἔχεις νὰ πολεμήσῃς. Τέτοια πρέπει νὰ κοπανίζῃς, καὶ θέλεις καλὴ πομονὴ γιὰ νὰ μὴ βαρεθῇς καὶ τἀφήσῃς ὅλα στὴ μέση. Ὁ σκοπὸς τῆς γλωσσολογίας δὲν εἶναι νὰ φτειάνῃ γλῶσσες μήτε νὰ τὶς κανονίζῃ· εἶναι νὰ βρῇ τὸν κρυφό τους κανονισμό, τοὺς φυσικούς τους νόμους, νἀκούσῃ πῶς τὶς μιλεῖ ὁ λαὸς καὶ νὰ καταλάβῃ πῶς τὶς ἔκαμε.

Ζωντανὴ γλῶσσα εἴτανε ἡ ἀρχαία κι ὄχι ψόφια σὰν τὴν καθαρέβουσα. Σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, τότες καθὼς καὶ σήμερις, εἴτανε πλῆθος χωριὰ καὶ τὸ καθένα μιλοῦσε τὰ χωριάτικα τοῦ καιροῦ του. Τὸ ἕνα χωριὸ συγκοινωνοῦσε μὲ τἄλλο κ' ἔτσι μορφώθηκε λίγο λίγο καὶ βγῆκε μιὰ δωρική, μιὰ ἰωνική, μιὰ

αττική γλώσσα. Ἡ ἀττικὴ ποὺ ξέρουμε σήμερα δὲν εἴταν ἑνὸς μόνου χωριοῦ γλώσσα· εἴτανε ἀνακατεμένη, κοινὴ γλώσσα, καμωμένη ἀπὸ τὶς διάφορες λέξες, ἀπὸ τοὺς χίλιους τύπους ποὺ συνηθίζανε οἱ χωρικοὶ ὅλης τῆς Ἀττικῆς. Στὴν ἀρχὴ ὡς κ' ἡ δωρικὴ ἄλλο τίποτα δὲν εἴτανε παρὰ χωριανὴ γλώσσα, πρόστυχη, χυδαία, καὶ στὰ χωριὰ τὴ μιλούσανε. Ἐλᾶτε, δασκαλάκια, στὸ Πυργὶ νὰ τὸ διῆτε. Ἐλᾶτε νὰ μάθουμε, γλώσσα τί θὰ πῆ, νὰ καταλάβουμε καὶ πράματα πολλὰ τῆς ἀρχαίας ποὺ δὲν τὰ χωρεῖ ὁ νοῦς μας, ὅσο τὰ βλέπουμε τυπωμένα. Κάθε μέρα πιάνουμε τὴ γραμματικὴ καὶ διαβάζουμε μέσα τὸν τύπο *τιμάω-τιμῶ, φιλέω-φιλῶ*. Τὰ λέμε *συνηρημένα* ῥήματα, γιατὶ ἔτσι μᾶς μάθανε νὰ τὰ λέμε. Δὲν ἀπορεῖτε ὅμως πῶς μπόρεσε τὸ *φιλέω* νὰ καταντήσῃ στὸ *φιλῶ*; Δὲ σᾶς φαίνεται παράξενο ἕνα τέτοιο πήδημα ; Δὲ ῥωτᾶτε τί ἔγινε ὁ τόνος, ποῦ πῆγε τὸ *ε* ποὺ τὸν εἶχε, καὶ πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ χαθῇ ἕνα φωνήεντο μὲ τόνο ; Ἡ συναίρεση στὸ χαρτὶ ἔφκολα γίνεται· φτάνει νὰ βάλῃς τὸ *φιλῶ* κοντὰ στὸ *φιλέω*, καὶ νὰ τραβήξῃς μιὰ γραμμὴ γιὰ νὰ ξεχωρίσῃς τὰ γράμματα καὶ γιὰ νὰ τὸ κάμῃς *φιλέ-ω, -ῶ*. Μὰ οἱ Ἕλληνες, ὅταν πρώτη φορὰ εἴπανε ἀντὶς *φιλέω φιλῶ*, δὲν τραβήξανε καμιὰ γραμμή· δὲν κάμανε τὴ συναίρεση ἀπάνω στὸ χαρτί· ἔτσι τὄφερνε ἡ ζωντανὴ προφορὰ κ' ἡ ζωντανὴ προφορὰ δὲν ἔχει μήτε τυπογραφεῖα μήτε βιβλία. Πόσα ἔπρεπε πρῶτα νὰ πάθῃ τὸ *φιλέω* γιὰ νὰ γίνῃ *φιλῶ* ! Ἔπρεπε νὰ χάσῃ τὸν τόνο του τὸ *ε*, νὰ πάῃ ὁ τόνος στὸ *ω*, νὰ καταντήσῃ τὸ *ε* πιὸ ψιλό, μόλις νἀκούγεται, κ' ἔτσι λίγο λίγο νἀκουστῇ μόνο τὸ *ω*. Ὅσο βλέπουμε τὸ *φιλῶ* στὰ βιβλία, ἕνας τέτοιος τύπος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς φανῇ λάθος τρομαχτικό. Καὶ τί ἀθρῶποι εἴτανε οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ μιλοῦν ἔτσι, νὰ χάφτουνε τόνους καὶ φωνήεντα ; Ἴσως, ἂν πάτε στὸ Πυργὶ — καὶ σ' ἄλλα χωριὰ — θὰ διῆτε πῶς ἔγινε τὸ πρᾶμα. Τἀρχαῖο τὸ *φιλέω-ῶ* δὲ θὰ τἀκούσετε πιά, μὰ θὰ βρῆτε ἄλλα πολλὰ ποὺ τοῦ μοιάζουνε

καὶ θὰ καταλάβετε μὲ τί τρόπο ἀλλάζουνε οἱ γλῶσσες. Πηγαίνοντας ἀπὸ ἕνα χωριὸ σὲ ἄλλο, θἀπαντήσετε στὸ καθένα τὴν ἴδια λέξη μὲ ἄλλη προφορά· θὰ πάρη τἀφτί σας τὶς πιὸ μικρὲς διαφορὲς ποὺ ἔχουνε ἀναμεταξύ τους ὅλα ἀφτὰ τὰ χωριά, θἀκολουθήσετε τἄπειρα φωνολογικὰ στάδια ἑνὸς τύπου καὶ θὰ διῆτε τότες τὴν κάθε ἀλλαγὴ μὲ τὴ σειρὰ ἀλάκαιρη. Σ' ἕνα χωριὸ θὰ λένε ἡ ψυχή, σ' ἕνα ἄλλο ψυ'ὴ μὲ δασεία ἀντὶς χ, σ' ἕνα τρίτο ψυὴ χωρὶς δασεία, σ' ἕνα τέταρτο ψυὴ μὲ μισοπρόφερτο *υ*, πάει νὰ πῆ ποὺ μόλις θὰ τἀκούτε, καὶ τότες μόνο βγαίνει ὁ γνωστὸς τύπος ἡ ψή, ποὺ δὲ μᾶς φέρνει πιὰ καμιὰ δυσκολία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στἀρχαῖα τὰ χωριά, ἂν εἴχαμε ζήσει σὲ κεῖνα τὰ χρόνια, θἀκούγαμε κάπου *φιλέω*, κάπου *φιλέῳ*, κάπου *φιλεῶ* μὲ μισὸ *ε* κ' ἔπειτα *φιλῶ*. Σπουδάζουμε τὴ γραμματική, μὰ τὸ νόημά της μᾶς ξεφέβγει· προσέχουμε στὰ ψηφιὰ κι ἀμελοῦμε τὴν ἀλήθεια· ἀνοίγουμε τὰ μάτια καὶ στουμπώνουμε τἀφτιά μας. Πιὸ καλὰ θὰ καταλάβῃς καὶ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ τὴ γενικὴ γραμματική, ἂν ἀκούσῃς πῶς μιλοῦνε, παρὰ ἂν πιάσῃς βιβλίο νὰ μελετήσῃς. Μιὰ μέρα τὰ χωριάτικα θὰ γίνουνε ἡ πρώτη βάση τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης. Φτάνει νὰ τὰ συγκρίνῃς μὲ τἀρχαῖα, κι ἀμέσως ζωντανέβει τὸ βιβλίο ποὺ διαβάζεις μόνο μὲ τὰ μάτια· θὰ σοῦ φαίνεται τώρα πὼς τἀκοὺς καὶ σοῦ μιλεῖ.

Δάσκαλε, δάσκαλε, μὴν καταφρονέσῃς, στὴ ζωή σου, τὴ γλῶσσα τοῦ χωριοῦ· εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας. Ἄκουσε κ' ἕνα ἄλλο νἀπορήσῃς· ὅσο κι ἂν κοπιάσῃς, ὅσο κι ἂν πάρῃς νὰ διαβάσῃς Πλάτωνα καὶ Ξενοφώντα, ὅσο κι ἂν καθαρίσῃς τὴ γλῶσσα σου, νὰ τὸ ξέρῃς· ποτέ σου δὲ θὰ τὸ καταφέρῃς νὰ μιλήσῃς ἀφτὴ τὴ γλῶσσα ποὺ θέλεις, τόσο καθαρά, τόσο νόστιμα καὶ τόσο *κανονικὰ* ὅσο μιλεῖ τὴ γλῶσσα του ὁ χωρικός.

Ἐλᾶτε, δασκαλάκια, στὸ χωριό. Στὸ χωριό, μὲ τὸν κα-

θαρὸ τὸν ἀέρα, μὲ τὴν ὡραία τὴ φύση, θὰ ξανοίξῃ κι ὁ νοῦς κ' ἡ καρδιά σας. Ὅλα καλὰ στὸ χωριό. Χαίρεσαι διπλὰ τὴ ζωή, ἂν καὶ κάπου κάπου κανένας κρυφός, κανένας γλυκὸς πόθος γεννιέται μέσα στὴν ψυχή σου. Νοιώθει κανεὶς μ' ὅλα του τὰ δυνατὰ ποίηση καὶ φύση. Ἔκαμα καὶ γώ, στὸ σπίτι ὅπου κόνεψα, δυὸ πυργούσικους στίχους τῆς Μαροῦς τοῦ Γιαννίρη·

Γράμματα εἶν' τὰ λόϊα σου τσαὶ τὸ Πυργκὶ σκολειό μου,
Τσ ἐὼ Πυργκούὴ θὰ ἐννῶ, ὰ τὸ κάὼ ὡργκιό μου.

ΙΗ'.

Ἀγάπη.

Ἔλα μαζί μου στὸ βουνό· μὴν κάθεσαι κάτω στὴ Χώρα. Ἐσένα διψῶ, ἐσένα παντοῦ τὰ μάτια μου σὲ γυρέβουνε. Τὴν ἀγάπη σου θέλω καὶ γιὰ τίποτις ἄλλο στὸν κόσμο δὲ μὲ μέλει. Γιατί μ' ἀφίνεις μοναχό; Δὲ θυμᾶσαι στὴν πατρίδα σου κάτω, στὴ λατρεμένη μας τὴν πατρίδα, δὲ θυμᾶσαι τὴ θάλασσα, ποὺ κάθε μέρα φουσκώνει κ' ἔπειτα πάλε τραβιέται, ὅπως τὸ φέρνει τὸ φεγγάρι; Ὅταν τραβιέται, πάει μίλια καὶ μίλια μακριὰ καὶ τὸ περιγιάλι ἀπομνήσκει ὁλόξερο, γυμνό, σὰν ὠρφανεμένο. Ὅταν πάλε σηκωθῇ, περεχύνει ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη τὸν ἔρημο τὸν ἄμμο· χαίρεται τὸ διψασμένο τὸ χῶμα καὶ ζωντανέβουνε τἀκρογιάλια. Ἡ καρδιά μου μοιάζει μὲ τὸ γιαλό· ὅσο δὲ σ' ἔχω, εἶμαι σὰν τὸ ξενιτεμένο τὸ περιγιάλι κι ὅλο προσμένω νὰ δροσιστῶ μὲ τῆς ἀγάπης σου τὴν πλημμύρα.

Ἐσὺ μόνη στὸν κόσμο ξέρεις νὰ θρέφῃς στὴν καρδιά σου μεγάλες ἐλπίδες, στὸ νοῦ σου ἀψηλοὺς λογισμούς. Τὸ καλό, τὸ σωστὸ καὶ τὡραῖο, τὰ νοιώθεις δίχως νὰ σοῦ τὰ ποῦνε. Παντοῦ προσπαθεῖς τὴν ἀλήθεια νὰ βρῇς, στὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη, στὴ θρησκεία. Τὴν ἀλήθεια γυρέβεις στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆς· ἀφτὸς εἶναι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς σου. Κανενὸς ὅμως δὲν τὸ λές, κανενὸς δὲν τὸ φανερώνεις καὶ μήτε ξέρεις ἡ ἴδια τί ἀξίζεις. Ἔχεις ὅλη τὴ χάρη τὴ γυναικήσια, ἔχεις τὴν ἀφέλεια τοῦ παιδιοῦ ποὺ δὲ γνωρίζει τὴν ὀμορφιά του. Ὅλη σου ἡ ζωὴ εἶναι μελέτη τοῦ καλοῦ, εἶναι ἁπλότητα καὶ νοστιμάδα, εἶναι χαμογέλοιο καὶ χαρὰ ταπεινή. Τὰ λόγια σου εἶναι γεμάτα γλύκα, φρόνηση καὶ γνώση· μὲ τὸν καλό σου, μὲ τὸ χαδεμένο σου τὸν τρόπο ξέρεις νὰ πῇς τοῦ καθενὸς ἕνα λόγο. Ὅλο θέλεις ἀψηλὰ νἄχουμε τὸ νοῦ μας, κ' ἡ σοφία ποὺ κυβερνᾷ τὴ ζωή σου μοιάζει σὰ λαμπάδα κρυμμένη ποὺ ἀπὸ μέσα φωτίζει σιγὰ κάποιο ἄγαλμα χαριτωμένο.

Τί νὰ σοῦ πῶ ποὺ νὰ σ' ἀξίζῃ; Τί τραγούδι νὰ βρῶ ποὺ νὰ σ' ἀρέσῃ; Σὰν τὸ πουλὶ ποὺ τραβᾷ ἴσα μὲ τὰ σύννεφα καὶ στέκεται στὸν ἀέρα μὲ τὰ φτερά του ἀνοιχτά, ἀνεβαίνουνε οἱ λογισμοί σου καὶ τὸν οὐρανὸ μοῦ ξεσκεπάζουνε. Τί θέλεις νὰ κάμω γιὰ σένα; Ἡ ἀγάπη σου μοῦ βάζει φτερὰ στὴν ψυχή. Γιὰ μιὰ κόρη μοναδικὴ σὰν καὶ σένα, πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς κανένα ἔργο μοναδικό. Τί βιβλίο, τί ποίημα νὰ σοῦ δώσω ποὺ νὰ τὸ χαρῇς; Θέλω κάτι νὰ εἶμαι! Δὲ θέλω νὰ φανῶ μπροστά σου σὰν τοὺς ἄλλους. Σ' ἀγαπῶ καὶ στὰ μάτια σου μέσα, στὰ γαλανά σου τὰ μάτια, προσπαθῶ νὰ διῶ καμιὰ μέρα, πὼς κατάλαβες ὡς ποῦ μπόρεσε ἡ ἀγάπη σου νὰ μὲ πάῃ.

Τὰ γαλανά σου τὰ μάτια! Ἀχ! δὲν πρέπει ποτὲς ὁ θάνατος νὰ τὰ κλείσῃ. Δὲ γίνεται μὲ μιᾶς νὰ χαθῇ τόση ὀμορφιά. Ποτέ μου δὲ φοβήθηκα τόσο τὸ Χάρο, ποτὲ μὲ τόση λύπη, μὲ τόσο καημὸ δὲ συλλογίστηκα τὸ θάνατο, ὅσο τώρα ποὺ κοιτάζω τὰ μάτια σου καὶ λέω πὼς μιὰ μέρα ὁ Χάρος

θὰ τὰ σφαλοίξῃ. Στὰ μάτια σου φαίνεται ὅλη σου ἡ ψυχή. Εἶναι βαθιὰ σὰν τὴ θάλασσα, ἥσυχα σὰν τὴ λίμνη, γλυκὰ σὰν τὴν ἀβγή. Τὰ βλέπω καὶ μέσα τους βλέπω τὸν καθαρό σου τὸ νοῦ, τὴν ἐβγένεια σου ὅλη, τὰ φρονήματά σου τὰ γενναῖα, τὶς ἰδέες, τοὺς λογισμούς σου, τῶν ἰδεῶνε τὸ σιγανό σου τὸ φῶς. Εἶναι σὰν ἀντηλιὰ τῆς ζωῆς σου. Καὶ τί; Ὅταν τὰ σκεπάσῃ αἰώνια νύχτα, μαζί τους θὰ χαθῇ κ' ἡ ζωή σου, κι ὁ κόσμος θὰ σὲ ξεχάσῃ, ἅμα πιὰ δὲ θὰ τὰ βλέπῃ; Ἀφοῦ εἴδανε οἱ ἀθρῶποι τόση χάρη, τόση καλοσύνη καὶ τέτοια ψυχή, δὲ γίνεται νὰ ξεχάσουνε πῶς φάνηκες μιὰ μέρα μπροστά τους. Εἶναι χαρὰ γιὰ τὴ γίς, ὅταν τὸ πόδι σου τὴν πατεῖ, χαρὰ γιὰ τὸν κόσμο ὅταν ἔρχεσαι καὶ σὲ βλέπει ποὺ προβαίνεις. Ἐσένα σὲ χαίρεται ἡ φύση· σὲ θωρεῖ, καὶ τὸ πλάσμα της καμαρώνει. Θέλεις, ὁ κόσμος νὰ φανῇ ἀχάριστος καὶ κατόπι νὰ μὴ σὲ θυμᾶται; Ἡ μνήμη σου πρέπει νὰ μείνῃ παντοτινή. Ἀχ! κάμε νὰ βρῶ γιὰ σένα ἀθάνατα λόγια, κάμε νὰ σοῦ δώσω ἀθάνατη ζωή.

Ξέρω τί θὰ μοῦ πῇς, ἐσὺ ποὺ ποτὲς δὲ φρόντισες γιὰ τὸν ἑαφτό σου· — «Τί θὰ τὴν κάμουμε τὴ δόξα; Νὰ ζήσουμε στὴ μνήμη τῶν ἀθρώπω ἢ νὰ μὴ ζήσουμε, τί μᾶς μέλει; Κάλλια τὴν ἀγάπη μας νὰ χαροῦμε, ἀφοῦ σ' ἀγαπῶ καὶ μ' ἀγαπᾷς. Μὴν τὸ πιστέψῃς, φῶς μου, ποτές, πὼς γιὰ τὴν ἀγάπη τὴν πολλὴ ἡ ζωή μας εἶναι λίγη, πὼς γιὰ νὰ μάθουμε τί θὰ πῇ ἐφτυχία, δὲ μᾶς φτάνουνε τὰ χρόνια ποὺ μᾶς χάρισε ἡ τύχη. Μιὰ ὥρα στὸν κόσμο νἀγαπήσῃς, κ' ἔβαλες αἰῶνες στὴν καρδιά σου. Μήπως δὲν τὶς γνωρίσαμε, μήπως δὲν τὶς ξέρουμε τὶς αἰώνιες χαρὲς τῆς ψυχῆς; Ἅμα μοῦ λὲς πῶς μ' ἀγαπᾷς, μοῦ φαίνεται ἀθάνατη ἡ ζωή. Καὶ τί πειράζει νὰ ξέρουμε μέσα στὸ νοῦ μας πὼς ὁ Χάρος μιὰ μέρα θὰ μᾶς θερίσῃ, ἀφοῦ τὴν ὥρα ποὺ μοῦ τὸ λές, νοιώθω μέσα στὴν καρδιά μου πὼς εἶναι ἀπέραντη ἡ ἀγάπη;»

Ἀχ! δὲν ξέρεις ἐσύ, ποὺ χαίρεσαι τὰ λαμπρά σου τὰ

νιάτα, τὰ πικρὰ βάσανα ποὺ μᾶς βασανίζουνε. Ὅταν περπατοῦμε στοὺς κάμπους κ' οἱ δυό μας μαζί, δὲν εἴμαστε μονάχοι. Μιὰ συντρόφισσα μᾶς ἀκολουθεῖ καὶ μόλις μπορεῖς τὸ βῆμα της νἀκούσῃς. Εἶναι ἡ καθεμερνὴ συντρόφισσα τῆς ζωῆς, ἡ Μελαχολία, ποὺ ὅλο στὸ πλάγι μας βαδίζει. Ἐκείνη μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε πρῶτα πρῶτα τὴ ζωή, νὰ γνωρίσουμε τὸν ἑαφτό μας. Ἐκείνη μᾶς δείχνει πῶς τίποτα δὲν εἴμαστε στὸν κόσμο. Ἐκείνη ποτίζει φαρμάκι τὶς χαρές μας. Πόσες φορὲς ἀκούσανε οἱ ποιητάδες τὰ λόγια ποὺ τοὺς λέει ! Σιγὰ σιγὰ ψιθυρίζει στάφτιά τους, μὲ μιὰ φωνὴ ποὺ μοιάζει δάκρια γεμάτη, παράπονα λυπητερά. Ἕνας μάλιστα μᾶς τὰ εἶπε μιὰ μέρα ποὺ πήγαινε μὲ τὴν ἀγάπη του μαζί· τοῦ κάκου χαιρότανε ἡ καρδιά του· κρυφὰ κρυφὰ ἡ Μελαχολία τοῦ μιλοῦσε·

— « Τὸ χῶμα ποὺ οἱ δυό σας σήμερα πατεῖτε, ἄλλος ἄβριο θὰ τὸ πατήσῃ· ἄλλο ταίρι ἀγαπημένο, σὰν καὶ σᾶς ἀγκαλιαστό, θὰ περάσῃ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιο τοῦ πλατάνου ποὺ σᾶς σκεπάζει. Τὰ δέντρα ποὺ στέκουνται γῦρο γῦρο, τὰ λουλούδια ποὺ σκύφτουνε τὸ κεφαλάκι τοὺς νὰ σᾶς χαιρετήσουνε, τὸ χόρτο ποὺ χαίρεται νὰ σᾶς βλέπῃ κι ὁ ἀέρας ἀφτὸς ποὺ γλυκαναστενάζει στὰ κλαδιά, θἀκούσουνε ἄλλο στόμα νὰ λέῃ καὶ θὰ διοῦνε ἄλλη γυναίκα νἀκούῃ τὶς ἴδιες λέξες τῆς ἀγάπης ποὺ λέτε σήμερα καὶ σεῖς. Καὶ σὲ κείνους ἡ φύση θὰ κάμῃ τὰ ἴδια χάδια ποὺ σᾶς ἔκαμε. Οἱ βρύσες θὰ ξαναποῦνε τὸ τρεμουλό τους τὸ τραγούδι, θὰ κελαδήσουνε τὰ πουλιὰ μὲ τὴν ἴδια χάρη· ὁ ἄνεμος θὰ χαδέψῃ τὰ μαλλιά τους· ἡ πρασινάδα τοῦ κάμπου δὲ θἀλλάξῃ. Μόνοι σας ἐσεῖς οἱ δυό, ὥςπου νὰ πάτε στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς πεδιάδας, θὰ βρῆτε τὸ Χάρο ποὺ σᾶς προσμένει κι ὁ κόσμος θὰ σᾶς ξεχάσῃ· μήτε θὰ ξέρῃ τὸ χόρτο ἂν εἴχατε μιὰ μέρα καὶ σεῖς ἀγάπη στὴν καρδιά σας. »

Ἀχ ! ἄσπλαχνη φύση ποὺ δὲν ἀλλάζεις ! Δὲν μποροῦμε

τάχα μιὰ μέρα νὰ γίνουμε σὰν καὶ σένα ; Ἀφοῦ εἶναι αἰώνιος ὁ οὐρανός σου, ἀφοῦ εἶναι ἡ πρασινάδα σου παντοτινή, ἄραγες δὲν εἶναι δυνατό, ἐμεῖς ποὺ καταλάβαμε στὰ γεμάτα τὴν ὀμορφιά σου, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πάρουμε τίποτις ἀπὸ σένα, νὰ βάλουμε λίγο γαλάζι τοὐρανοῦ σου στὴν ψυχή μας, νὰ κρύψουμε λίγη πρασινάδα τοῦ κάμπου στὴν καρδιά μας, νὰ κλέψουμε, νὰ φυλάξουμε μέσα μας τίποτα δικό σου, ποὺ νὰ μᾶς μείνῃ γιὰ πάντα καὶ νὰ εἶναι ἀθάνατο σὰν καὶ σένα ; Εἶναι ἀλήθεια ποὺ θὰ μᾶς ξεχάσῃς ; Δὲ φοβᾶσαι, οἱ πεθαμμένοι νὰ δακρίσουνε κεῖ κάτω στὸν τάφο καὶ νὰ ποῦνε· — « Τώρα ποὺ μᾶς κάλυψε τὸ χῶμα, γιατί δὲ μᾶς θυμᾶσαι πιά ; Δεῖξε μας, μόνο μιὰ στιγμή, πῶς λυπᾶσαι τοὺς πεθαμμένους. Δὲ σοῦ λέμε νὰ μᾶς κλάψῃς· λίγο νὰ κιτρινίσῃ τὸ χόρτο στὴν πέτρα ποὺ μᾶς κρατεῖ, καὶ μᾶς φτάνει. Ῥίξε, μάννα, κάτω στὸ μνῆμα μιὰ ματιὰ στὰ παιδιά σου, γιὰ νὰ μὴν εἶναι παραπονεμένα· κοίταξε λίγο τοὺς πεθαμμένους, γιὰ νὰ φυτρώσουνε, καθὼς φυτρώνουνε τὰ λουλούδια ἀπάνω στὴ γὶς ποὺ τοὺς σκεπάζει, γλυκοὶ λογισμοὶ στὴν καρδιά τους. »

Ὁ Χάρος εἶναι παντοῦ· σ' ὅλα μέσα κάθεται κρυμμένος κι ὅλα λίγο λίγο τὰ τρώει. Ὁ κόσμος εἶναι δικός του. Τὴ φύση ἐκεῖνος τὴν ἔχει καὶ τὴν κυβερνᾷ. Τὸ Χάρο θὰ βρῇς μέσα καὶ στὸ πράσινο φύλλο ποὺ κιτρινίζει, καὶ στἄστρο ποὺ σήμερα φέγγει στὸν οὐρανὸ κι ἄβριο μπορεῖ νὰ σκοτινιάσῃ. Εἶναι μυστήριο ἡ ζωὴ πρῶτα γιὰ μᾶς ποὺ τὴ ζοῦμε. Πῶς θὰ γλυτώσουμε ἀπὸ τὸ Χάρο, ἀφοῦ πρᾶμα δὲν ἀφίνει ποὺ σιγὰ σιγὰ νὰ μὴν τὸ σπρώξῃ στὸν τάφο ; Ὅλα παίρνουνε τὸ δρόμο ποὺ τὰ πηγαίνει. Ὅ τι ἔχει ζωή, τὴν ἔχει μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὴ δώσῃ μιὰ μέρα στὸ Χάρο· ἂ δὲν εἴτανε ὁ Χάρος, δὲ θἄβλεπες πρᾶμα στὸν κόσμο ζωντανό· ἂ δὲν εἴτανε γραφτὸ νὰ πεθάνουμε, μήτε θὰ γεννιόμεστα ! Ἡ φύση ἀλάκαιρη, ὁ κόσμος μὲ τὰ χίλια φαινόμενά του, εἶναι σὰν τὰ στάχια ποὺ κάθε ὥρα τὰ βλέπεις καὶ γίνουνται πιὸ ὥριμα μὲ τὸν ἥλιο·

ὁ ἥλιος εἶναι ἡ ζωὴ κι ὡςτόσο προσμένουνε ὅλα, ὁ Χάρος νὰ τὰ θερίσῃ.

Ποῦ θὰ κατασταλάξουμε; Ποῦ πάμε; Δὲ μᾶς τὄμαθε κανείς. Ἀπὸ τὸ βουνὸ ποὺ κάθουμαι, βλέπω κάτω κάτω στὴ θάλασσα ἕνα καράβι ποὺ περνᾷ μὲ φουσκωμένα παννιά. Ῥώτα τοὺς ταξιδιῶτες ποῦ πάνε καὶ θὰ σοῦ τὸ ποῦνε· στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη ἢ στὴν Ἐβρώπη. Ξέρει κάθε διαβάτης γιὰ ποῦ εἶναι. Ῥώτησε ὅμως τοῦ κόσμου τοὺς διαβάτες ποῦ τρέχουνε, ποῦ πάει τοῦ καθενὸς ἡ ζωή, ποῦ πάει ὁ ἄθρωπος ἀπάνω στὴ γὶς κ' ἡ γὶς ποῦ πάει μέσα στὸν οὐρανό; Ποῦ πάνε τἄστρα ποὺ φέγγουνε κάθε νύχτα; Ποιὸς δαίμονας, καλὸς ἢ κακός, κυβερνᾷ τοὺς πλανῆτες ποὺ κάνουνε τὸν ἴδιο γῦρο κάθε χρόνο; Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός τους; Θὰ σταθοῦνε ἢ πάντα θὰ τρέχουνε; Ὅλος ἀφτὸς ὁ ἀπέραντος κόσμος πότε καὶ πῶς θὰ τελειώσῃ; Σὲ τέτοιο ῥώτημα ψυχὴ δὲ θἀπαντήσῃ. Δὲν ξέρουμε μήτε ποῦ πάμε μήτε πῶς γενήκαμε μήτε γιατί. Γενήκαμε ἀπαρχῆς γιὰ τὸ Χάρο. Ἀφτὸ βλέπουμε μόνο, κι ὥςπου νὰ τὸ διοῦμε, ὁ θάνατος μᾶς τραβᾷ.

Τοῦ κάκου ὁ πόνος κι ὁ κόπος, ὁ ἵδρος κ' ἡ παντοτινὴ δουλειά. Τί θὰ μᾶς χρησιμέψῃ; Ὅ τι γεννήθηκε πρέπει νὰ πεθάνῃ. Ὅ τι ἄρχισε μιὰ μέρα πρέπει μιὰ μέρα νὰ τελειώσῃ. Θὰ χαλάσῃ κ' ἡ γὶς ἀφτὴ ποὺ σήμερα μᾶς σηκώνει. Ὁ πλανήτης μας πάντα δὲν εἴτανε· αἰώνιος λοιπὸ δὲ θὰ μείνῃ· θἄρθῃ ἡ ὥρα του καὶ κεινοῦ. Ἔτσι θὰ χαθοῦμε καὶ μεῖς. Τί τὸ λοιπό; Μήπως δὲν εἶναι τὸ ἴδιο νὰ πεθάνουμε σήμερα ἢ νὰ μᾶς πάρῃ ὁ θάνατος μόνο σὲ πεντακόσιες χιλιάδες χρόνια; Φαντάσου πῶς τἄζησες, ἀγάπη μου, τὰ τόσα χρόνια, κι ἀφοῦ τἄζησες, πῶς τέλος ἔφτασε ἡ ὥρα ποὺ πρέπει καὶ σὺ νὰ καταστραφῇς κ' ἡ γὶς ποὺ πατεῖς κι ὁ ἥλιος ὁ λαμπρὸς ποὺ σὲ φωτίζει. Ἐκείνη τὴν ὥρα, ἐσὺ ποὺ ἔζησες τόσους αἰῶνες κ' ἕνας ποὺ σήμερα πεθαίνει, θἄχετε τὴν ἴδια τύχη· ὅσο ζγιάζεις ἐσύ, θὰ ζγιάζῃ καὶ κεῖνος. Τὴν αἰωνιότητα ποῦ θὰ τὴ

βροῦμε; Ποιὸς θεὸς θὰ μᾶς τὴ δώση; Ποιὸς θὰ σοῦ χαρίση ἀθάνατη ζωή; Πῶς θὰ μπορέσουνε τὰ γαλανά σου τὰ μάτια νὰ γλυτώσουνε ἀπὸ τὸ μάβρο τὸ Χάρο; Ἀφοῦ ὅλα χάνουνται καὶ περνοῦνε, πῶς θὰ μείνη ἡ μνήμη σου γιὰ πάντα; Εἶναι ἀδύνατο νὰ μείνη καὶ τοῦ κάκου τὸ θέλω! Θάνατο βλέπω παντοῦ, καὶ νά πάλε, σὰν τὸ φυτὸ ποὺ βγαίνει κρυφὰ κάτω στὸν πάτο τῆς λίμνης κι ἀνεβαίνει, νά ποὺ ξεφυτρώνει στὴν καρδιά μου ἡ πικρή, ἡ ἀγαπημένη, ἡ γλυκειὰ μελαχολία ποὺ τὴν ἔμαθα κάτω στὴ Δύση· νά ποὺ πάλε μέσα μου νοιώθω τὸν καημὸ ποὺ ὑψώνει τὸ νοῦ κι ὅμως καίει τὴν ψυχή. Κοιτάζω τὸ καράβι ποὺ τρέχει στὰ κύματα καὶ λέω· — «Καράβι τοῦ κόσμου ποὺ τρέχεις μέσα στὸν οὐρανό, στὸ θάνατο πάς!»

Ἔλα, ἔλα κοντά μου, γιατὶ βλέπεις πόσο τυραγνιέται ἡ ψυχή μου ὅσο δὲ σ' ἔχω. Λῦπες ἐδῶ δὲν ταιριάζουνε· εἴμαστε στὴν Ἑλλάδα. Ἐδῶ μόλις ἀρχίζει νὰ φαίνεται ἡ ζωή. Νέος ὁ λαός, νέες οἱ ἐλπίδες. Δὲν εἶναι καιρὸς γιὰ τοὺς καημοὺς καὶ τὰ βάσανα τοῦ λογισμοῦ. Ὁ καθένας γυρέβει δουλειὰ καὶ θέλει νὰ δείξη ἐνέργεια. Τὸ παλληκάρι ποὺ ζώννει τὸ σπαθί του, ποὺ παίρνει τὸ τουφέκι στὸν ὦμο καὶ βάζει τὸ φέσι του στραβά, δὲν κάθεται στὸ βουνὸ νὰ δέρνεται καὶ νὰ κλαίγεται ποὺ ἡ ζωή του εἶναι λίγη. Πολλὰ δὲ συλλογιέται. Φτάνει νάκούση τουφέκι καὶ χαίρεται τὴ ζωή. Ἀφτὰ τὰ ξέρεις ἐσύ· ἐσὺ ξέρεις καὶ πιὸ σωστά, πιὸ ἥσυχα, πιὸ ἀψηλὰ νὰ κρίνης καὶ νὰ μιλῆς γιὰ τὰ πράματα τοῦ κόσμου. Τεντώνω τάφτιά μου καὶ σ' ἀκούω· ἀπάνω στὸ βουνὸ μοῦ ἔρχεται ἡ οὐράνια, ἡ χαριτωμένη σου ἡ φωνή· σὲ θυμοῦμαι καὶ μοῦ φαίνεται πὼς τέτοια λόγια μοῦ λές·

— «Ὁ ἄθρωπος δὲν πεθαίνει· πεθαίνουνε τἄτομα μόνο. Οἱ ἀθρῶποι χάνουνται καὶ πάνε· ἄλλοι παίρνουνε τὴ θέση τους. Σὰν τὰ φύλλα ποὺ πέφτουνε κι ἄλλα πάλε τὴν ἄνοιξη βλασταίνουνε, ἔτσι πάμε καὶ μεῖς· τὸ δέντρο ὅμως στέκεται

πάντα κι ὁ ἄθρωπος δὲν περνᾷ. Οἱ πατέρες μας, ποὺ τώρα κοίτουνται στὸν τάφο, δὲν εἶναι πεθαμμένοι· μᾶς δώσανε πρὶ φύγουνε τὴ ζωή τους· ἐμεῖς τὴν ἔχουμε σήμερα καὶ τὴ βαστοῦμε. Ἡ σειρὰ δὲν τελειώνει, ἡ ἁλυσίδα δὲ σπάνει· θάρθοῦνε ἄλλοι κατόπι ποὺ θὰ πάρουνε, ποὺ θὰ βαστάξουνε καὶ κεῖνοι μιὰ ὥρα τὴν αἰώνια ζωὴ ποὺ τοὺς δώσαμε μεῖς. Ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο τρέχει τοῦ ἀθρώπου ἡ ψυχὴ καὶ μεταβαίνει. Μὲ τὴν ἴδια καρδιά, μὲ τὸν ἴδιο πόθο ποὺ ἀγαπήσαμε μιὰ μέρα, θἀγαπήσουνε καὶ τὰ παιδιά μας. Ἐμεῖς βάλαμε στὸ στῆθος τους μέσα τὸν πόθο ποὺ τὰ κάνει καὶ ζοῦνε· ὁ πόθος τους εἶναι ὁ δικός μας ὁ πόθος. Ἔτσι κ' ἡ ἀγάπη μας δὲ χάνεται ποτές. Ὅταν τὸ στόμα σου μοῦ λέει *σ' ἀγαπῶ*, δὲν τὸ λὲς ἐσύ· τὸ λένε μέσα σου χίλιες γενιὲς ποὺ σοῦ μάθανε τὴν ἀγάπη. Ὅταν τὸ ποῦνε τὰ παιδιά μας κατόπι, σὲ χρόνια καὶ χρόνια, ἐμεῖς πάλε μέσα τους θὰ τὸ λέμε.

Ὁ κόσμος ποὺ βλέπεις εἶναι αἰώνιος καὶ κεῖνος. Τἄστρα τοὐρανοῦ εἶναι σὰν τὰ λουλούδια· ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ μεγάλο τὸ περιβόλι. Φυτρώνουνε καὶ ξανοίγουνε τὰ λουλούδια, ὕστερα μαραίνουνται καὶ πάνε. Οἱ πλανῆτες μπορεῖ νὰ χάσουνε τὸ φῶς καὶ τὴ θωριά τους· ἀδιάφορο ἀφτό! Ἄλλα λουλούδια θὰ ξανοίξουνε, ἄλλα ἀστέρια θὰ φέξουνε· τὸ περιβόλι δὲν ἀλλάζει· στέκεται πάντα καὶ δὲ χαλνᾷ. Ἡ γίς μας καὶ κείνη ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἄτομο στὸν κόσμο, σὰν τοὺς ἀθρώπους στὴ γίς. Μπορεῖ νὰ τελειώσῃ καὶ νὰ σβήσῃ· μπορεῖ καμιὰ μέρα νὰ μὴν τῆς μείνῃ ζωή. Ἡ ζωὴ ἀλλοῦ πάλε θὰ ξαναρχίσῃ, σ' ἄλλους πλανῆτες, σ' ἄλλη γίς — καὶ πάντα, μέσα στἀπέραντο, τὸ αἰώνιο τὸ περιβόλι, κάπου σὲ κάποιο πλανήτη θὰ πρασινίζουνε οἱ κάμποι, θἄχουνε τὰ δέντρα πανηγύρι, θὰ τραγουδοῦνε τὸ τραγούδι τους τὰ στάχια ὅταν ὁ ἄνεμος τὰ χαδέβει, θἀνατέλνουνε τὰ ῥόδα μὲ τὸν ἥλιο, θὰ τρέμῃ καὶ θἀγαπᾷ ἡ καρδιὰ τοῦ ἀθρώπου.

Το βάσανο ποὺ σὲ βασανίζει καίει ὁλωνῶνε τὴν ψυχή· ὁ

καημός σου εἶναι ὁ παντοτινός μας ὁ καημός. Δὲν κλαὶς γιὰ τὰ γαλανά μου τὰ μάτια· τὴν τύχη τοῦ κόσμου λυπᾶσαι. Μὴν τὴ λυπᾶσαι· μὴν ἀκοὺς τί λένε οἱ ἄλλοι καὶ μὴ βλέπῃς τί γράφουνε· στἄτομό τους μόνο προσέχουνε καὶ δὲ συλλογιοῦνται τὸν ἀπέραντο κόσμο. Ἐσὺ νὰ κρίνῃς μὲ τὸ δικό σου τὸ νοῦ καὶ νὰ νοιώθῃς μὲ τὴν καρδιὰ τὴ δική σου. Ὁ Χάρος, λές, εἶναι παντοῦ κι ὅλα τὰ τρώει λίγο λίγο. Ξέχασες τὴν ἀγάπη! Ἡ ἀγάπη εἶναι παντοῦ· ὅπου εἶναι ὁ Χάρος, μαζί του, στὸ πλάγι του, κοντά του, μέσα του θὰ βρῇς τὴν ἀγάπη. Ὅ τι χαλάσῃ ὁ Χάρος, ἡ ἀγάπη τὸ διορθώνει, κι ὅ τι ξολοθρέψῃ, τὸ ξαναφτειάνει. Ὅλα τὰ τραβᾷ λίγο λίγο ἀπάνω στὸ φῶς, τὰ σηκώνει καὶ τὰ φέρνει στὰ λαμπρὰ τἀκρόγιαλα τῆς ζήσης. Ὅ τι πεθάνῃ, ἡ ἀγάπη θὰ τἀναστήσῃ· ἀλλιῶς δὲ θὰ ζοῦσε κανένα πρᾶμα στὸν κόσμο. Ὁ θάνατος ἔχει μέσα του ζωή, σὰν τὰ θερισμένα τὰ στάχια ποὺ μᾶς θρέφουνε, ὥςπου νὰ θρέψουμε τὸ χῶμα καὶ μεῖς κι ἄλλα στάχια νὰ φυτρώσουνε. Ἂ δὲν εἴτανε πεπρωμένο ὅλα νὰ ξαναζήσουνε, πούπετα δὲ θἄβλεπες τὸ Χάρο, καὶ γιὰ νὰ πεθάνουνε οἱ ἄλλοι, πρέπει πρῶτα ἐμεῖς νὰ γεννηθοῦμε. Χωρὶς τὴν ἀγάπη μήτε θὰ φαινότανε ὁ Χάρος· ζῇ καὶ κεῖνος χάρη στὴν ἀγάπη, γιατὶ ὅ τι δὲν ἄρχισε δὲν μπορεῖ καὶ νὰ τελειώσῃ. Ἡ ἀγάπη κι ὁ Χάρος μαζὶ πολεμοῦνε. Ἡ ἀγάπη πάντα θὰ νικήσῃ, σὰν ποὺ νίκησε ἴσα μὲ τώρα· δὲν μπορεῖ, τίποτα νὰ μὴν ὑπάρχῃ· πάντα πρέπει κάτι νὰ εἶναι, κι ὅ τι εἶναι, στὴν ἀγάπη τὸ χρωστοῦμε. Ἐκείνη βάζει πράσινο φύλλο στὸν τόπο τοῦ φύλλου ποὺ κιτρινίζει· ἐκείνη στολίζει κάθε χρόνο τὰ κλαδιά· ἐκείνη ἀνάφτει ἄστρα καινούρια, γιὰ ἕνα ἄστρο ποὺ θὰ σβήσῃ. Φτειάνει κόσμους κι ἀθρώπους γεννᾷ. Ἡ πνοή της παντοῦ φυσᾷ, περεχύνεται παντοῦ· σὰν τὸν ἀρχαῖο τὸν Ἔρο, τὸν Οὐρανὸ βαστᾷ στὴν ἀγκαλιά της, ζωντανέβει τὸ Χάος καὶ θρέφει τὴν ὕπαρξη καὶ τὴ φύση.

Τοὺς ζωντανοὺς μὲ τοὺς πεθαμμένους ἡ ἀγάπη τοὺς ἑνώ-

νει. Ἐκείνη θὰ μᾶς ἑνώση μὲ τοὺς καινούριους πλανῆτες, ἂν τύχη ὁ δικός μας νὰ χαλάση. Τίποτα δὲ χάνεται στὸν κόσμο. Τὸ φιλὶ ποὺ σήμερα σοῦ δίνω εἶναι αἰώνιο φιλί. Ὅπου βρεθοῦνε ἀθρῶποι, ὅπου ἀγαπήσουνε, τὸν πόθο μας, τὴν ἀγάπη μας μέσα τους θἄχουνε, κ' ἔτσι στὴν ψυχή τους μέσα θὰ σωθῆ, αἰώνια θὰ μείνη κ' ἡ ψυχή μας. Ἕνας εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀγάπης καὶ τὸ καρδιοχτύπι εἶναι τὸ ἴδιο παντοῦ· ὅπου τρέμει ἀθρώπου καρδιά, ὁλωνῶ μας ἡ καρδιὰ τρέμει. Ἕνας παλμὸς στὸ στῆθος μας μέσα γίνεται μὲ τοὺς μύριους παλμοὺς τῆς ἀθρωπότητας ὅλης· ὁ καθένας μας μέσα του θρέφει μιὰ σπίθα παρμένη ἀπὸ τὸ παγκόσμιο κέντρο, ποὺ κέντρο δὲν ἔχει καὶ ποὺ σκορπίζει, ποὺ μοιράζει τὶς ἀχτῖδες του σ' ὅ τι ζῆ. Ἡ φωτιὰ παντοῦ καίει· τἄστρο γεννιέται σὰν καὶ μᾶς, γίνεται μὲ τὴν ἴδια φλόγα ποὺ ἄναψε ὅλα τἄστρα κ' ἔχει μέσα του ὅ τι ἔχουνε καὶ κεῖνα. Ἀφοῦ ὅλος μας ὁ οὐρανὸς εἶναι καμωμένος μὲ τὴν ἴδια ζωή, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἴδια ὕλη παντοῦ, παντοῦ θὰ εἶναι κ' ἡ ἴδια ψυχή. Ὅλα, στὴν αἰώνια φύση, βαστιοῦνται ἀνάμεσά τους σφιχτά· μιὰ καὶ μόνη ἀρχή, ἕνα νόμο ἔχουνε ὅλα. Ὅλα, ὅλα εἶναι ἕνα. Ὅπως νοιώθουνε τὰ παιδιὰ πῶς στὰ στήθια τους οἱ προγόνοι τους ζοῦνε, ἔτσι καὶ στοῦ κόσμου τὴ ζωὴ ποὺ δὲν τελειώνει, τἄστρα ποὺ θὰ λάμπουνε, ἀφοῦ χαθοῦμε, μέσα τους θἄχουνε τὴ φλόγα καὶ τὴν πνοὴ ἄλλων ἄστρωνε ποὺ ζήσανε πρῶτα. Μέσα σὲ κείνη τὴ φλόγα θὰ βρεθῆ κ' ἡ καρδιά μας· μέσα σὲ κείνη τὴν πνοὴ θὰ βρεθῆ κ' ἡ πνοή μας. Μέσα στὸν πλανήτη τὸν καινούριο θὰ βρεθῆ κ' ἕνα μέρος τοῦ δικοῦ μας· θὰ βρεθῆ κ' ἕνα μέρος τῆς ζωῆς μας. Ὁ ἴδιος ἄθρωπος πάντοτες ζῆ στοὺς ἀπέραντους κάμπους τοὐρανοῦ, σ' ὅποιο πλανήτη κι ἂν τύχη νὰ γεννηθῆ· ὅλο ἀλλάζει, ὅλο προβαίνει καὶ πάει, κι ὡςτόσο εἶναι πάντοτες ὁ ἴδιος καὶ μὲ τὴν ἴδια καρδιὰ ἀγαπᾷ. »

ΙΘ΄.

Κατάρα.

Ὁ ἄθρωπος ἀλλάζει κι ὁ κόσμος αἰώνια μεταμορφώνεται. Ξεχάσαμε ὅμως νὰ ποῦμε πῶς ὁ δάσκαλος δὲν ἀλλάζει ποτές. Ἔχει κι ἀφτὸ τὸ λόγο του· μπορεῖ ὁ δάσκαλος νὰ μὴν εἶναι ἄθρωπος. Ὁ δάσκαλος λέει πὼς ἡ γλῶσσα του δὲν ἄλλαξε· τὸ πιστέβω καὶ γώ, γιατὶ κ' ἡ ἀνοησία στὸν κόσμο εἶναι πάντοτες ἡ ἴδια.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀγάπη ποὺ ἔχω στοὺς δασκάλους, καὶ κείνη ποτὲς δὲ θἀλλάξῃ. Μὴν τὸ ξεχάσῃς, πουλάκι μου, ποὺ μοῦ μιλοῦσες τόσο νόστιμα, τόσο φρόνιμα στὴ Χώρα καὶ γὼ σ' ἄκουγα στὸ Πυργί. Ἄλλη φορὰ τὸ βάζεις κι ἀφτὸ μέσα στὰ λόγια ποὺ θὰ μοῦ πῇς. Καιρὸς τώρα νἀφήσουμε πιὰ καὶ τὸ Πυργὶ καὶ τοὺς δασκάλους, γιατὶ δὲ θυμοῦμαι κανένας δάσκαλος νὰ μίλησε ποτὲς γιὰ τὴν ἀγάπη μήτε νὰ πάτησε στὸ Πυργί.

Τὴν κατάρα μου νἄχῃ τὸ χωριό, τὸ πρῶτο χωριὸ ποὺ ἀπαντήσαμε πηγαίνοντας στὰ Μεστά. Ἅμα βγήκαμε ὄξω ἀπὸ τὸ Πυργί, μόλις κάμαμε μὲ τὸ Σιὸρ Κωστὴ πενήντα βήματα δρόμο, κι ἀκούσαμε θόρυβο φοβερὸ ποὺ μᾶς ἔβγαλε τἄφτιά. Εἴτανε κάτι φωνὲς ποὺ ἀνεβαίνανε ἴσα μὲ τὸν οὐρανὸ καὶ δόντια ποὺ τρίζανε τρίζανε, ἔλεγες καὶ θὰ σπάσουνε. Ὅταν μπήκαμε στὸ χωριὸ ποὺ λέω, κατάλαβα τί εἴτανε τὸ κακό· εἴτανε κάτοικοι ποὺ μαλλώνανε ἀναμεταξύ τους καὶ τσακίζανε τσίκουδα ὅλη μέρα. Καβγάδες καὶ φαγί, τόσο ξέρουνε οἱ ἀθρῶποι σὲ κεῖνο τὸ χωριό. Δὲ θὰ πῶ τὄνομά του· τὄνομά του ἀπὸ τὸ στόμα μου δὲν τὸ βγάζω. Τὴν κατάρα μου νἄχῃ! Ἡ μνήμη του νὰ χαθῇ. Νὰ πέσῃ κάτω στὸν γκρεμνὸ ἢ στὴ

θάλασσα νὰ βουλιάξῃ. Ῥωμαίϊκο χωριὸ δὲν εἶναι· δὲ σέβεται τὸν ξένο. Κι ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ λυπηθῇ. Νὰ σβήσουμε τὄνομά του ἀπὸ τὸ χάρτη τῆς Χιός, γιατὶ λερώνει τὸ χάρτη. Ἀχ! νὰ εἴτανε δῶ ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης! Μαζὶ κ' οἱ δυό μας θὰ χαλνούσαμε τὸ χωριό, θὰ ῥίχναμε κάτω τοὺς πύργους, θὰ γκρεμίζαμε τὰ σπίτια. Εἶναι μέσα κακοῦργοι, κλέφτηδες καὶ ψέφτες· γλυκογελοῦνε ὅσο τοὺς μιλεῖς, καὶ σὲ γελοῦνε, ἅμα μπορέσουνε. Ἔχουνε μέλι στὸ στόμα καὶ φαρμάκι στὴν καρδιά. Τὸ χῶμα τους στὴ ζωή του ἄθρωπος νὰ μὴν τὸ πατήσῃ· ξένο σκυλὶ στὸ χωριό τους νὰ μὴν πάῃ.

Τὰ κορίτσια τους ἀγάπη νὰ μὴ χαροῦνε· ἄντρα νὰ μὴ βροῦνε. Τὰ μάτια τους νὰ μὴ δακρίζουνε κι ὁ πόνος μέσα νὰ πνίγῃ τὴν καρδιά τους. Νὰ ξεραθοῦνε τὰ νιάτα τους, προτοῦ κατεβοῦνε κάτω στὸν τάφο ποὺ θὰ σαπίσουνε τὰ κορμιά τους. Νὰ μὴ διοῦνε οἱ πατέρες τῶν παιδιῶ τους τὸ χαμογέλοιο. ἀφοῦ βρίζει ἡ κόρη τὴ μάννα, ὅταν τὴ βλέπει καὶ μιλεῖ μὲ τὸν ξένο. Νὰ μὴ χαροῦνε οἱ μαννάδες τὰ μωρά τους, νὰ μὴν ἀκούσουνε τὴ φωνή τους στὴν κούνια, ἀφοῦ μαθαίνουνε στὰ κορίτσια τους ἀπάτη καὶ ψεφτιά. Ἡ γλώσσα τους νὰ στέκεται στὸ στόμα καὶ νὰ μὴ σαλέβῃ — ἢ κάλλια νὰ σαλέβῃ καὶ νὰ μὴν μπορῇ νὰ βγάλῃ λέξῃ. Καβγὰ νὰ γυρέβουνε καὶ νὰ μὴ βρίσκουνε· ὁ ἕνας ἀλλουνοῦ νὰ θέλῃ νὰ πῇ βρισιὲς καὶ νὰ μὴν μπορῇ. Βουβοὶ νὰ γεννιοῦνται. Μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ μάτια, μὲ τὰ ποδάρια νὰ πολεμᾷ ὁ ἕνας νὰ καταλάβῃ τὸν ἄλλο κι ὅλα στραβὰ νὰ τὰ παίρνουνε, κρασὶ νὰ ζητοῦνε καὶ ξύδι νὰ τοὺς ποτίζουνε, ἀγάπη νὰ διψοῦνε καὶ μῖσος νὰ πίνουνε. Οἱ γυναῖκες νὰ προσπαθοῦνε τοῦ κάκου νὰ μαλλώνουνε τὰ παιδιά τους, τὰ παιδιὰ τοὺς πατέρες, οἱ πατέρες τὶς μαννάδες· νὰ τρώγουνται, νὰ δέρνουνται, νὰ χτυπιοῦνται, τὰ κόκκαλά τους νὰ βγάζουνε — καὶ τσίκουδο νὰ μὴ φάνε.

Κ΄.

Τὰ παλληκάρια στὸ περιγιάλι.

Ἐμεῖς οἱ Ῥωμιοὶ μαλλώνουμε συχνὰ μεταξύ μας. Μάλιστα στὴ Χιὸ εἶναι πατροπαράδοτο, ἀντὶς νὰ πολεμοῦνε τὸν Τοῦρκο, νὰ πιάνουνται οἱ Ῥωμιοὶ ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο. Γιὰ τοῦτο θύμωσα καὶ γὼ καὶ τὄβαλα στὸ βιβλίο μου. Ἀγάπη καὶ μῖσος ζοῦνε πλάγι πλάγι στὴν καρδιά μας. Μὲ τὴν ἴδια δύναμη μισοῦμε κι ἀγαποῦμε, καὶ κάποτες ἀπὸ τὴ μιὰ ὥρα στὴν ἄλλη ἀγαποῦμε ἢ μισοῦμε. Ἐμεῖς οἱ Ῥωμιοὶ ἔχουμε κ' ἕνα ἄλλο· ξέρουμε τί μᾶς λείπει καὶ κάνουμε πῶς δὲν τὸ βλέπουμε. Τὰ ψεγαδάκια μας τὰ γνωρίζουμε, μὰ θέλουμε νὰ τὰ βαστοῦμε κρυφά· δὲ μᾶς ἀρέσει νὰ τὰ λέμε. Γιὰ τοῦτο καὶ γὼ δὲν εἶπα τὄνομα τοῦ ἀφιλόξενου τοῦ χωριοῦ. Μπορεῖ πάλε νὰ τἀδίκησα· ἐμᾶς τοὺς Ῥωμιοὺς μᾶς τυχαίνει καὶ τοῦτο· ὅταν κορώσῃ τὸ κεφάλι μας, ὅταν κανεὶς μᾶς πειράξῃ, τέλειωσε, πάει! Ὅλα τὰ κακὰ τὰ ρίχνουμε στὸ σιχαμένο, τὸν καταραμένο ποὺ μᾶς χάλασε τὸ κέφι. Ἔφκολα τὸ παρακάνουμε. Ἔτσι τὄπαθα τώρα. Ἀμέσως εἶπα στὸ νοῦ μου πὼς τίποτα καλὸ δὲ βρίσκεται στὸ κακορίζικο τὸ χωριὸ ποὺ μ' ἔκαμε νὰ θυμώσω. Κι ὡςτόσο ἴσια ἴσια σ' ἀφτὸ τὸ χωριὸ ἀπάντησα ἕναν περίεργο γέρο.

Εἴτανε ὁ πρῶτος τοῦ χωριοῦ, ὁ προύχοντας, ὁ προεστός, σὰν ποὺ λένε κεῖ, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχόντους, γιατὶ τέτοιο ὄνομα βγάλανε στοὺς πλούσιους. Μιὰ μέρα μὲ πῆγε σὲ μιὰ γριὰ κ' ἔβαζε τὰ δυνατά του γιὰ νὰ τὴν κάμῃ νὰ μοῦ μιλήσῃ καὶ νὰ μοῦ πῇ κανένα παραμύθι. Τραβιότανε ἡ γριὰ καὶ δὲν ἤθελε. Ἄρχισε τότες ὁ γέρος νὰ τῆς λέῃ τί ζητοῦσα, γιὰ ποιὸ σκοπὸ εἶχα κάμει τόσο μεγάλο ταξίδι, καὶ πὼς γύρευα νὰ μάθω

τὴν προφορὰ κάθε χωριοῦ, νὰ συγκρίνω τὴ μιὰ χώρα μὲ τὴν ἄλλη, νὰ διῶ πῶς μεταμορφώνεται ἡ γλῶσσα μας καὶ πῶς ἔγινε, πῶς ἀρχίσανε οἱ ἀθρῶποι νὰ μιλοῦνε πρῶτα μέσα στὰ μικρὰ τὰ χωριά, καὶ πῶς ἀπὸ τὰ πρόστυχα τὰ χωριὰ βγῆκε λίγο λίγο, προχώρησε καὶ σκορπίστηκε σ' ὅλη τὴ γῆς ἡ ἀθρώπινη γλῶσσα.

Ὁ ἀγράμματος αὐτὸς ὁ χωρικός, ποὺ στὰ νιάτα του μόλις εἶχε κάμει πεντέξη μῆνες στὸ σκολειό, ἂν καὶ μεγάλωνε τὰ πράματα μὲ τὴ φαντασία του, τὰ ξηγοῦσε ὅμως μὲ τόση ῥητορική, μὲ τόσο σωστὰ καὶ παστρικὰ λόγια, ποὺ κατάλαβα καὶ γὼ πρώτη φορὰ γιατί βγῆκα στὸ ταξίδι. Ἄμποτες νὰ τὸ καταλάβαινα σὰν καὶ κείνονε! Τὰ λόγια τοῦ γέρου μοῦ δείχνανε τόντις μὲ τί τρόπο ἔπρεπε κανεὶς νὰ πιάσῃ τὴ δουλειὰ καὶ νὰ σπουδάσῃ γλῶσσα. Εἶχα λάθος νὰ νομίζω πὼς ἤξερα γράμματα· μ' ἔπιασε ἀπελπισιά, γιατὶ ἔβλεπα πὼς δὲ θὰ τὸ κατορθώσω στὴ ζωή μου νὰ μιλήσω τόσο καλά. Ποῦ τἄμαθε; Ἀπὸ ποῦ τὰ πῆρε; Ποῦ τὰ φαντάστηκε; Μόλις εἶχα προφτάσει νὰ τοῦ πῶ ἕνα λόγο κι ἀμέσως τὸν ἅρπαξε ὁ νοῦς του! Ὁ καημένος ὁ γέρος! Ἕνα παράπονο εἶχε· — « Δὲν μπορῶ, μοῦ ἔλεγε, νὰ διαβάσω τίποτις ἀπ' ὅσα σήμερα γράφουνε. Τὶς φημερίδες δὲν τὶς καταλαβαίνω κ' ἔτσι δὲν ξέρω καὶ τί γίνεται στὸν κόσμο. Ἂς μᾶς κάμουνε καὶ μᾶς ἕνα βιβλίο, ποὺ νὰ νοιώθουμε λίγο τί λέει! »

Στὰ Μεστὰ πάλι ἔκαμα φίλο ἕναν ἄλλο γλωσσολόγο, τὸ Μιχάλη. Μ' ἔβλεπε νὰ γράφω κι ὅλο νὰ σημειώνω λέξες. Μοῦ εἶπε καὶ κεῖνος μιὰ λέξη κι ἀμέσως ἔτρεξε νὰ διῇ μὲ τί τρόπο τὴν ἔγραφα. — « Ἄδικα, λέει, χάνεις τὸν κόπο σου· ἡ δουλειά σου δὲν ἀξίζει· γράφεις τὴ λέξη ποὺ σοῦ εἶπα, μὲ ῥωμαίικα γράμματα καὶ δὲ βγαίνει τίποτα. Δὲν μπορεῖς νὰ πάρῃς καλὰ τὴν προφορά, ἀφοῦ ἴσια ἴσια σοῦ λέω *γράμματα* ποὺ δὲν τἄχει τἀρφάβητό μας. » Ὁ Μιχάλης κι ὅλοι οἱ Μεστοῦσοι, ἀντὶς ἁπλὸ *σ*, ἔχουν ἕνα *σ*, σὰν τὸ *sch* τὸ γερμανικό·

καὶ τὸ λένε κάθε φορὰ ποὺ τὸ *σ* εἶναι ἀρχικὸ κ' ἔρχεται κατόπι *ε* ἢ *ι*, ἢ ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ φωνήεντα, φτάνει τὸ δέφτερο φωνήεντο νὰ εἶναι *ε* ἢ *ι*· στὶς λέξες ὅπου ἡ κοινὴ βάζει *σ* καὶ λέει *σήμερα* ἢ *ἀσήμι*, βάζουνε κεῖνοι ἀφτὸ τὸ *sch*, γιατὶ λέγοντας τὸ *σ* στρογγυλώνουνε τὸ στόμα καὶ πάει νάγγίξῃ ἡ γλῶσσα τους τὸν οὐρανίσκο, ἀντὶς νὰ στέκεται ἴσια, μὲ τρόπο ποὺ τὸ σ' τους εἶναι *ὑγρό*, ὄχι ξερὸ σὰν τὸ δικό μας· ἔτσι καὶ τὸ *ν*, *μ*, *λ*, *ζ* στὰ μεστούσικα (ἀλλοῦ καὶ τὸ *τ*) βρέχουνται μὲ τὸ ἴδιο σύστημα στὸν οὐρανίσκο, μπροστὰ σὲ *ε* ἢ *ι*. Ὁ Μιχάλης ἤθελε λοιπὸ νὰ μοῦ πῇ πῶς ἂν τὸ *σιὸρ* τὸ γράψω μὲ *σ* δικό μας, τίποτα δὲν κατώρθωσα. Ἡσύχασα τὸν καλὸ τὸ Μιχάλη· τοῦ ἔδειξα πῶς εἴτανε τρόπος νὰ σημειώνῃ κανεὶς ὅ τι θέλει μὲ κάτι σημεῖα ξεχωριστά, βάζοντας ἢ περισπωμένη στὸ *σ*, *λ*, *ν*, ἢ μιὰ τελεία ἀπάνω στὰ γράμματα ποὺ δὲν ἔχουνε τὴ συνηθισμένη προφορά. Τοῦ ἄρεσε πολὺ ἡ ἰδέα καὶ μοῦ ζήτησε νὰ τοῦ μάθω τὸν τρόπο. Τοῦ τὸν ἔμαθα ὅσο μπόρεσα, γιὰ νὰ μὴν τοῦ χαλάσω τὸ χατίρι λέγοντας ὄχι. Συλλογιόμουνε καὶ γὼ μέσα μου σὰν τὸ Μιχάλη· — « Ἄδικα χάνω τὸν κόπο μου. » Ἀφοῦ περάσανε ὀχτὼ μέρες, χωρὶς νὰ πῇ τίποτα, μοῦ ἔφερε ὁ Μιχάλης ἕνα χαρτὶ γεμάτο λέξες σημειωμένες μὲ τὰ γράμματα ποὺ τοῦ εἶχα δείξει καὶ πολὺ καλὰ σημειωμένες.

Ὁ Μιχάλης ἀπὸ τὸ χωριό του δὲν εἶχε βγῆ στὴ ζωή του· ἤξερε μόνο νὰ διαβάζῃ καὶ νὰ γράφῃ. Πῶς τὸ κατώρθωνε νὰ μπῇ στὸ νόημα τόσο ἔφκολα ; Πῶς καταλάβαινε μὲ μιᾶς πράματα ποὺ τὰ σπουδάζουμε χρόνια στὴν Ἐβρώπη καὶ ποὺ πολλοὶ δὲν τὰ καταλαβαίνουνε ὅσο κι ἂν τὰ σπουδάσουνε ; Καὶ σ' ἀφτὸ φαίνεται ὁ Ρωμιός. Εἶναι ξυπνὸς ὁ λαός μας. Μιὰ λέξη τοῦ φτάνει γιὰ νὰ γεμίσῃ ὁ νοῦς του. Πόσοι σὰν τὸ Μιχάλη ! Πόσοι πού, ἂ μαθαίνανε ποτέ τους δυὸ γράμματα μ' ἕναν καλὸ δάσκαλο, θὰ μπορούσανε ἴσως καὶ κεῖνοι κάτι νὰ γίνουνε. Παρατήρησα μάλιστα συχνὰ πῶς ἡ ψέφτικη μά-

θηση τοῦ σκολειοῦ χαλνᾷ τὰ πιὸ γερὰ κεφάλια. Ἀντὶς νὰ τοὺς λένε πὼς ἡ γλώσσα μας εἶναι βάρβαρη, ἀντὶς νὰ τοὺς διαβάζουνε τὴν καθαρέβουσα, ἂν τοὺς μιλούσανε πιὸ σωστά, πιὸ φρόνιμα, ἂν τοὺς διδάσκαν ἐπιστήμη κι ἀλήθεια, πόσους προκομμένους θὰ εἴχαμε σήμερα! Πνέμα εἶναι, μὰ εἶναι κοιμισμένο, θέλει ξύπνηση. Στὸ καλὸ χῶμα φτάνει νὰ σπείρῃς, καὶ μόνο του φυτρώνει. Πόσοι πήγανε τοῦ κάκου, γιατὶ τοὺς στάθηκε ἀδύνατο νὰ προκόψουνε! Ποιὸς ξέρει, ἀπάνω στὰ βουνά, στὰ λαγκάδια, στὰ χωριά, μέσα στὴν Ἑλλάδα καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή, μέσα στοὺς κάμπους ὅπου σκάφτουνε, βωλοσηκώνουνε, χτίζουνε, δουλέβουνε, ποιὸς ξέρει πόσα μεγάλα, πόσα ἔξοχα κεφάλια πήγανε χαμένα, καὶ τὰ στερήθηκε ἡ ἐπιστήμη, ἡ ζωή! Τὸν πόθο τὸν ἔχει ὁ καθένας, ὁ τρόπος τοῦ λείπει. Δὲν ἔχει τὴ σωστὴ μέθοδο· δὲν ἔχει τὰ μέσα. Μοῦ φαίνεται σὰ νὰ τοὺς βλέπω μαζωμένους ὅλους τοὺς νιοὺς στὸ περιγιάλι, γῦρο γῦρο στὰ νησιά. Δὲν ἔχουνε στὴν τζέπη τους παρά· μόλις δυὸ γράμματα ξέρουνε καὶ πῆρε φωτιὰ ὁ νοῦς τους. Ἄλλο δὲ θέλουνε παρὰ νὰ φύγουνε, τὴν πατρίδα νἀφήσουνε, νὰ χωριστοῦνε ἀπὸ τὴ μάννα ποὺ σκύφτει καὶ μέρα νύχτα στὸν κάμπο δουλέβει.

Στέκουνται ὅλα τὰ παλληκάρια στὸ γιαλό, μὲ τὴν καρδιὰ ἐλπίδες γεμάτη, μὲ τὸ κεφάλι ἀψηλά, μὲ περήφανο μάτι καὶ προσμένουνε. Περνᾷ τὸ καράβι καὶ τοὺς βλέπει. Φωνάζουνε τοῦ καραβοκύρη· — « Νὰ χαρῇς τὴ ζωή σου, στάσου, καπετάνιο, πᾶρε με καὶ μένα. » — « Ποῦ θέλεις νὰ πᾷς; » — « Θέλω νὰ πάω στὴν Ἐβρώπη, θέλω γράμματα νὰ μάθω. » — « Καὶ τί θὰ τὰ κάμῃς; » — « Θὰ γίνω μεγάλος. Θὰ τιμήσω τὴν πατρίδα. » — « Ἀμὲ σύ; » λέει ὁ καπετάνιος. — « Καὶ γὼ θέλω νἄρθω μαζί σου. Νὰ μὲ πᾷς στὸν τόπο ποὺ σπουδάζουνε. Ἐκεῖ κάτι θὰ κάμω. » — « Ἔρχουμαι καὶ γώ. Ἐπιστήμη θέλω νὰ μάθω, θέλω νἀνεβάσω τὸ νοῦ μου ἴσα μὲ τἄστρα, θέλω νὰ διῶ ποιὰ δύναμη βαστᾷ καρφωμένα

στὸ διαμαντένιο στερέωμα τοὐρανοῦ τὰ χρυσὰ καρφιὰ ποὺ βλέπω καὶ λάμπουνε κάθε νύχτα. Θὰ μετρήσω τοὺς γύρους ποὺ κάνουνε οἱ πλανῆτες. Ὁ μεγαλήτερος ἀστρονόμος τοῦ κόσμου θὰ γίνω μιὰ μέρα. » — « Μὴ μὲ ξεχάσῃς καὶ μένα, καλέ μου καπετάνιο ! Θὰ χτίσω παλάτια, τὸ μέτωπο τοῦ Παρθενώνα θὰ σιάξω. Φειδία θὰ μὲ ποῦνε. » — « Καὶ μένα μὴ μ᾿ ἀφήσῃς. Κάτι νοιώθω μέσα μου ποὺ μὲ σπρώχνει. Ἡ θάλασσα μὲ τραβᾷ. Πρέπει νὰ μελετήσω, νὰ προκόψω. Θέλω νὰ γίνω ποιητής, ἀθάνατος ποιητὴς τῆς πατρίδας. »

Ἕναν ἕνανε τοὺς παίρνει ὁ καπετάνιος καὶ πάνε. Ἔρχουνται στὸ Παρίσι καὶ μὲ βρίσκουνε. — « Παράδες νὰ μᾶς δώσῃς γιὰ νὰ μάθουμε ἀστρονομία, ἀρχιτεχτονική, γλωσσολογία καὶ ποίηση. » — « Παράδες, παιδιά, δὲ μοῦ χάρισε ὁ Θεός. Ἀλλιῶς νὰ τὸ πιάσουμε τὸ πρᾶμα. Νὰ *συνάξουμε,* ἂν μποροῦμε. Πάμε στοὺς πλούσιους μαζί, κάτι νὰ σᾶς βοηθήσουνε. » Οἱ πλούσιοι Ῥωμιοὶ εἶναι κάποτες καὶ καλοὶ ἀθρῶποι. Μπορεῖ μάλιστα καμιὰ φορὰ νἄχουνε καὶ καλοὺς τρόπους. Ἀνοίγουνε τὸ πουγγί τους, βγάζουνε πέντε παράδες, ἂν εἶναι κρυφά, καὶ δέκα, ἂν τὸ γράψουνε οἱ γαζέττες. Βάζουνε τοὺς παράδες στῶν παλληκαριῶ μας τὸ χέρι· κάπου κάπου τοὺς βάζουνε καὶ δυὸ λόγια σταφτί. Οἱ φρόνιμοι γέροι τοὺς λένε· — « Τί σηκωθήκατε κ᾿ ἤρθατε στὸ Παρίσι ; Ξιππαστήκατε ; Νὰ μάθετε τουλάχιστο καμιὰ τέχνη ποὺ νὰ εἶναι τέχνη. Μάθτε γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί, ἂς εἶναι καὶ δασκάλοι. Ἀφτὰ κάτι χρησιμέβουνε καὶ μ᾿ ἀφτὰ πάντα θὰ βγάλετε τὸ ψωμί σας. Νὰ γυρέβετε *πόρο ζωῆς.* Μὰ ποίηση, ἀστρονομία, φιλολογία, τί παραμύθια εἶναι ἀφτά ; Καὶ ποῦ θὰ σᾶς καταντήσουνε ; Ἀστρονομία ; Νὰ γίνετε μηχανικοί, ποὺ δὲν ἔχουμε μηχανικούς ! Βγάλατε καὶ κάτι λέξες καινούριες ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τὶς καταλάβουμε· ὅλο μιλεῖτε γιὰ παλαιογραφία, γλωσσολογία, ἱστορία τῆς τέχνης. Παιδιακήσιες ἀνοησίες ! Τρελλαθήκατε ; Καιρὸς νὰ βάλετε γνώση. » Ἔτσι μιλοῦνε οἱ

γέροι· ἂν τύχῃ κ' εἶναι ὁ νιός μας λιγάκι περήφανος, ἂν τύχῃ καὶ τοὺς ἀποκριθῇ, τότες κι ἄλλο τοῦ λένε· « Καλὴ ἡ περηφάνεια, μὰ ὅταν κανένας εἶναι φτωχός, περηφάνεια δὲ χρειάζεται. »

Νὰ περηφανέβεστε, παιδιά μου, κι ἀψηλὰ νὰ βαστᾶτε τὸ κεφάλι σας. Μὴν ἀκούτε τί λένε οἱ γέροι. Ἀμέ, ποῦ ταιριάζει καλήτερα περηφάνεια παρὰ στὴ φτώχεια; Νὰ περηφανέβεστε, παιδιά μου, καὶ νὰ μὴ βάλετε γνώση. Νὰ μείνετε πάντα τρελλοί. Τὴν τρέλλα σας τὴν ἀγάπησα. Οἱ φιλοσόφοι ποὺ σᾶς τὰ ψέλνουνε, μόνο ἕνα δὲ βλέπουνε, πὼς ἡ τρέλλα σας τιμᾷ τὴν πατρίδα. Ἐσεῖς εἶστε τὸ στολίδι τῆς Ῥωμιοσύνης. Ἡ τρέλλα σας μᾶς δείχνει τί ἔχει μέσα του τὸ ῥωμαΐικο αἷμα. Ἀπὸ κεῖ φαίνεται τῆς μάθησης ὁ γενναῖος ὁ πόθος, ἡ ἀγάπη τῆς μεγάλης τῆς μελέτης. Ἐσεῖς ἔχετε θάῤῥος, πίστη κ' ἐλπίδα ποὺ θὰ μεγαλώσῃ τὸ γένος, ποὺ θὰ μεγαλώσετε καὶ σεῖς. Φωτερὲς κι ὁλόχρυσες ἐλπίδες! Πολεμᾶτε γιὰ τὸ μέλλο τῆς Ἑλλάδας, καὶ σὲ σᾶς θὰ τὸ χρωστοῦμε μιὰ μέρα. Κι ἀφτὸ κάτι θὰ πῇ. Τὸ μέλλο εἶναι ὅ τι θὰ εἶστε καὶ σεῖς· μέσα σας τὄχετε κ' ἡ ἱστορία μας θὰ γίνῃ ὅ τι τὴν κάμετε νὰ γίνῃ. Ἀφτὸ πρέπει νὰ συλλογιούμαστε. Καλὰ κάνετε, παιδιά. Μὴ γυρέβετε ὅλο τὰ χρήσιμα τὰ πράματα· χρήσιμα εἶναι ὅσα δὲ χρησιμέβουνε. Οἱ φρόνιμοι γέροι ἴσως ἀφτὸ δὲν τὸ ξέρουνε· ἂς μὲ πιστέψουνε καὶ μένα. Μὴ θέλετε *πόρο ζωῆς!* Μὴ μάθετε γιατροί, μηχανικοὶ καὶ δικηγόροι. Βαρέθηκα τοὺς γιατρούς, τοὺς μηχανικοὺς καὶ τοὺς δικηγόρους. Μὴ μάθετε δασκάλοι· σιχάθηκα τὰ γράμματα καὶ βιβλίο δὲν πιάνω στὸ χέρι. Μάθτε κάλλια σοβαρὴ ἐπιστήμη· μάθτε γερὴ δουλειά· δουλέψτε μέρα καὶ νύχτα γιὰ νὰ βγάλετε τὸ γράψιμο κανενὸς ἄγνωστου χερόγραφου· ἂς λιγνέψῃ τὸ κορμί σας κι ἂς κιτρινίσῃ τὸ πρόσωπό σας, ὥςπου νὰ καταλάβετε τί λέει. Μελετῆστε τὶς παλιὲς γλῶσσες, σκαλίστε τοὺς νόμους καὶ τὴ φιλοσοφία τους· ξετάστε τὴν ἱστορία τῆς τέχνης, νὰ διῆτε πόσα

ἔπρεπε νὰ μάθῃ ὁ ἀθρώπινος νοῦς γιὰ νὰ βρῇ τὸ σωστὸ καὶ τώραῖο. Κάμτε ἀμέτρητους λογαριασμοὺς γιὰ νὰ καταλάβετε πῶς γῦρο γῦρο στὸν ἥλιο χορέβουνε οἱ πλανῆτες τὸν ἀκάματό τους τὸ χορό. Βρῆτε ἄστρα καινούρια ποὺ δὲν τὰ ξέρουνε ἀκόμη, πῆτε μας τὴ χυμική τους σύγκραση, τὸν ὀργανισμό τους, τὰ σώματα ποὺ μέσα τους ἔχουνε. Νὰ πέσετε κατακέφαλα στὴ σπουδή, στὴ σπουδὴ ποὺ φαίνεται ἄχρηστη, περιττή, ποὺ δὲν ἔχει σκοπὸ πραχτικό, ποὺ δὲ βγάζει παρά. Μὴν ἀκοῦτε τοὺς φρόνιμους γέρους ποὺ σᾶς κυβερνοῦνε. Ἀφτὰ εἶναι ποὺ θὰ σᾶς τιμήσουνε. Ἡ πατρίδα τότες μόνο θὰ λογαριάζῃ στὴν Ἐβρώπη, ὅταν ἀποχτίσῃ καὶ κείνη ἐπιστήμη δική της. Ὁ λόγος δὲν εἶναι ὅλο στὰ σκολειὰ νὰ δίνουμε, γιὰ νὰ γίνῃ τὸ χτίριο πιὸ λαμπρὸ ἢ νὰ τρώνε τὰ παιδιὰ καλήτερο φαγί. Ἕνας μεγάλος σοφὸς πιώτερο θὰ σᾶς τιμήσῃ στὴν Ἐβρώπη παρὰ γυμνάσια δυὸ χιλιάδες. Βγάλτε κανέναν καλὸ παλαιογράφο, κανέναν ἀστρονόμο σπουδαῖο ποὺ νὰ γύρισε τὴν Ἐβρώπη, κανέναν ἄξιο μαθηματικό, καὶ βλέπετε τότες πῶς βάζει κάτω καὶ λαμπρὰ χτίρια καὶ καλὰ φαγιά. Ἕνας ποὺ ξέρει νὰ διαβάζῃ κώδικες παλιούς, ποὺ γνωρίζει τὴν ἀξία τοῦ καθενός τωνε, ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ τοὺς καταλογίσῃ ὅπως πρέπει, ποὺ δὲν τὸν ἔχετε γιὰ τίποτις ἐσεῖς, γιατὶ δὲ φαντάζει ἡ δουλειὰ ποὺ κάνει καὶ ποὺ μόνο δέκα νομάτοι στὴν Ἐβρώπη μάθανε τὄνομά του, πιὸ πολλὴ δόξα θὰ σᾶς φέρῃ παρὰ χίλια μπόσικα βιβλία ποὺ φαντάζουνε καὶ ποὺ δὲν ἔχουνε τίποτα μέσα τους. Ἡ σοβαρή, ἡ ἀληθινὴ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ δὲν ἀκούγεται· ὁ μεγαλήτερος σοφὸς εἶναι ὁ σοφὸς ποὺ μόνο δυὸ τρεῖς ξέρουνε τὴν ὕπαρξή του. Ὁ ἄγνωστος ὁ ἐργάτης ποὺ κουβαλεῖ τὶς πέτρες κάθε μέρα, χτίζει τὸ σπίτι, ὄχι ὁ μάστορης ποὺ τὸν προστάζει. Χωρὶς ἐργάτη δὲ γίνεται σπίτι. Ὅσοι μαζώνουνε τὶς πέτρες μιὰ μιά, ὅσοι κάνουνε ἀδιάκοπη καὶ ταπεινὴ ἐργασία, χτίζουνε τὴν ἐπιστήμη· ὅσοι εἶναι περίφημοι καὶ γνωστοὶ ἄλλο

δὲν κάμανε παρὰ νὰ συνάξουνε καὶ νὰ στρώσουνε τῶν ἀλλωνῶνε τὴ δουλειὰ καὶ τὴ μάθηση. Ποῦ νὰ τὸ καταλάβουμε ἀκόμη τέτοιο πρᾶμα; Ὁ Ῥωμιὸς ὅλο θέλει νἀκουστῇ — κι ὁ ἔμπορος πάλε ὅλο θέλει νὰ κερδίζουμε χρήματα. Τὸ ἔθνος εἶναι νέο, ἄπραχτα τὰ κεφάλια. Χρειάζεται βασίλειο μεγάλο, ἱστορία παλιὰ γιὰ νὰ νοιώσῃ ἕνας λαὸς τί χρησιμέβουνε οἱ τέχνες ποὺ χρήσιμες δὲν εἶναι, καὶ νὰ κάμῃ Ἀκαδημίες νὰ τὶς στεγάσῃ.

Σᾶς εἶδα, παλληκάρια, καὶ σᾶς ξέρω. Ἐσεῖς εἶστε τἀληθινὰ ῥωμιόπαιδα. Τρῶτε ψωμὶ μὲ τυρί, κάποτες μάλιστα καὶ κεῖνο δὲν τὸ τρῶτε, μὰ δὲ σᾶς μέλει. Φτάνει νὰ κάθεστε καὶ νὰ διαβάζετε. Πόσους βλέπω στὸ Παρίσι χλωμούς, μὲ ῥοῦχα ξεσκισμένα, μὲ πρόσωπο λιγνὸ ποὺ φαίνουνται τὰ κόκκαλά τους — καὶ μὲ τὴ χαρὰ στὰ μάτια. Ἔρχουνται καὶ μοῦ λένε πὼς βρήκανε καμιὰ δουλειά, πὼς βγάζουνε τὸ ψωμί τους, πὼς κερδίζουνε πενήντα φράγκα τὸ μήνα, καὶ πὼς ζοῦνε τέλος πάντα, καὶ πὼς δὲν ἔχουνε κανένα παράπονο, ἀφοῦ μποροῦνε καὶ σπουδάζουνε. Ἐσεῖς ποὺ ψωμοζητᾶτε, νἄχετε θάῤῥος καὶ νὰ μὴ λυπᾶστε! Ἐσεῖς εἶστε οἱ πλούσιοι· δική σας εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Πατέρα.

Μὲ τὰ λόγια, παιδιά, τίποτα δὲ γίνεται. Τί νὰ κάμουμε; Μᾶς χρειάζεται πομονή. Περιμέντε νὰ μεγαλώσῃ τὸ παιδί, νὰ γεράσῃ λιγάκι ἡ πατρίδα, νὰ γνωστέψῃ. Τότες ἔρχεστε πάλε καὶ μὲ βρίσκετε. Γιὰ τὴν ὥρα καθῆστε στὴ γωνιά σας. Δὲν μπορῶ τίποτα νὰ κάμω γιὰ σᾶς. Ἔχω ἄλλους μπελάδες στὸ κεφάλι. Πάω στὴν Ἀθήνα! Ἄβριο, ἄβριο *ἀναχωρέω*. Πρέπει νὰ προσέξω καλὰ νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες, νὰ λέω *ἄρτος* ἀντὶς *ψωμί*, ἀντὶς *κρασὶ* νὰ λέω *οἶνος*, νὰ μιλῶ *κοραχιστὶ* *κ' εὐγενιστί*, νὰ μὴν πειράξω κανένα δάσκαλο, νὰ θυμηθῶ τὰ λόγια τῆς γιανούλας, νὰ μὴ μοῦ ξεφύγῃ ἄξαφνα καμιὰ βάρβαρη λέξη — νὰ ξεχάσω τὴ γλῶσσα μας καὶ νὰ μάθω τὴν καθαρέβουσα.

ΚΑ΄.

« Συμβιβασμός. »

Τὴν τύχη τὴ δική μου δὲν τὴν ἔχει κανείς ! Τί κάθουμαι καὶ συλλογιοῦμαι νὰ μὴν κάμω τρέλλες ἢ νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες ; Μήτε τρέλλες θὰ κάμω μήτε ἀνοησίες θὰ πῶ. Δὲν μπορῶ νἄχω τέτοιο φόβο· εἶμαι γεμάτος νοῦ καὶ γνώση, ἡ σοφία μου ξεχειλίζει, ἡ φρόνηση μὲ πνίγει. Ἂς πάνε ἄλλοι νὰ πέσουνε μπρούμυτα στὴ λάσπη, νὰ περιφέρνουνται στοὺς δρόμους καὶ νὰ μὴ βλέπουνε ποῦ πατοῦνε. Ἐγὼ ἔχω ἕνανε ποὺ μὲ βαστᾷ ἀπὸ τὸ χέρι, ἔχω τὸ Μέντορά μου. Ὁ Τελέμαχος δὲν μποροῦσε νὰ πῇ λέξη ποὺ νὰ μὴν εἶναι σωστή· τοῦ εἴτανε ἀδύνατο νὰ στραβοπατήση, μιὰν ἀλλόκοτη πράξη δὲν κατώρθωνε νὰ κάμῃ· ἤθελε δὲν ἤθελε, τὸν ἴσιο δρόμο ἔπαιρνε πάντα. Καὶ γιατί, σᾶς παρακαλῶ ; Γιατὶ εἶχε τὸ Μέντορα πάντα μαζί του. Γιὰ τοῦτο στάθηκε τόσο φρόνιμος νιὸς καὶ παινέθηκε στὸν κόσμο. Τὸ ἴδιο θὰ πάθω καὶ γώ. Φόβο δὲν ἔχω, τώρα ποὺ πάω στὴν Ἀθήνα !

Ὁ Μέντοράς μου μὲ προσέχει σ' ὅ τι κάμω. Ὅταν ταξιδέβω καὶ δὲν τὸν ἔχω πλάγι μου, θυμοῦμαι τὰ λόγια του καὶ κυβερνιοῦμαι καλήτερα. Μπορεῖς καὶ σύ, καὶ κάθε ἄθρωπος, ἐκεῖ ποὺ περπατεῖς καὶ χάσκεις κοιτάζοντας τὰ σύννεφα, ἄξαφνα νὰ σκουντάψῃς σὲ καμιὰ πέτρα, νὰ πέσῃς μὲ τὰ μοῦτρα ἢ καὶ νὰ στραγγουλίσῃς τὸ πόδι σου. Τὸ πρᾶμα πολὺ δυσάρεστο, γιατὶ πρέπει νὰ σηκωθῇς, ἢ κάποιος νὰ σὲ σηκώσῃ, νὰ γυρίσῃς σπίτι, νὰ φωνάξῃς τὸ γιατρό, ἴσως νὰ δείρῃς καὶ τὴ γυναίκα σου. Τότες καταλαβαίνεις τί χρήσιμος ποὺ θὰ σοῦ εἴτανε κανένας καλὸς ὁδηγός. Τέτοιονα ἔχω καὶ χαίρουμαι. Εἶμαι κομμάτι λωλούτσικος, θέλω χαλινάρι νὰ μοῦ

σφίγγῃ τὸ στόμα. Ὁ σεβαστός μου ὁ φίλος ξέρει πολλὰ νὰ μοῦ πῇ γιὰ μετριοφροσύνη, γιὰ σωφροσύνη, γιὰ μετριότητα. Ὅλα μέτρια τἀγαπᾷ. Μιὰ μέρα, στὴν ἐξοχὴ ὅπου σεργιανίζαμε κ' οἱ δυό μας, ἀνεβήκαμε μαζὶ σ' ἕνα ἀψηλὸ βουνό· εἴτανε ἀποκάτω μας βράχοι. Ἔβλεπα θάλασσα πέρα πέρα καὶ μ' ἔπιασε τόση ἀγάπη γιὰ τὸ μαβί της τὸ χρῶμα, ποὺ πῆγα νὰ σταθῶ στὸ βράχο κοντὰ γιὰ νὰ τὴ χορτάσω στὰ μάτια μου. Ὁ Μέντοράς μου μὲ τράβηξε ἀπὸ τὸ ροῦχο καὶ μοῦ εἶπε· — « Ἀνάγκη δὲν εἶναι νὰ πέσῃς στὸν γκρεμνό. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Ἡ μετριοφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἀρετή. »

Ποιὸς δὲν τὄπαθε στὴ ζωή του ἢ νὰ λυπηθῇ πάρα πολὺ ἢ νὰ καταχαρῇ, νὰ ξεκαρδίζεται ἀπὸ τὰ γέλοια κάθε λιγο δίχως κανένα λόγο, ἢ νὰ τοῦ πνίγουνε τὴν καρδιὰ δάκρια πικρὰ σὰν τὸ φαρμάκι ; Ποιὸς καμιὰ φορὰ δὲν εἶναι *ὑπερβολικός* ; Παραδείματος χάρη, εἶναι βέβαιο πὼς θὰ πῇς ἄγγελο τὴν πρώτη γυναίκα ποὺ θἀγαπήσῃς· ἴσα μὲ τὸ ταβάνι θὰ πηδήξῃς μὲ τὸ πρῶτο φιλὶ ποὺ θὰ σοῦ δώσῃ. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανὸ νὰ τῆς κάμῃς ὅρκο πὼς θὰ τὴν ἀγαπήσῃς ὅλη σου τὴ ζωὴ κι ἀκόμη παραπάνω. Ἅμα πάλε χάσῃς τὴν ἀγάπη σου, κατάντησε γενικὸ σύστημα νὰ δέρνεσαι, νὰ κλαὶς σὰν τὸ μοσκάρι τὴν ὥρα ποὺ τὸ σφάζουνε καὶ νὰ φωνάζῃς πὼς ποτέ σου πιὰ δὲ θἀγαπήσῃς, πὼς θὰ πεθάνῃς ἢ τουλάχιστο πὼς θὰ γίνῃς καλόγερος. Τὸ κάτω κάτω ντροπιάζεσαι μὲ τέτοια λόγια καὶ πέφτεις μικρός, γιατὶ ζῇς, τρώς, κοιμᾶσαι καὶ σ' ἕνα μῆνα ξέχασες ὅρκους, θάνατο καὶ τὸν ἄγγελο μαζί. Ὡστόσο τὴν ὥρα ποὺ τὰ λές, τὰ πιστέβεις· μάλιστα νοιώθεις μέσα σου μιὰν ἀνάγκη νὰ τὰ πῇς, κι ἃ δὲν τἄλεγες θὰ σοῦ φαινότανε πὼς δὲν ἀγαπᾷς μὲ τὰ σωστά σου. Ὁ Μέντοράς μου μοῦ ἔμαθε μὲ τί τρόπο εἶναι φρόνιμο νὰ φέρνεται κανεὶς σὲ τέτοια περίσταση, γιὰ νὰ τὰ ταιριάξῃ ὅλα καὶ νὰ μὴν τὸ παρακάμῃ· — « Νά, τέτοιες ὧρες, λέει, χρειάζεται

συμβιβασμός. Πὲς τῆς ἀγάπης σου πὼς θὰ τὴν ἀγαπήσῃς μόνο τὴ μισή σου τὴ ζωή. Φώναζε πὼς θὰ μισοπεθάνῃς ἢ πὼς θὰ γίνῃς μισοκαλόγερος. Ἔτσι ὅλα *συμβιβάζονται*. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον » κτλ.

Δὲν εἶναι ἄθρωπος ποὺ καμιὰ φορὰ νὰ μὴ θύμωσε, βλέποντας πὼς δυὸ καὶ δυὸ κάνουνε πάντα τέσσερα. Μὲ τὸ συβιβασμὸ κι ἀφτὸ τὸ διορθώνεις· τὰ δυὸ καὶ τὰ δυὸ τὰ κάνεις πέντε — φτάνει νὰ βρεθῇς σὲ ἀνάγκη. Ἡ ἀριθμητική, σὰν ποὺ τὴν ξέρει ὁ καθένας, ἔχει κάτι ἀπόλυτους νόμους ποὺ δὲν ἀλλάζουνε· τῆς λείπει σωφροσύνη, δὲν ἔχει *μέτρο*. Μὲ τὸ σύστημα τοῦ Μέντορά μου βάζει γνώση καὶ κείνη. Πᾶρε τώρα τὴ γεωμετρία. Τί σοῦ λέει ; — « Κάθε τρίγωνο ἔχει τρεῖς γωνιές — ὄχι παραπάνω — κ' οἱ τρεῖς γώνιὲς κάθε τρίγωνου, ἂν τὶς προστέσῃς τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, εἶναι ἴσιες μὲ δυὸ ὀρθογωνιές, ἂν τὶς προστέσῃς τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη· » ἢ πάλε· « Τὸ τετράγωνο τῆς ὑποτείνουσας ἑνὸς ὀρθογώνιου τρίγωνου εἶναι ἴσιο μὲ τὰ δυὸ μαζὶ τὰ τετράγωνα ποὺ βγάζουνε τἄλλα δυὸ πλεβρά, ὅταν τὰ συμποσώσῃς τὸ ἕνα μὲ τἄλλο. » Ἀμέσως βλέπει ὁ καθένας πὼς τὸ παρακάνει ἡ γεωμετρία. Πολὺ πιὸ σωστὸ καὶ φρόνιμο θὰ εἴτανε ἂν ἔλεγε· — « Εἶναι τρίγωνα ποὺ ἔχουνε τρεῖς γωνιές, μὰ μπορεῖ πάλε νὰ μὴν ἔχουνε καὶ τόσες » ἢ « οἱ δυὸ γωνιὲς εἶναι ἴσιες μὲ δυὸ μισογωνιὲς ἢ μὲ δυὸ μισορθογωνιὲς » ἢ μάλιστα « εἶναι ἴσιες καὶ δὲν εἶναι. » Ὁ Ἀριστοτέλης δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ πῇ καλήτερα, κι ὅταν ἔδειχνε καὶ δίδασκε πὼς ἡ ἀρετὴ βρίσκεται πάντα στὴ μέση, τέτοια πράματα θὰ εἶχε στὸ νοῦ του. Ἡ ἀρχὴ εἶναι φρόνιμη καὶ παντοῦ ταιριάζει. Μπορεῖ νὰ χρησιμέψῃ καὶ κεῖ ποὺ δὲν τὸ προσμένει κανείς. Ἂν τὰ βάλουμε μὲ τοὺς Τούρκους, βγαίνεις ἄξαφνα καὶ μᾶς λές· — « Μίσα τὸν Τοῦρκο, μὰ μπορεῖς κιόλας λιγάκι νὰ τὸν ἀγαπᾷς. Μᾶς ἀφάνισε, μᾶς ἔγδειρε, μᾶς σκότωσε, ἀλήθεια ! Μὰ διὲς τώρα τί διαφορά ! Μᾶς μισογδέρνει, μᾶς μισαφανίζει, μᾶς μισοσκοτώνει· πρέπει λοιπὸν καὶ

μεῖς νὰ μισαγαποῦμε τοὺς Τούρκους.» Τέτοια λόγια νὰ πῇς, χαίρεται ὁ κόσμος ποὺ σ' ἀκούει. Στὴν Ἑλλάδα μάλιστα ὁ πολιτικὸς ἀφτὸς *συμβιβασμὸς* κατάντησε νόμος. Στὴν Τουρκιὰ εἶναι γενικὴ συνήθεια. Μὲ τοὺς Τούρκους μπορεῖ ὁ χριστιανὸς νὰ κερδίσῃ παράδες καὶ μὲ παράδες τί δὲ *συμβιβάζεις*;

Πουθενὰ ὅμως δὲν ταιριάζει τόσο, πουθενὰ ὁ *συμβιβασμὸς* δὲν πιάνει τόσο πολὺ τὸν τόπο του, ὅσο στὸ *ζήτημα τῆς γλώσσης*. Ἐκεῖ βλέπεις στὰ γεμάτα τί ἀξίζει τὸ λαμπρὸ ἀφτὸ τὸ σύστημα, ἐκεῖ φανερώνεται μὲ μιᾶς ὅλο τὸ βάθος τῆς καινούριας ἀφτῆς φιλοσοφίας. Νὰ ξέρῃ κανεὶς τέλεια τὴν ἀρχαία τὴ γλῶσσα, λέει ὁ *συμβιβασμός*, ἢ νὰ θέλῃ νὰ μάθῃ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς νέας, εἶναι *ὑπερβολή*. Βάλε ποὺ ἔχει τὸ πρᾶμα καὶ τὴ δυσκολία του. Τὸ φρόνιμο εἶναι νὰ ξέρῃς μισὰ τὴ μιά, καὶ μισὰ τὴν ἄλλη. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Ἡ μετριοφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἀρετή. Ἔτσι πέφτουνε ὅλοι σύφωνοι ἢ νὰ ποῦμε καλήτερα, μισοσύφωνοι.

Ἂς προσέξουμε τώρα καὶ στὴ λέξη *συμβιβασμός*. Θὰ διῇς πὼς μοναχή της μπορεῖ νὰ σοῦ δείξῃ τί εἶναι ὁ *συμβιβασμός*. Παρακαλῶ, λίγη πομονή, νὰ κάμουμε καὶ μεῖς τὸ *φιλόλογο*. Ὁ Ἡσύχιος κι ὁ Σουΐδας ἀναφέρνουνε τὴ λέξη *συμβίβασις*· δὲ γνωρίζουνε τὸν τύπο *συμβιβασμός*. Ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ Δαλδιανὸς γράφει (βιβλ. Α', παράγρ. 67)· «Πέπονες δὲ πρὸς μὲν φιλίας καὶ συμβιβάσεις εἰσὶν ἀγαθοί.» Ὁ Ἀρτεμίδωρος ἔζησε, καθὼς ξέρει ὁ καθένας, δυὸ αἰῶνες μετὰ Χριστό· ἄγνωστος ἀκόμη καὶ τότες ὁ *συμβιβασμός*. Ἔτσι λένε καὶ τὰ σκόλια τοῦ Ἐβριπίδη, στὶς Φοίν., στ. 375 (συμβιβάσεις) καὶ 587 (ξυμβίβασιν), στὴν ἔκδ. τοῦ Dindorf. Πρώτη φορὰ ἀπαντᾷς τὄνομα *συμβιβασμὸς* στοῦ Γιώργη Πισίδη τὸ Ἑξαήμερο, στ. 1409· «καὶ συμβιβασμὸς γίνεται τῶν σχισμάτων.» Ἔχουνε τὴ λέξη κ' οἱ Παντέχτες· «Διάλυσίς ἐστιν ἀμφιβαλλομένου χρέους συμβιβασμός.» Ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος (αἵρ. ΞϚ', ιδ'), κι ὁ

Ἰάμπλιχος (Β. ΙΙ. παρ. 69, σελ. 50, 2 στὴν ἔκδ. τοῦ Α. Nauck, 1884) βάζουνε, ὁ πρῶτος· «πεῖσαι ἀμφοτέρους εἰς συμβιβασμὸν εἰρήνης», κι ὁ δέφτερος· «Ἐναντίων δυνάμεων εἰρήνευσιν καὶ συμβιβασμόν.» Στοὺς ἀρχαίους δὲ βρίσκεται *συμβιβασμός*. Ἀπ' ἀφτὰ τί βγαίνει; Βγαίνει ποὺ ἡ λέξη δὲν εἶναι ἀρχαία· δὲν εἶναι καὶ νέα· εἶναι μεσαιωνική. Τέτοιος κι ὁ *συμβιβασμός*. Ὅλα τὰ θέλει μισά, ὡς καὶ τὰ χρονολογικά του.

Ἂς κάμουμε τώρα καὶ λίγη γλωσσολογία — γιὰ τοὺς γλωσσολόγους· θέλω νὰ πῶ πὼς ὁ *συμβιβασμὸς* δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ μᾶς διαβάση· δὲν ἔχουμε ἀνάγκη καὶ μεῖς νὰ γράφουμε γιὰ τὸ *συμβιβασμό*. Ἂς τὰ ποῦμε ὡςτόσο ἐμεῖς καθαρὰ καθαρά, γιὰ νὰ μᾶς καταλάβουνε καὶ τὰ παιδιά, δὲ λέω οἱ δασκάλοι. Ἡ φωνολογία μας σήμερα δὲν παραδέχεται τὴν πλοκὴ *μφ νθ νγ*. Τὸ *ν* δὲν προφέρνεται· ὁ καθένας θὰ πῆ *νύφη πεθερὸς θυμοῦμαι* καὶ *κόγη*, ἀντὶς *νύμφη πενθερὸς ἐνθυμοῦμαι* (τὸ *θυμοῦμαι* τὸ δικό μας δὲν ἔχει νὰ κάμη μὲ τὸ *θυμοῦμαι* τῆς ἀρχαίας, γιατὶ καὶ τὸ νόημα εἶναι ὅλους διόλου διαφορετικὸ καὶ γιατὶ σώζεται στὴν Κύπρο τὸ ρῆμα *ἀνθυμοῦμαι*), *κόγχη* κτλ. Ὅ τι εἶναι σωστὸ γιὰ τὸ *φθχ*, πρέπει νὰ εἶναι σωστὸ καὶ γιὰ τὸ *β δ* καὶ *γ*. Θὰ ποῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο *τὸ βασιλιὰ τὸ διάβολο τὸ γέρο*, ἀντὶς *τὸν βασιλιά, τὸν διάβολο, τὸν γέρο* (1). Ἀφοῦ τὸ *φθχ* καὶ τὸ *βδ* καὶ *γ* δὲ θέλουνε τὸ *ν*, φυσικὰ δὲν μπορεῖ μήτε τὸ *σ* καὶ *ζ* νἄχη *ν* προτερινό του. Γιὰ τοῦτο λέμε *Κωσταντῖνος, Κωστής, τὴ ζωή, τὴ ζήση*, ἀντὶς *Κωνσταντῖνος, Κωνστής, τὴν ζωή, τὴν ζήση*. Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος; Νὰ τὸ διοῦμε τώρα. Ὅλα ἀφτὰ

(1) Οἱ τύποι τὸν βασιλέα, τὸν διάβολον, τὸν γενναῖον εἶναι ξένοι. Τοὺς φτειάσανε οἱ δασκάλοι καὶ τοὺς μάθανε ποὺ καὶ ποὺ στὸ λαό. Ἡ ἀρχαία δὲν πρόφερε ποτὲς τὸν βασιλέα κτλ., σὰν ποὺ τὰ προφέρνουνε οἱ δασκάλοι καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὰ προφέρη ἔτσι, γιατὶ οἱ ἀρχαῖοι ξέρανε τὴ γλώσσα τους.

τὰ φωνήματα, *φθχ*, *βγδ*, *σζ* μοιάζουνε ἀναμεταξύ τους κ' ἔχουνε κάτι ποὺ τοὺς εἶναι κοινό· ὅλα τους εἶναι *ἡμίφωνα*, θὰ πῆ πὼς μπορεῖς νὰ προφέρῃς ἕνα *φ* ὅση ὥρα θέλεις κι ὅσο δὲν πιάνεται ἡ ἀναπνοή σου· τὸ *π* ὅμως, ποὺ εἶναι *ἄφωνο*, πρέπει μὲ μιᾶς νὰ τὸ βγάλῃ τὸ στόμα σου — καὶ τελειώνει. Ὅλα τἄλλα *φθχ*, *βγδ*, *σζ*, τὰ μακραίνεις καὶ τὰ λές. Ἀφτὸ εἶναι τὸ γνώρισμά τους καὶ δὲν ἔχεις παρὰ νὰ δοκιμάσῃς νὰ προφέρῃς ἕνα *π* ἢ ἕνα *φ*, νὰ τὸ δῇς. Ἀφοῦ ἔχουνε τὰ ἡμίφωνα συγγένεια ἀναμεταξύ τους καὶ γνώρισμα ποὺ τὰ ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε ἄλλο φτόγγο, πρέπει ὅ τι γίνῃ μὲ τὸ ἕνα νὰ γίνῃ καὶ μὲ τἄλλο, ὅ τι πάθῃ τὸ ἕνα καὶ τἄλλο νὰ τὸ πάθῃ, ὅ τι συνέπειες ἔχει τοῦ ἑνὸς ἡ γειτονιὰ νὰ τὶς ἔχῃ καὶ τοῦ ἀλλουνοῦ. Γιὰ τοῦτο μὲ κανένα ἡμίφωνο, *ν* δὲν προφέρνεται κ' ἔχουμε νόμο στὴ γλῶσσα μας· « Πρὶν ἀπὸ τὰ ἡμίφωνα *ν* δὲν ταιριάζει. »

Τὸν ἴδιο νόμο ἔχει κ' ἡ ἀρχαία· δὲ λέει *σύνζυγος*, μὰ *σύζυγος*· δὲ λέει *συνστέλλω*, μὰ *συστέλλω*· δὲ συνηθίζει νὰ λέῃ *συνσίτιον*, μὰ ἀναδιπλασιάζει τὸ *σ* καὶ τὸ κάνει *συσσίτιον*. Ὁ ἀναδιπλασιασμὸς ἔχει καὶ κεῖνος τὸ νόημά του· σημαίνει πὼς δὲν ταιριάζουνε πλάγι πλάγι *ν* καὶ *σ*, ἀφοῦ γίνουνται ἕνα. Μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμὸ ἔπαψε καὶ στὴ γλῶσσα μας νἀκούγεται τὸ *ν*· πρῶτα ἔγινε *νύφφη πεθθερὸς θθυμοῦμαι*, κ' ἔπειτα *νύφη πεθερὸς θυμοῦμαι*, καθὼς ἔγινε σήμερα καὶ στὴν καθαρέβουσα τὸ *ἄλλος ἄλος* καὶ *συσίτιον* τὸ *συσσίτιον* ποὺ ἀναφέραμε, γιατὶ χάθηκε στὴν κοινὴ γλῶσσα ὁ ἀναδιπλασιασμός. Πῶς γίνεται ὅμως τώρα, ἡ ἀρχαία, ἀντὶς νἀναδιπλασιάζῃ τὸ *νθ*, σὰν τὸ *νσ*, νὰ λέῃ *ἄνθρωπος* μὲ *ν*, καὶ ξεναντίας μὲ τὸ *φθχ*, μὲ τὸ *βδ* καὶ μὲ τὸ *γ*, νἄχῃ παντοῦ τὸ *ν*; Γιατί τοῦτο, θὰ μοῦ πῇς; Γιατὶ τότες τὸ *φθχ*, τὸ *βδ* καὶ τὸ *γ* δὲν εἴτανε ἡμίφωνα· εἴτανε *ἄφωνα* κ' ἔτσι τὰ ξέρουνε καὶ τὰ λένε οἱ παλιοί μας γραμματικογράφοι. Σήμερα ποὺ τἄφωνα πληθαίνανε, εἴτανε ἀνάγκη ὁ ἴδιος νόμος νὰ κυβερνήσῃ καὶ πιώτερες λέξες. Τὸ κάτω κάτω, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὅποιος

λέει *νύφη πεθερὸς καὶ κόχη*, μιλεῖ σὰν τοὺς ἀρχαίους, ἀφοῦ προσέχει τὸν ἴδιο κανόνα καὶ δὲ βάζει *ν* μὲ τὰ ἡμίφωνα. Ὅποιος λέει *νύμφη πενθερὸς τὸν γείτονα τὸν χειμῶνα* κι ἄλλα τέτοια μὲ *ν*, καταπατεῖ τὸν κανόνα τῆς ἀρχαίας, ἀφοῦ βάζει *ν* μὲ τὰ ἡμίφωνα καὶ μιλεῖ σὰν τοὺς ξένους, γιατὶ μόνο οἱ ξένοι φτειάνουνε κανόνες τοῦ κεφαλιοῦ τους σὲ μιὰ γλῶσσα ποὺ δὲν ξέρουνε. Ὁ λαός μας πουθενὰ καὶ σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας δὲ βάζει τὸ *ν*, ὅπου δὲν πρέπει. Ἡ ἀρχαία γλῶσσα δὲ χάθηκε· θὰ τὴ βρῇς στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀρχαία θὰ σὲ κάμῃ νὰ καταλάβῃς τὴ νέα, καὶ μὲ τὴ νέα μπαίνεις στὸ νόημα τῆς ἀρχαίας. Ἡ γλῶσσα μας ἡ *ρωμαίϊκη* εἶναι συνέχεια τῆς *ἑλληνικῆς*· γιὰ νὰ εἶναι ὅμως *συνέχεια*, ἔπρεπε νἀλλάξῃ, ἀλλιῶς θὰ εἴτανε πάντοτες ἡ ἴδια — καὶ μήτε ἡ ἀρχαία, στὴν ἱστορική της σειρά, ἔμεινε πάντοτες ἡ ἴδια, μήτε βρέθηκε στὸν κόσμο ποτὲς γλῶσσα ζωντανὴ ποὺ νὰ μὴν ἀλλάξῃ. Οἱ γλῶσσες ποὺ δὲν ἀλλάζουνε εἶναι οἱ ξεχασμένες, οἱ πεθαμμένες γλῶσσες, ποὺ ἄθρωπος πιὰ δὲν τὶς μιλεῖ.

Ἂς σημειώσουμε τὸ λοιπὸν τὴν ἀρχαία τὴν προφορὰ μὲ γράμματα πιὸ παχιὰ **φ θ χ β δ γ**, γιὰ νὰ τὰ διακρίνουμε καλήτερα, κ᾽ ἔτσι νὰ διοῦμε τί ἀπόγινε μὲ τὸ **φθχ**. Τὸ **φ**, τὸ **θ** καὶ τὸ **χ** εἴτανε ἄφωνα *διπλά*· τὸ **δ β** καὶ τὸ **γ** εἴτανε *ἁπλά*. Ὅτα λέγανε τὸ **φθχ**, ἀκουγότανε πρῶτα ἕνα *π τ κ*, ὕστερα μιὰ δασεία. Λίγο λίγο, μὲ τὴν προφορά, χανότανε τὸ *π τ κ* κ᾽ ἔπαιρνε ἡ δασεία πιώτερο τόνο καὶ τόπο, γιατὶ λέγοντας τὸ **φ**, τὸ **θ** ἢ τὸ **χ**, ἀντὶς νἀνοίξουνε καλὰ τὸ στόμα, τὸ σφαλνούσανε πιὸ γλήγορα κ᾽ ἔτσι εἴτανε ἀνάγκη νὰ χαθῇ ἡ δασεία ποὺ θέλει στόμα ἀνοιχτό· λοιπὸν ἔμεινε στὸ τέλος μόνο τὸ ἡμίφωνο *φθχ*, ποὺ δὲ μοιάζει πιὰ μὲ τἄφωνο τἀρχαῖο. Τὸν ἴδιο δρόμο ἀκολούθησε τὸ λατινικὸ *porta*, ὅταν πῆρε τὴ λέξη ἡ γερμανική· ἔγινε πρῶτα *φorte* (πάει νὰ πῇ, *π* μὲ δασεία, σὰν τἀρχαῖο τὸ **φ**), ἔπειτα *πφorte*, καὶ τέλος *φorte* σὲ μερικὲς ἐπαρχίες. Γιὰ τοῦτο μήτε μπόρεσε τὸ

ν νὰ μείνῃ μὲ κατοπινὰ *φθχ*, ἅμα δὲν εἴτανε πιὰ **φθχ**, μήτε κατώρθωσε νὰ σώσῃ τὸ *πτκ* τοῦ **φθχ**, μόλον ὅτις ἔρχεται περίφημα τὸ ν μὲ τἄφωνα. Ἡ δασεία εἶχε ἐπικρατήσει καὶ μάκραινε τὴν προφορά, μὲ τρόπο ποὺ τἄφωνα γινόντανε ἡμίφωνα, κ' ἔτσι ἀπὸ τὸ **φ** βγῆκε τὸ φ, ἀπὸ τὸ **θ** τὸ θ, κι ἀπὸ τὸ **χ** τὸ σημερνό μας τὸ χ.

Ὅπου εἴτανε ὅμως ν τῆς ἀρχαίας μὲ συνακόλουθο **β δ** καὶ **γ**, σώθηκε καὶ τὸ ν κ' ἡ παλιὰ προφορὰ τοῦ **β δ** καὶ **γ**, γιατὶ τὸ **β δ** καὶ **γ** εἴτανε ἄφωνα *ἀπλὰ* κ' ἔτσι δὲν μποροῦσε δασεία νὰ τὰ χαλάσῃ. Οἱ ἀρχαῖοι, γιὰ τὸ **μδ νδ νδ** εἶχανε τὴν ἴδια προφορὰ ποὺ ἔχουμε σήμερις, ἅμα λέμε ὀμπρὸς πάντα τονκόπο. Δὲν τὰ λέμε μὲ *π τ κ*, τὰ λέμε μὲ **β γ δ**. Μὴ βλέπῃς ποὺ μιλοῦμε γιὰ τὸ ν κι ὅμως γράφουμε *μ*, ἅμα εἶναι **β** στὴ μέση. Τὸ ν, μόνο ποὺ βρίσκεται πρὶν ἀπὸ τὸ **β**, καὶ γίνεται *μ*· ἔτσι καὶ τὸ δικό μας τὸ *ἄμποτες*, τὸ κάνουμε μὲ *μ*, κι ὡστόσο εἶναι μὲ ν (*ἂν ποτέ*)· τὸ ν γίνεται χειλικὸ μὲ τὰ χειλικὰ (*πφβ*) καὶ λαρυγγικὸ μὲ τὰ λαρυγγικὰ (*κχγ***χγ**)· εἶναι ὅμως πάντα ν, καὶ γιὰ τοῦτο στὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφὲς μπορεῖς συχνὰ νὰ διαβάσῃς *συνπαρόντων συνβίου συνκλητικός*. Ἀφτὸ τὸ ν δὲν ἔπρεπε λοιπὸ νὰ χαθῇ, γιατὶ τὸ ν τῆς ἀρχαίας, ποὺ δὲν ἤθελε ἡμίφωνα κατόπι του, ταίριαζε μὲ τἄφωνα. Ὁ ἴδιος νόμος βασιλέβει ἀκόμη καὶ σήμερα, καθὼς μπορεῖ νὰ τὸ διῇ ὁ καθένας στοὺς τύπους *πάντα ἔμπορος τὸν κόπο*· ποτὲς ὁ λαὸς δὲν εἶπε καὶ δὲ θὰ πῇ *πάτα, ἔπορος, τὸ κόπο*. Σὲ τέτοια περίσταση μάλιστα, τὸ *πτκ* γίνεται *ἠχικὸ* (πάει νὰ πῇ πὼς ἀντηχεῖ ἡ γλωσσίδα στὸ λάρυγγα μέσα ἅμα προφέρῃς τὰ ἠχικά, ὅπως ἀντηχεῖ ὅταν πῇς ζ δυνατὰ) ἀπὸ ἄνηχο ποὺ εἴτανε (ἡ γλωσσίδα δὲ σαλέβει, ὅταν εἶναι *πτκ* μοναχό του κι ὁ λάρυγγας δὲν ἀντηχεῖ μὲ τὸ *σ*, σὰ μὲ τὸ *ζ*). Γιὰ τοῦτο λέμε *πάν***δ***α ἔμ***β***ορος τὸν* **γ***όπο*. Στὴ γλώσσα μας, ἕνα ἠχικὸ φέρνει τἄλλο, καὶ τοῦ ν δὲν τοῦ φτάνει νὰ βρίσκεται μ' ἄφωνα κατοπινά, θέλει ἀφτὰ τἄφωνα νὰ εἶναι κ' ἠχικά. Ἂν εἴτανε τὸ **β**

τἀρχαῖο σὰν τὸ δικό μας τὸ *β*, θὰ εἴτανε ἀδύνατο νἄχῃ προτερινὸ *ν*, γιατὶ τότες θὰ εἴτανε τὸ **β** ἡμίφωνο, καὶ ξέρουμε πὼς τὰ ἡμίφωνα καὶ στὴν ἀρχαία καὶ στὴ νέα, *ν* δὲ θέλουνε. Εἶναι φυσιολογικὸς νόμος, τὸ *μ* νὰ γεννᾷ **β** κι ὄχι β, γιὰ τὸ λόγο ποὺ ἕνα *μ* ἔχει πιώτερη συγγένεια μὲ τὸ **β** παρὰ μὲ τὸ *β*, καὶ μπορεῖς μάλιστα νὰ πῇς πὼς κάθε *μ* ἔχει μέσα του ἕνα **β**. Ἡ προφορὰ *μβ* εἶναι ἀδύνατο πρᾶμα, κ' ἔπρεπε νὰ εἴτανε οἱ ἀρχαῖοι βάρβαροι γιὰ νὰ τὴν ἔχουνε. Οἱ δασκάλοι μπορεῖ νὰ κάμουνε τοὺς ἀρχαίους νὰ φαίνουνται βάρβαροι, ἐμεῖς ὄχι.

Γι' ἀφτὴ τὴν αἰτία εἶναι μάλιστα πιὸ σωστὸ νὰ γράφουμε σήμερα, σὰν ποὺ τὸ κάμαμε, τὸ κύριο ὄνομα *Ἰάμβλιχος* μὲ *π* ἀντὶς *β*. Ὁ λαὸς δὲν ξέρει ἀκόμη ἀφτὸ τὄνομα, κι ἂν τὸ μάθῃ, εἶναι καλήτερο νὰ τὸ μάθῃ μὲ *π*· ἂν τοῦ τὸ ποῦμε μὲ *β*, θὰ τὸ κάμῃ Ἰάβλιχος· μὲ *π* θὰ φυλάξῃ τουλάχιστο τὴν ἀρχαία τὴν προφορά, ποὺ συφωνεῖ μὲ τὴ δική του. Τὄνομα ἀφτὸ εἶναι ἀραβικὸ κι ἀραβικὰ δὲν ἔχει μήτε *β* μήτε *π*· ἔχει μόνο *μλ*. Οἱ Ἕλληνες, ὅταν τὸ πήρανε, βάλανε τὸ **β** ὅπως καὶ πρὶν εἴχανε πεῖ *ἀμ***β***ροσία* ἀντὶς *ἀμροσία*, ποὺ θὰ εἴτανε ὁ σωστὸς τύπος, κι *ἄμ***β***ροτος* ἀντὶς *ἄμροτος*, ποὺ εἶναι τὸ πιὸ ἀρχαῖο, κ' ἔτσι — *κατὰ λάθος*, γιὰ νὰ μιλήσουμε σὰν τοὺς δασκάλους — βγῆκε τὄνομα **β***ροτὸς* ἀπὸ τὸ σύθετο *ἄμ***β***ροτος*. Ἀφτὸ τὸ **β**, γιὰ νἄχῃ τὸ λόγο του, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄφωνο **β**, καὶ μὲ τέτοιο τρόπο μποροῦμε νὰ καταλάβουμε γιατί ἀκούστηκε ἕνα **β** στὄνομα *Ἰάμ***β***λιχος*. Τὄνομα εἶναι πολὺ σημαντικό· μᾶς δείχνει πὼς καὶ στὸν τέταρτο αἰώνα τοῦ Χριστοῦ, σωζότανε ἀκόμη ἡ προφορὰ τοῦ ἀρχαίου τοῦ **β**.

Ἀφοῦ λοιπό, καθὼς εἴπαμε, ταιριάζει τὸ *ν* καὶ μὲ **β γ δ** καὶ μὲ *πτκ*, εἴτανε ἀνάγκη, πρῶτο· τὸ **β** νὰ μὴ γίνῃ *β*, ὅταν εἶχε προτερινὸ *ν*, δέφτερο· τὸ **β** τἀρχαῖο νὰ μείνῃ καὶ σήμερα, σ' ὅποια λέξη τὸ **β** ἔχει ἕνα *ν* προτερινό. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ **δ** καὶ **γ**. Ἔτσι λέμε σήμερα *μπαίνω κουμπὶ γαμπρὸς*

μπάλλωμα, ἄντρας ἕντεκα ντύνουμαι σεντόνι, ἐγγόνι ἀγγίζω, καὶ τέτοια πολλὰ ποὺ φυλάγουνε τὴν ἀρχαία προφορὰ *ἐμ***ϐ***αίνω κόμ***ϐ***ος (κομ***ϐ***ίον·* τἄτονο ο γίνεται στὴ γλώσσα μας *ου, κουμπὶ) γαμ***ϐ***ρὸς (ἐμ)***ϐ***άλλωμα, ἄν***δ***ρα ἕν***δ***εκα ἐν***δ***ύνω σιν***δ***ὼν (σιν***δ***όνιον), ἔν***γ***ονος (ἐν***γ***όνιον) ἐν***γ***ίζω.*

Ἔχουμε τώρα, μ' ἀφτὰ ποὺ εἴπαμε, ὅρους καινούριους· σ' ὅποια λέξη κανεὶς ἀκούση τὴν προφορὰ *ντ ντ νκ*, ἀντὶς **μϐ νδ νγ (γγ)** ποὺ γράφουνε οἱ ἀρχαῖοι, ἀμέσως μπορεῖ νὰ πῆ, δίχως νὰ κάμη λάθος, πὼς ἡ λέξη εἶναι ἀρχαία, δηλαδὴ πὼς τὴν ἄκουσε καὶ τὴν ἔχει ὁ λαὸς ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια καὶ πὼς δὲν τοῦ τὴ χαλάσανε ἀκόμα οἱ δασκάλοι. Δὲ σημαίνει τίποτα νὰ βρίσκεται ἢ νὰ μὴ βρίσκεται ἡ λέξη στὰ λεξικὰ καὶ στοὺς λεξικογράφους· οἱ ἀρχαῖοι δὲ γράψανε ὅσες λέξες λέγανε, καὶ πολλὲς ποὺ συνηθίζανε μπορεῖ νὰ μὴ γραφήκανε ποτές. Φτάνει νὰ εἶναι τὸ **β** τὸ **δ** ἢ τὸ **γ** μὲ τὸ ν, καὶ βλέπουμε ἀμέσως πὼς γιὰ νὰ λέμε σήμερα **μϐ, νδ, νγ** ἀντὶς *μϐ νδ νγ*, ἔπρεπε μιὰ τέτοια λέξη νὰ ὑπάρχη τουλάχιστο στὸν τέταρτο αἰῶνα τοῦ Χ., στοῦ Χρυσόστομου τὸν καιρό. Μὲ τὴ νέα μας τὴ γλώσσα ἔτσι πλουτίζει κ' ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας. Τὸ νόστιμο εἶναι ποὺ οἱ καλοί μας οἱ δασκάλοι κάνουνε τὸν περήφανο, σηκώνουνε τὴ μύτη καὶ καταφρονοῦνε τὸ πρόστυχο καὶ χυδαῖο *μπάλλωμα*. Νά ὅμως ποὺ ἡ ἐπιστήμη τοὺς δείχνει πὼς ἀφτὸ τὸ χυδαῖο τὸ *μπάλλωμα* εἶναι πολὺ πιὸ ἀρχαῖο καὶ πιὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ *καταλαμβάνω* τὸ δικό τους!

Πρέπει ὅμως, γιὰ νὰ μείνη ἡ ἀρχαία προφορά, τὸ **μϐ νδ νγ** νὰ εἶναι μέσα στὴν ἴδια λέξη. Ἂ δὲν εἶναι μέσα στὴν ἴδια λέξη, τότες ἀλλάζει τὸ ζήτημα. Μπορεῖς νὰ τὸ καταλάβης ἀπὸ τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου τὸ ν, ἀπὸ τὸ ν τοῦ θηλυκοῦ κι ἀπ' ὅλα τὰ τελικὰ τὰ ν ποὺ βρίσκουνται πρὶν ἀπὸ ἀρχικὸ **β δ γ** τῆς ἀκόλουθης λέξης, ἢ ~~μπροστὰ σ~~' [πριν απ'] ὅ τι ἄλλο ἡμίφωνο κι ἂν εἶναι. Δὲ λέμε *τομπασιλιά*, λέμε τὸ *βασιλιά*. Γιατί τοῦτο; Γιατὶ τὸ κοινὸ τὄνομα **βασιλεὺς** δὲν εἶχε μόνο

αἰτιατική· τἀρχικὸ **β** μποροῦσε λοιπὸ νἀκουστῇ χωριστὰ ἀπὸ τὸ *ν* τῆς αἰτιατικῆς, ἀφοῦ κλίνανε **ὁ βασιλεύς, τοῦ βασιλέως, τῷ βασιλεῖ, οἱ βασιλεῖς** κτλ. Ἅμα δὲν εἴτανε κανένα *ν* συνακόλουθο, γινότανε *β* τὸ **β**, γιατὶ τὸ **β** εἶναι φυσικὸ νὰ γίνῃ *β*, ἐνῶ τὸ *β* δὲ γίνεται **β**. Ἀφοῦ ὅμως τὸ **β** ἔγινε *β*, βρισκότανε, κάθε φορὰ ποὺ κλίνανε τὄνομα, τὸ *ν* τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἄρθρου πρὶν ἀπὸ τὸ *β* τῆς αἰτιατικῆς *βασιλέα*. Μὰ εἴδαμε πὼς ἀφτὴ ἡ πλοκὴ *μβ* δὲν μποροῦσε νὰ μείνῃ· ὁ τύπος *τὸν βασιλιὰ* ἔπρεπε ἀμέσως νὰ κατασταλάξῃ στὸν τύπο *τοββασιλιά*, μὲ δυὸ *β*, κι ἀφτὸς ὁ τύπος μᾶς ἔδωσε τὴν αἰτιατικὴ τῆς κοινῆς *τὸ βασιλιά*, γιατὶ σὰν ποὺ τὸ εἴπαμε προτήτερα, ὁ ἀναδιπλασιασμὸς δὲν ἀκούγεται πιὰ στὴν κοινὴ γλῶσσα. Ὅπου βρέθηκε τελικὸ *ν* καὶ κατόπι του ἡμίφωνο, συνέβηκε τὸ ἴδιο. Γι' ἀφτὸ τὸ λόγο χάθηκε σήμερα στὴ γλῶσσα μας τὸ *ν* τῆς αἰτιατικῆς τοῦ θηλυκοῦ κι ἀρσενικοῦ ἄρθρου· μνήσκει μονάχα ὅπου εἶναι *κπτ*, ἴσια ἴσια γιατὶ τὸ *κ*, τὸ *π* καὶ *τ* εἶναι ἄφωνα κι ὄχι ἡμίφωνα. Μ' ὅλα τἆλλα (*χ γ φ β θ δ σ ζ μ ν ρ λ*) ἀναδιπλασιαζότανε τὸ *ν*· μὲ τὸ *κπτ* δὲν μποροῦσε νἀναδιπλασιαστῇ, ἀφοῦ τὸ *ν* μὲ τὸ *κπτ* ἀποτελεῖ δυὸ φτόγγους διαφορετικούς. Ἦρθε λοιπὸν ἐποχὴ ὅπου λέγανε *καλοφφίλο*, μὰ *καλὸν κόπο*· τυχαίνει ὅμως νὰ εἶναι τἄφωνα μόνο τρία *κπτ*, τὰ ἡμίφωνα πολὺ περισσότερα, κ' ἔτσι βγῆκε συνήθεια νὰ λείπῃ τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ τἄφωνα, ἀφοῦ ἔλειπε καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ ἡμίφωνα· καὶ καταντήσαμε λίγο λίγο, ἅμα χάθηκε ὁ ἀναδιπλασιασμός, νὰ λέμε, *καλὸ κόπο*, καθὼς λέγαμε *καλὸ φίλο*.

Τὸ ἴδιο πάθανε καὶ τὰ μόρια *δὲν* καὶ *ἄν*. Τὰ μόρια καὶ τἄρθρο δὲ λέγουνται ποτὲς ξεχωριστά· μοναχά τους δὲ μπορεῖς νὰ τὰ πῇς· πρέπει νὰ εἶναι κατόπι κι ἄλλη λέξη. Γιὰ τοῦτο τὰ μόρια *δέν*, *ἄν*, οἱ αἰτιατικὲς *τὴν* καὶ *τὸν* τοῦ ἑνικοῦ ἄρθρου ἑνώνουνται τόσο σφιχτὰ μὲ τὴν ἀκόλουθη λέξη, ποὺ μοιάζει σὰ νὰ εἴτανε τὄνομα καὶ τἄρθρο μιὰ λέξη καὶ μόνη.

Χάρη σ' άφτό, έμεινε τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ τὸ *κ*, τὸ *π* καὶ τὸ *τ* καὶ τὰ φωνήεντα, σὰν ποὺ ἔμεινε μέσα στὴν ἴδια λέξη. Πρὶν ἀπ' ὅλα τἄλλα, ἔπρεπε πρῶτα νἀναδιπλασιαστῇ κ' ὕστερα νὰ βγῇ. Μὲ τὰ ἐπίθετα, μὲ τὶς ἀντωνυμίες καὶ μὲ τὰ ῥήματα ἔπρεπε φυσικὰ νὰ πάρουνε τὰ πράματα δρόμο διαφορετικό, ἀφοῦ οἱ ἀντωνυμίες, τὰ ἐπίθετα καὶ τὰ ῥήματα ἔχουνε ὕπαρξη ἀνεξάρτητη καὶ μπορεῖς νὰ τὰ πῇς χωριστά. Ἔχει μιὰ σημασία τὸ καθένα, κι ἂν τὸ φέρῃς καὶ μοναχό του. Μ' ἀφτὸ τὸ σύστημα, ἀντὶς νὰ λέμε *τὸν καλὸν φίλον* ἢ *εἶχεν φίλον*, ὅλοι θὰ ποῦμε σήμερα *τὸν καλὸ φίλο, εἶχε φίλο*. Ἕναν καιρὸ λέγανε *καλὸ φφίλο, εἶχε φφίλο*, καὶ τὸ βλέπουμε ἀπὸ χωριανὲς γλῶσσες ποὺ ἀκόμη σήμερις ἔτσι μιλοῦνε. Καὶ τόντις πολλὰ χωριὰ σώσανε ἀφτὴ τὴν προφορά, γιατὶ τὰ χωριὰ βρίσκουνται συχνὰ σ' ἕνα γλωσσικὸ στάδιο ποὺ ἡ κοινὴ γλῶσσα τὸ ξεπέρασε, καὶ γιὰ τοῦτο θἀκούσῃς σὲ κάμποσα νησιὰ νὰ σοῦ ποῦνε *τοχχορό, τοφφίλο, τοθθεό, τογγάμο, τηγγυναῖκα, τοββασιλέ, τοδδοῦλο, τησσούβλα, τηζζωή, τημμάννα, τοννόμο, τηρράχη, τολλόγο*, ἢ *ἄθθος, νύφφη, ῥουχχαλίζω, πεθθερός, συγγυρίζω*· κ' ἔτσι θὰ σοῦ τὰ ποῦνε ὅλα, κάθε φορὰ ποὺ βρίσκεται τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο σύφωνο παρὰ *κ π τ*· δὲν ἔχει καμιὰ ἐξαίρεση καὶ δὲ θὰ κάμῃ ποτὲς λάθος ὁ χωρικός. Ἐπειδὴς ὅμως τὰ ἐπίθετα κλίνουνται καὶ δὲν ἔχουν αἰτιατικὴ μοναχά, ἔγινε ἀπάνω κάτω τὸ ἴδιο ποὺ ἔγινε μὲ τὸ **β** τοῦ **βασιλεύς**. Οἱ ἀντωνυμίες, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπίθετα δὲν κρατήσανε τὸ *ν*, μήτε ὅταν ἐρχότανε κατόπι *κ π τ* ἢ φωνήεντο. Ἅμα χάθηκε ὁ ἀναδιπλασιασμός, ἅμα εἴπανε *καλὸ φίλο* ἀντὶς *καλὸ φφίλο*, δὲν εἴτανε πιὰ κανένας λόγος, τὸ *ν* τῆς αἰτιατικῆς νὰ ξαναφανῇ πουθενά, γιατὶ μπορεῖ τὸ ἐπίθετο νὰ μπῇ κατόπι καὶ νὰ ποῦμε *φίλο καλό*· ἔτσι δὲ φαίνεται πιὰ τὸ *ν* μήτε στὄνομα μήτε στὸ ἐπίθετο. Ὁ τύπος τῆς αἰτιατικῆς εἶχε καταντήσει *καλὸ* γιὰ τὰ ἐπίθετα, καὶ *φίλο* γιὰ τὰ ὀνόματα, χωρὶς *ν*. Ὅσο γιὰ τὰ ῥήματα, ὁ νόμος εἶναι

ὁ ἴδιος· μόνο, στὴν κοινὴ γλώσσα, ποὺ δὲν ἔχει πιὰ τὸν ἀναδιπλασιασμό, δὲν μπορεῖς νὰ διακρίνῃς τὸ πρῶτο πρόσωπο τοῦ ἑνικοῦ ἀόριστου *εἶχα φίλο* καὶ τὸ τρίτο τοῦ πληθυντικοῦ *εἶχα φίλο*, ἂ δὲ βάλῃς τὸ *ν*. Τὰ χωριανὰ διακρίνουνε τὰ δυὸ πρόσωπα καὶ χωρὶς *ν*, ἀφοῦ λένε, γιὰ τὸ πρῶτο, *εἶχα φίλο* καὶ γιὰ τὸ τρίτο, *εἶχαφφίλο*. Ἡ κοινὴ ἀναγκάστηκε λοιπό, γιὰ λόγους *ψυχολογικοὺς* κι ὄχι *φυσιολογικούς*, νὰ φυλάξῃ τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ τὰ φωνήεντα καὶ τἄφωνα, μὰ ἔπρεπε νὰ βάλῃ πρὶν ἀπὸ τὰ ἡμίφωνα τοὺς τύπους *ἔχουνε εἴχανε λένε* ἢ *γράφανε κάμανε*, μ' ἕνα *ε*, ἀντὶς *ἔγραφαν ἔκαμαν*. Ἀφτοὺς τοὺς τύπους τοὺς πῆρε ἀπὸ ἄλλα γλωσσικὰ συστήματα, ἀπὸ ἄλλα χωριά· κ' ἔπρεπε τόντις νὰ τοὺς πάρῃ, γιατὶ θἄκανε λάθος ἂν ἔλεγε εἶχ*αν* φίλο, κι ὡστόσο δὲν μποροῦσε νὰ πῇ *εἶχα φίλο*. Νὰ παρατηρήσῃς ὅμως πῶς μόνο στὰ τρίτα πληθυντικὰ πρόσωπα βάζει τὸ *ε* καὶ τὸ *ν*· δὲν τὄχει ποτὲς στὸ πρῶτο *ἔχουμε*, κι ἀφτὸ σοῦ δείχνει πῶς λέει *εἴχανε* (καὶ γιὰ χάρη τῆς ἀναλογίας, *ἔχουνε*), μόνο καὶ μόνο γιὰ νἀποφύγῃ τὴ δυσκολία. Ἔτσι βγαίνει στὴ γλώσσα μας κι ἄλλος ὅρος. Τὸ τελικὸ *ν* (τὸ *ν* τοῦ ἄρθρου, τοῦ *ἂν* καὶ τοῦ *δέν*, τελικὸ δὲν εἶναι) χάθηκε μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμό. Μέσα στὴν ἴδια λέξη (φυσικὰ καὶ στὰ μόρια καὶ στἄρθρο), ἔμεινε τὸ *ν* μόνο πρὶν ἀπὸ τἄφωνα καὶ τὰ φωνήεντα.

Τί θὰ ποῦμε τώρα, ὅταν ἀπαντήσουμε στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ τοὺς τύπους *συβουλή*, *κίδυνος*, *σύδεσμος*, κι ἄλλους τέτοιους; Ἀρχαῖοι τύποι δὲν εἶναι· ἂν τοὺς εἶχε μάθει ὁ λαὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἂν τοὺς εἶχε κλερονομήσει κατεφτείας ἀπὸ τοὺς προγόνους, θἄλεγε *συμ***β***ουλή*, *κίν***δ***υνος*, *σύν***δ***εσμος*. Πρέπει λοιπὸ νὰ συμπεράνουμε πῶς τοὺς ἔμαθε μόνο σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τἀρχαῖο τὸ **β** εἶχε γίνῃ *β*, κι ἀφτὸ εἶναι τὸ σωστὸ συμπέρασμα. Ἀφτοὺς τοὺς τύπους τοὺς βρήκανε οἱ λόγιοι στὰ βιβλία, ἢ στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἢ καὶ στοὺς δικούς μας. Εἴδανε πῶς τὰ βιβλία γράφανε παντοῦ *β*, δὲν ξέρανε πῶς τὸ

β, ὅταν ἔρχεται μ κατόπι, εἶναι ἀρχαία προφορά, νομίσανε πὼς τὸ λέγανε πάντοτες β· τὸ εἶπαν ἔτσι καὶ σ' ἀφτὲς τὶς λέξες. Ἀπὸ τὸ στόμα τους τὶς πῆρε τότες ὁ λαὸς καὶ τὶς κανόνισε· φύλαξε τὸν ἀρχαῖο τὸ νόμο κ' εἶπε *συβουλή, κίδυνος, σύδεσμος*, γιατὶ εἴδαμε πὼς δὲν ταιριάζει μὲ τὰ ἡμίφωνα τὸ *ν*, κι ἄμα εἶναι νόμος, ὅ τι κι ἂν κάμουνε οἱ λόγιοι, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀλλάξουνε· ὁ λαὸς τὸν ἔχει πάντα καὶ τὸν προσέχει. Τέτοιες λέξες εἶναι λοιπὸ μισοδημοτικὲς μισοδασκάλικες καὶ μποροῦμε νὰ τὶς γράφουμε, ἀφοῦ τὶς διώρθωσε τουλάχιστο ὁ λαός. Μισοδημοτικοὺς μισοδασκάλικους τύπους ἔχει κάθε γλῶσσα κι ἀναγκάζεται νὰ τοὺς ἔχῃ. Ἔτσι τὸ θέλει ὁ καθαφτὸ συβιβασμὸς κι ὅλος ὁ κόσμος στὴν Ἐβρώπη ἔτσι ἐννοεῖ τὸν ἀληθινὸ συβιβασμό. Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖς νὰ πῇς εἶναι πὼς τόντις ἀρχαῖος καὶ σωστὸς τύπος εἶναι ὁ δημοτικός, καὶ πὼς πιώτερο ἀξίζει καὶ πολὺ πιὸ κανονικὸς εἶναι ὁ τύπος *βάλλωμα* ἢ *ἄνδρας* παρὰ ὁ τύπος *κίδυνος* ἢ *συβουλή*.

Ὅταν ὅμως ἀκούσῃς σὲ μιὰ λέξη νὰ λένε ὅλο *μβ νδ* κι ὁ λαὸς μήτε γνωρίζει τὴ λέξη, τότες βλέπεις τί τρέχει· φτάνει οἱ λόγιοι νὰ σοῦ ποῦνε τοὺς τύπους *ἄμβων, καταλαμβάνω* μὲ *β*, σὰν ποὺ τοὺς λένε, κι ἀμέσως *καταλαβαίνεις* ἐσὺ πὼς ἡ προφορὰ ἀφτὴ τοῦ *β* εἶναι πλάσμα καινούριο· ὁ λαὸς τέτοια λέξη δὲν ξέρει, γιατὶ δὲν εἶναι ὀρθή, καὶ δὲν τὸ σηκώνει ἡ γλῶσσα του νὰ πῇ *μ* καὶ *β*, τὸ ἕνα ἀπάνω στἄλλο. Ἀρχαία λέξη ὁ *ἄμβων* δὲν εἶναι, ἀφοῦ δὲ λένε *ἄμβωνας*, μήτε *ἄμβων*, κ' ἔτσι καταπατοῦνε τοὺς φωνολογικοὺς νόμους τῆς ἀρχαίας, ποὺ δὲ θέλει πλάγι πλάγι *ν* κ' ἡμίφωνα· εἶναι τέρας. Ποιὸς βγαίνει βάρβαρος; Ὁ δάσκαλος. Καὶ ποιὸς λέει βάρβαρο τὸ λαό; Ὁ δάσκαλος ποὺ πρῶτος βαρβαρίζει. Κατάλαβες, ἐλπίζω, τώρα τί θὰ πῇ *συμβιβασμός*· εἶναι λάθος καὶ στὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ στὴ νέα. Τέτοιος εἶναι κι ὁ *συμβιβασμός*. Δὲν εἶναι μισὸ λάθος· εἶναι λάθος σωστό.

Γιὰ νὰ τελειώσουμε, ἂς κάμουμε τώρα μιὰ στιγμὴ καὶ τὸ

λεξικολόγο. *Βιβάζω σημαίνει· κάνω κανέναν ἢ κανένα πρᾶμα νὰ πηγαίνῃ, νὰ βαδίζῃ, τὸ βάζω στὸ δρόμο του.* Ἡ πρόθεση *σύν*, ὅλος ὁ κόσμος τὸ ξέρει, θὰ πῇ *μαζί*. Ἔτσι βλέπουμε τουλάχιστο τί νόημα ἔχει ὁ *συμβιβασμός*· κάνει δυὸ πράματα νὰ ταιριάζουνε τὸ ἕνα μὲ τἄλλο, μαζὶ νὰ πηγαίνουνε, τὸν ἴδιο δρόμο νὰ παίρνουνε. Ποιὰ εἶναι ἀφτὰ τὰ δυό; Ὁ *συμβιβασμὸς* δὲ μᾶς τὸ λέει, μὰ πιστέβω πὼς θέλει νὰ πῇ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα. Μὲ τί τρόπο *συμβιβάζει* καὶ τὶς δυό; Τώρα νὰ τὸ διοῦμε. Ὁ *συμβιβασμὸς* ντρέπεται νὰ πῇ *ἤπια*, ποὺ εἶναι πάρα πολὺ *χυδαῖος* τύπος· δὲ θέλει πάλε καὶ νὰ πῇ *ἔπιον*, ποὺ εἶναι πάρα πολὺ ἀρχαῖος. Τί κάνει; Παίρνει λίγο ἀπὸ τὸ *ἔπιον* καὶ λίγο ἀπὸ τὸ *ἤπια*, μισὸ μισὸ τὸ καθένα, τὰ ταιριάζει μαζί, τἀνακατέβει καὶ σοῦ βγάζει ἕναν ἀόριστο *ἔπια*. — « Καλά! λὲς ἐσύ, μὰ γιατί ἄξαφνα *ἔπια* κι ὄχι *ἤπιον*; Κάλλια μ' ἄρεζε μένα ἕνας ἀόριστος *ἤπιον*. » Κι ἀφτὸ γίνεται, παιδί μου, μὴ χολοσκάνῃς! Μπορεῖς κ' *ἤπιον* νὰ τὸ πῇς· φτάνει νὰ πάρῃς μισὴ μισὴ ἀρχαία καὶ νέα· ἄλλο νόμο δὲν ἔχεις νὰ φυλάξῃς. Ὅσο μισὸ εἶναι τὸ *ἔπια*, τόσο μισὸ εἶναι καὶ τὸ *ἤπιον*. Καλὰ λοιπὸν καὶ τὰ δυό.

Βλέπεις τί πονηριὰ ποὺ τὴν ἔχει ὁ *συμβιβασμός*, τί φρόνιμα ποὺ τὰ οἰκονομᾷ, τί *συμβιβαστικὰ* ποὺ τὰ *συμβιβάζει* ὅλα ὁ *συμβιβασμός*. Σοῦ λέει πὼς κάνει δυὸ πράματα καὶ πηγαίνουνε πλάγι πλάγι, δυὸ καὶ παίρνουνε τὸν ἴδιο δρόμο· μὰ σὰ θέλεις νὰ μάθῃς, ἀφτὸς ὁ δρόμος ποῦ ἀρχίζει καὶ ποῦ τελειώνει, ὁ *συμβιβασμὸς* ἀφτὸ δὲ σοῦ τὸ λέει, κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ καταλάβῃς ὅλη του τὴ φρονιμάδα καὶ τὴν τέχνη. Ἴσως ὁ ἴδιος δὲν τὸ ξέρει νὰ σοῦ τὸ πῇ. Κάθε δρόμος ἔχει δυὸ ἄκρες, κάθε πρᾶμα μιὰν ἀρχὴ κ' ἕνα τέλος. Ὁ καημένος ὁ *συμβιβασμὸς* προσπαθεῖ νὰ βρῇ τὴ μέση τοῦ δρόμου. Τὸ κακὸ εἶναι ποὺ δὲν ξέρει μήτε ποῦ ἀρχίζει ὁ δρόμος, μήτε ποῦ τελειώνει. Πῶς θέλεις ἐσὺ τώρα νὰ βρῇ τὴ μέση; Τοῦ κάκου πολεμᾷ. Πόσοι εἶναι σήμερα στὴν Ἑλλάδα ποὺ *συμβιβάζουν*

ἢ *συμβιβάζουσιν*, καὶ σ' ἀφτοὺς μέσα πόσοι εἶναι ποὺ γράφουνε τὴν ἴδια γλῶσσα; Δὲν μπορεῖ νὰ συφωνήσῃ ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο. Ὁ καθένας μὲ τὴ φαντασία του κυβερνιέται. Πάρε δυὸ ἀπ' ἀφτοὺς ποὺ *συμβιβάζουν* ἢ *συμβιβάζουσιν* καὶ θὰ δῇς πῶς κ' οἱ δυό τους ἔχουνε ἄλλη γραμματική, γράφουνε ἄλλη γλῶσσα. Ὁ πρῶτος σοῦ λέει πῶς παραδέχεται τὴν ὀνομαστικὴ *πατέρας* καὶ *μητέρα*. Χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ καταλάβῃ, εἶναι σὰ νὰ σοῦ ἔλεγε πῶς παραδέχεται *ἰσοσύλλαβα* ἀντὶς *περιττοσύλλαβα*. Κι ὡςτόσο σὲ λίγο θὰ σοῦ πῇ· — «Ὅσο γιὰ τὴν ὀνομαστικὴ *πόλις*, *βρύσις*, μοῦ φαίνεται πιὸ σωστὸ νὰ τὰ γράφουμε μὲ τὸ *ς*» — καὶ νά σου περιττοσύλλαβα κ' ἰσοσύλλαβα πλάγι πλάγι. Μὴν τονὲ ρωτᾷς νὰ σοῦ τὸ ξηγήσῃ· ἔτσι τοῦ *φαίνεται*. Ὁ δέφτερος πάλε βγαίνει κι ἀποφασίζει πῶς στὰ ῥήματα θὰ βάλῃ τὴ δημοτικὴ κατάληξη τῆς κοινῆς *-ουν*· μὰ γιὰ τὰ ὀνόματα, λέει, θὰ κάμῃ τὴν κατάληξη ἀρχαία καὶ *νομίζει* πιὸ καλὸ νὰ γράφῃ *αἱ ὧραι*, *αἱ ἡμέραι*. Μ' ἀφτό, κάτι θαῤῥεῖ πῶς εἶπε. Γιατί τὸ ἕνα ἀρχαῖο κι ὄχι τἄλλο; Μὴ βασανίζεσαι νὰ τὸ βρῇς. Μὴ γυρέβῃς νὰ μάθῃς τοὺς λόγους. Ἔτσι τὤρισε τὸ κεφαλάκι του, καὶ τοῦ φτάνει. Ἕνας τρίτος πάλε σοῦ φτειάνει ἄλλο κανόνα, *συμβιβάζει* καὶ τοῦ λόγου του· μὲ πολὺ φρόνιμο τρόπο, μ' ἥσυχο καὶ συγκαταβατικὸ ὕφος σοῦ κάνει *παραχωρήσεις* — καὶ ποιὸς τοῦ εἶπε νὰ παραχωρήσῃ τίποτα; — «Ναί, βέβαια, λέει, παραιτῶ τὸν ἀπαρέφατο· παραδέχουμαι τὸ *νά*, μὰ μποροῦμε τουλάχιστο νὰ βάζουμε *η* στὴν ὑποταχτικὴ καὶ νὰ γράφουμε *νὰ νομίζητε* ἀντὶς *νὰ νομίζετε*.» Ἔτσι τὸ νομοθετεῖ καὶ τόσο χωρεῖ τὸ φτωχό του τὸ μυαλό. Μὴ ζητᾷς νὰ σοῦ πῇ γιατί ἡ ἀρχαία ἔχει *η* καὶ γιὰ ποιὸ λόγο συνηθίζει ἡ νέα τὸ *ε*. Ἐδῶ τὰ μπερδέβει. Ὡςτόσο περνᾷ γιὰ σοφὸς κι ὁ ἴδιος χαίρεται μὲ τὴ γνώση σου, καὶ καμαρώνει τὴ φρόνησή του.

Ἔτσι πηγαίνουνε καὶ λένε. Ἄλλα μὴ γυρέβῃς. Ποῦ τέχνη; Ποῦ σύστημα; Ποῦ μάθηση; Σύστημα δὲ θέλουνε — καὶ χω-

ρὶς σύστημα πότε γράφηκε γλῶσσα; Ὁ *συμβιβασμὸς* δὲ βασίζεται πουθενά, μήτε στὴν ἀρχαία μήτε στὴ νέα. Δὲν ἔχει χῶμα ποὺ νὰ πατήσῃ· ὅπου τύχῃ, τρέχει· πετᾷ μὲ τὸν ἄνεμο σὰν τὸ λωλὸ τὸ φύλλο. Γιὰ τοῦτο κ' οἱ *συμβιβασμοὶ* δὲ *συμβιβάζονται* ἀναμεταξύ τους. Τί σᾶς φαίνεται; Ἐγὼ λέω, πρῶτα νὰ *συμβιβασθῶσιν*, νὰ *συμβιβασθῶσι*, νὰ *συμβιβαστῶσι*, νὰ συμβιβαστοῦν ἢ νὰ συβιβαστοῦν οἱ *συμβιβασμοὶ* ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο, κ' ὕστερα νὰ μᾶς κατηχήσουνε. Τὸ κάτω κάτω ὅμως τί εἶναι; Καταντήσαμε νὰ μὴν ξέρουμε τὴ γλῶσσα μας. Βάλε ἕναν ἀπ' ἀφτοὺς ποὺ μιλοῦνε ὅλο γιὰ μάθηση, γιὰ γραμματικὴ καὶ ποὺ λένε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἀκανόνιστη, νὰ σοῦ γράψῃ σ' ἀφτὴ τὴ γλῶσσα, ποὺ καταφρονεῖ τόσο, μιὰ σελίδα μοναχὰ χωρὶς νὰ κάμῃ λάθος. Δὲ θὰ μπορέσῃ! Θὰ ανακατώσῃ μαζὶ τύπους κάθε λογῆς. Δὲ συλλογίστηκε μήτε πῶς μήτε πότε πρέπει νὰ δανιστῇ λέξες ἀπὸ τὴν ἀρχαία, καὶ μὲ τί τρόπο θὰ τὶς συγυρίσῃ γιὰ νὰ φαίνουνται δημοτικές, γιὰ νὰ μπορέσῃ μιὰ μέρα νὰ τὶς παραδεχτῇ ὁ λαός. Δὲ διακρίνει τὴν κοινή, τὴν πανελλήνια, τὴ γενικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ συνηθίζουνε μόνο σὲ μερικὰ μέρη. Μήτε βλέπει πὼς ὑπάρχει μιὰ γραμματικὴ τῆς κοινῆς. Καταφρονεῖ τοὺς ἄλλους, θέλει νὰ τοὺς κυβερνήσῃ, νὰ τοὺς μάθῃ, κάνει τὸ σοφὸ καὶ δὲ γνωρίζει τοὺς πιὸ ἁπλοὺς νόμους τῆς γλῶσσας τοῦ λαοῦ. Σήμερα θὰ πῇ *ἐκεῖνος*, ἄβριο *κεῖνος*, τὸ πρωῒ *ἀπάνω κάτω* τὸ βράδυ *ἀπάνου κάτου*, κάπου *δὲν* καὶ κάπου *δέ*· μὰ πότε χρειάζεται τὸ ἕνα καὶ ποῦ ταιριάζει τἄλλο, μήτε τὤνειρέφτηκε στὴ ζωή του, κι ἀφτή του τὴν ἀμάθεια τὴ βάφτισε σωφροσύνη. Γιὰ τοῦτο κάνει τὸν περήφανο, φωνάζει πὼς ὅρια δὲν τοῦ ἀρέσουνε. Θέλει λεφτεριά. Δὲν τὸ λέγαμε καὶ πρί; Ἡ ἀριθμητικὴ φέρνει σταναχώρια. Τὰ δυὸ καὶ δυὸ πάντα τέσσερα τὰ θέλει. Εἶναι σὰ νὰ φώναζε στὰ καημένα τὰ δυό, ξεχωριστὰ στὸ καθένα· — « Ἔχετε δὲν ἔχετε, θὰ συβιβαστῆτε ὅπως σᾶς τὸ προστάζω γώ, καὶ πέντε δὲ θὰ

γίνετε ποτέ σας. » — Δὲν εἶναι τυραννία; — « Καὶ ποιὰ εἶσαι σύ, κερὰ Ἀριθμητική, ἔτσι δούλους σου νὰ μᾶς ἔχῃς; Πρέπει νὰ κάμουμε τάχατις ὅπως θέλεις ἐσύ, κι ὄχι ὅπως ἐμεῖς θέλουμε; Ἐγὼ νὰ σοῦ δείξω! » — Τέτοια λόγια τῆς λέει ὁ *συμβιβασμὸς* κ' ἔχει δίκιο· πρέπει νὰ φανοῦμε ἀνεξάρτητοι, νὰ βαστάξουμε τὸ φιλότιμό μας. Πλήξη πιάνει τὸν ἄθρωπο ὅσο βλέπει τὴ φύση νὰ κυβερνᾷ τὸν κόσμο μὲ τόση τυραννία. Ἡ θάλασσα ὡς ἕνα μέρος θὰ πάῃ καὶ θὰ σταθῇ. Οἱ πλανῆτες τὸν ἴδιο γῦρο θὰ κάμουνε κάθε χρόνο, κι ἀπὸ τὸν κύκλο τους δὲ θὰ βγοῦνε — ἢ πρέπει νὰ χαθοῦνε. Τὰ τριαντάφυλλα μόνο τὸ καλοκαίρι θἀνοίξουνε, κι ὄχι τὸ χειμῶνα. Κάθε πρᾶμα ἔχει ὅρια δικά του, καὶ δὲν μπορεῖ παρέκει νὰ προχωρήσῃ. Ὅτα λέγανε οἱ ἀρχαῖοι γιὰ σωφροσύνη, γιὰ μέτρο καὶ γιὰ γνώση, ὑποθέτω πὼς θέλανε τέτοια νὰ ποῦνε· ἐννοούσανε, ὁ καθένας καὶ τὸ κάθε πρᾶμα νὰ σέβουνται καὶ νὰ μὴν ξεπερνοῦνε τὰ φυσικά τους ὅρια. Ἀπάνω σ' ἀφτὴ τὴν ἀρχὴ στέκεται ἡ φρονιμάδα τους ὅλη.

Ὁ *συμβιβασμὸς* νομίζει πὼς ἔχει τέτοια ἀρχὴ καὶ πὼς μιλεῖ σὰν τοὺς ἀρχαίους, μὰ δίχως ὁ ἴδιος νὰ τὸ ξέρῃ, λέει ἄλλα. Κάνει ὅπως τοῦ φανῇ, κ' οἱ ἀρχαῖοι λέγανε ἴσια ἴσια νὰ μὴν κάνῃ κανεὶς ὅπως τοῦ φαίνεται, παρὰ ὅπως τὸ θέλει ἡ ὀρθὴ κρίση. Τὸ *μέτρον* τῶν ἀρχαίων, ὁ *συμβιβασμὸς* τὸ γυρέβει μέσα του, στὸ νοῦ του, στὴ μικρή του τὴ γνώση, ὄχι στῆς γλώσσας μας τοὺς νόμους μήτε στὴν ἱστορική της σειρά. Δὲν μποροῦνε ὅμως οἱ ἀθρῶποι νὰ φτειάσουνε ὅρια τοῦ κεφαλιοῦ τους· τὰ ὅρια τὰ βάζει ἡ φύση, καὶ τὴ φύση πρέπει νἀκούμε, ὄχι τὴ σοφία τὴ δική μας. Ὁ *συμβιβασμὸς* δὲν παραδέχεται τέτοιο σύστημα· δὲ λογαριάζει γιὰ τίποτα μήτε τὴ φύση, ποὺ εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ, μήτε τοὺς φυσικούς της τοὺς ὅρους, μήτε τὴν ἐπιστήμη ποὺ μᾶς μαθαίνει νὰ βροῦμε τοὺς ὅρους ἀφτοὺς καὶ νὰ καταλάβουμε τὴ φύση. Ἔπρεπε νὰ φανῇ ὁ *συμβιβασμός*, γιὰ νὰ διοῦμε τἀξιοπερίεργο ἀφτὸ τὸ

κατόρθωμα, οἱ φυσικοὶ νόμοι νἀλλάξουνε καὶ τὰ ποτάμια πίσω νὰ γυρίσουνε.

Ὁ Σωκράτης εἶχε ἄδικο νὰ λέῃ πὼς τὸ *Γνῶθι σαυτὸν* εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας εἶναι ὁ *συμβιβασμός*. Ὁ *συμβιβασμὸς* τὸ ξέρει καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει τόση ἰδέα γιὰ τὴ φρόνησή του καὶ τόση πέραση στὸν κόσμο. Ἴσως ἡ σοφία του, ἂν καλοκοιτάξῃς, κρύφτει μέσα της κάτι ἄλλο παρὰ σοφία. Τὸ παρατηρήσανε καὶ στὴν Ἐβρώπη· ὁ σπουδαστὴς ὁ Ῥωμιὸς ποὺ ἔρχεται στὸ Παρίσι, ποὺ πάει στὴ Γερμανία ἢ στὴν Ἀγγλία, ἔφκολα μαθαίνει καὶ θὰ καταλάβῃ ὅ τι τοῦ πῇς. Μὰ γλήγορα σταματᾷ· ἴσα μ' ἕνα βαθμὸ θὰ προκόψῃ κι ὄχι παρέκει — ἢ γιατὶ νομίζει πὼς ὅλα τὰ ξέρει ἢ γιατὶ κουράζεται καὶ δὲν μπορεῖ. Τέτοιος εἶναι ὁ Ῥωμιός· ὅλα τἀρχινοῦμε, μπαίνουμε στὴ δουλειὰ μὲ πόθο καὶ μὲ καρδιά, ὁ κόπος δὲ μᾶς τρομάζει. Νὰ μᾶς ἀκούσῃς, ὁ κόσμος θὰ γίνῃ δικός μας. Καὶ θὰ γινότανε ἀλήθεια δικός μας, γιατὶ μέσα μας ἔχουμε *κάτι* καὶ μεῖς. Μὰ... εἶναι καὶ τὸ *μά*. Ἄλλο *κάτι* μᾶς λείπει. Ὅλα τἀρχινοῦμε, τίποτα δὲν τελειώνουμε. Τίποτα δὲν μποροῦμε νὰ τελειοποίσουμε. Ἡ συνέχεια μᾶς σκοτίζει τὸ νοῦ, ἡ ἀδιάκοπη προσοχὴ μᾶς ζαλίζει, ἡ ἴδια δουλειὰ μέρα νύχτα μᾶς κουράζει. Στὴν ἐπιστήμη, στὰ πολιτικά, στὴ μάθηση, στὴ φιλολογία δὲν ἔχουμε μήτε πομονή, μήτε — γιὰ νὰ ποῦμε μιὰν ἀρχαία λέξη ποὺ ἐδῶ ταιριάζει — μήτε *πιμονή*. Πάντοτες μνήσκουμε στὴ μέση τοῦ δρόμου. Δὲν τολμοῦμε, δὲν μποροῦμε νὰ πιάσουμε μιὰ ἰδέα καὶ νὰ τὴ βαστάξουμε ἴσα μὲ τὴν ἄκρη, ἴσα μὲ τὸ τέλος. Ἔχουμε μισὴ μάθηση, μισὴ τέχνη, μισὴ γνώση καὶ μισὴ φιλολογία. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνο φιλολογικό, κι ὁ *συμβιβασμὸς* δὲν ἔχει νὰ κάμῃ μόνο μὲ τὴ γλῶσσα· ἔχει πιὸ γενική, ἔχει ἐθνικὴ σημασία καὶ σ' ὅλα *συμβιβάζομεν*, ὅλα τὰ κάνουμε μισά, γιατὶ καὶ τὸ κεφάλι μας εἶναι μισὸ καὶ δὲν ἔχουμε μήτε δύναμη μήτε σωστὴ ἐνέργεια. Ἔτσι βγάλαμε καὶ μισὴ γλῶσσα.

Καταντοῦμε ὅμως λίγο λίγο νὰ πιστέβουμε πὼς τὸ μισὸ ποὺ κατορθώνουμε νὰ κάμουμε, εἶναι τὸ μόνο σωστό. Παρηγοριούμαστε λέγοντας πὼς τέτοιο εἴτανε τῶν ἀρχαίωνε τὸ σύστημα, πὼς ἀφτὸ θὰ πῇ *πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ μηδὲν ἄγαν*. Τὸ κάτω κάτω, ὁ *συμβιβασμὸς* ἄλλο τίποτα δὲν εἶναι παρὰ ἡ παντοτινή μας ἀφτὴ ἡ ἀμπορεσιὰ σὲ κάθε πρᾶμα καὶ σὲ κάθε ἐργασία.

Ἐμένα πάλε τί μὲ μέλει; Τὸν κόσμο βέβαια δὲ θὰ τὸν ἀλλάξω. Μάλιστα χαίρουμαι ποὺ εἶναι ὁ κόσμος ὅπως εἶναι· χαίρουμαι ποὺ εἶναι στὸν κόσμο κι ὁ *συμβιβασμός*. Ἀφτὸς θὰ φανῇ ὁ σωτήρας μου. Δίχως φόβο ταξιδέβω στὰ ἥσυχα τὰ νερὰ ποὺ μὲ πάνε στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μέντοράς μου δὲ θὰ μ' ἀφήσῃ νὰ ποντιστῶ σὰν τὸ Μυρτίλο. Τώρα ποὺ ξέρω καὶ γὼ νὰ *συμβιβάζω*, θὰ χαροῦνε ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἅμα μὲ διοῦνε. Ὅλοι μαζί μου θὰ *γοητευθῶσιν*. Ὁ Μέντοράς μου μάλιστα μοῦ ἔμαθε νὰ *συμβιβάζω* τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλο τοὺς χίλιους *συμβιβασμοὺς* ποὺ φυτρώνουνε καὶ λουλουδιάζουνε, τὴν ὥρα ποὺ μιλοῦμε, στώραῖο χῶμα τῆς πατρίδας. — « Νὰ σοῦ δείξω τί σύστημα ἔχουμε ὅλοι σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Μήτε *γράφουσιν* ὅλο νὰ κλίνῃς, μήτε *γράφουν*. Ἅμα βάλῃς ἕνα *γράφουν* ἐδῶ, ἕνα *γράφουσιν* ἐκεῖ, κάνεις τοῦ καθενὸς τὸ χατίρι. Μὴ λὲς μόνο ἡ *μητέρα*· κάπου κάπου κοίταξε νὰ χώσῃς καὶ μιὰ ὀνομαστικὴ *μήτηρ*. Πὲς *αἱ ὧραι κ' οἱ ὧρες*, πὲς *ἡ πόλις κ' ἡ ῥάχη*, *μὴ νομίζητε*, μὰ καὶ *μὴ νομίζετε*. Γιὰ νὰ μὴ σοῦ λείψῃ κι ἀπαρέφατος, μπορεῖς ὅταν τύχῃ νὰ γλιστρήσῃς πούπετα ἕνα οὐδέτερο τὸ *φαγεῖν*. Οἱ λόγιοι θὰ σοῦ ποῦνε πὼς πρέπει νὰ τὸ κάμῃς *φαγεῖον*. Ἐσὺ βγαίνεις τότες πιὸ δάσκαλος ἀπὸ τοὺς δασκάλους, πιὸ σοφὸς ἀπὸ τοὺς σοφοὺς καὶ τοῦ λές· — « Ὄχι, γιατὶ εἶναι ἀπαρέφατος τὸ *φαγεῖν* ! » Ἔτσι χαίρεσαι ποὺ εἶπες τὸ λόγο σου καὶ σύ· κολακέβεσαι μὲ τὴ μάθησή σου κι ὁ κόσμος ἀπορεῖ μὲ τὴν παιδεία σου. Ὅμως καὶ τοῦτο μὴν τὸ παρακάμῃς. Πρόσεχε νάχῃς μόνο

μισὴ παιδεία. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Μηδὲν ἄγαν. Ἡ σωφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἀρετή. Νὰ σοῦ πῶ μάλιστα τὸ κάτω κάτω, μὲ γραμματικὴ δὲ φτειάνεις γλῶσσα, δὲ φτειάνεις φιλολογία. Τέτοια ἰδέα ἔχουμε σήμερα ὅλοι στὴν Ἑλλάδα. Καλὸ νὰ τὴν ἔχῃς καὶ σὺ καὶ νὰ φέρνεσαι φρόνιμα σ' ὅ τι κάμῃς καὶ σ' ὅ τι πῇς. Θυμήσου τί λέει ὁ ποιητής· πρέπει νὰ ζῇ κανεὶς *senza infamia e senza lode*.

Ὅσο φέρνεσαι μὲ τέτοιο τρόπο, θὰ σ' ἀγαποῦνε ὅλοι οἱ *ὁμογενεῖς*. Φτάνει νὰ μὴν πιάσῃς καὶ γράψῃς τίποτα. Ποιὸς εἶσαι σύ; Νομίζεις τάχατις πὼς μπορεῖς νὰ γράφῃς σὰν καὶ μᾶς, νὰ βγῇς ἄξαφνα ποιητής, ἢ θαῤῥεῖς πὼς ξέρεις τί θὰ πῇ τέχνη καὶ φιλολογία; Γιά συλλογίσου το καλά. Εἶναι δική μας δουλειὰ νὰ κανονίσουμε τὴ γλῶσσα καὶ νὰ *συμβιβάσωμεν* τοὺς *συμβιβασμούς*, γιατὶ ὅποιος γράφει τί κάνει; Κανονίζει, καὶ νὰ διῇς πὼς μιὰ μέρα ὅλοι θὰ παραδεχτοῦνε τὴν ἰδέα μου. Ἐσὺ γιὰ τέτοια δουλειὰ δὲν εἶσαι γεννημένος. Κάτσε, παιδί μου, στὴ γωνιά σου καὶ μὴ βάζῃς στὸ νοῦ σου *letteratura* (ὁ φίλος μου κάπου κάπου ὠμὴ ξερὴ κι ἀχώνεφτη σοῦ πετοῦσε καὶ καμιὰ ξένη λέξη). Ψύλλους στἄχερα νὰ γυρέβῃς. Φαντασία, ἰδέες, κοντύλι, ποίηση δὲν εἶναι γιὰ σένα. Νὰ περιορίζεσαι στὴ γραμματική σου. Δὲ μᾶς βλέπεις ἐμᾶς; Στὴ γραμματικὴ δὲν ἀνακατώνεται κανένας ἀπὸ μᾶς καὶ μήτε θέλουμε νὰ τὴν ξέρουμε. Μὴν ἀνακατώνεσαι καὶ σὺ στὰ δικά μας. Εἶσαι καλὸς μόνο γιὰ γραμματικὴ καὶ γλωσσολογία. »

Γιὰ νἀκούσω τὸ Μέντορά μου, ἔκαμα καὶ γὼ σήμερα τὸ γλωσσολόγο.

ΚΒ΄.

Οἱ Ἀρχαῖοι.

Δὲ μὲ μέλει τώρα νὰ πεθάνω! Μοῦ φτάνει ἡ ζωή, ἀφοῦ εἶδα τὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ γεννήθηκε ὁ κόσμος. Ἐδῶ καὶ στὴ Ῥώμη μορφώθηκε ἡ Ἐβρώπη. Μικρὸς τόπος καὶ γέμισε τὴ γίς. Ἀπὸ δῶ μᾶς ἦρθανε καὶ νοῦς καὶ σκέψη κ' ἰδέες. Ἀφτὴ μᾶς ἔκαμε ἀθρώπους. Ἀθήνα τὴ λένε καὶ ποτὲς ὄνομα στὸν κόσμο, μὲ τόσο λίγες συλλαβές, δὲ σήμανε τόσα. Φτάνει τὄνομά της νὰ πῇς καὶ τὰ λὲς ὅλα. Μὲ σέβας τὸ χῶμα της νὰ πατήσῃς, ἐσὺ ποὺ ἔρχεσαι σὲ τέτοια χώρα· τὸν οὐρανὸ ποὺ βλέπεις, τονὲ βλέπανε καὶ τότες οἱ μεγάλοι· τὸν ὁρίζοντα ποὺ κοιτάζεις μὲ τόση χαρά, τὸν κοιτάζανε τὰ μάτια τους κάθε μέρα. Μέσα σ' ἀφτὴ τὴν ἀτμοσφαίρα γεννιόντανε οἱ φωτερὲς ἰδέες, βγαίνανε ποίηση καὶ φιλοσοφία. Ὅταν ἀνεβαίνανε οἱ γενναῖοι στὴν Ἀκρόπολη ἀπάνω, τὴν ἴδια θάλασσα θωρούσανε ποὺ θωρεῖς τώρα καὶ σύ.

Μὲ πόση χάρη, μὲ πόση νοστιμάδα ἀράδιασε ἡ φύση τὶς κορφοῦλες καὶ τὰ βουναράκια ποὺ βλέπεις γῦρο γῦρο στὴν Ἀθήνα! Τί ὡραία, τί χαδεφτικιὰ μορφὴ κατώρθωσε νὰ τοὺς δώσῃ! Μὲ τί γλύκα, μὲ πόση ἀγάπη ζουγράφισε κάθε γραμμή! Μὲ πόσο ῥυθμὸ καὶ μέτρο, μὲ πόση ἁρμονία σκάλισε τὴ γίς, ἔστρωσε τὰ περιγιάλια καὶ στρογγύλωσε τοὺς γιαλούς! Στόλισε τὴν Ἀθήνα μὲ τὶς πιὸ χαριτωμένες, μὲ τὶς πιὸ ἁπαλές της ὀμορφιές. Τὴν ἔκαμε μὲ πόθο καὶ χαρά, τὴ συγύρισε σὰν παιδί της. Ὅλα τἄχει ταιριασμένα· ἐδῶ τἀριστουργήματα τῆς τέχνης φαίνουνται σὰ νὰ βγήκανε ἀπὸ τὸ χῶμα, σὰ νὰ εἶναι τοῦ τόπου γεννήματα, ἀφοῦ καὶ τὰ πλάσματα τῆς φύσης ἔχουνε τόση φαιδρότητα καὶ τέχνη.

Αἰώνια χώρα θὰ μείνῃς — καὶ μὴ σὲ μέλῃ! Μπορεῖ νὰ σὲ καταπατήσουνε οἱ βαρβάροι, μπορεῖ τὰ σκυλιὰ στὸν Παρθενώνα σου νὰ χυθοῦνε. Ἥσυχη νὰ εἶσαι! Θὰ καταστραφοῦνε τὰ σκυλιὰ καὶ θὰ χαθοῦνε οἱ βαρβάροι· μιὰ μέρα θὰ δέρνουνται καὶ θὰ κλαίνε γιὰ τὴν τόση τους τόλμη. Ἐσὺ πάντα θὰ βασιλέβῃς· ἐσὺ θὰ στέκεσαι παντοτινά, γιατὶ ἐσένα πάντα σὲ κοιτάζει ἡ γλαφκομάτα μεγάλη Θεά, γιατὶ ἐσένα πάντα σὲ προσέχει τὸ πελώριο μάτι τοῦ Δία!

Ἐδῶ ζοῦσε λαὸς μοναδικὸς στὴν ἱστορία. Ἄλλος δὲ θὰ βρεθῇ ποὺ νὰ τοῦ μοιάζῃ· μποροῦμε νὰ τὄχουμε κάφκημα καὶ δόξα, μόλον ὅτι καὶ μεῖς δὲ θὰ τοῦ μοιάζουμε ποτές. Ὁ πιὸ πρόστυχος ἄθρωπος ἔννοιωθε μέσα του τί θὰ πῇ τέχνη καὶ ποίηση, ἤξερε, χωρὶς νὰ τοῦ τὸ μάθῃ κανείς, ποιὸ εἶναι τὸ καλὸ καὶ τὡραῖο. Ἄλλο δὲν εἶχε δάσκαλο παρὰ τὴ φύση. Γιὰ νὰ γίνουν ἔργα μεγάλα, δὲ φτάνει ἕνας μόνο νὰ τὰ κάμῃ· χρειάζεται ἡ συνέργεια ὁλωνῶνε· πρέπει νὰ τὰ καταλάβουνε ὅλοι, κι ὅλοι νὰ τἀρέσουνε. Καλλιτέχνης εἴτανε ὁ λαὸς ὅλος. Σὲ κάθε πέτρα χάραξε τὴν ἰδέα του· ὁ νοῦς του μπῆκε βοῦλλα μέσα σὲ κάθε μάρμαρο, σὲ κάθε στίχο. Στοὺς ναοὺς καὶ στὰ βιβλία, στοῦ Παρθενώνα τὸ μέτωπο καὶ τὶς κολόνες, μᾶς ἄφησε τὴν καλήτερή του διδαχή. Μᾶς ἔμαθε τί θὰ πῇ εἰλικρίνεια καὶ τέχνη. Ψεφτιὲς ἐδῶ δὲν ἔχει· δὲν ἔχει πολύπλοκες τεχνουργίες· βάλε μιὰ πέτρα πάνω στὴν ἄλλη καὶ βγῆκε ὁ Παρθενός. Πιὸ ἁπλὰ μέσα, πιὸ ἀπονήρεφτοι τρόποι δὲ γίνουνται. Ὁ Ἀθηναῖος δὲ γύρεβε νὰ θαμπώσῃ τὸν κόσμο, νὰ μᾶς γελάσῃ μὲ τέχνες, μὲ σοφίες, μὲ γύρους κι ἀλλογύρους. Δὲν εἴτανε ὁ σκοπός τους νὰ φαντάξουνε. Ἕνα μόνο κυνηγούσανε, πῶς νὰ ποῦνε τὴν ἰδέα τους, πῶς νὰ τὴν παραστήσουνε ἁπλὰ καὶ φυσικά, γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ καθένας· δὲν τοὺς ἔμελε γιὰ τίποτις ἄλλο, κ' ἴσια ἴσια γιατὶ δὲν εἴχανε ἄλλο σκοπό, κατωρθώσανε κ' εἴχανε τόση τέχνη.

Τὴν Ἀκρόπολη τὴν εἶδα ὅπως βέβαια δὲν τὴν εἶδε κανέ-

νας ξένος· γιὰ τοῦτο σᾶς μιλῶ μὲ τόση ζωεράδα. Νὰ μάθετε τί τρέχει· ἴσως δὲν τἀποδείχνω, μὰ πολὺ μοῦ ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι. Τὰ πήγαμε πάντα καλὰ μαζί. Οἱ Ἀρχαῖοι περήφανοι δὲν εἶναι. Ὅταν εἴμουνε παιδὶ στὸ σκολειό, δὲ μοῦ ἐρχόντανε τὰ λόγια τους· μοῦ φαινότανε πὼς οἱ Ἀρχαῖοι ἄλλο τίποτα δὲν εἴτανε παρὰ ἕνα σωρὸ δασκάλοι· ἔτσι τὸ θαῤῥοῦσα, ἴσως γιατὶ δασκάλοι μοῦ τοὺς παραδίνανε· τοὺς εἶχα γιὰ κατσούφηδες, μαχμούρηδες, σκολαστικοὺς ἀθρώπους, καὶ νὰ τὸ πῶ κι ἀφτό, βαρετοὺς μὲ τὸ παραπάνω. Λαχταροῦσα στὸ σκολειὸ πότε νὰ φέξουνε οἱ διακοπές. Ὅταν ἔπιασα μοναχός μου νὰ τοὺς σπουδάσω, ἄλλαξα γνώμη μὲ μιᾶς. Κατάλαβα πὼς πιὸ γελαστοί, πιὸ καλῆς ψυχῆς ἀθρῶποι δὲ γίνουνται. Τοὺς ἔβαλα μέσα στὴν καρδιά μου — κι ἀπὸ τότες τὰ πάμε λαμπρά. Ἅμα ἀδειάσω λίγη ὥρα τὸ χειμώνα — ὅταν πέφτουνε ὄξω τὰ χιόνια πηχτὰ πηχτὰ καὶ κάθουμαι ἥσυχα κοντὰ στὴ φωτιά μου — πολὺ μ' ἀρέσει νὰ κουβεντιάζω μὲ τοὺς Ἀρχαίους. Πιάνω ἕνα βιβλίο καὶ τὰ λέμε. Πόσα γέλοια ποὺ κάνουμε μαζί! Πόση χαρὰ μὲ περεχύνουνε τὰ λόγια τους! Πόσο θυμώνω, ἅμα θυμώσουνε· πόσο κλαίω, ἅμα δακρίσουνε· πόσο μὲ διασκεδάζουνε τὰ παραμύθια τους καὶ πόσο μοῦ γλυκαίνει τὴν ψυχὴ ἡ καλή τους, ἡ ἀψηλή τους φιλοσοφία καὶ ποίηση. Τἄχουμε πολὺ καλὰ μαζί. Δὲν κάνουνε καὶ τὸν περήφανο· φτάνει νὰ τοὺς ἀγαπᾷς μὲ τὴν καρδιά σου, νὰ μὴν τοὺς ἔχῃς γιὰ σοφολογιώτατους, καὶ μὲ πολλὴ καλοσύνη σοῦ ξεσκεπάζουνε τὶς ἰδέες τους, σοῦ φανερώνουνε τὶς ὀμορφιές τους καὶ πιάνουνε τὰ λόγια. Πολὺ μοῦ ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Πάντα τὸ πεθυμοῦσα νὰνταμωθοῦμε καμιὰ μέρα.

Τἀξιώθηκα κι ἀφτό, ὅ τι 'πάτησα στὴν Ἀθήνα. Κόντεβε μεσημέρι· γλήγορα γλήγορα ἔτρεχε ὁ καθένας ἀπὸ τὴ ζέστη νὰ χωθῇ μέσα στὸ κελλάρι. Ἔτσι κρυφτήκανε ὅλοι καὶ στοὺς δρόμους δὲ φαινότανε πιὰ ψυχή. Ὁ ἥλιος φωτοβολοῦσε, ποὺ σοῦ θάμπωνε τὰ μάτια. Ὅλα τἄβλεπες κάτασπρα, ἡ Ἀθήνα

γυάλιζε σὰν ἀπέραντος βῶλος ζάχαρη· ἔλεγες πὼς εἶχε χλωμιάσει κι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν ἀντηλιά. Ἡσυχία δὲν ἔχω στὸ ταξίδι· πρέπει πάντα νὰ εἶμαι στὸ ποδάρι. Σηκώθηκα λοιπὸ νὰ πάω στὴν Ἀκρόπολη. Προτοῦ ἀνεβῶ, στάθηκα κάτω μιὰ στιγμὴ καὶ κοίταξα ἀπάνω, νὰ διῶ. Τί βλέπω ; Ὅλους τοὺς Ἀρχαίους μαζωμένους στὴν Ἀκρόπολη, ξυπόλυτους κι ἀσπροντυμένους, μὲ τοὺς μακριοὺς χιτῶνες. Τὰ πρόσωπά τους εἴτανε κάπως χλωμά, μὰ πάντοτες ὡραῖα. Προχώρησα καὶ τοὺς εἶδα ἀπὸ πιὸ κοντά. Περπατούσανε καὶ μιλούσανε ἀναμεταξύ τους. Ἄλλοι ἀνεβοκατεβαίνανε τὴ σκάλα τοῦ *Beulé,* ἄλλοι πάλι ἐρχόντανε ἴσα μὲ κάτω, στοῦ Διόνυσου τὸ θέατρο, καθόντανε γῦρο γῦρο στὰ σκαμνιὰ καὶ προσμένανε — ποιὸς ξέρει τί ; Ἴσως καμιὰ παράσταση ποὺ δὲ θὰ γίνῃ ποτές. Ἄλλοι εἴτανε καθησμένοι μὲ τὴν ἀράδα στὰ σκαλοπάτια τοῦ Παρθενώνα, κοιτάζανε τὸ χόρτο ποὺ εἶχε φυτρώσει στὶς πέτρες ἢ θωρούσανε τὴ θάλασσα μπροστά τους. Εἴχανε ὁμιλίες κ᾽ ἔσκυφτε ὁ ἕνας νὰ πῇ κάτι τοῦ ἀλλουνοῦ. Ὁ Σωκράτης ἔτριβε τὰ σκέλια του· θυμότανε πὼς τρίβοντας τὰ σκέλια του εἶχε πεθάνει, καὶ γλυκὰ χαμογελοῦσε. Τί καλὸς ἐκεῖνος ὁ Σωκράτης ! Χαιρόντανε ὅλοι τους νὰ τὸν ἀκούνε. Εἶταν ἕνα γλέντι γιὰ τὸν κόσμο. Ἔπρεπε νὰ διῇς τὸν ἥσυχο τὸ γέρο, ὅταν εἶχε σκοπὸ νὰ πῇ καμιὰ νοστιμάδα ἢ νὰ κάμῃ κανένα χωρατό· τότες εἴτανε ποὺ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ στόμα του λόγια γεμάτα ἰδέες μεγάλες καὶ πανάγιες ἀλήθειες. Παίζοντας καὶ σὰ νὰ μὴν πρόσεχε διόλου, ἔλεγε τὰ πιὸ σοβαρὰ πράματα. Σὲ τέτοιες ὧρες εἶχε μάλιστα τὸ συνήθειο νὰ κατεβάζῃ τὰ φρύδια καὶ νὰ πετᾷ στραβὰ μιὰ ματιά, τάχατις σὰ νἄκανε τὸ σπουδαῖο ἢ τὸ θυμωμένο. Ὁ Πλάτωνας τὸν πείραζε λέγοντας πὼς ἔμοιαζε τάβρος.

Ὁ Ἡρόδοτος, μὲ χάρη μοναδική, διηγότανε παρέκει κάτι ἱστορίες ποὺ τελειωμὸ δὲν εἴχανε. Καθόντανε τὰ ἑλληνόπαιδα τριγῦρο καὶ τὸν ἀκούγανε ὅλοι σὰν παπποῦ τους. Σκυθρωπὸς

σὰν τὸ λιοντάρι, ὁ Θουκυδίδης μελετοῦσε. Γύρεβε θεμέλια γιὰ νὰ στηλώσῃ τὴν ἀλήθεια. Μάζωνε πλεροφορίες ἐδῶ καὶ κεῖ, ρωτοῦσε τοὺς στρατιῶτες, μιλοῦσε μὲ τοὺς γέρους, πολεμοῦσε νὰ διαβάσῃ τὶς ἐπιγραφὲς καὶ τὰ μνημεῖα. Κάποτες χαμογελοῦσε τὸ λιοντάρι· ἔβλεπε πῶς τὸ ἔργο του πιὰ ἔμεινε στοὺς αἰῶνες καὶ πῶς μοναχός του, πρὶν ἀκόμη μάθῃ ὁ κόσμος τί θὰ πῇ ἐπιστήμη καὶ τέχνη τῆς κριτικῆς, ἔδειξε τὴν ἀληθινή, τὴ μόνη μέθοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἕνας γέρος, μὲ τὰ μαλλιὰ σὰν τὸ χιόνι, ἥμερα καὶ γλυκὰ τραγουδοῦσε κάπου κάπου τῆς ἄνοιξης τὴν καλοσύνη, τοῦ ἀηδονιοῦ τὴ λαλιά, τοῦ Κολωνοῦ τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν ἀσπράδα. Εἴτανε ὁ Σοφοκλῆς, ὁ μεγαλήτερος ἀπ' ὅλους, ὁ Σοφοκλῆς ποὺ ἄναφτε ἡ καρδιά του καὶ ποὺ βγάζανε οἱ στίχοι του φωτιά, κάθε φορὰ ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὴν οὐράνια Δίκη, γιὰ τὶς Ἐρινύες ποὺ τοὺς φονιάδες φονέβουνε· κρύφτουνται οἱ Ἐρινύες μέσα στὰ λαγκάδια καὶ στοὺς βράχους — κ' οἱ βράχοι θὰ καταντήσουνε τρομάρα γιὰ ὅσους δὲν εἴδανε πῶς πίσω ἀπὸ τοὺς βράχους εἶναι κρυμμένες οἱ χαλκόποδες θεές. Ὁ ἀγαθὸς ὁ Αἰσχύλος μονολογοῦσε· πότε τὸν ἔβλεπες σὰν ἱερέας νὰ λητουργᾷ, πότε νὰ πολεμᾷ σὰ στρατιώτης. Συνήθιζε ποὺ καὶ ποὺ νὰ βάζῃ στὶς τραγῳδίες του μέσα καὶ δυὸ τρεῖς ξένες λέξες· τὶς εἶχε μάθει στοὺς περσικοὺς πολέμους. Ἀπὸ μακριά, ὁ Εβριπίδης τοὺς κοίταζε καὶ τοὺς δυό. Γελοῦσε σὰ μαργιόλος. Ὅταν ἔκλαιγε, ἔκλαιγε σατυρικά. Κανεὶς ὅμως δὲν εἶχε τὴ φωνή του, κανεὶς δὲν εἶχε τὸ πάθος του, ἅμα ἔψελνε τὴν ἀγάπη. Ἔγραφε κείνη τὴν ὥρα μιὰ στροφὴ κι ἀντιστροφὴ γιὰ μιά του τραγῳδία· κι ὡστόσο δὲν ἔμοιαζε λυπημένος. Εἴτανε ὅλος χαρὰ καὶ μοῦ φάνηκε πῶς τὰ ἔξυπνά του τὰ μάτια μιλούσανε καὶ λέγανε κρυφὰ κρυφά· — « Στάσου, νὰ τοὺς πιάσουμε τοὺς Ἀθηναίους μὲ τοὺς δωρισμοὺς ποὺ ὅλο γυρέβουνε στὰ δράματά μας. Κανένα χορὸ νὰ τοὺς φτειάσω, ποὺ τίποτα νὰ μὴν καταλάβουνε οὔτε κεῖνοι

οὔτε οἱ σοφοὶ Ἐβρωπαῖοι κατόπι.» Ὁ Ἀριστοφάνης ὅμως δὲν τοῦ τὰ μασοῦσε· τὸν ἔκανε κουρέλλι. Τἄλεγε χοντρά, μὰ πάντα μὲ χάρη· ἤξερε δηλαδὴ πῶς εἴτανε Ἀρχαῖος, καὶ πῶς τοῦ τὸ συχωρνούσανε οἱ δασκάλοι νὰ μιλῇ χυδαῖα. Σκάνανε οἱ Ἀθηναῖοι στὰ γέλοια.

Ὁ Περικλῆς, ὁ ἀληθινὸς πατέρας τῆς μεγάλης δημηγορίας, μ' ἕνα του λόγο κόρωνε τὸ λαὸ ἢ τὸν ἡσύχαζε πάλε· γινότανε ἀστροπελέκι καὶ βροντή, ἀναποδογύριζε τὴν Ἑλλάδα — κ' ἔμοιαζε θεός. Ὁ Δημοστένης, ἄλλο θεριό. Ἀχ! τί φωνὴ ποὺ εἴτανε κείνη! Σὰν τὶς φλόγες πετιόντανε τὰ λόγια του κι ἀνάφτανε τὶς καρδιές· σωστὴ πυρκαγιά. Λὲς νὰ εἴτανε ὁ Φίλιππος κανένας Σλάβος, γιὰ νὰ τὰ βάλῃ μαζί του ὁ Δημοστένης μὲ τόσο θυμό; Ἂς ἔχουνε τὴ Μακεδονία τους, ἔλεγε, κι ἂς μᾶς ἀφήσουνε μᾶς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ δόςτου καὶ δόςτου! Χτυποῦσε κι ὅλο χτυποῦσε, σὰν τὸν Ἥφαιστο μὲ τὸ σφυρί. Θὰ ξανακούσουμε καμιὰ μέρα τέτοιο κακό; Οἱ θεοὶ νὰ τὸ δώσουνε! Νὰ χαροῦμε καὶ μεῖς, ἀφοῦ εἴδαμε τόσα. Τί δύναμη ποὺ τὴν εἶχε! Τί καλὰ ποὺ μιλοῦσε τὴ γλώσσα τὴ δημοτική. Ἔβαζε στοὺς λόγους του μέσα τὶς πιὸ γνωστές, τὶς πιὸ συνηθισμένες λέξες, τὶς κοινὲς φράσες τοῦ λαοῦ. Φανταστῆτε τὸ Δημοστένη νὰ μιλῇ καθαρέβουσα! Δὲν εἶναι πιὰ Δημοστένης· εἶναι δάσκαλος. Ὄχι, μὲ τοὺς χωρατάδες, μὲ τὰ γέλοια, μὲ τὴν εἰρωνεία ποὺ καίει, μὲ τὸ πάθος ποὺ μπαίνει ἴσια μέσα στὴν ψυχή, μὲ τὴν τρομερὴ λογικὴ ποὺ θέλεις δὲ θέλεις σὲ καταπείθει, τὸ σκοπό του ὅλο κυνηγοῦσε· ἔρριχνε στὸ Φίλιππο λάσπη· τὸν ἔκανε μασκαρά!

Ὁ φίλος ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε πάλε ἄλλες φροντίδες. Κοίταζε πῶς νὰ πλουτίσῃ τὸν ἀθρώπινο νοῦ, πῶς νὰ χωρέσῃ τὸ κεφάλι τοῦ ἀθρώπου πιώτερη μάθηση, πιώτερες γνῶσες, πῶς νὰ καταλογίσῃ ὅσα ξέρει, πῶς νὰ κάμῃ τὴν ἐπιστήμη νὰ προδέψῃ· στάθηκε ὁ πρῶτος δάσκαλος τῆς Ἐβρώπης. Περπατοῦσε μὲ τοὺς μαθητάδες του κ' ἔλεγε λόγια ποὺ μποροῦσε

κι ὁ Πλάτωνας νὰ τἀκούσῃ. Τὰ σημειώνανε οἱ μαθητάδες γλήγορα γλήγορα καὶ στὰ πεταχτά· ἔτσι σωθήκανε πολλὰ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὅταν τὰ βλέπουμε τυπωμένα, μᾶς ἔρχουνται κάπως ξερὰ καὶ ψυχρούτσικα· μὰ τώρα ποὺ τὸν ἄκουγα, ποὺ τὸν εἶχα μπροστά μου, ἔννοιωθα τὴν καλοσύνη του ὅλη, τὴν τρυφερή του ψυχή, τῆς καρδιᾶς του τὴ γλυκάδα καὶ τὴ χάρη. Ποιὸς μπόρεσε ποτὲς καὶ ποιὸς θὰ μπορέσῃ νὰ μιλήσῃ μὲ τόση ἀγάπη καὶ μὲ τόσο ὕψος γιὰ τὸ θεῖο ; Ποιανοῦ μάτια εἴδανε τόσο καθαρὰ καὶ χαρήκανε τόσο πολὺ νὰ διοῦνε τὴ Δικιοσύνη ; Τὴν ὄψη της, λέει, μήτε ὁ ἑσπερινὸς τὴν ἀξίζει μήτε ὁ ἀβγερινός· ἡ φύση τόσο ὡραία δὲν εἶναι ! Ποιὸς ἐννόησε καλήτερα πὼς ἡ ἐνέργεια εἶναι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ κόσμου ; Κι ὅταν κλαὶς κι ὅταν ἔχεις κανέναν καημὸ καὶ λυπᾶσαι, ἔλεγε τὴν ὥρα ποὺ τὸν ἄκουγα στὴν Ἀκρόπολη, μπορεῖ ὡστόσο νὰ μὴν εἶσαι δυστυχισμένος, ἀφοῦ μέσα σου νοιώθεις τὴν ψυχή σου κ' ἐνεργᾷ. Κανένας καρδιογνώστης δὲν ἀνάλυσε μὲ τέτοια δύναμη κι ἀλήθεια κάθε πάθος τῆς καρδιᾶς μας. Δὲ βρέθηκε ἄλλος σὰν τὸ Σταγειρίτη γιὰ νὰ ξεδιαλίσῃ τὰ μυστικὰ τῆς ἀθρωπότητας καὶ τῆς ζωῆς. Κανεὶς δὲν εἶχε κρίση πιὸ σωστὴ καὶ νοῦ πιὸ γενναῖο. Τόσο λαμπρὰ δὲ μίλησε κανεὶς γιὰ τὴ φιλία, ποὺ δὲν ἀρέσει τὴ μοναξιὰ καὶ ποὺ χαίρεται περισσότερο μὲ τὴν ἀγάπη ποὺ δίνει παρὰ μὲ τὴν ἀγάπη ποὺ παίρνει. Ἄνοιγε ἡ καρδιά μου νὰ τὸν ἀκούω. Μοῦ ἐρχότανε ὅλο νὰ πάω νὰ τοῦ φιλήσω τὸ χέρι.

Ὁ Ξενοφώντας κι ὁ Πλάτωνας φιλοτιμιόντανε ποιὸς νὰ μιλήσῃ πιὸ καλὰ γιὰ τὸ Σωκράτη. Ὁ Ξενοφώντας τἄλεγε στρατιώτικα κι ἁπλά. Ὁ Πλάτωνας ἔβαζε καὶ τὸν Πλάτωνα μέσα. Ἀναγάλλιαζε ἡ ψυχὴ μὲ τὴ μιλιά του. Τὰ λόγια του εἶταν ἕνα χαμόγελο. Δὲν κοιτάζανε τὰ μάτια του κατὰ γῆς· ἔλεγες μάλιστα πὼς μόλις πατοῦσε χῶμα. Κοίταζε ἀψηλὰ ἀψηλὰ στὸν οὐρανό, σὰ νὰ γέμιζε φῶς ὁ μεγάλος του νοῦς. Σοῦ φαινότανε πὼς θωροῦσε, μέσα καὶ μέσα στὰ γαλάζια

τοὐρανοῦ, ὁλωνῶνε τῶν πραμάτω τὴ μορφὴ καὶ τὶς ἰδέες, καὶ τὸν περεχοῦσε χαρὰ ποὺ τέλος ξεσκεπαζότανε μπροστά του ἡ ἀλήθεια.

Πίσω στὸν Παρθενώνα εἴτανε ἴσκιος καὶ στὸν ἴσκιο μέσα καθόντανε οἱ ἀρχαῖοι φιλοσόφοι, ὁ Παρμενίδης ὁ Ἐλαιάτης, ὁ Ἐμπεδοκλής, ὁ Ξενοφάνης. Λίγο λίγο προχωρούσανε· ὁ ἥλιος ὄξω εἶχε τόση δύναμη, τόσο φῶς, ποὺ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἔμοιαζε ἀκόμη πιὸ μάβρο· ἔμοιαζε σὰ βαθὶ βαθὶ σκοτάδι· λὲς πὼς βγαίνανε οἱ φιλοσόφοι μέσα ἀπὸ κανένα χάος καὶ πὼς πίσω τους εἴχανε νύχτα καὶ καταχνιά. Ὅσο προβαίνανε ὅμως, τόσο πιώτερο ἔλαμπε, τόσο πιώτερο γέμιζε ἀχτῖδες τὸ πρόσωπό τους. Ὁ Ἡράκλειτος μιλοῦσε γιὰ τὰ ποτάμια ποὺ τρέχουνε καὶ γιὰ τὸν κόσμο ποὺ σὰν τὸ ποτάμι περνᾷ. Ὁ Δημόκριτος βαστοῦσε στὰ δάχτυλά του κάτι ἄτομα μικρὰ μικρά, γύρεβε νὰ τὰ κόψῃ καὶ δίδασκε πὼς ὅλα ξαναγεννιοῦνται. Ἔκλαιγε καὶ γελοῦσε γιὰ τοῦτο. Τοὺς κοίταζε ὁ Ἀναξαγόρας κ' ἔλεγε πὼς χρειάζεται Νοῦς γιὰ νὰ στρώσῃ ὁ κόσμος, Νοῦς γιὰ νὰ δώσῃ στὴ φύση τὴ μορφή της, γιὰ νὰ ξεχωρίσῃ τἄτομα καὶ νὰ ζωντανέψῃ τὴν ὕλη. Μὲ πόση διάνοια, μὲ πόση κρίση καὶ γνώση, πρῶτοι τους ἐκεῖνοι, ὅταν ἀκόμη σωπαίνανε οἱ γλῶσσες καὶ τὰ κεφάλια, καταλάβανε τὴν ὕπαρξη καὶ τὴ φύση, εἴδανε πὼς μιὰ καὶ μόνη ἀρχή, ἕνας γενικὸς νόμος κυβερνᾷ τὸν Κόσμο, πὼς οὐρανὸς καὶ γίς, πὼς ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ βλέπεις εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶμα καὶ μέσα τους ἔχουν ἕνα σύστημα μοναδικό, ποὺ ἑνώνει τὸ καθετὶς τὸ ἕνα μὲ τἄλλο! Πολὺ πιὸ σοφοί, πολὺ πιὸ μεγάλοι σταθήκανε κεῖνοι κι ἀπὸ τὸ Σωκράτη κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Κουβεντιάζανε κρυφὰ κρυφὰ ἀναμεταξύ τους καὶ δὲν μποροῦσες νἀκούσῃς τί λέγανε. Κοντὰ στοὺς φιλοσόφους καὶ λίγο πιὸ πίσω, γιατὶ μοιάζανε ἀκόμη πιὸ παλιοί, στεκόνταν ἕνα σωρὸ τραγουδιστάδες. Ἀνεβαίνανε κι ἀφτοὶ στὴν Ἀκρόπολη. Ἐρχόντανε ἀπὸ τὴν Αἰολίδα κ' εἴχανε περάσει κάμποσα χρόνια στὴν Ἰωνία. Δη-

γόντανε παραμύθια τοῦ λαοῦ κι ἀθάνατες ἱστορίες. Εἴχανε ὅλοι τους στὸ μέτωπο γραμμένο τὸ ἴδιο ὄνομα, *Ὅμηρος*. Ἕνας ὅμως ποὺ ἔμοιαζε σὰ λοχαγός, περπατοῦσε μπροστά, ἔκρυφτε τοὺς ἄλλους μὲ τὴ μεγάλη του ῥάχη, μὲ τὦραῖο του τὸ κεφάλι, καὶ τοὺς περιμάζωνε πίσω του μὲ τρόπο ποὺ δὲν τοὺς ἔβλεπες πιά, καὶ ποὺ φαινότανε ὁ μόνος Ὅμηρος ἐκεῖνος νὰ εἶναι. Οἱ φιλοσόφοι κ' οἱ τραγουδιστάδες εἴχανε ὁμιλίες. Λέγανε οἱ φιλοσόφοι· — « Ὁ νοῦς τοῦ ἀθρώπου εἴτανε κοιμισμένος· πρῶτοι τοῦ δώσαμε ζωή. Φιλοσοφία δὲν ἤξερε καὶ τοῦ μάθαμε φιλοσοφία. » — Λέγανε οἱ τραγουδιστάδες· — « Ἡ φαντασία τοῦ ἀθρώπου εἴτανε κοιμισμένη· πρῶτοι τῆς δώσαμε ζωή. Ποίηση δὲν ἤξερε καὶ τοῦ μάθαμε ποίηση. » Ἀθάνατα λόγια! Ἀθάνατος ὁ λαὸς ποὺ μπόρεσε μιὰ μέρα νὰ τὰ πῇ!

Τί νὰ σᾶς τὰ πολυλογῶ; Τί νὰ περνῶ ἕναν ἕνανε ὅσους ἀπάντησα στὴν Ἀκρόπολη; Ὅλες οἱ δόξες τῆς Ἑλλάδας βρισκόντανε κειπέρα· ἄκουσα καὶ τὸν Ἡσίοδο νὰ παραπονιέται γλυκὰ γιὰ τὸν ἀδερφό του, καὶ νὰ βάζῃ μέσα στὸν κατάλογό του ὀλύμπιους θεοὺς κ' ἥρωες κάθε χώρας· εἶδα τὸν Ἱππώναχτα, τὸν Ἀρχίλοχο ποὺ σκοτώνανε ἄθρωπο μ' ἕνα τους στίχο· τὸν Ἀλκαῖο, τὸν καλὸ σοβαρὸ καὶ φρόνιμο Ἀνακρέοντα, τὴν ἀθάνατη Σαφώ, ὀλόρθια, στημένη σὰ φλόγα· τὸν Ἀλκμᾶνα, τὸν Ἴβυκο, τὸ Στησίχορο τὸ γενναῖο, τὸ θρῆσκο Σιμωνίδη τὸν Κεῖο. Κάπου κάπου ἔβλεπα καὶ κάτι σκιές, κατάχλωμες καὶ σὰ μισοσβησμένες ποὺ περπατούσανε κάτω μακριά, τὸν Ὀρφέα, τὸ Λίνο, τὸ Μουσαῖο· μέσα σ' ἀφτὲς τὶς σκιὲς ξεδιάκρινες κι ἄλλες δυό· ἴσως εἴτανε ὁ Πυθαγόρας ἡ μιὰ κι ὁ Λυκοῦργος τῆς Σπάρτης ἡ ἄλλη. Ὅσοι ὅμως εἴτανε μαζωμένοι μπροστὰ στὸν Παρθενῶνα, φαινόντανε καὶ πολὺ καλήτερα. Εἶδα τὸν Ἰσοκράτη, ποὺ ὅλο διώρθωνε τὰ γραψίματά του, τὸ Λυσία, τὸν Ὑπερίδη, τὸ Λυκοῦργο, τοὺς δέκα ῥήτορες, τοὺς σοφιστάδες, τὸ Μένανδρο καὶ τοὺς κωμικούς, τὸ σοφὸ τὸν Ἐπίκουρο, τὸν Παναίτιο, τὸν Ποσειδώνιο, τὸ

Ζήνωνα καὶ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους. Εἴτανε κι ὁ Πλούταρχος ἐκεῖ, μὲ πρόσωπο γελαστό, κοντούτσικος, μὲ παχούτσικα μάγουλα καὶ γενναία ὄψη· εἴτανε κι ὁ Λουκιανὸς ὁ παιχνιδιάρης· πολεμούσανε τοῦ κάκου κ᾽οἱ δυό τους νἀνεβοῦνε ἴσα μὲ τὸν Παρθενώνα. Εἴτανε ἄλλοι πολλοί, μὰ ποῦ νὰ τοὺς θυμηθῶ ; Μόνο τὸ Θεόκριτο δὲν εἶδα· οἱ Ἀρχαῖοι δὲν τονὲ θέλανε πλάγι τους καὶ τοῦ λέγανε πὼς εἶναι μαϊμού. Μαζὶ μὲ τοὺς Ἀλεξαντρινοὺς τὸν εἴχανε μέσα στὸ Μουσεῖο.

Οἱ Ἀρχαῖοι περπατούσανε, καθόντανε, πηγαίνανε δῶ καὶ κεῖ, πιάνανε κουβέντες, γελούσανε καὶ φιλοσοφούσανε. Παρατήρησα ὅμως πὼς πάντα γυρίζανε τὴ ῥάχη τους στὸ Πανεπιστήμιο. Ἀλήθεια, πολὺ μ᾽ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι ! Παρατήρησα κι ἄλλο ἕνα· οἱ Ἀρχαῖοι δὲ μιλούσανε ἀρχαῖα, μιλούσανε ῥωμαίικα ! Οἱ Ἀρχαῖοι πήρανε τὸν ἴδιο δρόμο ποὺ πῆρε κ᾽ἡ γλώσσα τους· κάθε χρόνο, κάθε δέκα, κάθε πενήντα χρόνια καὶ κάθε αἰώνα λίγο λίγο μεταμορφωνότανε ἡ γλώσσα τους· ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός, τόσο πιώτερο ἔμοιαζε μὲ τὴ δική μας σήμερα. Οἱ Ἀρχαῖοι, ποὺ ζήσανε καὶ κεῖνοι μαζὶ μὲ τὴ γλώσσα, ἀφοῦ καὶ τώρα τοὺς ἔβλεπα ἀκόμη στὴν Ἀκρόπολη, λίγο λίγο, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουνε οἱ ἴδιοι, μιλήσανε τὴ δημοτική· — « Ἀλλάξανε οἱ καιροί, μοῦ λέγανε, ἀλλάξαμε καὶ μεῖς. Μοναχό του ἔγινε τὸ πρᾶμα, ἁπλὰ καὶ φυσικά. Χίλιες φορὲς ἀλλάξαμε γλώσσα κι ἄλλη δουλειὰ δὲν κάναμε. Ὁ Πλάτωνας δὲ μιλοῦσε τὴν ἴδια γλώσσα ποὺ μιλοῦσε ὁ Ὅμηρος μήτε ποὺ μίλησε ὁ Μένανδρος κατόπι. Ὁ σκοπός μας εἴτανε πάντα, νὰ μὴ δυσκολέβεται ὁ κόσμος μὲ τὰ λόγια μας, καὶ γιὰ τοῦτο εἴχαμε πάντα τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς μας. Ἂν εἴτανε νὰ μιλοῦμε σήμερις ἀπαράλλαχτα καὶ σωστὰ σὰν ποὺ μιλούσαμε τότες, ποιὸς θὰ μᾶς καταλάβαινε ; Ἴσως δυὸ τρεῖς *φιλόλογοι* στὴν Ἐβρώπη· στὴν Ἑλλάδα βέβαια μήτε μισὸς *φιλόλογος* δὲ θἄννοιωθε τί λέμε. Τὰ ξεχάσαμε κιόλας. Βλέπουμε μάλιστα πὼς σήμερα ξέρουνε τὴ γλώσσα μας στὴν

Ἐβρώπη πολὺ πιὸ καλὰ ἀπ' ὅσο τὴν ξέραμε στὰ χρόνια μας. Βρίσκουν ἕνα σωρὸ πράματα ποὺ μήτε εἴχαμε ὑποψία· ἐτυμολογοῦνε τὶς λέξες ποὺ συνηθίζαμε καθεμερνά, χωρὶς νὰ φανταστοῦμε πῶς εἴχανε καμιὰ συγγένεια μ' ἄλλες γλῶσσες, καὶ πῶς τὶς ἴδιες ῥίζες μπορεῖς νἀπαντήσῃς στὰ περσικά, στὰ σασκρίτικα καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες γλῶσσες. (Εἴτανε τόντις προκομμένοι οἱ Ἀρχαῖοι· νά ποῦ ξέρανε καὶ σασκρίτικα!) Κι ὅμως δὲν εἴπαμε ποτὲς τὴ γλῶσσα μας βάρβαρη. Σήμερα στὴν Ἑλλάδα, ὅσο καταλάβαμε, ὅποιος δὲν ξέρει νὰ ἐτυμολογήσῃ μιὰ λέξη ἢ νὰ ξηγήσῃ ἕναν τύπο, δὲν πάει νὰ μάθῃ στὸ σκολειό, μόνο θὰ πῇ τὴ λέξη βάρβαρη καὶ βάρβαρο τὸν τύπο, γιατὶ νομίζει πῶς ὅ τι ἐκεῖνος δὲν ξέρει, δὲν μπορεῖ καὶ νὰ εἶναι σωστό.»

Ἀναστενάζανε οἱ Ἀρχαῖοι καὶ παραπονιόντανε· — «Ἀχ! παιδί μου, νὰ ἤξερες τί σκοτοῦρες ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ γλῶσσα μας! Ὅταν ἀρχίσαμε νὰ γράφουμε, εἴχαμε κάμποσες δυσκολίες. Ἡ γλῶσσα μας μορφωμένη δὲν εἴτανε ἀκόμη. Ῥώτα τὸν Πλάτωνα νὰ σοῦ τὸ πῇ· γιὰ νὰ φτάσῃ ἡ γλῶσσα τοῦ ὁμηρικοῦ στίχου στὴν ἀττικὴ φράση, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ὁμηρικὴ γλῶσσα ὅ τι ἔγινε κατόπι στὸν καιρὸ τῆς χρυσῆς μας ἐποχῆς, χρειάστηκε δουλειὰ καὶ κόπος. Εἴδαμε καὶ πάθαμε ὥςπου νὰ κάμουμε τὴ γλῶσσα μας κάτι νὰ εἶναι καὶ νὰ φαίνεται. Τώρα ποὺ τὸ κατωρθώσαμε, μᾶς βγῆκε ἄλλος μπελὰς στὸ κεφάλι· μᾶς βάλανε τὴν καθαρέβουσα στὴ ῥάχη. Πρέπει νὰ τὴ φορτωθοῦμε, σὰ νὰ εἴτανε ἄξαφνα γλῶσσα δική μας, σὰ νὰ εἴτανε παιδί μας καὶ σὰ νὰ τὴν εἴχαμε κάμει ποτέ μας.»

Κάποτες θυμώνανε οἱ Ἀρχαῖοι· — «Ἡ καθαρέβουσα! Εἶναι ἄξιοι νὰ κάμουνε τὸν κόσμο νὰ πιστέψῃ πῶς τόντις μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε τέτοια βάρβαρη γλῶσσα! Πάντα μιλούσαμε τὴ γλῶσσα τοῦ καιροῦ ποὺ ζούσαμε. Ἀλλιῶς πῶς θὰ εἴτανε δυνατὸ νὰ σωθοῦνε οἱ ῥαψῳδίες ἀφτωνῶνε ποὺ βλέπεις ἐκειπέρα, πίσω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα; Ἂ δὲν εἴτανε τοῦ

λαοῦ γλῶσσα, πῶς θὰ τὴ μάθαινε ὁ λαός; Πῶς θὰ τὴν ἤξερε; Πῶς θὰ πηγαίνανε οἱ Ἀθηναῖοι στὰ θέατρα νἀκούσουν Ἐβριπίδη, Σοφοκλή, Αἰσκύλο; Πῶς θὰ τὸ κατώρθωνε ὁ Δημοστένης νὰ βάλῃ φωτιὰ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα; Ποιὸς θἄδινε προσοχὴ στὰ λόγια τοῦ Δημοστένη, ἂν ὁ καθένας δὲν εἴτανε ἄξιος νὰ τὰ καταλάβῃ; »

Ἀλήθεια, πολὺ μ' ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Φρόνιμα μιλούσανε. Οἱ Ἀρχαῖοι κάπου κάπου ἀνοίγανε τὸ στόμα κι ἀπορούσανε σὰν παιδιά. Βλέπανε κάθε μέρα στὴν Ἀκρόπολη Ἄγγλους, Γάλλους, Γερμανοὺς καὶ δὲν ξέρανε καλὰ καλὰ τί λογῆς ἀθρῶποι εἴτανε. Ἄξαφνα μὲ ρωτοῦνε· — « Τί πράματα εἶναι τοῦτοι μὲ τάψηλὰ καπέλλα καὶ τὰ στενὰ τὰ ροῦχα; Τώρα ποὺ σὲ βρήκαμε, γιὰ πές μας. » — « Ἀφτοί, τοὺς κάνω γώ, εἶναι ξένοι. Λέγουνται Γκέτες, Σαικσπεῖρος καὶ Βολταῖρος. Καλοί μου προγόνοι, βλέπετε πὼς δὲν ἔχουν ἑλληνικὰ ὀνόματα· σὰν ποὺ συνηθίζατε νὰ λέτε στὸν καιρό σας, εἶναι βαρβάροι. » — « Βαρβάροι! Σώπα, καλέ! Ἂν εἶναι ἀφτοὶ ποὺ λές, τοὺς ξέρουμε, γιατὶ κουβεντιάζουμε συχνὰ μαζὶ στοὺς ἠλύσιους κάμπους· ἐκεῖ κάτω, φοροῦνε χιτώνα σὰν καὶ μᾶς· γιὰ τοῦτο δὲν τοὺς γνωρίσαμε τώρα μὲ τὰ φωκόλα. Μὴ λὲς βαρβάρους τέτοιους ἄντρες· εἶναι δικοί μας. Ὅ τι κάμαμε μεῖς στὰ χρόνια μας, τὸ κάμανε κεῖνοι στὰ δικά τους. Εἶναι ἴσα μὲ μᾶς καὶ μὴ σὲ μέλῃ. » — « Ἔλεγα δηλαδή... — προσπάθησα νὰ τὸ διορθώσω — ποὺ δὲ γράψανε στὴ γλῶσσα σας καὶ μόνο μὲ τὴ γλῶσσα τὴν ἀρχαία νόμιζα πὼς μποροῦσε κανεὶς νὰ γράψῃ ἀθρωπεμένα. Ὁ Σαικσπεῖρος τουλάχιστο μεταφράστηκε. » Εἶδα πὼς ὁ λόγος μου δὲν τοὺς ἄρεσε. Σιγὰ σιγὰ μουρμουρίζανε· — « Τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀλήθεια, παιδί μου! » Δὲν εἶπα πιὰ γρῦ· μόνο, γιὰ νὰ μὴν τὰ χαλάσουμε ἄξαφνα, ἐκεῖ ποὺ τὰ πηγαίναμε τόσο καλά, ἔπιασα τὰ γόνατά τους σὰν τὸν ἱκέτη· ἔπειτα πῆγα καὶ κάθησα χαμηλὰ κατὰ γῆς, νὰ τοὺς κοιτάζω.

Τοὺς ἔβλεπα σὰ συλλογισμένους· δὲν περπατούσανε πιὰ τώρα. Εἴχανε τὰ μάτια τους γυρισμένα κατὰ τὴν πόλη καὶ προσμένανε. Ἄλλο στὴν Ἀκρόπολη δὲν ἀκουγότανε παρὰ σιωπή. Μ' ἔπαιρνε ὕπνος καὶ κόντεβα νὰ κοιμηθῶ. Μὲ ξύπνησε ἄξαφνα ἡ φωνή τους· — «Γιά νὰ σοῦ πῶ! Οἱ *ὁμογενεῖς* τί φτειάνουνε κεῖ κάτω;» — Ἔκαμα τὸν πεθαμμένο καὶ μιλιὰ δὲν ἔβγαζα ἀπὸ τὸ στόμα μου· — «Μπὰς καὶ βουβάθηκες, μωρέ, ποὺ δὲ λὲς τίποτα;» μοῦ κάνει ὁ Ἀριστοφάνης. — «Μπαμπάκα μου, τοῦ λέω, οἱ ἀπογόνοι σας, ὅταν πολεμοῦνε, εἶναι θεριὰ καὶ δὲν εἶναι ἄθρωπος στὸν κόσμο νὰ βγῇ μ' ἀφτούς· ὅταν πιάσουνε κοντύλι νὰ γράψουνε... τότες... τότες... εἶναι καὶ τότες θεριά.» Χαμογελάσανε οἱ Ἀρχαῖοι μὲ πολλὴ καλοσύνη· — «Εἶσαι ἀκόμη παιδὶ καὶ δὲν ἔμαθες νὰ φαίνεσαι μεγαλόκαρδος μὲ τοὺς ἀθρώπους. Τὸ παραμικρὸ λάθος δὲν τὸ συχωρνᾷς καὶ κανένα δὲ σοῦ ξεφέβγει. Ἴσως πάλε γνωρίζεις τόσο καλὰ τὰ ψεγάδια τοῦ Ῥωμιοῦ, γιατὶ τἄχεις ἐσὺ ὁ ἴδιος· ἀφοῦ κατατρέχεις τόσο πολὺ μερικές του ἰδέες, θὰ πῇ πὼς τὶς εἶχες πρῶτα καὶ σύ. Ἐμεῖς, εἴμαστε γέροι· κρίνουμε πιὸ ἥσυχα, πιὸ σωστά. Μὲ μιᾶς ἡ Ῥώμη δὲν ἔγινε Ῥώμη, λέγανε κ' οἱ γειτόνοι μας. Κάθε πρᾶμα θέλει καιρό. Μὴ φοβᾶσαι· οἱ δασκάλοι αἰώνιοι δὲν εἶναι καὶ θὰ τελειώσῃ μιὰ μέρα τὸ κακό. Νὰ τοὺς λὲς *περαστικά*, ὅταν τοὺς ἀκούς. Τί τάχα; Νομίζεις πὼς καὶ μεῖς δὲν ἔχουμε τὴν ἔννοιά σας; Ὅλα θὰ τὰ σιάξῃ ὁ καιρός. Ἐδῶ ποὺ μᾶς βλέπεις, ἐρχούμαστε συχνὰ καὶ κοιτάζουμε κάτω νὰ διοῦμε ἂν ἄξαφνα δὲ φανῇ κανένας ποὺ νὰ μοιάζῃ τοὺς ξένους ἐκείνους, ποὺ νὰ μοιάζῃ καὶ μᾶς. Κάπου κλαῖμε ποὺ δὲν ἔρχεται κανείς. Ὁ Ἐβριπίδης, μὲ τὴ μελαχολική του ψυχή, παρηγοριὰ δὲν ἔχει. Ποιὸς θὰ μᾶς μιμηθῇ μιὰ μέρα; Ὅ τι κάμαμε στὸν καιρό μας, ποιὸς θὰ τὸ ξανακάμῃ στὸ δικό σας; Ποιὸς θὰ μιλήσῃ γλώσσα ζωντανὴ σὰν τὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦμε σήμερα καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται πὼς κό-

πηκε ἡ σειρὰ καὶ πῶς δὲν ὑπάρχει πιὰ ἑλληνικὴ φιλολογία ;
Ἴσως πάλε φταίμε μεῖς, ποὺ δὲν ἔγινε τίποτα ἴσα μὲ τώρα. Ξέρεις τί θὰ πῇ, ἕνας λαὸς νὰ μᾶς ἔχῃ προγόνους ; Ξέρεις τί βάρος εἴμαστε ; Γιὰ κοίταξε τὴν Ἀκρόπολη καλά· στέκεται ἴσια ἴσια ἀπάνω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, σὰ νὰ εἶναι ἕτοιμη νὰ πέσῃ καὶ νὰ τὴν πλακώσῃ. Τέτοια τύχη ἔχουνε κ' οἱ δικοί μας· ἡ ἀρχαία δόξα ὅλο πάει νὰ τοὺς πλακώσῃ. Τὰ καημένα μας τὰ παιδιά ! Νὰ τὰ λυπᾶσαι καὶ νὰ τἀγαπᾷς ! Ὅ τι μποροῦνε τὸ κάνουνε. Ὅλο γράφουνε μέρα νύχτα. Διὲς ὁ Θανάσης πόσο κοπιάζει ! Διὲς τὸ Μαστρογιάννη πόσο ἱδρώνει ! Μούσκεψε ὡς καὶ τὸ χαρτὶ ὅπου γράφει. Εἶναι φυσικὸ νὰ μᾶς μιμιοῦνται καὶ νὰ θαῤῥοῦνε πὼς τὸ κατορθώνουνε, κλέφτοντας τὴ μιὰ λέξη καὶ τὴν ἄλλη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν κλέφταμε τίποτις ἐμεῖς κ' ἔτσι δὲ μᾶς μιμιοῦνται σωστά. Τί νὰ γίνῃ ; Κάνουνε τοὺς ἄντρες, σὰν τὰ παιδάκια ποὺ παίζουνε καὶ τοὺς διασκεδάζει τὸ παιχνίδι.

Μᾶς διασκεδάζει καὶ μᾶς. Ὅλο νὰ χολοσκάνῃ κανεὶς δὲν ἀξίζει ! Θὰ τὸ μάθῃς καὶ σὺ κατόπι, ἅμα γεράσῃς. Βάλε ποὺ εἴμαστε καὶ πεθαμμένοι. Δὲν ἔχεις ἰδέα τί βαρετό, τί μονότονο πρᾶμα ποὺ εἶναι ὁ θάνατος ! Ὅσο μπορεῖ κανείς, πρέπει νὰ παίρνῃ τὸ θάνατο λαφριά. Ἡ καθαρέβουσα ἔχει τὰ καλά της· νὰ διῇς ποὺ κάπου κάπου, ὅταν τύχῃ καὶ μᾶς πιάσῃ σταναχώρια, τὴ φέρνουμε ἀπάνω στὴν Ἀκρόπολη καὶ τὸ γλεντίζουμε μιὰ μορφιά. »

Ἀλήθεια, μόλις τὸ εἴπανε κ' ἦρθε τρεχάτα ἴσα μὲ τὸ μέρος ὅπου καθόντανε οἱ Ἀρχαῖοι, ἕνα παιδὶ ἀσπροντυμένο· ἔφερνε μέσα στὴν ποδιά του ἕνα σωρὸ φημερίδες καὶ βιβλία· ἀπὸ πίσω του ἐρχόντανε ὅσοι εἴχανε γράψει τὰ βιβλία κι ὅσοι γεμίζανε κάθε μέρα τὰ δημόσια φύλλα. Βρέθηκα καὶ γὼ μέσα σ' ἀφτούς. Εἶδα πιὰ τότες μιὰ ὁμηρικὴ σκηνή. Ἀμέσως κατεβήκανε ἀπὸ τὸν Παρθενώνα τους οἱ Ἀρχαῖοι καὶ κάτσανε ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα στοῦ Διόνυσου τὸ θέατρο. Μοῦ φανήκανε πιὸ

μεγάλοι, πιὸ ἀρχαῖοι παρὰ ποτές· ἔλεγα πὼς ἔβλεπα τοὺς τρομεροὺς θεοὺς στὸν Ὄλυμπο καθισμένους. Βάζανε τὸν καθένα νὰ διαβάσῃ ὅσα εἶχε γραμμένα ἢ σὲ βιβλίο ἢ σὲ καμιὰ φημερίδα. Φαίνεται πὼς τέτοια συνήθεια εἴχανε οἱ Ἀρχαῖοι καὶ πὼς μιὰ φορὰ τὸ χρόνο φέρνανε τοὺς *ὁμογενεῖς* στὸ Διονύσιο, ποὺ δὲ βρίσκεται τόσο ἀψηλὰ καὶ ποὺ δὲ μοιάζει νὰ εἶναι τόσο ἀρχαῖο σὰν τὸν Παρθενώνα. Ἔβγαινε στὴ μέση ὁ καθένας μὲ τὸ βιβλίο στὸ χέρι, κι ἀρχινοῦσε νὰ διαβάζῃ· τί νὰ κάμῃς ὅταν τέτοιοι ἀθρῶποι σὲ προστάζουνε; Ἅμα πέρασε τὸ πρῶτο του κατεβατὸ ὁ πρῶτος ποὺ ἔπρεπε νὰ διαβάσῃ, τοὺς ἄκουσα καὶ πατῆσαν ἕνα γέλοιο, ποὺ κόντεψε τόντις ἡ Ἀκρόπολη νὰ πλακώσῃ τὴν Ἀθήνα. Τὰ χρειάστηκα κ' ἔφυγα μάνι μάνι, νὰ μὴ μὲ βάλουνε καὶ μένα στὴ μέση. Εἶναι ὦρες ποὺ πολὺ πολὺ δὲ μ' ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Νόμιζα πὼς ἔβλεπα, στὸν Ὄλυμπο ἀπάνω, τοὺς ἀθάνατους θεοὺς νὰ ξεκαρδίζουνται ἀπὸ τὰ γέλοια, ὅσο τοὺς κερνοῦσε κουτσαίνοντας ὁ Ἥφαιστος.

ΚΓ'.

Λόγος.

Ὅταν κατέβηκα στὴν Ἀθήνα, ἔμαθα κάμποσα πράματα ποὺ δὲν τὰ ἤξερα· κάπου χαιρόμουνε, κάπου λυπόμουνε. Ὁ Κουμπέτος εἶχε παραιτηθῆ κι ὁ Κόντος δὲν ἔβρισκε πιὰ τί νὰ γράψῃ· ὁ Χωριατάκης ἔγραφε βρισιές. Οἱ δασκάλοι, ὅλοι μαζί, μιμιόντανε τοὺς ἀρχαίους, μάλιστα τὸν Ἀριστοφάνη, καὶ γιὰ τοῦτο φωνάζανε ὅλη ὥρα· Βρεκεκὲξ κοὰξ κοάξ. Οἱ Ἀθηναῖοι

θέλανε Ἀκαδημία καὶ γυρέβανε Ἀκαδημαϊκούς. Οἱ κωμῳδίες καὶ τὰ δράματα πληθαίνανε κάθε μέρα· εἴτανε λόγος νὰ χτίσουνε τὸ θέατρο μὲ χαρτὶ ἀντὶς πέτρες. Ἕνας νέος Κοντιστὴς εἶχε κάμει ἕναν τόμο ἀλάκαιρο *ἐπὶ* Κόντου· σκάλιζε στοὺς ἀρχαίους γιὰ νὰ μάθῃ ἂν οἱ Ἀττικοὶ γνωρίζανε τὄνομα Κόντος κι ἂν πρέπει νὰ τονίζουμε σήμερα Κόντος ἢ Κοντός. Οἱ *femmes savantes* — αἱ κομψευόμεναι γυναῖκαι (δὲ μ᾽ ἀρέσει ἡ ὀνομαστικὴ πληθυντικὴ *γυναῖκες*· εἶναι πάρα πολὺ χυδαία· ὁ καθένας τὴν ἔχει καὶ τὴ λέει) — αἱ κομψευόμεναι γυναῖκαι ζούσανε καὶ βασιλέβανε. Ὁ Μολιέρος τὶς εἶχε ξεπλύνει μόνο στὴ Γαλλία. Στὴ Γαλλία κατάντησε ὅλος ὁ κόσμος νὰ τὶς παίρνῃ στὸ ψιλό. Δόξα σοι, ὦ θεός, ποὺ σώζουνται ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα· στὴν Ἑλλάδα ὅλος ὁ κόσμος τὶς δοξάζει. Ἕνα μόνο σὲ συβουλέβω, ὅταν τύχῃ καὶ σοῦ ἀραδιάσουν ἑλληνικοῦρες, νὰ μὴν τὶς διακόφτῃς.

Μὲ τοὺς τόπους ἀλλάζουνε οἱ συνήθειες, ἀλλάζει κ᾽ ἡ γνώμη. Φανταστῆτε τώρα, στὴ Γαλλία, καμιὰ σκολαστικὴ γυναίκα νὰ κάθεται νὰ λέῃ· ἡ *χιὼν τήκεται*, ἀντὶς *λιώνει τὸ χιόνι*, ἢ τὰ *τοῦβλα* νὰ τὰ πῇ *πλίνθους*. Δὲν εἶναι τῆς *μόδας* καὶ δὲν ταιριάζει. Στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Πόλη, ὅσο πιὸ σκολαστική, τόσο πιὸ παινεμένη. Τὸ κάτω κάτω, δὲ θέλω νὰ κακολογῶ τὶς γυναῖκες. Στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Πόλη τὶς εἶδα πάντα γεμάτες ὀμορφιὰ καὶ χάρη. Νὰ σᾶς πῶ ὅλη τὴν ἀλήθεια, τὶς φοβοῦμαι κιόλας. Ἀλλοίμονο, ἂν πέσω στὴ γλῶσσα τους. Μάλιστα θὰ τὸ πεθυμοῦσα πολὺ νὰ τὶς ἔχω μαζί μου· χωρὶς τὴ γυναίκα, δὲ γίνεται καλὴ γλῶσσα· ἡ μάννα τὴ μαθαίνει τοῦ παιδιοῦ της, καὶ τἀθάνατα ἔργα, τὰ ἔργα ποὺ δώσανε στοὺς λαοὺς ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, γραφήκανε πάντα, στὴ νέα μας τὴν Ἐβρώπη, γιὰ νὰ τὰ διαβάσῃ καμιὰ γυναίκα.

Ἔπρεπε τόντις οἱ γυναῖκες νὰ εἶναι μαζί μας· θὰ εἴτανε πιὸ γενναῖο — *ἤθελε εἶσθαι πλέον ἱπποτικόν, ὡς ἔπος εἰπεῖν* —

ἂν οἱ γυναῖκες μᾶς διαφεντέβανε, ἀντὶς νὰ μᾶς κατατρέχουνε, ἀφοῦ τὸ κάτω κάτω ἐμεῖς εἴμαστε οἱ λίγοι κι ὡςτόσο τολμοῦμε. Ἔπρεπε νὰ τὶς ἀρέσῃ τὸ θάῤῥος κι ὁ πατριωτισμός. Καὶ τί; Θὰ πιάσουνε τώρα νὰ μιλοῦνε ἀρχαῖα; Θὰ γράφουνε τοῦ ἀντρός τους· — «Ἀππαπαί! ἀτταταιάξ! πότ᾽ οὖν, πότε ἐλεύσῃ, ὦ ᾽ναξ, πεσὼν εἰς τὰς ἐμὰς ἀγκάλας;» Θὰ φωνάζουνε τοῦ μωροῦ τους· — «Τὼ μαστὼ ἐπέχω σοι, βρέφος· σὺ δὲ ἕλξον κατασιωπήσαν;» Ἢ θὰ λένε κάθε τόσο *φιλῶ*, ὅπου φτάνει νὰποῦνε *ἀγαπῶ*; Ἢ θὰ *συμβιβάζουν* καὶ κεῖνες, γιὰ νὰ μᾶς τὰ μπερδέψουνε ὅλα καὶ νὰ βάλουνε τὴν ἀρχαία μὲ τὴ νέα μαζί; Ἢ θὰ μαθαίνουνε τὴν ἄνοστη, τὴ βάρβαρη τὴν καθαρέβουσα ποὺ τίποτα δὲν εἶναι καὶ ποὺ νόημα δὲν ἔχει; Ἀχ! οἱ γυναῖκες μποροῦνε τὸ ἔθνος νὰ σώσουνε καὶ δὲν τὸ καταλάβανε. Ἂς καταλάβουνε τουλάχιστο ποιὸ εἶναι τὸ συφέρο τους, μὲ τί τρόπο θὰ φαντάξουνε καλήτερα καὶ πῶς θὰ μᾶς ἀρέσουνε ἀκόμη περισσότερο. Ἡ γυναίκα θέλει ἀφέλεια κι ἁπλότητα· ἀφτὰ εἶναι τἀληθινά της στολίδια. Ἡ δασκάλισσα δὲν μπορεῖ νἄχῃ, ὅ τι κι ἂν κάμῃ, τῆς ἀγράμματης τὴ νοστιμάδα. Μιὰ χωρική, μὲ τὴ φυσική της χάρη, πάντα πιώτερο θὰ σὲ μαγέψῃ παρὰ ἡ πολίτισσα ποὺ κορακίζει. Στὴ γλώσσα, δὲ χρειάζεται κερατσιτσιά. Ἂς μὴν εἶναι κι ἀγράμματες, σὰ δὲ θέλουνε· ἂς μάθουνε τὴ δύσκολη τέχνη, νὰ φαίνουνται πὼς δὲν ξέρουνε καὶ μᾶς φτάνει, γιατὶ δὲν ταιριάζουν ἑλληνικοῦρες στὰ κοραλλένια χείλια τὰ γυναικήσια.

Ἂς ἔχουμε καλὲς ἐλπίδες. Ὅλα διορθώνουνται μὲ τὸν καιρό. Ὁ κόσμος κυβερνιέται μὲ τῶν ἀθρώπωνε τὴ γνώμη. Τῶν ἀθρώπωνε ἡ γνώμη ἀλλάζει κάθε ὥρα. Εἶναι σὰν τὶς φορεσιές· πότε ἀρέσει ἡ μιά, πότε ἡ ἄλλη. Ἕνα πρᾶμα ποὺ τὸ νομίζαμε πρῶτα κακό, ἄξαφνα μᾶς φαίνεται καλό, κ᾽ ἕνα ἄλλο ποὺ φαινότανε πέρσι καλό, τὸ λέμε κακὸ τοῦ χρόνου. Συχνὰ μάλιστα τυχαίνει, σήμερα νὰ βρίζουμε ὅσα λατρέβαμε χτές. Ἔτσι καὶ μὲ τὴ γλώσσα· εἶναι *μόδα*. Οἱ δασκάλοι πάνε

καὶ λένε πὼς οἱ γλῶσσες δὲν ἀλλάζουνε. Ἔπρεπε πρῶτα νὰ μᾶς βεβαιώσουνε πὼς κ' οἱ ἰδέες τους δὲ θἀλλάξουνε ποτές. Φανταστῆτε τί παράδοξο πρᾶμα ποὺ θὰ εἴτανε, ἂν ἔβαζε κανεὶς ὅλα του τὰ δυνατὰ γιὰ νὰ μᾶς ἀποδείξῃ πὼς θἄχῃ πάντα τὴν ἴδια γνώμη, κι ἂς περάσουνε πενήντα χρόνια, ἢ ἀκόμη περισσότερα. Ὡστόσο τέτοια πράματα μᾶς λένε οἱ δασκάλοι· λογαριάζουνε πὼς *βαθμηδὸν* ἡ γλῶσσα θὰ προχωρήσῃ, θὰ διορθωθῇ, καὶ πὼς σὲ πενήντα ἢ ἑκατὸ χρόνια θὰ μιλοῦμε πιὰ ὅλοι μας σὰν τὸν Ξενοφῶντα. Εἶναι σὰ νὰ λογαριάζανε πὼς σ' ἀφτὸ τὸ διάστημα, ὄχι μόνο ἐκεῖνοι θἄχουνε τὶς ἴδιες ἰδέες γιὰ τὴ γλῶσσα, μὰ πὼς καὶ τὰ παιδιά τους καὶ τῶν παιδιῶνε τους τὰ παιδιὰ θὰ τὶς ἔχουνε ἴδιες κι ἀπαράλλαχτες ὅλη τους τὴ ζωή. Τέτοια ἀκοὺς στὴν Ἑλλάδα, κι ὅποιος σοῦ τὰ λέει, σοῦ τὰ λέει μὲ τὰ σωστά του· δὲ γελᾷ.

Ἂς ἐλπίζουμε πὼς τὰ παιδιά μας θὰ εἶναι πιὸ φρόνιμα καὶ θὰ κρίνουνε πιὸ ὀρθά. Πολὺ κρῖμα θὰ εἴτανε νὰ χαθῇ μιὰ γλῶσσα σὰν τὴ δική μας, καὶ μεγαλήτερο κρῖμα ἀκόμη νὰ μὴν καταλάβῃ ποτέ του ὁ Ῥωμιός, ἀφοῦ εἶναι ἔξυπνος κ' ἔχει νοῦ, τί γυρέβει σήμερις ἀπὸ μᾶς καὶ τί μάλιστα μᾶς προστάζει νὰ κάμουμε ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ ἀλήθεια. Θὰ βάλουμε γνώση κ' εἶμαι ἥσυχος. Γιατί προσπαθοῦμε νὰ μιλοῦμε τὴν ἀρχαία; Μόνο καὶ μόνο γιατὶ θαῤῥοῦμε πὼς μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο δείχνουμε μάθηση κ' ἐβγένεια ψυχῆς. Ἅμα διοῦμε πὼς τὸ μόνο λάθος εἶναι νὰ λέμε *πατὴρ* ἀντὶς *πατέρας*, ἅμα καταλάβουμε πὼς ἡ μόνη μας ντροπὴ εἶναι νἀμελοῦμε τὴν ἐθνική μας γλῶσσα, πὼς ἡ μόνη δυσκολία εἶναι νὰ τὴν ξέρουμε καλὰ καὶ νὰ τὴ μιλοῦμε μὲ τὴν ἴδια τέχνη ποὺ τὴ μιλεῖ ὁ λαός, τότες ἀμέσως θὰ πιάσουμε ἄλλο σύστημα. Ἄλλη δουλειὰ δὲ θἄχουμε, ἄλλο δὲ θὰ πολεμοῦμε παρὰ πῶς νὰ μάθουμε τὴ γλῶσσα μας. Θὰ πάρουμε δάσκαλο τὸ βαρκάρη, θὰ δίνουμε προσοχὴ στὰ λόγια του, θὰ τρέχουμε νὰ σπουδάζουμε τὴ γλῶσσα μας στοῦ ῥάφτη καὶ στοῦ παπουτσῆ, σὰν ποῦ τὸ

κάμανε, εἶναι τώρα καιρὸς καὶ χρόνια, στὴ Γαλλία, ὅταν ἄρχισε νὰ μορφώνεται ἡ γαλλικὴ φιλολογία καὶ νὰ φυτρώνῃ ἡ ποίησή της. Θὰ μᾶς πιάσῃ φόβος μήπως μᾶς ξεφύγῃ ἄξαφνα καμιὰ ἑλληνικούρα, καμιὰ ἀπὸ κεῖνες ποὺ μᾶς ἔρχουνται σήμερα πιὸ νόστιμες, πιὸ μυρωδάτες κι ἀπὸ τὰ λουλούδια τοῦ παράδεισου. Οἱ προκομμένοι, οἱ σοφοὶ ποὺ γιὰ τὴν ὥρα μόλις εἶναι ἄξιοι νὰ ποῦνε πέντε λέξες χωρὶς νὰ βάλουνε μέσα τουλάχιστο πεντέμισυ ἀρχαῖες, θὰ φωνάζουνε τῆς καθαρέβουσας· *Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ* — κι ἄλλη ἑλληνικούρα δὲ θὰ ποῦνε πιὰ στὴ ζωή τους.

Ὁ Ῥωμιὸς θὰ τιμήσῃ τὴ γλῶσσα του, ἅμα διῇ πῶς κ' ἡ γλῶσσα του τὸν τιμᾷ. Θὰ φαίνεται σ' ὅλους παράξενο πῶς μπόρεσε τόσο καιρὸ καὶ μᾶς ἔμεινε ἡ γλῶσσα μας ἄγνωστη, κρυμμένη σὰν τὸ μάλαμα μέσα στὶς φλέβες τῆς γῆς. Θὰ κεντηθῇ τὸ φιλότιμό μας· δὲ θὰ τὸ καταδεχούμαστε νὰ λένε πὼς μόνοι μας ἐμεῖς εἴμαστε πίσω ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαούς, πὼς παντοῦ καταλάβανε τί ἀξίζει ἡ γλῶσσα μας καὶ πὼς στὴν Ἑλλάδα δὲν τὄννοιωσε ἀκόμη κανένας. Ὁ Ῥωμιὸς ἔχει κρίση καὶ πνέμα ζωηρό. Σὲ μιὰ ὥρα καιρὸ προκόφτει ὅσο δὲν προκόφτουνε ἄλλοι σὲ χίλια χρόνια. Ἀπάντησα μιὰ μέρα ἕνα δάσκαλο σ' ἕνα μικρὸ χωριό, κοντὰ στὴν Πόλη· πήγαινα νὰ διῶ τὸ σκολειὸ τοῦ χωριοῦ. Ἡ μητέρα τοῦ δασκάλου, μιὰ καλὴ καὶ γελαστὴ γριά, ἦρθε πλάγι μου νὰ μοῦ παινέσῃ τὸ σκολειό, νὰ μοῦ πῇ δὰ πὼς ὁ γιός της ἤξερε νὰ δίνῃ καλὰ μαθήματα, καὶ πὼς τὸν περασμένο χρόνο εἴχανε *ξέταξη* τὰ παιδιὰ κι ἀποκριθήκανε πολὺ ὡραῖα. Ὁ δάσκαλος, ἅμα ἄκουσε τὴ λέξη *ξέταξη*, ταράχτηκε, κατέβασε τὰ φρύδια του, ἔγνεψε τῆς μάννας του καὶ τῆς εἶπε νὰ φύγῃ. Φοβότανε ὁ δύστυχος μήπως παρατηρήσω τὴ λέξη καὶ σηκωθῶ νὰ πῶ στὴν Ἐβρώπη πὼς μιλοῦμε πρόστυχα στὴν Ἀνατολή. Πῆγα κοντὰ στὸ δάσκαλο καὶ τοῦ εἶπα σταφτί· — « Πὲς τῆς γριᾶς νὰ κοπιάσῃ πάλε μέσα. Ἦρθα ἀπὸ τὴν Ἐβρώπη μόνο καὶ μόνο

γιὰ νὰ μάθω τὴ γλῶσσα ποὺ μιλεῖ. » Σάστισε τὸ δασκαλάκι· — « Μπά ! λέει, ἀφτὴ τὴ γλῶσσα τὴν ξέρω καὶ γώ. Νὰ σοῦ τὴ μιλήσω, ἀφοῦ θέλεις νὰ τὴ μελετήσῃς. » Κι ἄρχισε ἀμέσως νὰ μιλῇ σὰν τὴ μάννα του.

Νὰ διῆτε ποὺ μιὰ μέρα θὰ καταντήσῃ ντροπὴ νὰ γράφουμε τὴν καθαρέβουσα. « Τέτοια γλῶσσα εἴχαμε καὶ γράφαμε, θὰ λένε ! Καὶ πῶς δὲν τὴ βλέπαμε τὴν κακοριζικιά της ; » Ἡ δημοτικὴ δὲ θὰ κρύφτεται, δὲ θὰ τραβιέται, δὲ θὰ φοβᾶται πιὰ τότες νὰ φανῇ, σὰ νὰ εἴτανε κανένα ντροπαλό, ἀῤῥωστιάρικο, ῥαχιτιάρικο, ψωριάρικο παιδὶ ποὺ δὲν τολμᾷ νὰ βγῇ ὄξω στὸ δρόμο, γιατὶ ὅλο φοβᾶται μὴν τύχῃ καὶ τὸ περιπαίξῃ ὁ κόσμος. Ἡ καθαρέβουσα πάλε θὰ κρύφτεται καὶ θὰ τραβιέται, καὶ θὰ τρέμῃ μπὰς καὶ διοῦνε τὴν ἀνοησία τὴ δική της. Ἀφτὴ ποὺ ἔβρισε τὴ γλῶσσα μας, ποὺ τὴν εἶπε πρόστυχη, χυδαία, βρώμικη, καὶ ποὺ μὲ τέτοια λόγια ἔβρισε καὶ τὸ ἔθνος, ἀφοῦ τὸ ἔθνος εἶχε κάμει τὴ γλῶσσα, τώρα δὲ θὰ τῆς τὰ μασήσουνε καὶ κεινῆς. Οἱ δασκάλοι δὲ θὰ σηκώνουνε πιὰ τὴ μύτη τους, γιατὶ σ' ὅλα θὰ ξέρουμε νὰ τοὺς ἀποκριθοῦμε. Θἄχουμε ἀπάντηση νὰ τοὺς δώσουμε γιὰ κάθε λόγο ποὺ θὰ βγαίνῃ ἀπὸ τὸ στόμα τους.

Δὲ θὰ σᾶς λένε πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι γεμάτη *λάθη*, γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — « Πιάστε καὶ γράψτε ἀφτὴ τὴ βάρβαρη γλῶσσα, χωρὶς νὰ κάμετε *λάθος*. Τὸ καταφέρνετε ; » Δὲ θὰ σᾶς λένε πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ἀκανόνιστη καὶ πῶς δὲν ἔχει γραμματική, γιατὶ ἐσεῖς τότες θὰ τοὺς ῥωτᾶτε· — « Πῶς ἔγινε *πατέρας* ἡ ὀνομαστικὴ *πατήρ*, κι ὄχι *πατῆρος* ; Πῶς ὁ λαὸς ἀλλάζει τοὺς ἀρχαίους τύπους μ' ἕναν τρόπο κι ὄχι μ' ἕναν ἄλλο ; Πῶς μπορεῖ ἀπὸ τὸ *ἄνθρωπος* νὰ βγῇ *ἄθρωπος*, ποτὲς ὅμως *ἄνρωπος* ἢ *ἄρωπος* ἢ *ἄνθωπος* ; Πῶς μπορεῖ ἡ *ἡμέρα* νὰ λέγεται *μέρα*, ὄχι ὅμως *ἡμέρ* ; Καὶ στοὺς δυὸ ἀφτοὺς τοὺς τύπους ἕνα φωνήεντο χάνεται. Πῶς χάνεται τὸ *η* κι ὄχι τὸ *α* ; Πῶς χάθηκε τὸ *ν* στὴ

λέξη *ἄνθρωπος*, καὶ πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ χαθῇ τὸ *ρ*; Πῶς σπουδάζουνε παντοῦ στὴν Ἐβρώπη τὴ δημοτικὴ κι ὄχι τὴν καθαρέβουσα; Πῶς, ὅταν ἕνας γλωσσολόγος θέλει νὰ παραστήσῃ τὴν ἱστορικὴ σειρὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια, δὲ λέει γρῦ γιὰ τὴν καθαρέβουσα, μάλιστα μήτε τὴ συνορίζεται καὶ προσπαθεῖ μόνο καὶ μόνο νὰ μάθῃ τοὺς φωνολογικοὺς νόμους τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ; » Δὲ θὰ σᾶς λένε οἱ δασκάλοι πὼς ἡ γλώσσα μας ἔχει πλάγι πλάγι τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλο, τύπους ἀντίθετους καὶ διαφορετικούς, πὼς κάποτες λέει *ποὺ* ἀντὶς *πώς*, κάποτες καὶ *νά*, κάποτες *τίποτις*, κάποτες πάλε *τίποτες*, *τίποτι* ἢ *τίποτας*, γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς πὼς οἱ ἀρχαῖοι κάνανε τὰ ἴδια, πὼς λέγανε *ὅτι* καὶ *ὡς* ἢ ἀπαρέφατο χωρὶς *ὅτι* καὶ χωρὶς *ὡς*, *μείζονες* καὶ *μείζους*, *μικρὸς* καὶ *σμικρός*, *ἕνεκεν* καὶ *ἕνεκα*, πὼς εἴχανε ἀόριστο πρῶτο κι ἀόριστο δέφτερο, κι ἄλλα τέτοια πλῆθος, πὼς κ' ἡ καθαρέβουσα ἡ ἴδια, μ' ὅλη της τὴν περηφάνεια, κάποτες γράφει *ἐστί*, κάποτες *εἶναι*, κάποτες ἀπαρέφατο, κάποτες *νά*, πὼς πολὺ πιὸ ἄτοπα φέρνεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κι ἀπὸ τὴ νέα μαζί, ἀφοῦ ἀνακατώνει καὶ δὲν ἔμαθε νὰ ξεχωρίζῃ δυὸ γλῶσσες, δυὸ γραμματικὰ συστήματα, δυὸ χρονολογίες, δυὸ στάδια τοῦ ἀθρώπινου νοῦ κ' ἔχει τὴ συνήθεια νὰ μὴν ξέρῃ μήτε τί γράφει, μήτε τί πρέπει νὰ γράψῃ.

Δὲ θὰ φωνάζουνε οἱ δασκάλοι πὼς ἔχουμε χίλιες γλῶσσες στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀνατολή, πὼς σὲ κάθε τόπο μιλοῦνε ἄλλη γλώσσα, πὼς ἀφτὲς οἱ χίλιες γλῶσσες ἔχουνε ἀναμεταξύ τους χίλιες διαφορές, πὼς μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο δὲν ξέρουμε ποιὰ γλώσσα νὰ γράφουμε — γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς πὼς οἱ ἀρχαῖοι εἴχανε ἀκόμη πιώτερες γλῶσσες καὶ πιώτερες διαφορές, πὼς εἴχανε ὁμηρική, αἰολική, δωρική, βοιωτική, ἰωνική, ἀττική, ἄλλες τόσες στὴ στεριά, στὰ νησιὰ ἄλλες τόσες, καὶ πὼς τὶς γράφανε ὅλες. Δὲ θὰ σᾶς λένε πὼς ἡ κοινή μας ἡ γλώσσα παίρνει ἕναν τύπο ἀπὸ δῶ κ' ἕναν τύπο ἀπὸ

κεῖ, ἕναν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κ' ἕναν ἀπὸ τὴν Πόλη, πῶς ἔτσι ἔχει ἀνωμαλίες, πῶς σὲ μιὰ λέξη βάζει ἕνα γ μέσα σὲ δυὸ φωνήεντα, πῶς σ' ἄλλη λέξη βγάζει τὸ γ — γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς πῶς οἱ ἴδιες ἀνωμαλίες βρίσκουνται στὴν ἀρχαία, πῶς κ' οἱ ἀρχαῖοι πολλὰ βάζανε κεῖ ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ τὰ βάλουνε, πῶς λέγανε *ἀλείφω* μὲ *α*, *λείπω* χωρὶς *α*, *ἐμὲ* μὲ *ε*, *σὺ* χωρὶς *ε*, πῶς ἂν οἱ δασκάλοι δὲν τὸ ξέρουνε ἀκόμη, πρέπει νὰ πὰ νὰ τὸ μάθουνε καὶ πῶς εἶναι καιρός. Δὲ θὰ σᾶς λένε πῶς δὲν ἔχουμε μιὰ κοινή, γενική, μιὰ πανελλήνια γλῶσσα, γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — « Γιά μίλησε τὴ γλῶσσά ποὺ μιλεῖς, νὰ σοῦ δείξω πῶς κάθε Ῥωμιὸς θὰ σὲ καταλάβῃ. » Δὲ θὰ σᾶς λένε· — « Ἐμεῖς ἔχουμε σκοποὺς πραχτικούς. Μπορεῖ ἡ γλωσσολογία νἄχῃ δίκιο καὶ νὰ μιλῇ καλὰ ὁ λαός· μὰ θέλουμε νὰ κάμουμε μιὰ γλῶσσα ποὺ νὰ συναγρικιοῦνται ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀναμεταξύ τους, καὶ γιὰ τέτοιο σκοπὸ ποιὰ ἄλλη γλῶσσα θὰ πάρουμε παρὰ τὴν ἀρχαία, ποὺ ἔχει τὴ γραμματική της, ποὺ ἔχει τύπους ὡρισμένους, ποὺ θὰ εἶναι ἡ ἴδια γλῶσσα γιὰ τὸν καθένα ; » Δὲ θὰ κάμουνε πιὰ ἔτσι τὸ φρόνιμο, τὸ γνωστικό, δὲ θὰ σᾶς λένε τέτοια λόγια κάτι μωρὰ παιδιὰ μὲ τὶς ἄσπρες τρίχες, γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — « Μίλησε τὴν καθαρέβουσα ἢ σὰ θέλεις τὴν ἀρχαία, στὸ βαρκάρη, στὸ χωρικό, στὸ λαό, νὰ διοῦμε θὰ νοιώσῃ τί τοῦ λές ; Πιάσε καὶ πές του *πατέρας*. Κάθε ἄθρωπος θὰ σὲ καταλάβῃ ἀμέσως, ὅπως κι ἃ λένε τὸν *πατέρα* στὸ χωριό του, *φέντη*, ἢ *ἀφέντη*, ἢ *κύρη*, ἢ *μπαμπά*. Ἐκεῖ ποὺ ὁ πιὸ πρόστυχος ἄθρωπος ξέρει τί θὰ πῇ *ἡ γυναίκα μου*, *τὸ παιδί μου*, *ἡ κόρη μου*, σοφίστηκες ἐσὺ πῶς πρέπει νὰ τοῦ ἀλλάξουμε τὴ γλῶσσα, κι ἀπὸ τώρα κι ὀμπρὸς νὰ κάμουμε τὸ βαρκάρη νὰ κλίνῃ *ἡ γυνή*, *τῆς γυναικός*, *ἡ σύζυγος*, *τῆς συζύγου*, *ὁ παῖς*, *τοῦ παιδός*, *τοὺς παῖδας*, *ἡ θυγάτηρ*, *τῆς θυγατρός*, *τὰς θυγατέρας*, *ταῖς θυγατράσι*. Καὶ τέτοιο ἄνοστο, κολοκυθένιο πρᾶμα ἔρχεσαι καὶ μᾶς τὸ βαφτί-

ζεις κοινὴ γλῶσσα, σκοπὸ πραχτικό! Ὁ βαρκάρης, ποὺ ἔχει γνώση καὶ ποὺ ξέρει τὴ γραμματική του καλήτερα ἀπὸ σένα, τί θὰ κάμῃ; Θὰ πῇ *τῆς σύζυγος ἢ τῆς γυνῆς*. Καὶ νά σου τἀρχαῖα ποὺ τοῦ ἔμαθες!»

Δὲ θὰ σᾶς λένε οἱ δασκάλοι πῶς νὰ μὴ βλέπουμε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, πὼς τοῦ προκομμένου ἡ γλῶσσα ἔχει κάποια σημασία, πὼς ἡ χυδαία εἶναι *patois* καὶ πὼς γιὰ τὰ *patois* δὲν πρέπει νὰ γίνεται λόγος. Θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — «Μιὰ ἐθνικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι *patois*, γιατὶ ἕνα ἔθνος δὲν εἶναι χωριὸ καὶ μόνο τὰ χωριὰ ἔχουνε *patois*. Λένε *patois* ἕνα ἰδίωμα, ποὺ λίγοι τὸ ξέρουνε καὶ ποὺ λίγοι τὸ μιλοῦνε. Τέτοια σημασία ἔχει ἀφτὴ ἡ λέξη. Ἂν τὸ καλοσυλλογιστῆς, θὰ διῇς μάλιστα πὼς τὸ σωστὸ τὸ *patois* εἶναι ἡ καθαρέβουσα, ἀφοῦ τόντις λίγοι τὴν ξέρουνε καὶ λίγοι τὴ μιλοῦνε καὶ πουθενὰ ὁ λαὸς δὲν τὴ συνηθίζει. Μὰ καὶ τὸ *patois* γιὰ τὴν καθαρέβουσα δὲν ταιριάζει· ἡ καθαρέβουσα δὲν ἔχει μήτε χωριὸ δικό της. Ἅμα γυρέβει γαλλικὲς λέξες γιὰ νὰ μᾶς δείξῃ τί εἶναι ἡ γλῶσσα μας, πρέπει καὶ μεῖς νὰ τῆς βγάλουμε ὄνομα γαλλικὸ καὶ νὰ τὴν ποῦμε ὄχι *patois*, μὰ πολὺ πιὸ σωστὰ *jargon*.»

Δὲ θὰ σᾶς λένε οἱ δασκάλοι πὼς *βαθμηδὸν* ἡ ἀρχαία θὰ γυρίσῃ πίσω, γιατὶ θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — «Ἡ ἀρχαία δὲν ἔγινε ἀρχαία *βαθμηδόν*. Ἀπαρχῆς εἴτανε ἀρχαία καὶ τὴν ἤξερε ὁ λαός. Σπουδάζετε τὴν ἀρχαία στὸ σκολειό, κι ἀφτὸ εἶναι ποὺ σᾶς μπέρδεψε, ποὺ σᾶς χάλασε ὅλες σας τὶς ἰδέες· θαῤῥεῖτε πὼς ὅλες οἱ γλῶσσες γίνουνται στὸ σκολειὸ καὶ πὼς ἀπὸ κεῖ βγαίνουνε. Ἔτσι μήτε μπορεῖτε νὰ καταλάβετε πῶς μορφωθήκανε ὅλες οἱ γλῶσσες τοῦ κόσμου. Γιὰ νὰ καταντήσῃ μιὰ γλῶσσα νὰ εἶναι κοινή, γιὰ νὰ μιλιέται παντοῦ, πρέπει πρῶτα κάπου νὰ γεννήθηκε. Πρέπει πρῶτα νἄρχισε νὰ μιλιέται σὲ κανέναν τόπο ποὺ καὶ τὰ μωρὰ παιδιὰ νὰ τὴ μιλούσανε, ἅμα λέγανε δυὸ λόγια. Πρέπει νἄχῃ πατρίδα ὄχι τὸ

βιβλίο, όχι τὸ σκολειό, μὰ ἕνα μέρος ποὺ νὰ φαίνεται καὶ στὸ χάρτη. Πρέπει νἄχῃ μιὰ γεωγραφικὴ βάση. Σήμερις ἡ ἀρχαία, ἄλλη βάση δὲν ἔχει παρὰ τῶ δασκάλωνε τὰ κεφάλια. Τὰ κεφάλια ὅμως δὲν εἶναι χῶμα, δὲν εἶναι κομμάτι γής· δὲν ἔχουνε καμιὰ γεωγραφικὴ σημασία.»

Δὲ θὰ σᾶς ρωτοῦνε κάθε ὥρα οἱ δασκάλοι· — «Γιὰ ποιὸ λόγο λέει ἔτσι ὁ λαὸς κι ὄχι ἀλλιῶς; Ἔχει νόημα ἕνας τέτοιος τύπος;» Θὰ τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς· — «Δὲν εἶναι δουλειά σας νὰ τὸ ξέρετε. Ἂν κανεὶς σᾶς ρωτήσῃ γιατί λένε οἱ ἀρχαῖοι *πατὴρ* κι ὄχι *πατέρ*, τί θἀποκριθῆτε; Τίποτα! Ἴσως πῆτε μόνο· τὸ λέγαν ἔτσι, γιατὶ ἔτσι τὸ λέγανε. Τὸ ἴδιο νὰ λέτε καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ἔτσι τὸ λέει, γιατὶ δὲν τὸ λέει ἀλλιῶς. Δὲν εἶναι τοῦ καθενὸς ἔργο μήτε δουλειὰ τοῦ καθενὸς νὰ εἶναι γλωσσολόγος, ὅπως δὲν εἶναι καὶ τοῦ καθενὸς δουλειὰ νὰ ξέρῃ χυμία ἢ φυσική. Ὡστόσο τὰ χυμικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα ποὺ δὲν τὰ σπούδασε ὁ ἴδιος, δὲν τὰ λέει βάρβαρα καὶ δὲ νομίζει πὼς δὲν ἔχουνε τὸ λόγο τους. Ἀφτὸ νὰ κάμετε καὶ μὲ τὴ γλῶσσα. Τὸ χρέος σας ἐσᾶς εἶναι πρῶτα νὰ παραδέχεστε τοὺς τύπους τοῦ λαοῦ· τῆς γραμματικῆς χρέος εἶναι νὰ τοὺς ξηγήσῃ.»

Τὰ παιδιακήσια τὰ λόγια δὲ θἄχουνε πιὰ καμιὰ πέραση στὴν Ἑλλάδα. Κανεὶς δὲ θὰ λέῃ πὼς ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ θέλει διόρθωση, γιατὶ ὁ ἄθρωπος δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ διορθώνῃ τοὺς φυσιολογικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς νόμους, νὰ σιάζῃ τὸ ἕνα καὶ νὰ στρώννῃ τἄλλο. Ἕνας ἄθρωπος μοναχός του δὲν ἔχει ἀρκετὴ σοφία γιὰ νἀποφασίσῃ πὼς ἐκεῖνος ἔχει δίκιο καὶ πὼς ὅλο τὸ ἔθνος ἔκαμε λάθος νὰ μιλῇ τὴ γλῶσσα τοὺ φυσικά. Ἄξαφνα ἀλλάζουνε οἱ ἰδέες, προκόφτουνε τὰ κεφάλια, καταλαβαίνουμε πράματα ποὺ δὲν τὰ καταλαβαίναμε πρί, καὶ βλέπουμε πὼς ἐμεῖς εἴχαμε ἄδικο καὶ πὼς τὸ πλῆθος, ὁ λαός, τὸ ἔθνος εἴχανε τὴ σωστὴ κρίση, καὶ χωρὶς νὰ τρέχουνε στὸ σκολειό, καταλάβανε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀλήθεια.

Σήμερα, γιὰ νὰ βγῇ στὴ μέση ἡ δημοτική, γιὰ νὰ γράφεται καὶ νὰ μιλιέται, πρέπει πρῶτα νὰ δικιολογηθῇ, πρέπει συμπάθειο νὰ ζητήσῃ, πρέπει νὰ πάρῃ δικηγόρο, σὰ νὰ εἴτανε μπροστὰ στὸ δικαστὴ καὶ σὰ νὰ εἶχε ἀνάγκη νἀποδείξῃ πὼς εἶναι ἀθώα καὶ πὼς δὲ σκότωσε ἄθρωπο. Μιὰ μέρα θὰ φέρουμε τὴν καθαρέβουσα στὸ κριτήριο καὶ θἄχῃ νὰ δικιολογηθῇ ἐκείνη. Θὰ τῆς φωνάξουνε ἀπὸ παντοῦ· — « Πῶς τόλμησες νὰ μᾶς σηκώσῃς τὴ γλῶσσα μας ; Πῶς ἦρθες ἐσύ, μὲ τὴν ψεφτοσοφία σου καὶ μᾶς κατάστρεψες τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ μᾶς χάλασες τὴν ἀρχαία ; Τί μιλεῖς γιὰ *λάθος* ; Δὲ βλέπεις πὼς ἐσὺ ἡ ἴδια, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω, δὲν εἶσαι παρὰ λάθος ; Τί φτειάνεις τύπους κάθε μέρα ; Τί ἀφανίζεις τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας ; Ἔγινες Πλάστης καὶ θέλεις νὰ μορφώνῃς καὶ νὰ σιάζῃς ; Ποιὰ εἶσαι ; Νόμους τοῦ κεφαλιοῦ σου θὰ μᾶς βγάλῃς ; Τοὺς μόνους κι ἀληθινοὺς νόμους πρέπει νὰ τοὺς γυρέβῃς στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ κεινοῦ τὴ γραμματικὴ πιστὰ νἀκολουθᾷς. Ἔτσι τουλάχιστο δὲ φτειάνεις γλῶσσα· φτειάνει ὁ λαὸς τὴ δική σου — κι ἀφτὸ εἶναι τὸ μόνο σωστό. »

Ὁ λαὸς εἶναι ποὺ μιλεῖ τὴν ἀρχαία. Ἕνας ἀρχαῖος τύπος, γιὰ νἀλλάξῃ, ἔπρεπε ἀδιάκοπα κι ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια ἴσα μὲ τώρα, νὰ βρίσκεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, γιατὶ ἀλλιῶς δὲ θἄλλαζε ποτές. Ὁ ἴδιος ἄθρωπος ποὺ εἶπε πρῶτα *φιλέω*, εἶπε λίγο λίγο *φιλῶ* καὶ κατάντησε σήμερα νὰ προφέρνῃ *φιλό*. Μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο, κάθε λέξη ποὺ θὰ σοῦ πῇ ὁ λαὸς εἶναι ἀρχαία, γιατὶ κάθε ὥρα τὴν ἔλεγε διαφορετικὰ κι ὡςτόσο εἴτανε πάντοτες ἡ ἴδια. Ἅμα πᾷς νὰ ξεσκονίσῃς τὰ βιβλία καὶ νἀρπάξῃς μέσα τὴ λέξη ποὺ σ' ἀρέσει, δὲ μιλεῖς ἀρχαῖα· παίρνεις μιὰ λέξη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, μὰ ἀφτὴ ἡ λέξη δὲν ἔχει ἱστορικὴ σειρά, δὲν τὴν ἔλεγε πάντα ὁ λαός· ἀρχαία δὲν εἶναι. Δὲν εἶναι πατροπαράδοτος τύπος, ὅπως εἶναι πατροπαράδοτη ὅλη μας ἡ δημοτική. » Κ' ἔτσι θέλει δὲ θέλει, ἡ καθαρέβουσα πιὰ θὰ σωπάσῃ.

Θὰ εἶναι τόντις χρυσὴ ἐποχή, ἡ ἐποχὴ ποὺ σᾶς λέω. Θὰ χαίρεστε ὅλοι, θὰ χαίρουμαι καὶ γὼ μαζί σας, ἂν τύχῃ καὶ ζήσω ἴσα μὲ τότες. Μὰ δὲν τὸ πιστέβω. Μήτε πιστέβω νὰ ζῇ κι ὁ ἐκδότης ποὺ δὲ θέλησε νὰ τυπώσῃ τὸ βιβλίο μου. Θὰ τὸ τύπωνα χάρισμα σὲ μιὰ τέτοια ἐποχή, δίχως νὰ βγῇ ἀπὸ τὴν τζέπη μου παράς· μάλιστα καὶ θὰ κέρδιζα παράδες· τώρα θὰ κερδίσω μόνο βρισιές. Ἔχω δίκιο ποὺ σᾶς τὴ λέω χρυσὴ ἐποχή. Πολλὰ θάματα θὰ διῆτε. Οἱ δασκάλοι θὰ περηφανέβουνται ποὺ θὰ μιλοῦνε σὰν τὸ λαό. Ὁ Χατζιδάκης θὰ μὲ βρίζῃ πρόστυχα. Ὄνοι δὲ θὰ βρίσκουνται πιὰ πούπετις· θὰ εἶναι ὅλοι γαϊδάροι. Ὁ Κόντος θὰ μὲ διαβάζῃ καὶ δὲ θὰ θυμώνῃ· θὰ γράφῃ Παρατήρησες ἢ Παρατηρῆσες καὶ πάλε θὰ βασανίζεται γιὰ τὸν τόνο. Στὰ σκολειὰ θὰ παραδίνουνε τὸ *Ταξίδι μου*· μὰ οἱ προκομμένοι θὰ φωνάζουνε κ' οἱ δασκάλοι θὰ παραπονιοῦνται ποὺ ἡ γλῶσσα μου δὲν εἶναι ἀρκετὰ δημοτική. Καθαρέβουσα θὰ καταντήσῃ ἡ γλῶσσα ποὺ γράφω τώρα κι ὅσα λέω στοὺς δασκάλους, θὰ μοῦ τὰ λένε μένα. Ἡ καθαρέβουσα τοῦ Κόντου θὰ μᾶς φαίνεται χυδαία καὶ βάρβαρη. Οἱ κυρίες στὰ σαλόνια θὰ φιλοτιμιοῦνται ποιὰ νὰ μιλήσῃ καλήτερα τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ποιὰ νὰ μᾶς δείξῃ πῶς τὴν ἔμαθε. Θὰ κάμουνε οἱ κυρίες τὸ γραμματισμένο· θὰ γίνουνε σκολαστικές, ἀπὸ τὴν τρομάρα ποὺ θἄχουνε μήπως τύχῃ καὶ μᾶς πετάξουνε καμιὰ δοτική, ἀπὸ τὸν πόθο τους νὰ καταλάβουμε πῶς ξέρουνε πιὰ καὶ κεῖνες τί θὰ πῇ γραμματική, τί θὰ πῇ ἐπιστήμη, πῶς γνωρίζουνε ὅλους τοὺς φωνολογικούς, ὅλους τοὺς μορφολογικοὺς νόμους τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας.

Πότε θἄρθῃ ἀφτὸς ὁ καιρός; Ὥςπου νἄρθῃ, παρακαλῶ τουλάχιστο τὶς κυρίες νὰ μὴ φιλονικοῦνε κάθε λίγο γιὰ τὴν προφορὰ καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα· δὲν ταιριάζει καὶ θὰ τὸ καταλάβουνε κατόπι. Τί θὰ ποῦνε οἱ σπουδαῖοι, οἱ σοβαροὶ ἄντρες, ὅταν τὶς ἀκούσουνε; Ἅμα διοῦνε πῶς καὶ γυναῖκες ἀνακα-

τώνουνται σὲ ζητήματα τῆς ἐπιστήμης, ἀμέσως θὰ τὸ μυριστοῦνε πῶς ὁ τρόπος μας νὰ μελετοῦμε ἀφτὰ τὰ ζητήματα δὲν ἔχει τίποτα νὰ κάμῃ μὲ τὴν ἐπιστήμη· ὁ μόνος λόγος μας γιὰ νὰ φωνάζουμε, νὰ μαλλώνουμε γιὰ τὴν προφορά, εἶναι ποὺ εἴμαστε Ῥωμιοί· ἕνας τέτοιος λόγος ὅμως δὲν εἶναι ἐπιστημονικός· ἂν εἴμεστα Ἄγγλοι ἢ Γάλλοι, θὰ φρονούσαμε σὰν τοὺς ἄλλους, γιατὶ θὰ βλέπαμε τὴν ἀλήθεια χωρὶς πρόληψη. Ἡ γυναίκα πρέπει νὰ ξέρῃ μόνο νὰ λέῃ, *σ' ἀγαπῶ*. Οἱ δασκάλοι, ὅσο κι ἂν τὸ θέλουνε, ποτὲς δὲ θὰ κάμουνε κανέναν ἄθρωπο νὰ ξεχάσῃ τὸ *φιλί*· μὲ τὸ *φιλὶ* θὰ χαρῇ κάθε μάννα τὸ πρῶτο χαμόγελο τοῦ παιδιοῦ της· ἕνα *φιλὶ* μᾶς γέννησε ὅλους κι ἄμποτες ὅλοι μας νὰ πεθάνουμε μ' ἕνα *φιλὶ* στὰ μάτια! Τὸ *φιλὶ* εἶναι ὅλη μας ἡ ζωή· ἡ κούνια εἶναι ἕνα φιλί, ἕνα φιλὶ ἡ ἀγάπη, ὁ τάφος ἕνα φιλί! Οἱ δασκάλοι δὲ θὰ μᾶς τὸ πάρουνε· ἔτσι καὶ τὴ γλῶσσα μας δὲ θὰ μᾶς τὴν πάρουνε. Ἂς τὸ θυμηθοῦνε κι ἀφτὸ οἱ κυρίες, κι ἂς μὴν ξεχάσουνε ποτὲς μήτε τὸ *φιλὶ* μήτε τὴ γλῶσσα ποὺ τὸ λέει ἔτσι. Γιὰ τὴν ὥρα, ὅση ὄρεξη κι ἂν ἔχω νὰ τὶς κολακέψω, δὲν μπορῶ νὰ πῶ πῶς μιλοῦνε ὄμορφη γλῶσσα.

Ἡ γλῶσσα μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καλή· μὰ τὸ φαγὶ ποὺ τρῶς στὴν Πόλη, στὴ Χιὸ καὶ στὴν Ἀθήνα, δὲν τὄχουνε πουθενὰ στὴν Ἐβρώπη. Δὲν ἔχουνε πουθενὰ οἱ γυναῖκες τόση ἐβγένεια καὶ νοστιμάδα, τόσο πνέμα οἱ ἄντρες καὶ τόσο ζωηρὸ νοῦ. Εἶδα σωρὸ κόσμους στὴν Ἀθήνα. Εἶδα καὶ κάμποσους νέους· κάνανε ὅλοι στίχους. Θάῤῥος παιδιά, κι ὅλο μπρός! Μὲ τὶς δημοτικὲς τὶς φημερίδες, μὲ τὰ πεζὰ διηγήματα καὶ μὲ τοὺς στίχους, κάτι θὰ καταφέρετε καὶ σεῖς. Ὁ σκοπός σας εἶναι μεγάλος κ' ἔχετε δίκιο. Φτάνει κάπου κάπου νὰ πηγαίνετε στὴν Ἀκρόπολη, νἀκούτε τί σᾶς λένε οἱ Ἀρχαῖοι· προσέξτε νὰ μὴ σᾶς βάλουνε καμιὰ μέρα στὸ Διονύσιο. Μάθετε τὴ γλῶσσα, νὰ διῆτε τί καλὴ ποὺ εἶναι· ἄλλη δὲ θὰ θέλετε νὰ γράφετε. Ὅλα μπορεῖτε νὰ τὰ πῆτε μὲ τὴν ἐθνική μας

γλώσσα, φτάνει πρῶτα νἄχετε νὰ πῆτε κάτι καὶ νὰ βρίσκουνται δυὸ ἰδέες στὸ κεφάλι σας μέσα· μόνο νὰ μὴν τὴ μισοξέρετε, νὰ τολμᾶτε, καὶ νὰ μὴ φοβᾶστε τὸν κόπο ποὺ θὰ σᾶς δώσῃ ἡ δουλειά. Ὁ νοῦς κ' ἡ φαντασία ἔχουνε τὴν ἀξία τους· μὰ μὴν ξεχνᾶτε τὴ γραμματική. Τὴ γραμματικὴ πάντα στὸ προσκέφαλο!

Τὴ φαντασία γιὰ τίποτα δὲν τὴν ἔχω· τὴν ποίηση δὲν τὴν ψηφῶ. Φαντασία καὶ ποίηση μπορεῖ νἄχῃ ὁ καθένας, μάθηση δὲν μπορεῖ, γιατὶ χρειάζεται θέληση καὶ κόπος· ἀφτὰ δὲν τἄχουνε ὅλοι, καὶ χωρὶς μάθηση, χωρὶς γραμματική, ἡ πιὸ ὡραία φαντασία, ἡ πιὸ ἀψηλὴ ποίηση ξεπέφτει. Βγάλε τὴ γραμματική, καὶ δὲ διαβάζεται μήτε ὁ Σαικσπεῖρος. Γιατὶ εἶναι γλώσσα τοῦ λαοῦ, θαῤῥεῖ ὁ καθένας πῶς εἶναι ἔφκολη καὶ τὴ γράφει χωρὶς νὰ τὴ σπούδασε ποτές. Μὴ νομίζετε πῶς εἶναι ντροπὴ νὰ μαθαίνῃ κανεὶς ὅσα δὲν ξέρει. Ὁ πιὸ προκομμένος μπορεῖ νὰ προκόψῃ. Σὲ κάθε ἡλικία μπορεῖ κανεὶς νὰ πάῃ σκολειό. Τὸ μεγαλήτερο σκολειό, τὸ πιὸ δύσκολο μάθημα εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Κανένα βιβλίο δὲν ἀξίζει τὴ διδαχὴ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὸ στόμα. Τὶς καλήτερες ὧρες τῆς ζωῆς σας, τὶς πιὸ ἀγαπημένες σας ὧρες θὰ τὶς περάσετε μὲ τὴ γραμματικὴ στὸ χέρι. Ἔτσι τὰ λέγαμε μὲ τὸ Λάμπρο μιὰ μέρα στὴν Ἀθήνα· ὁ καλὸς ὁ Μ. ὁ Λάμπρος μὲ γύρισε παντοῦ. Τί πρόθυμος, τί δραστήριος ἄθρωπος! Γιὰ μιὰ ὥρα καιρό, μὲ πῆγε στὰ Δημοτικά, στὸν Παρνασσό, στὰ βιβλιοπουλεῖα. Ὅλα πρόφτασα νὰ τὰ διῶ — καὶ μαζί του ὅλα μ' ἀρέζανε. Ἀπὸ τὴ χαρά μου τοῦ ἔταξα καὶ γώ — ἂν ἀδειάσω καὶ μ' ἀφήσουνε οἱ δασκάλοι — νὰ γράψω καμιὰ μέρα καὶ νἀφιερώσω στὸν Παρνασσὸ μιὰ *Σύντομη γραμματικὴ τῆς γλώσσας μας γιὰ τὰ παιδιά*. Ἴσως μπορέσουνε νὰ τὴ διαβάσουνε καὶ γέροι.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουνε καλὸ σύστημα τὸ καλοκαίρι· τὴν ἡμέρα κρύφτουνται στὰ σπίτια τους, τὸ βράδυ κάθουνται

στοὺς καφενέδες — μὲ συμπάθειο! στὰ καφεῖα, ἢ μάλιστα ἐν τοῖς καφείοις, ἢ κάλλια ἐντὸς τῶν καφείων. Εἶναι γελαστός, χαρούμενος λαὸς κι ἀγαπᾶ νὰ διασκεδάζῃ· ἡ Ἀθήνα κατάντησε Παρισάκι. Ἕνα βράδυ πῆγα καὶ γὼ στὸν καφενέ. Στὴν Ἀθήνα, ἀκόμη καὶ σήμερα, γίνουνται πολλὰ καθὼς εἶτανε συνήθειο νὰ γίνουνται στὰ παλιὰ χρόνια, στοὺς ἀποστολικοὺς τοὺς καιρούς· βγάζει λόγο ἕνας καὶ λέει τὴν ἰδέα του. Οἱ ἄλλοι κάπου ρωτοῦνε τί γνώμη ἔχει ὁ ρήτορας γιὰ τὸ τάδε ἢ τὸ τάδε· πρέπει ὁ ρήτορας νὰ δώσῃ ἀπάντηση. Ὁ Ἀθηναῖος εἶναι περίεργος καὶ τοῦ ἀρέσει νὰ ρωτᾷ· εἶναι φιλόμαθος λαός. Διάβασα μιὰ μέρα σὲ μιὰ φημερίδα γιὰ κάποιο γλωσσολόγο ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὴ γλῶσσα. Ἀφοῦ τὰ εἶχε πεῖ ὅλα — ἔτσι ἔλεγε τὸ φύλλο — βγῆκε ἕνας νὰ τονὲ ρωτήσῃ καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη· μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ρωτούσανε κ' οἱ Φαρισαῖοι τὸ Χριστό. «Ἐρωτηθεὶς δὲ ὁ κ. Χ.», ἔγραφε ἡ γαζέττα, «ἀπεκρίθη.» Τόντις *ἀπεκρίθη* ὁ κ. Χ. μὲ μεγάλη προθυμία καὶ χτύπησε ὅλο τὸν κόσμο, καὶ μένα μέσα στοὺς ἄλλους ἢ μάλιστα καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ἡ γαζέττα τύπωσε τὸ λόγο του. Χωρὶς νὰ χτυπήσω ἄθρωπο, καὶ χωρὶς νὰ τυπώσῃ τὰ λόγια μου καμιὰ γαζέττα, τὄπαθα καὶ γὼ σὰν τὸν κ. Χ. Στὸν καφενὲ ὅπου καθόμουνε, εἶτανε κάμποσοι φίλοι μου μαζωμένοι καὶ μὲ ρωτήσανε· — «*Κύριε καθηγητά, τί ἰδέαν ἔχετε περὶ ξένων λέξεων;*» Τώρα εἶμουνε καὶ γὼ *ἐρωτηθείς*. Τοὺς εἶπα ἀπάνω κάτω τέτοια λόγια·

« Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄνδρες Κορίνθιοι, ἄνδρες Ἀρκάδες, ἄνδρες Μωραῖται καὶ ἐπίλοιποι ἄνδρες — πολὺ νὰ προσέχετε τοὺς τενεκέδες! Δὲν ξέρετε τί μπορεῖ ἄξαφνα νὰ βγῇ ἕνας τενεκές. Τὸ βλέπω τί θὰ μοῦ πῆτε· — «Ἔφκολα γνωρίζεις τὸν τενεκέ. Ὁ τενεκὲς εἶναι μέταλλο κι ἀμέσως φαίνεται. Δὲν μπορεῖ τίποτα νὰ βγῇ.» Μὴν τὸ νομίζετε. Δὲ σημαίνει ποὺ ἕνας τενεκὲς δὲν ἔχει μάτια, ἀφτιά, κεφάλι καὶ νοῦ. Κάποτες τυχαίνει νὰ μὴν εἶναι τενεκὲς ὁ τενεκὲς καὶ νὰ εἶναι ἄθρωπος.

Βάλτε λοιπὸ τὴν προσοχή σας· μὴν κάμετε ποτέ σας κανέναν τενεκὲ πρωθυπουργό.

Ἅμα κάμετε καλὸ πρωθυπουργό, ἀμέσως πιάνετε ἄλλη δουλειά. Πρῶτα μαζῶξτε χρήματα ὅσα μπορεῖτε· ἂς δώση παράδες ὁ καθένας. Τότες ἔχετε στρατό· ὁ στρατὸς ποτὲς νὰ μὴν ξαρματωθῆ, γιατὶ χαθήκατε, παρὰ νὰ στέκεται πάντοτες στὸ ποδάρι, νὰ εἶναι ἕτοιμος γιὰ κάθε περίσταση. Μὰ γιὰ νὰ στέκεται ὁ στρατὸς πάντοτες στὸ ποδάρι, γιὰ νὰ εἶναι ἕτοιμος γιὰ κάθε περίσταση, χρειάζουνται πεκούνια. Κοιτάξτε μὲ κάθε τρόπο νἀγοράσετε κανόνια, τουφέκια, μπαγιοννέττες, μπαρούτι, μπάλλες, σπαθιά. Τοὺς ἀθρώπους τοὺς ἔχετε. Θέλετε μόνο λίρες. Μὴν ξεχνᾶτε τὴν ἀρμάδα· παραγγείλτε φρεγάδες θαρακωτές, καράβια καὶ βαπόρια ντουζίνες· ἅμα πλερώσετε, ἔφκολα σᾶς φτειάνουνε καὶ φρεγάδες καὶ βαπόρια στὶς καλήτερες φάμπρικες. Ποιὸ εἶναι τὸ προτιμότερο, καβαλλαρία, πεζικὸ ἢ ναφτικό; Ἀπ' ἀφτὰ τὰ τρία ποιὸ συφέρνει περισσότερο; Μπορεῖ νὰ σκεφτοῦμε χωριστὰ γιὰ τὸ καθένα. Νὰ σᾶς πῶ τὴν ἰδέα μου· τὸ προτιμότερο μοῦ φαίνεται, νἄχη κανεὶς καὶ τὰ τρία μαζί. Μὲ τὸ πεζικὸ φυλάγουνται λαμπρὰ τὰ σύνορα· μὲ τὴν καβαλλαρία πηδᾶτε καὶ πάτε παρέκει· μὲ τὸ στόλο, φτάνει νὰ τύχη κατάλληλη ὥρα, κι ἀμέσως ἁρπάζετε κανένα νησί· τὸ νησὶ σᾶς δίνει φόρους καὶ σᾶς βάζει σωρὸ παράδες στὴν κάσσα. Ἀρμάδα, πεζούρα καὶ καβάλλα, μὴν τὸ κουνῆτε ἀπὸ κεῖ.

Μπορεῖ τώρα νὰ πάρουμε κι ἄλλα μέτρα. Γιὰ νἄχετε πιώτερους παράδες, σφαλνᾶτε μερικὰ σκολειὰ κ' ἕνα δυὸ Πανεπιστήμια. Τί θὰ τὰ κάμετε τὰ τόσα; Μήτε γρόσια, μήτε δόξα, μήτε κομμάτι χῶμα δὲ σᾶς δώσανε ἴσα μὲ τώρα. Κατάλαβα τί σᾶς βαστᾷ καὶ δὲν τὰ σφαλνᾶτε. — « Καλά! λέτε· ἀμὲ τὰ βιβλία κ' οἱ ὀκάδες χαρτὶ ποὺ εἶναι μέσα; Τί θὰ γίνουνε; Ἄλλος μπελὰς πάλε τοῦτος. » — Σωστὸς ὁ λόγος. Κι ἀφτὸ θέλει σκέψη. Ἐλᾶτε λιγάκι νὰ τὸ συλλογιστοῦμε

μαζί. Ἴσως κάτι βγῇ. Γιά σταθῆτε! Μοῦ φαίνεται πῶς τὸ χαρτί, ὅ τι θέλετε τὸ κάνετε. Τὸ χαρτὶ πάντοτες εἶναι χρήσιμο. Πρῶτα πρῶτα, τὄχετε στουππὶ γιὰ τὰ τουφέκια. Ὅταν πάτε στὸν πόλεμο, μπορεῖτε νὰ τυλίξετε μέσα τὰ παπούτσια σας, δὲ λέω τὸ φαγί σας, μάλιστα ἂν εἶναι λαδερό, γιατὶ λιγδώνει καὶ γίνεται γλήγορα μούσκεμα τὸ χαρτί. Μὰ καὶ γιὰ φαγὶ ταιριάζει, φτάνει νὰ εἶναι σταφίδες, τσίροι, ψωμὶ ἢ τυρὶ ξερό. Βλέπετε πῶς τὸ βολέψαμε κι ἀφτό. Τὸ κάτω κάτω, καὶ γιὰ κάτι ἄλλες δουλειὲς εἶναι καλὸ τὸ χαρτί. Εἶναι ἀνάγκη νὰ κάθουμαι τώρα νὰ σᾶς λέω γιὰ τί δουλειές;

Θὰ σᾶς πῶ ἀκόμη κι ἄλλο. Ὅταν οἱ Ἀουστριακοὶ κρατούσανε τὴ Βενετιά, εἴτανε ἀδύνατο νὰ διῇς τσιγάρο σὲ βενετσιάνικο στόμα. Οἱ Βενετσιάνοι, ποὺ καπνίζανε πρῶτα σὰν καμίνια, πάψανε ἄξαφνα νὰ καπνίζουνε. Οἱ Ἀουστριακοὶ εἴχανε τὰ καπνὰ καὶ κάλλια βασανιζότανε ὁ Βενετσιάνος ὁλημέρα, παρὰ νὰ κάμῃ τὸν Ἀουστριακὸ νὰ κερδίσῃ μισὸ παρά. Κάτι θὰ πῇ ἡρωϊσμός, ὁμόνοια, ζωντανὸ μῖσος, ὄχτρητα ποὺ μάτι δὲ σφαλνᾷ, ποὺ μέρα νύχτα βιγλίζει. Πολὺ σᾶς τὰ συστήνω κι ἀφτά.

Τόσα εἶχα ἀπάνω κάτω νὰ σᾶς πῶ γιὰ τὶς ξένες λέξες. Ὅταν κάμετε καλὸ στρατό, ὅταν ἀφήσουνε τὸ τσιγάρο στὴν Ἀνατολή, ὅταν ἄλλο δὲ βάλετε στὸ νοῦ σας παρὰ μπαρούτι καὶ φωτιά, τότες πάλε βρίσκουμε καιρὸ καὶ φιλολογοῦμε. Οἱ ξένες λέξες κανένα κακὸ δὲ μοῦ κάμανε· τὶς ἔχω μάλιστα ἀνάγκη γιὰ νὰ πῶ κάμποσα πράματα ποὺ δὲ μοῦ ἔρχεται καὶ δὲ γίνεται νὰ τὰ πῶ ἀλλιῶς· ἔτσι τὶς ἔκαμα δικές μου· τὶς ἔβαλα νὰ δουλέβουνε τὴν ἰδέα μου. Δὲν ταιριάζει νὰ κάνουμε τοὺς περήφανους μὲ τὶς λέξες κι ὄχι μὲ τοὺς ἀθρώπους, νὰ μὴ θέλουμε τούρκικα καὶ νὰ καλοπιάνουμε τοὺς Τούρκους. Εἶναι περιττὸ νὰ καθαρίζουμε τὴ γλῶσσα ποὺ δὲν τὄχει ἀνάγκη καὶ δὲ βρωμᾷ· κάλλια νὰ καθαρίσουμε τὴν Ἀνατολή. Τὸ τουφέκι ἀπὸ τὴ γλῶσσα μας νὰ τὸ βγάλουμε, δὲ

γίνεται, γιατὶ σκοτώνει Τοῦρκο· πολὺ πιὸ φρόνιμο νὰ βγάλετε τὸν Τοῦρκο ἀπὸ τὰ νησιὰ κι ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, γιατὶ ὁ Τοῦρκος μπορεῖ νὰ σκοτώσῃ χριστιανούς. Σκοτώνει τοὺς χριστιανοὺς ὁ καταραμένος καὶ τί βγαίνει τότες; Ἂς λέμε ὅσο θέλουμε *πυροβόλον* κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες· δὲ φελᾷ. Ἀχ! τἄπιστα τὰ σκυλιά, τοὺς σιχαμένους τοὺς βαρβάρους! Ποιὸς εἶναι Ῥωμιὸς καὶ μπορεῖ ἄλλο νὰ γυρέβῃ, ἄλλο νὰ ποθῇ μέρα καὶ νύχτα παρὰ νὰ πάρῃ τὴν ψυχή τους; Ποιὸς μπορεῖ σήμερα νὰ λέγεται ἄθρωπος, ποιὸς μιλεῖ γιὰ πολιτισμὸ κι ἀφίνει τέτοια ζῶα στὸν κόσμο; Ὀμπρός, ὀμπρός, τὰ παιδιά· ὁρμῆστε, παλληκάρια, στὸ κριάσι καὶ στὸ πετσί! Χτυπᾶτε, ὅσο μπορεῖτε — κι ὅταν μπορεῖτε. Ἂν ἔχετε τουφέκια, πάρτε τὰ τουφέκια· ἂν τὰ τουφέκια σᾶς λείψουνε, πάρτε πέτρες· ἂν καὶ πέτρες δὲ βρεθοῦνε, πολεμῆστε μὲ τὰ νύχια· ἂν τὰ νύχια σπάσουνε καὶ κεῖνα, μὲ τὸ στόμα, μὲ τὴ γλῶσσα, μὲ τὰ δόντια, ῥουφῆξτε αἷμα, δαγκάστε μοῦτρα, φάτε κόκκαλα. Ὄξω, ὄξω πρῶτα τοὺς ξένους. Γιὰ τὶς ξένες λέξες βλέπουμε κατόπι. »

ΚΔ΄.

Ξένη γλῶσσα.

Τὰ σπίτια στὴν Ἀθήνα εἶναι ὡραῖα. Μὲ πολὺ γοῦστο τὰ κάνουνε καὶ δὲν εἶταν ἔφκολο πρᾶμα, κοντὰ στὴν Ἀκρόπολη, νὰ φτειάσουνε παλάτια καὶ νὰ χτίσουνε πόλη ποὺ νὰ φαντάζῃ, ποὺ νἄχῃ τόση χάρη. Οἱ πέτρες εἶναι πέτρες σωστές, κι ὄχι μουκαβάς. Τὸ μάρμαρο ψέφτικο δὲν εἶναι· εἶναι μάρ-

μαρο ἀληθινό. Τὸ κακὸ εἶναι ὅμως ποὺ τὸ σπίτι τὸ λένε *οἰκία* καὶ *οἶκος*· μ' ἀφτὸ τελειώνει ἡ ἀλήθεια κι ἀρχίζει — ... πῶς νὰ τὸ γυρίσουμε; ἂς ποῦμε κ' ἕνα δυσάρεστο ... — ἀρχίζει ἡ ψεφτιά. Νὰ μὴ θυμώσῃς καὶ θὰ μὲ καταλάβῃς· μάλιστα θὰ διῇς πὼς ἄλλη λέξη δὲν ἔχει. Μιλοῦμε γιὰ τὸ καλὸ κι ὄχι γιὰ νὰ βρίσουμε. Ἂν τύχῃ πάλε καὶ θυμώσῃ ὁ ἀναγνώστης μου, ἂς τὸ ρίξῃ στοὺς δασκάλους· γιατὶ κοιτάξτε τί τρέχει. Ὅταν ὁ Ῥωμιὸς εἶναι μοναχός του καὶ μιλεῖ γιὰ λόγου του, μέσα στὸ νοῦ του λέει *σπίτι*. Ἅμα ἀνοίξῃ τὸ στόμα μπροστὰ σὲ κανέναν ξένο ἢ καὶ σ' ἕνα δικό του, θυμᾶται πὼς πρέπει νὰ τὸ πῇ ἀλλιῶς· τὸ μεταφράζει στὴ στιγμὴ καὶ σοῦ τὸ βγάζει *οἰκία*. Ὁ ἄλλος ὁ Ῥωμιὸς ποὺ τὸν ἀκούει, σπίτι ξέρει καὶ κεῖνος — νὰ μὴν πῇ πὼς δὲν τὸ ξέρει ἔτσι, γιατὶ τότες ἐμεῖς τοῦ λέμε πὼς δὲν ξέρει τὴ γλῶσσα του. Ὡστόσο, τί κάνει; Ὅταν ἀκούσῃ *οἰκία*, γλήγορα γλήγορα μέσα του λέει· « Γιὰ σπίτι μιλεῖ. » Τὸ μεταφράζει τὴν ἴδια ὥρα κ' ἔτσι τρέχουνε τὰ λόγια. Καὶ γιὰ κάθε λέξη, γιὰ τὸ *ψωμί*, τὸ *τυρί*, τὸ *κρασί*, γιὰ τὸ *νερό*, τὴ *φωτιά*, γιὰ τὰ *μάτια*, τὰ *δόντια*, τὰ *φρύδια*, τὰ *ποδάρια*, τὰ *χέρια*, τὰ *μπράτσα*, τὰ *παιδιά*, *τἀγώρια* καὶ τὰ *κορίτσια*, γίνεται ἡ ἴδια ἐργασία μέσα στὸ νοῦ του· μεταφράζει. Ἄλλα ἔχει μέσα του ὁ Ῥωμιὸς κι ἄλλα λέει. Δὲν εἶναι μόνο τὸ στόμα ποὺ λέει μάθημα, καὶ τἄφτιὰ δὲν κάνουνε ἄλλη δουλειὰ στὴν Ἀθήνα καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολὴ παρὰ αἰώνια νὰ μεταφράζουνε.

Τώρα μπορεῖ νὰ μὲ ρωτήσῃς σὲ τί χρησιμέβουνε ὅλα ἀφτὰ τὰ μεταφράσματα καὶ τί βγαίνει ἀπὸ τὴν κωμῳδία; Ἀνόητος ποὺ δὲν τὸ βλέπεις! Δὲν τὸ κατάλαβες ἀκόμη; Μὲ τὴ μετάφραση πρῶτα θὰ δείξουμε στοὺς ξένους πὼς ἡ γλῶσσα μας δὲν ἄλλαξε συλλαβὴ καὶ πὼς ἔμεινε αἰῶνες ἡ ἴδια. Ὁ Περικλῆς, ὅταν ἔφεβγε ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας, βέβαια θὰ τῆς ἔλεγε· — « *Φιλτάτη, ὑπάγω εἰς τὴν οἰκίαν.* » — Ἔτσι τὸ λέμε καὶ μεῖς σήμερα. — Δέφτερο, λέγοντας *οἰκία* ἀντὶς

σπίτι, ἀνεβαίνουμε κομμάτι· φαντάζει ὁ ἕνας μπροστὰ στὸν ἄλλο· ὁ Ῥωμιὸς καμαρώνει τὸ Ῥωμιό. Βλέπει ἀμέσως ὁ ἕνας πὼς ἔμαθε ὁ ἄλλος δυὸ τρία ἑλληνικὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ μείνῃ πίσω καὶ κεῖνος, κάνει πὼς τὸν καταλαβαίνει. Δὲν τὸ εἴπαμε καὶ πρὶν πὼς μόνο οἱ ἀρχαῖες λέξες ἔχουν ἐβγένεια ; Ἔτσι καὶ μεῖς μὲ μιὰ μόνη λέξη φανερώνουμε τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς μας. Ὅλη μας ἡ ἐβγένεια εἶναι στὰ λεξικά. Ἴσως δὲν ἔχουμε κι ἄλλη νὰ δείξουμε· συφέρνει λοιπὸ νὰ λέμε *οἰκία* κι ὄχι *σπίτι*.

— Εἶναι κ' ἕνα τρίτο. Ὅσο κι ἂν πολεμήσανε οἱ δασκάλοι, ὅσο κι ἂν ἀναποδογυρίσανε κάθε πρᾶμα, δὲν τὸ κατωρθώσανε ὅμως νὰ βγάλουνε ἀπὸ τὴ γλῶσσα μας μερικοὺς τύπους δημοτικούς· δὲ διώξανε ἀκόμη τὸ καημένο, τὸ σακατεμένο τὸ *θά*· δὲν ξεῤῥιζώσανε τὸ βάρβαρο *νά*. Δὲν ξωλοθρέψανε ὅλους τοὺς ξενισμούς· κάθε φορὰ ποὺ λέμε *Μάρτης, Μάης* καὶ τοὺς ἄλλους μῆνες, ἀκόμη καὶ σήμερα μιλοῦμε λατινικά, γιατὶ ὁ Μάρτης, ὁ Μάης κ' οἱ ἄλλοι μῆνες, ἑλληνικὲς λέξες δὲν εἶναι· λατινικὰ μιλοῦμε, ἅμα ποῦμε τὸν *Κωσταντῖνο* κι ἄλλα τέτοια. Τί νὰ κάμουμε ; Νὰ μὴ λέμε *Μάρτης, Μάης* καὶ *Κωσταντῖνος* ; Νὰ μὴ γράφουμε τὸ *θὰ* καὶ τὸ *νά* ; Τὸ συλλογιοῦνται κ' οἱ δασκάλοι. Τουλάχιστο τὸ διορθώνουνε. Βάζοντας στὴν ἴδια φράση τὸ *θὰ* ἢ τὸ *νὰ* μαζὶ μὲ τὸ *σπίτι*, ἔχεις δυὸ βάρβαρους τύπους ἀντὶς ἕνανε· ὅταν ὅμως πῇς ἕνα *θὰ* καὶ πιὸ κάτω χώσῃς ἕναν *οἶκον*, τότες μοιάζει σὰ νὰ μὴν ἄλλαξε ἡ γλῶσσα. Πές· « *Θὰ* ὑπάγω εἰς τὸν οἶκον » ἢ « *Θὰ* ὑπάγω εἰς τὸ *σπίτι*. » Σύγκρινέ τα καὶ τὰ δυό. Ποιὸ σοῦ φαίνεται πιὸ ἑλληνικό ; Ποιὸ λὲς ἀπὸ τὰ δυὸ νὰ συνήθιζε ὁ Περικλῆς ; Βέβαια τὸ πρῶτο. Κατάλαβες ; Ἐκεῖ ποὺ τὸ *θὰ* μπορεῖ νὰ σὲ προδώσῃ, ἂν τὸ βάλῃς μὲ ξένη λέξη, καὶ νὰ δείξῃ πὼς ἡ γλῶσσα σου ἄλλαξε, ἅμα ταιριάξῃς τὸ *θὰ* μὲ μιὰ λέξη ἀρχαία, γίνεται ἀρχαῖο καὶ τὸ *θά*. Ἔτσι ἔσιαξες τὶς ἀνωμαλίες· ἔτσι ξελληνίζεις τοὺς ξενισμούς. Φτάνει νὰ κάμῃς τὸ *Μάρτη Μάρτιον*, τὸν *Κωσταντῖνο Κωνσταντῖνον*·

ἀμέσως πάστρεψες, ξέπλυνες τὴ γλώσσα. Τώρα βλέπεις πὼς μὲ τὴ μετάφραση κάμποσα κατάφερες.

Ἆς εἶναι πάλε καλὰ οἱ Ῥωμαῖοι! Χωρὶς τοὺς Ῥωμαίους, θὰ μνήσκαμε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ. Δὲ θὰ ξέραμε τί μήνα ἔχουμε· τὰ χρόνια θὰ περνούσανε καὶ δὲ θὰ τὸ νοιώθαμε· δὲ θὰ μπορούσανε οἱ δασκάλοι νὰ προδέψουνε· πάντα θὰ κοπανίζανε τὰ ἴδια. Μὲ τὸ μηνολόγι ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ Ῥώμη, ξέρουμε τουλάχιστο τί μᾶς γίνεται. Οἱ Ῥωμαῖοι μᾶς μάθανε πολλὰ χρήσιμα πράματα· χάρη στοὺς Ῥωμαίους ἔχουμε *σπίτι* καὶ καθούμαστε· χάρη στοὺς Ῥωμαίους ἀνοίγουμε καὶ σφαλνοῦμε *πόρτες*. Ἆς εἶναι καλὰ κ' οἱ ἀρχαῖοι! Κάμποσα τοὺς χρωστοῦμε. Ἂ δὲν εἴτανε οἱ ἀρχαῖοι, δὲ θὰ ξέραμε πῶς νὰ ποῦμε τὸν *ἄθρωπο*. Χωρὶς τοὺς ἀρχαίους, ~~κι ἀφτὴ~~ ἡ Ἀθήνα ὄνομα δὲ θὰ εἶχε. Εἶναι τόντις κρῖμα ποὺ ἀφτὲς οἱ δυὸ λέξες *ἄνθρωπος* καὶ *Ἀθῆναι* εἴτανε ξένες στὴν ἀρχαία γλώσσα. Ἑλληνικὴ ῥίζα δεν ἔχουνε κι ἀπὸ κάπου θὰ τὶς κλέψανε οἱ προγόνοι μας. Οἱ δασκάλοι ἀφτὸ δὲν τὸ ξετάζουνε· οἱ δασκάλοι δὲν ξετάζουνε πὼς ἡ λέξη *πόρτα* βρέθηκε στὴ γλώσσα μας ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ χρόνια. Ἀκούνε τοὺς Ἰταλοὺς νὰ λένε *πόρτα*· νομίζουνε ἀμέσως πὼς μᾶς τὸ μάθανε οἱ Ἰταλοί. Γράμματα δὲν ξέρουνε οἱ καημένοι· γιὰ τοῦτο βρίζουνε καὶ κατατρέχουνε ἀφτὴ τὴ λέξη· τὸ *Μάρτη* καὶ τὸ *Μάη*, τοὺς ἀφίνουνε ἥσυχους. Κι ὅμως, ὅσο ἀρχαῖος εἶναι ὁ *Μάρτης*, τόσο ἀρχαία εἶναι κ' ἡ *πόρτα*, μάλιστα πιὸ ἀρχαία. Οἱ δασκάλοι δὲ λένε τίποτα μήτε γιὰ τὴ λέξη *ἄνθρωπος* μήτε γιὰ τὄνομα *Ἀθῆναι* — κι ὡςτόσο θὰ σοῦ ποῦνε πολὺ σοβαρὰ πὼς ξένες λέξες δὲ θέλουνε. Ὅρος· « ξένες λέξες εἶναι ὅσες θαῤῥοῦνε ξένες οἱ δασκάλοι. Ἅμα δὲν ξέρουνε οἱ δασκάλοι, ξένες λέξες δὲν ὑπάρχουνε. »

Ὅπως κι ἂν τὸ γυρίσουνε οἱ δασκάλοι, δὲ θἀλλάξουνε τὴν ἱστορία· ὅ τι ἔγινε, ἔγινε. Ἡ γλώσσα μας ἄλλαξε, γιατὶ ὅλες οἱ γλῶσσες ἀλλάζουνε. Ἀφτὸ ἡ Ἐβρώπη τὸ ξέρει, κι ἀπὸ μᾶς

δὲ θὰ πάρῃ μαθήματα. Ἐβγένεια δὲν εἶναι, νὰ λέῃ κανεὶς ἄλλα ἀντ' ἄλλα. Μὰ κι ἂν εἴτανε μεγαλήτερη ἐβγένεια νὰ λέμε *οἰκία* ἀντὶς *σπίτι*, *ἄρτος* ἀντὶς *ψωμί*, πάντα θὰ εἶταν ἐβγένεια ψέφτικη νὰ τὸ λέμε ἔτσι. Τί θὰ πῇ ψεφτιά; Νὰ σὲ κάμω νὰ πιστέψῃς ἕνα πρᾶμα ποὺ δὲν εἶναι. Τί κάνουμε ὅμως τώρα; Θέλουμε ὁ κόσμος νὰ πιστέψῃ πὼς ἡ γλῶσσα μας δὲν ἄλλαξε· θέλουμε νὰ τὸ πιστέψουμε κ' οἱ ἴδιοι· προσπαθοῦμε νὰ δείξουμε ἐβγένειες ποὺ δὲν ἔχουμε. Ἡ ἀλήθεια μέσα σ'ἀφτὰ τί γίνεται; Χάνεται, κ' ἡ ψεφτιὰ βασιλέβει. Εἶναι ἔτσι ἢ δὲν εἶναι; Ὅποιος θύμωσε πρέπει τώρα νὰ ξεθυμώσῃ. Ἄδικος θυμός! Νομίζουμε τάχατις πὼς κάτι κατωρθώσαμε μὲ τὰ δασκάλικά μας καὶ δὲ βλέπουμε πολὺ πιὸ σοβαρὰ πράματα. Μὲ τὴ μετάφραση καὶ μὲ τὸ σύστημά μας ἀφτὸ νἄχουμε ἄλλη γλῶσσα στὸ νοῦ, ἄλλη στὸ στόμα, κι ἄλλη στὸ κοντύλι, τὸ κάκω κάτω τί δουλειὰ κάνουμε; Τὴν ἴδια δουλειὰ ποὺ κάνουνε ὅσοι μιλοῦνε ξένη γλῶσσα. Ξένη γλῶσσα εἶναι μιὰ γλῶσσα ποὺ δὲν τὴν ξέρει κανεὶς φυσικὰ καὶ ποὺ πρέπει νὰ τὴ μάθῃ μὲ τὸ δάσκαλο, γιὰ νὰ τὴ μιλήσῃ. Ἔτσι τὸ παθαίνουμε μὲ τὰ κορακίστικα ποὺ μιλοῦμε. Καὶ δὲν ντρεπούμαστε. Μάλιστα προσμένουνε οἱ δασκάλοι νὰ τοὺς καμαρώσουνε οἱ Ἐβρωπαῖοι! Οἱ Ἐβρωπαῖοι ὡστόσο τί λένε; Λένε πὼς δὲν ξέρουμε τὴ γλῶσσα μας καὶ πὼς μᾶς τὴ χαλάσανε οἱ δασκάλοι. Τὸ φραγκόπαιδο δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τοῦ ποῦνε πὼς πρέπει νὰ λέῃ τὸ *σπίτι* καὶ τὸ *ψωμί*· τἀκούει καὶ θὰ τὰ πῇ ὅπως τὰ λέει ὅλος ὁ κόσμος. Ξέρει τὴ γλῶσσα του φυσικά. Ἐμεῖς θὰ τὴ μάθουμε πρῶτα στὸ σκολειό, καὶ τὸ μάθημα ἀφτὸ τολμοῦνε οἱ δασκάλοι καὶ τὸ λὲν ἐθνικὴ γλῶσσα! Ἕνα μόνο ξεχνοῦνε οἱ δασκάλοι· οἱ ξένες λέξες δὲν εἶναι τὸ *σπίτι*, τὸ *τουφέκι* καὶ τὸ *παπούτσι*, γιατὶ τὶς λέξες ἀφτὲς τὶς ἔκαμε δικές του ὁ λαὸς καὶ γενήκανε τώρα ρωμαΐικες. Ἅμα τὶς πῇς, θὰ τὶς καταλάβῃ ὁ καθένας κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ κρίνῃς· μόνο τὴ δική του τὴ γλῶσσα καταλαβαίνει ἕνας ἄθρωπος,

χωρὶς νἄχῃ ἀνάγκη δάσκαλο. Γλῶσσα μας τὸ λοιπὸν καταντήσανε κι ἀφτὲς οἱ λέξες. Ἄλλη εἶναι ἡ ξένη γλῶσσα.

Μιὰ μέρα περνοῦσα ἀπὸ ἕνα σπίτι μπροστά. Στὴν πόρτα στεκόταν ἕνα παιδὶ δώδεκα χρονῶ, μὲ χαρούμενο πρόσωπο καὶ μάτια γελαστά. Φοροῦσε στιβάλια ἀψηλά, φτερνίστρες, καὶ βαστοῦσε καμτσίκι στὸ χέρι. Εἶταν ἕτοιμο νὰ φύγῃ. Ἔλεγε τῆς μάννας του ποὺ εἶτανε μέσα στὸ σπίτι· — « Μάννα, θὰ πάω καβάλλα. » — « Νὰ μὴ σ' ἀκούσω, νὰ μὴ σ' ἀκούσω ! μάνιαζε κ' ἔλεγε ἡ μητέρα του. Τέτοιες λέξες νὰ μὴ λὲς καὶ θὰ σὲ δείρω ! Νὰ πῇς· θὰ ὑπάγω νὰ ἱππεύσω. » Σάστιζε τὸ παιδὶ σὰ νὰ μὴν καταλάβαινε. Ἡ μάννα του καὶ κείνη δὲν ἔβλεπε καὶ δὲν ἔννοιωθε τί βάρβαρη γλῶσσα πολεμοῦσε νὰ μάθῃ τοῦ παιδιοῦ της, ὅταν τὄβαζε νὰ λέῃ τἀναλυτικό μας τὸ *θὰ* μὲ τἀρχαῖο τὸ *ἱππεύσω* καὶ τὸ μεσαιωνικὸ τὸ *ὑπάγω*. Νόμιζε πὼς τόντις κάτι κατάφερνε καὶ δὲν καταλάβαινε ἡ ἴδια τὸ τρομερὸ λάθος ποὺ ἔκανε. Κατάλαβα τότες ὅμως ἐγὼ πὼς ἡ μόνη ξένη γλῶσσα στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ καθαρέβουσα· τὸ παιδὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν καταλάβῃ κ' ἡ μάννα ἡ ἴδια δὲν τὴν ξέρει. Ἔφυγα μὲ τὸν καημὸ στὴν καρδιά. Τί θὰ γίνῃ ἕνα ἔθνος, ὅπου μαθαίνει τέτοια γλῶσσα τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ μάννα !

ΚΕ΄.

Χαμένα λόγια.

Κάποτες μοῦ ἔρχεται νὰ φωνάξω δυνατά, ποὺ ὅλος ὁ κόσμος νὰ μ' ἀκούσῃ· — « Μή ! Μή ! Μή ! Μὴ χαλνᾶτε τὴ γλῶσσα ! Καταστρέφετε τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα μαζί. Θέλετε

γλώσσα πού νά μοιάζη τόντις μέ τήν άρχαία, πού νά είναι ή ίδια γλώσσα; Πάρτε τή γλώσσα τοῦ λαοῦ. Θέλετε ξένη γλώσσα; Πάρτε τήν καθαρέβουσα· θά δείξη σ' όλο τόν κόσμο, πώς τόντις χάθηκε ή άρχαία. Θέλετε νά παίξετε; Θέλετε νοστιμάδες, χωρατάδες καί κωμωδίες; Τότες νά γράφετε τήν καθαρέβουσα! Θέλετε έπιστήμη, κόπο καί μάθηση; Θέλετε νά πιάσετε σοβαρή δουλειά; Νά γράφετε τήν έθνική σας γλώσσα. Άπό τήν άπόφασή σας, θά φανῆ άν είστε ή άντρες ή παιδιά.

Άφήστε τήν ψεφτομάθηση, τήν ψεφτοσοφία, τούς *συμβιβασμούς* καί τούς δασκάλους. Μήν πιστέβετε όσα λένε, πώς *βαθμηδό* ή γλώσσα θά καλητερέψη καί πώς θά γράφουμε μιά μέρα σάν τόν Ξενοφώντα. Μόνο πού σᾶς λέει κανείς τέτοιο λόγο, σᾶς δείχνει πώς δέν κατάλαβε άκόμη μήτε τί είναι Ξενοφώντας μήτε τί θά πῆ γλώσσα. *Βαθμηδό* ξέρετε τί θά γίνη; Θά χαθῆ ή έθνική μας γλώσσα καί θάφανίσετε τήν άρχαία. Τί μέ μέλει πού θυμώνετε τώρα μ' όσους σᾶς μιλοῦν έτσι; Μιά μέρα θά καταλάβετε οί ίδιοι τό κακό πού μᾶς κάματε όλους· θά κλαίτε καί θά λυπᾶστε καί δέ θά μπορῆτε πιά νά διορθώσετε τό κακό. Άχ! τί βάσανο πού είναι νά βλέπη κανείς τήν άλήθεια καί νά μήν μπορῆ νά τή δείξη στούς άλλους!

Μήν τά θέλετε όλα μισά. Άμάθεια καί περηφάνεια σᾶς φέρανε τέτοιο κακό· περηφάνεια, γιατί θέλει ό καθένας νά φαντάξη καί νά μήν είναι σάν τό λαό· άμάθεια, γιατί καταντήσαμε νά μήν ξέρουμε τή γλώσσα τοῦ λαοῦ, γιατί τολμήσανε οί δασκάλοι νά βρίσουνε όλο τό έθνος καί νά ποῦνε βάρβαρη μιά γλώσσα, πού δέν τή σπουδάσανε άκόμη. Άφτή ή γλώσσα όμως ύπάρχει· μπορεῖτε νά τήν κάμετε κομμάτια· κανείς δέ θά μᾶς τή σηκώση. Μέ κανέναν τρόπο δέ θά γυρίση πίσω ή άρχαία. Οί ίστορικοί νόμοι γιά σᾶς δέ θάλλάξουνε. Τοῦ κάκου βρίζετε τήν έθνική μας γλώσσα καί τή λέτε πρό-

στυχη, καὶ καμώνεστε πὼς μήτε ξέρετε τί εἶναι, καὶ πολεμᾶτε νὰ μᾶς δείξετε πὼς μιλεῖτε τὴν ἀρχαία, πὼς ἡ ἀρχαία ἀκόμη ζῆ.

Ποτές, ὄχι! ποτὲς δὲ θὰ κάμετε τὸν κόσμο νὰ σᾶς πιστέψη. Τοῦ κάκου γράφετε γραμματικὲς τῆς *καθωμιλημένης* καὶ βάζετε μέσα ὅλη τὴν ἀρχαία γραμματική, περιττοσύλλαβα, ὑπερσυντελικοὺς καὶ μετοχές, ὕστερα μάλιστα χαρίζετε τὰ βιβλία σας στοὺς ξένους, τάχατις γιὰ νὰ σᾶς καμαρώσουνε. Πάντα θὰ σᾶς καταδικάση ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ ὀρθὴ κρίση. Πάντα κάπου θὰ βρεθῆ ἕνας νὰ σᾶς τὸ πῆ — κι ἂν πάλε δὲ βρεθῆ, δὲν πειράζει! Ἡ ἀλήθεια θὰ μείνη ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια, γιὰ νὰ ὑπάρχη, δὲν ἔχει ἀνάγκη μήτε νὰ τὴ βλέπουμε, μήτε μάλιστα νὰ ξέρουμε τὴν ὕπαρξή της. Ἡ ἀλήθεια κάποτες μοιάζει μὲ τἀστέρια τὰ μακρινὰ ποὺ δὲ φαίνουνται μέσα στὸν οὐρανό, κι ὡστόσο λάμπουνε ὁλομόναχα, κι ἂς μὴν τὰ βλέπη κανένας!

Ἡ καρδιά μου πονεῖ νὰ σᾶς ἀκούω! Τὸ χαμό σας θέλετε· τὸ κακό σας γυρέβετε μόνο. Ἂν ξέρανε οἱ δασκάλοι τὴν ἀρχαία μὲ τὰ σωστά τους, δὲ θὰ πολεμούσανε κάθε ὥρα νὰ μᾶς δείξουνε πὼς τὴν ξέρουνε καὶ θὰ γράφανε τὴ δημοτική, ἀφοῦ κ' οἱ ἀρχαῖοι οἱ ἴδιοι γράφανε τὴ δημοτική τους γλώσσα. Μὲ τὴν ψεφτογραμματικὴ δὲ φτειάνεται γλώσσα, δὲ φτειάνεται φιλολογία. Τί λόγια νὰ βρῶ γιὰ νὰ μὲ πιστέψετε; Χαλνᾶτε μιὰ γλώσσα ποὺ εἶναι θησαβρὸς γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ θὰ σᾶς δοξάση στὸν κόσμο. Χαλνᾶτε μιὰ γλώσσα ποὺ μόνη της μπορεῖ νὰ σᾶς δώση μιὰ μέρα ἐθνικὴ φιλολογία, ποίηση καὶ φήμη, μιὰ γλώσσα ποὺ θὰ σᾶς κάμη νὰ μοιάζετε ἴσως καὶ σεῖς μὲ τοὺς ἀρχαίους. Μή! Μή! Μή! »

Ἀχ! Νὰ εἴμουνε κάτι καὶ γώ! Νὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μ' ἀκούση! Ἀφτὸ τὸ κεφάλαιο νὰ μπορούσανε ὅλοι νὰ τὸ διαβάσουνε — καὶ νὰ μὲ πιστέψουνε! Τί ζητοῦμε; Τὸ καλό. Τί πολεμοῦμε; Νὰ προκόψη, νὰ μεγαλώση τὸ ἔθνος. Ἔπρεπε

κ' οἱ δασκάλοι νὰ εἶναι μαζί μας. Ἀφτὸ θέλουνε καὶ κεῖνοι· ἂς διοῦνε τὸ λοιπὸ μὲ τί τρόπο θὰ τὸ κατορθώσουνε. Ἂς πάρουνε καλήτερο δρόμο. Ἀχ! νὰ μᾶς κάνανε τουλάχιστο μιὰ *παραχώρηση*· νὰ μὴ λένε πρόστυχη τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, νὰ μάθουνε τέλος πάντα πὼς ὁ λαὸς καὶ μόνος ὁ λαὸς ἔκαμε καὶ κάνει ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου. Τόσο μοῦ ἔφτανε κι ἄλλο δὲ θὰ ζητοῦσα. Τότες δὲ θὰ μοῦ ἔμελε πιὰ γιὰ τίποτα καὶ θὰ πρόσμενα τὸ θάνατο μὲ χαρά.

ΚϚ'.

Οἰκιακὰ κυνάρια.

Ὅσα εἶπα τὰ παίρνω πίσω· δὲ μιλοῦνε πούπετα σὰ στὴν Ἀθήνα (ἐννοεῖται, δὲ μιλοῦνε τόσο καλά). Θυμήθηκα τὶς γαζίες τῆς Πόλης. Στὴν Πόλη, ὅταν κόψῃ ὁ μπαξεβάνης τὶς γαζίες, τὶς δένει μὲ μιὰ ψιλὴ κλωστὴ σὲ κάτι μικρὰ ξυλάκια· τρυπᾷ ἕνα κολοκύθι καὶ βάζει τὰ ξυλάκια· τὸ κολοκύθι, ὅλο τρυπημένο μὲ τὰ ξυλάκια καὶ γεμάτο γαζίες, σοῦ φαίνεται πὼς λουλουδιάζει καὶ μοσκοβολᾷ. Μιὰ μιὰ πουλεῖ ὁ μπαξεβάνης τὶς γαζίες κι ἀπομνήσκει τὸ κολοκύθι ὁλόξερο, χωρὶς καμιὰ μυρωδιά. Σὰν τὶς γαζίες, ἐψὲς τὸ βράδυ σὲ μιὰ βεγγέρα ὅπου βρισκόμουνε, τὰ *μέν*, τὰ *δέ*, τὰ *γάρ*, τὰ *μέντοι*, τὰ *δὴ* κι ὅλες οἱ ἄλλες ἑλληνικοῦρες στολίζανε καὶ μπιμπιλώνανε τὴν ὁμιλία. Ἔβαζε ὁ καθένας ἀπὸ μιά, μαζὶ μαζὶ μὲ τὰ *χυδαῖα*, γιὰ νὰ φαντάξῃ μπρὸς στὸν ξένο καθηγητή. Πόσες φορὲς ἔπρεπε νἀκούσω *θυγατράσι* καὶ *πατράσι*! Πόσα

χοχλιάρια νὰ καταπιῶ! Πόσα *τέϊα* νὰ χορτάσω! Πόσα *λίαν γοητευόμαι* νὰ φάω! Πόσα *ὥστε* νὰ χωνέψω!

Τὴ νύχτα, ποὺ πῆγα νὰ πέσω στὸ κρεββάτι, δὲν μπόρεσα νὰ κοιμηθῶ. Ἔβλεπα ὅλο τὸ ἴδιο ὄνειρο· ὅλο τὸ ἴδιο φάντασμα μὲ κυνηγοῦσε. Σφαλνοῦσα τὰ μάτια καὶ μοῦ φαινότανε πὼς ἕνα σωρὸ γαϊδουράκια — νόστιμα γαϊδουράκια, καλοσυγυρισμένα καὶ καλοστολισμένα — στεκάμενα τριγῦρο μου, ἀνοίγανε τὸ στόμα τους μεγάλο μεγάλο καὶ γκαρίζανε ὅσο μπορούσανε. Ξυπνοῦσα καὶ ξανακοιμόμουνε. Τὰ γαϊδουράκια μὲ μιᾶς γινόντανε ὀνάρια, τὰ ὀνάρια ὄνοι, οἱ ὄνοι πάλε σκυλιὰ καὶ τὸ κάθε σκυλὶ ἔβγαινε κύων· οἱ κύνες γαβγίζανε ποὺ κόντεβε νὰ σκάσουνε. Πηδούσανε ἀπάνω μου τὰ ζῶα σὰ λυσσιασμένα καὶ δαγκάνανε τὶς χυδαιότατές μου γάμπες.

Τὸ πρωΐ, εἶχα δουλειὰ στὸν Περαία καὶ πῆρα τὸ σιδερόδρομο. Ἀγόρασα μιὰ φημερίδα νὰ διαβάσω. Στὴν Ἀθήνα, γλήγορα διαδίνουνται τὰ νέα· ξέρουνε τὸ κάθε πρᾶμα ἅμα γίνη, κάποτες πρὶ γίνη, καὶ πολλὲς φορὲς χωρὶς νὰ γίνη διόλου. Ἡ γαζέττα ἔλεγε· — « Λύσσα *λύσσην* πέφυκε. *Τὰ μέν*, ὁ ἐν Παρισίοις ἄμουσός τε καὶ βάρβαρος ἕλλην καθηγητής, ἄγευστος πάσης ἑλληνικῆς παιδείας, κ. Ἰ. Ν. Ψυχάρης, ὁ μυρίαις μανίαις οἰστρηλατούμενος, ὁ καταστροφεὺς τῆς ἡμετέρας γλώσσης, ὁ ὑβριστὴς ἔθνους ὁλοκλήρου, ὁ λίαν καταλλήλως ἐπικληθεὶς Ἡρόστρατος ὁ Β΄, ὁ Ζωΐλος τοῦ ἡμετέρου Ὁμήρου, ἡ ξένως φθεγγομένη χελιδὼν (τὸ χελιδόνι μὲ κολάκεβε), ὁ τὴν *ἀθῶον* ψυχὴν καὶ τὸν τῶν τῶν Ἀθηνῶν γλωσσολόγων ἠρέμα ῥέοντα βίον καταταράξας, ὁ τὸν ἐν εἰρήνῃ διάγοντα Χασσιδάκιον καταξυγκυκήσας, ὁ τῆς ἀπείρου καὶ παγκοσμίου αὐτῶν δόξης *ζηλώσας τοὺς δασκάλους*, ὁ ἐν γερμανικαῖς ἐφημερίσι δικαίως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων λογίων διαβληθεὶς καὶ σφόδρα ἐπικριθεὶς (βαριοῦμαι καὶ δὲν ἀντιγράφω τοὺς ἄλλους μου τίτλους), ὁ κύριος οὗτος, ἅτε λυσσητικός, ἐ δ ή χ θ η *τῇ παρελθόντι νυκτὶ* ὑπό τινος οἰκιακοῦ κυναρίου. *Μι-*

χροῦ γε καὶ δεῖ, ὁ κ. καθηγητὴς τὰ ἐτσίτωσεν. *Τὰ δέ* (καιρὸς εἴτανε!), ἀποβήσεται (ἄλλα φύλλα βάζανε ἀποβήσει, ἄλλα θέλει ἀποβῇ ἢ ἀπεβῆ, ἄλλα πάλε ἵνα ἀποβῇ· κάθε γαζέττα εἶχε τὸν τύπο της) *ἐν Παρισίοις* (δὲν ἔγραφε κανένας *εἰς Παρισίους*· εἶναι χυδαῖο τὸ *εἰς*)· λύσσα γὰρ ἑάλω τὸ κυνάριον. Ἀναγκασθήσεται οὖν ὁ βάρβαρος ὁμογενὴς ἵνα ἐπιζητήση θεραπείαν παρὰ τῷ περιφήμῳ τῆς Γαλατίας Ποιμένι. Ἵνα ἐπάρῃ αὐτὸν ὁ ὑπερίδρομος!»

Πρέπει νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια· δυσκολέβουμαι νὰ διαβάζω φημερίδες καὶ συχνὰ δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω τί γράφουνε· ἔχουνε πάρα πολλὴ σοφία. Μιὰ μέρα παραπονιόμουνε ποὺ πολλὲς φορὲς μοῦ ξεφέβγει τὸ νόημα μιᾶς λέξης, καὶ πολὺ φρόνιμα μοῦ εἶπε μιὰ νόστιμη κυρία· — «Φαίνεται ὅτι δὲν ἐμάθετε ἱκανὰ ἑλληνικὰ εἰς τὸ σχολεῖον.» Καλὰ ποὺ τἄκουσα κι ἀφτό! Εἶχε δίκιο ἡ νόστιμη κυρία. Γιὰ τοῦτο βασανιζόμουνε καὶ τώρα· δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω τί εἶχε καὶ καλὰ νὰ μὲ *δείξῃ* τὸ σκυλί. Γιατί ἔλεγε ἡ γαζέττα *ἐδήχθη*; Σὰ νὰ μισοκαταλάβαινα πὼς τὸ σπιτόσκυλο μ' εἶχε δαγκάσει, ἀφοῦ διάβαζα γιὰ λύσσα. Μὰ ἔπρεπε κιόλας νὰ μὲ *δείξῃ*; Τί μ' *ἔδειχνε*; Τάχατις γιὰ νὰ μὲ βγάλῃ μασκαρὰ ἢ νὰ πῇ τοῦ Παστέρ· — «Ἐδῶ σὲ θέλω! Διὲς πῶς σοῦ τὸν ἔκαμα. Γιάτρεψέ τονε τώρα, ἂν μπορεῖς!»

Καθόμουνε καὶ λυπόμουνε τὸν καιρὸ ποὺ πέρασα παιδὶ στὸ σκολειὸ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ. Χαμένος κόπος! Σπούδασα στὸ Παρίσι, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ξέρω, σὰν ποὺ τὄγραφε μιὰ μέρα ἕνας φίλος μου, μήτε τἀρχαῖα μήτε τὰ μεσαιωνικὰ μήτε τὴ δημοτική. Γιατί δὲ μ' ἔβαλε ὁ πατέρας μου νὰ σπουδάσω ἢ στὴν Πόλη ἢ στὴν Ἀθήνα; Θὰ μάθαινα τουλάχιστο δυὸ ἑλληνικὰ καὶ θὰ μοῦ φαινότανε ἡ καθαρέβουσα μάλαμα. Δὲν κάθησα στὴν Πόλη κ' ἡ τιμωρία μου σήμερα εἴτανε ποὺ δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω τί ἔγραφε γιὰ μένα ἡ φημερίδα. Γιὰ τὴν καλή μου τύχη βρισκότανε

πλάγι μου στὸ βαγόνι ὁ φίλος μου ὁ Ω καὶ μοῦ τὰ ξήγησε ὅλα πολὺ παστρικὰ (ὁ Ω εἶχε σπουδάσει στὴν Ἀθήνα)· — « Τὸ ἐδήχθη γράφεται μὲ η· εἶναι παθητικὸς ἀόριστος α΄· ὁ ἐνεστὼς τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς εἶναι *δάκνω*· σημαίνει τὸ αὐτὸ καὶ τὸ βάρβαρον *δαγκάνω* καὶ κλίνεται *δάκνω, δάκνεις, δάκνει*· μέσος μέλλων *δήξομαι, δήξῃ*· *ἔδακον, ἔδηξα, δεδηχώς, δέδηγμαι, ἐδήχθην*, ὅθεν καὶ τὸ *δηχθείς*. » — « Τί λωλὸ ῥῆμα ! πετῶ καὶ τοῦ λέω, σὰ νὰ τὄπιασε τρέλλα μὲ μιᾶς. Τὸ *δάκνω* πάει καὶ γίνεται *δήξομαι* κι ἀπὸ τὸ *δήξομαι* τὸ ἴδιο ῥῆμα πηδᾷ στὸ *ἐδήχθην* ! Ἔχουνε τὸ λόγο τους τέτοιοι τύποι ; Ἡ γραμματικὴ πῶς τοὺς ξηγᾷ ; » — « Τοὺς ἐξηγεῖ κάλλιστα· εἶναι ἀνώμαλοι. » — « Τί μοῦ λέτε ; Ἔχει λοιπὸν κ᾿ ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἀνωμαλίες ; » — Ὁ φίλος μου Ω δὲ μ᾿ ἄκουγε· — « Τὸ *ἐδείχθη* γράφεται μὲ *ει*· εἶναι παθητικὸς ἀόριστος α΄· ὁ ἐνεστὼς τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς εἶναι *δείκνυμι* — παρατηρήσατε δέ, παρακαλῶ, τὴν κατάληξιν *μι*· εἶναι ἀρχαιοτάτη· τὸ *μι* εἶναι συναίρεσις τοῦ *ἐγώ*. Οἱ λέγοντες οὖν *δείκνυμι* ἀρχαιότατοι τυγχάνουσιν ὄντες καὶ τὴν σήμερον — . Τὸ δὲ *δείκνυμι* σημαίνει τὸ αὐτὸ καὶ τὸ βάρβαρον *δείχνω* ἢ *δείχτω*· κλίνεται *δείκνυμι, δείκνυς, δείκνυσι*, ἐνεργητικὸς μέλλων *δείξω, ἔδειξα, δειχθήσομαι, ἐδείχθην*, ὅθεν καὶ τὸ *δειχθείς*. » — « Καὶ πῶς θὰ ξεδιακρίνουμε τὸ ἕνα ἀπὸ τἄλλο, τόλμησα νὰ ῥωτήσω, ἀφτὰ τὰ δυὸ ῥήματα, *ἐδείχθην* καὶ *δειχθείς, δηχθεὶς* κ᾿ *ἐδήχθην* ; » Ὁ Ω· — « Λίαν ἀγράμματος τυγχάνετε ὤν· διὰ τοῦ *η* καὶ τοῦ *ει* κατέστη ἡ διαφορὰ πασίδηλος· οἱ ἀρχαῖοι, σοφοὶ ὄντες καὶ φρόνιμοι, ἵνα διακρίνωσι τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ δέ, ἔγραφον ὅτε μὲν διὰ τοῦ *ει*, ὅτε δὲ διὰ τοῦ *η*. » — « Ἕνα πρᾶμα μὲ βασανίζει. Σὰ γράφανε, πάει καλά ! Μὰ σὰ μιλούσανε, πῶς κάνανε ; Παραδείματος χάρη, ὅταν ἔλεγε ἕνας ἀρχαῖος· *ἔδειξα* τοῦ δεῖνα τὸν... τὴ ῥάχη μου, ἢ καὶ κάτι ἄλλο, φοβοῦμαι νὰ μὴ φαινότανε πὼς λέει ἀνοησία, γιατὶ εἶναι μερικὰ πράματα — μὲ τὸ συμπά-

θειο! — πού μπορεῖ πολὺ ἔφκολα ὁ καθένας νὰ τὰ δείξῃ μὲ *ει*, καὶ πού φαίνεται ἀδύνατο νὰ τὰ δήξῃ μὲ *η*, μάλιστα ὅταν εἶναι νὰ τὰ *δήξῃ* ὁ ἴδιος.»

Χωρὶς νὰ μοῦ δώσῃ ἀπάντηση, ξακολούθησε ὁ λογιώτατος· — «Ὁ παθητικὸς ἀόριστος α΄ ἐδήχθην, ἐν χρήσει νῦν παρ' *ημῖν*, (μὲ γιῶτα τἄκουγα κείνη τὴν ὥρα, μὲ γιῶτα τὸ γράφω) καὶ παρ' *ημῖν* θὰ ἦτο ἐν χρήσει, ἐὰν καὶ *ημεῖς* εἴχετε *σπουδάσειν* (ἀπὸ τὸν Κοραὴ τὸ μακαρίτη θὰ τὄχε παρμένο ἀφτὸ) ἐν τοῖς *ημετέροις* γυμνασίοις καὶ οὕτως ἐμανθάνετε ἑλληνικά· (στὰ δυὸ τὰ *ημῖν* ἔβαζε ὁ φίλος μου ἕνα *χυδαιότατο ι*· μὰ τώρα καταλάβαινα τὴ νοστιμάδα· τὸ πρῶτο εἴτανε *ἡμῖν*, κ' *ὑμῖν* τὸ δέφτερο· μόνο σὲ κεῖνα πού ἔλεγε γιὰ τὰ γυμνάσια, μοῦ φάνηκε σὰ σκοτεινούτσικο τὸ *ημετέροις*). Οἱ δὲ *ἠροστρατοῦντες* καὶ *ζωϊλεύοντες* (ἀφτὸ τὸ *ζωϊλεύοντες* τὄλεγε μὲ κάποιο τόνο καὶ σὰ νὰ τὸ καμάρωνε) ἀγνοοῦσι τὰ τοιαῦτα· αἰώνια μυστήρια μενεῖ αὐτοῖς τό τε *ἐδείχθην* καὶ τὸ *ἐδήχθην*, οὐ χαίρουσι γὰρ εἰμὴ καθυβρίζοντες τὸ ἔθνος.» Ὄνειρο δὲν εἴτανε· στ' ἀλήθεια μὲ δαγκάνανε τὰ σκυλιά.

Κατέβηκα στὸν Περαία κι ἀποροῦσα μ' ὅσα βλέπανε τὰ μάτια μου. Τί ἀκάματος λαός! Τί ἐνέργεια πού τὴν ἔχει! Μὲ τί πόθο πιάνει τὴ δουλειά! Εἶναι δὲν εἶναι πενήντα χρόνια, μόλις ὕπαρχε ἡ Ἀθήνα. Κοντέβουνε τριάντα χρόνια πού πῆγα πρώτη φορὰ παιδὶ στὸν Περαία, καὶ μόλις ὕπαρχε ὁ Περαίας. Σήμερα βλέπεις παντοῦ δρόμους, μαγαζιά, μηχανές, φάμπρικες, βιομηχανία, κίνηση κ' ἐμπόριο. Οἱ φάμπρικες ἀφτὲς πόσο μ' ἀρέσουνε! Ἡ λέξῃ μπορεῖ νὰ εἶναι ξένης παραγωγῆς· οἱ φάμπρικες ὅμως εἶναι δικές σας — κι ἀφτὸ μᾶς φτάνει, παιδιά. Πρέπει νἄρθῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν Τουρκιά, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴ διαφορά, γιὰ νὰ διῇ τί θὰ πῇ ἔθνος, τί εἶναι λαός, τί γίνεται μὲ τῆς ψυχῆς τὴν ἐνέργεια, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας, τί μπορεῖ νὰ κατορθώσῃ ἡ λεφτεριά. Σᾶς βεβαιώνω πὼς ὁ Παρθενώνας δὲ μ' ἀρέσει ὅσο μ' ἀρέσει τὄνομα

τῆς Λεφτεριᾶς· ἡ Ἀκρόπολη τόσο ὡραία δὲν εἶναι. Μιὰ φορὰ μόνο εἶδα τὴν Ἀκρόπολη καὶ δὲ χρειάστηκα νὰ τὴν ξαναδιῶ. Μοῦ ἔφτανε ποὺ πατοῦσα λέφτερο χῶμα. Ἀπὸ τὴν Τουρκιὰ κατεβαίνω κι ἀνοίγει ἡ καρδιά μου. Ὁ Φειδίας δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ δείξῃ ὡραιότητες πιὸ μεγάλες ἀπὸ τὴ χαρὰ ποὺ φαίνεται σ' ὅλα τὰ μάτια, ἀπὸ τὴ λεφτεριὰ ποὺ καθαρίζει τὸν οὐρανό, ποὺ σ' ὁλωνῶνε τὴν ὄψη φέγγει κι ὁλωνῶνε τὰ πρόσωπα φωτίζει. Ἐδῶ βλέπω ἔθνος! Ἐδῶ βλέπω ζωή!

Βλέπω κάπου κάπου καὶ κάτι ἄνοστα γραψίματα στὰ μαγαζιά· — « *Τῇ καλαισθησίᾳ* » ἢ « *Ἀποθήκη οἴνων καὶ πνευματωδῶν ποτῶν.* » Μὰ δὲν πειράζει. Σὰ νὰ μὴν εἴτανε γραμμένα! Ὁ καλός μας ὁ λαὸς κορακίστικα δὲν ξέρει· τὸ κρασὶ πάντα κρασὶ τὸ λέει. Ἀφίνει τὶς ψεφτιὲς στοὺς ἄλλους· ἂς πὰ νὰ γελᾷ ὁ δάσκαλος καὶ τὸν ἑαφτό του καὶ τὸν κόσμο, γράφοντας *οἶνος,* ἐκεῖ ποὺ πίνει *κρασί.* Ἐμᾶς, ἀδέρφια, δὲ μᾶς μέλει! Γιά πῆτε μου, παιδιά, εἶναι πουθενὰ καμιὰ λέξη ποὺ νὰξίζῃ τὸ κρασάκι τὸ δικό μας, τὸ κρασάκι ποὺ πίνουμε καὶ ποὺ μᾶς βάζει στὴν καρδιὰ πόθο γιὰ τὴ δουλειὰ καὶ στὸ κεφάλι τὴ ζωηρή του φλόγα; Μὲ τὸ λαὸ πάντα τὰ συφωνοῦμε. Ξέρει πῶς τὸν ἀγαπῶ καὶ δὲν πιστέβει τοὺς δασκάλους, ὅσο κι ἂν τοῦ φωνάζουνε πῶς δὲν ἔχω πατριωτισμό. Ἂς μὲ δαγκάσουνε καὶ βλέπουνε! Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲ σηκώνει τέτοιους χωρατάδες. Γιὰ τοῦτο καὶ γὼ τρελλαίνουμαι γιὰ τὸν καλό μας τὸ ῥωμαίϊκο λαό. Ἔχω μάλιστα καὶ μιὰ ἰδέα· ἡ νέα μας φιλολογία θὰ βγῇ καμιὰ μέρα μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ. Στὰ νησιά, ἐνῶ τραγουδοῦνε τὰ τραγούδια τους, ἄξαφνα ξεφυτρώνει κανένας Ὅμηρος καὶ βάζει κάτω τοὺς δασκάλους. Στὰ πρόστυχα θέατρα ὅπου μαζώνεται ὁ λαός, ὅπου συνάζουνται νάφτες, μπακάληδες καὶ δουλεφτάδες, ἄξαφνα φαίνεται κανένας Σαικσπεῖρος, *χυδαῖος* σὰν τὸ Σαικσπεῖρο. Εἶναι καιρὸς ποὺ θὰ τὸν εἴχαμε, ἂ δὲν εἴτανε τόσα σκολειὰ κι ἂν ὁλημέρα δὲ μᾶς χαλνούσανε καὶ

γλώσσα καὶ μυαλό. Ἂς πάνε ἄλλοι νὰ παρασταίνουνε Φιλοχτήτη στὰ θέατρα, καὶ νὰ νομίζουνε οἱ δύστυχοι πῶς τὸν καταλαβαίνουνε. Ὅταν εἴμουνε παιδὶ δεκαπέντε χρονῶ στὸ λύκειο, θυμοῦμαι ποὺ μᾶς ἔβαλε ὁ δάσκαλός μας νὰ μάθουμε ἀπ' ὄξω καὶ νὰ παραστήσουμε τὸ Φιλοχτήτη. Ὅ τι στὸ Παρίσι κάνουνε τὰ παιδιά, στὴν Ἀθήνα τὸ κάνουνε οἱ μεγάλοι. Ἀπ' ἀφτοὺς τοὺς μεγάλους δὲ θὰ βγῇ ὅμως, σᾶς τὸ λέω γώ, κανένας Σοφοκλής. Ὥςπου νὰ διοῦμε καὶ μεῖς τὸν ποιητὴ ποὺ προσμένω, μιὰ συβουλὴ νὰ δώσουμε στοὺς νέους. Τραβᾶτε, παιδιά, ἴσια στὸν Περαία, νὰ μάθετε τὴ γλώσσα.

Καλήτερα θὰ τὴ μάθετε στὸν Περαία παρὰ στὸ σκολειό. Ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα τίποτα δὲ βγαίνει· δὲν εἶναι ἄξια νὰ σᾶς δείξῃ τί θὰ πῇ ἀληθινὴ τέχνη. Οἱ δασκάλοι νομίζουνε πὼς φτάνει κανεὶς νὰ βάλῃ δοτικές, νἀκολουθῇ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νὰ λέῃ *ἤκουσα* ἀντὶς *ἄκουσα* καὶ *παιδίον* ἀντὶς *παιδί*, γιὰ νὰ *γράφῃ καλά*. Εἶναι ὅμως ὥρα νὰ διοῦμε τὸ κάτω κάτω τί τρέχει. Ἀλήθεια τὸ παρακάμαμε μὲ τὰ κορακίστικα κι ὁ κόσμος ἀρχίζει νὰ τὸ λέῃ. Μᾶς χαλνοῦνε τὴ γλώσσα, καταντοῦνε καὶ κωμωδία, γιατὶ νὰ διῆτε τί γίνεται. Ἕνας δάσκαλος ἀκούει ἄλλο δάσκαλο ποὺ βγάζει λόγο καὶ ῥητορέβει· « Μάσι ῥάσι κάσι οἶεν φλοῖεν κουκουροῖεν πατραμητραφρυγακακκαούσας περιώρισται. » Ἁρπάζει τὸ *περιώρισται* ὁ δάσκαλος (τἄλλα ὁ δύστυχος δὲν μπόρεσε νὰ τὰ καταλάβῃ). — « Μπά ; λέει μέσα του· ἀφτὸς ποὺ μιλεῖ ξέρει τὸ λοιπὸν πὼς ὁ παθητικὸς παρακείμενος εἶναι *περιώρισται !* » Χαίρεται. Ἔπειτα γυρίζει καὶ σοῦ λέει· — « Ὁ τάδε γράφει *καλά !* » Τί θὰ πῇ ἀφτὸ τὸ *γράφει καλά ;* Θὰ πῇ πὼς ξέρει νὰ βάλῃ *περιώρισται*. Μόνο ἀφτὸ θὰ πῇ ; Ὄχι ! Θὰ πῇ κ' ἕνα ἄλλο· — « Τὸ ξέρει τοῦ λόγου του, μὰ τὸ ξέρω καὶ γώ, ἀφοῦ τὸ κατάλαβα. Σοφοὶ κ' οἱ δυό μας. » Γιὰ νὰ γράψῃ κανεὶς καλά, δὲν εἶναι ἀνάγκη νἄχῃ μήτε τέχνη, μήτε πνέμα, μήτε φαντασία, μήτε νοῦ· πρέπει νὰ βάζῃ φάσι μάσι ῥάσι καὶ περιώρισται.

Τὸ *ἔθνος τῶν Ἑλλήνων* εἶναι ἔξυπνο ἔθνος· μόνο στὸ *ζήτημα τῆς γλώσσης* τὰ μπερδέβει. Μὲ τέτοια *φάσι μάσι ράσι* πιάνεται ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ ἀηδία ποὺ πάει νὰ φρίξῃ καθείς, μόνο νὰ τὸ συλλογιστῇ. Οἱ νέοι μας τουλάχιστο δὲν πρέπει νἀκούνε ἀφτὰ τὰ *φάσια μάσια* καὶ μήτε νὰ τὰ θέλουνε πιά. Βλέπω πὼς κοντέβουνε καὶ κεῖνοι νὰ βαρεθοῦνε τοὺς δασκάλους κι ἀλήθεια τἀξίζουνε οἱ δασκάλοι. Χάρηκα ποὺ εἶδα ἕνα δυὸ νἄχουνε ἀφτὴ τὴ γνώμη· φοβοῦνται ὅμως νὰ μιλήσουνε καὶ ντρέπουνται τοὺς σοφολογιώτατους. Κάπου κάπου, μέσα σὲ χίλιους ἀθρώπους βρίσκεις μισὸ ἄθρωπο ποὺ σιχάθηκε τὰ δασκάλικα, ποὺ διψᾶ νἀκούσῃ γλώσσα δική του. Ἀφτὸς ὁ μισὸς θὰ γίνῃ ἕνας σωστὸς καὶ δὲ θὰ τὰ θέλῃ μισά· ἀφτὸς ὁ ἕνας ὁ σωστὸς θὰ γίνῃ πάλε χιλιάδα, κι ἀφτὴ ἡ χιλιάδα θὰ γίνῃ χιλιάδες καὶ χιλιάδες. Ἔτσι λίγο λίγο προχωροῦμε καὶ στὸ τέλος μᾶς φωτίζει ἡ ἀλήθεια. Σταθῆτε μόνο νὰ βγῇ ἕνας ποὺ νὰ νοιώθῃ ἀπὸ τέχνη, ποὺ νἄχῃ φαντασία καὶ ποίηση· νὰ διῆτε πῶς βάζει κάτω τὸν κακόμοιρο τὸ δάσκαλο ποὺ *γράφει καλά*· ἀφτὸς ὁ ἕνας — ἀκούτε με καὶ μένα — ἀπὸ τὸν Περαία θὰ μᾶς βγῇ καμιὰ μέρα.

Πολλὴ ὥρα ὅμως δὲν εἶχα νὰ κάτσω στὸν Περαία, μήτε καὶ νὰ προσέξω σ' ὅσα κοίταζα. Εἶχα κάτι ἄλλα στὸ νοῦ μου. Δὲν εἶναι μόνο τὸ *ζήτημα τῆς γλώσσης* ποὺ μᾶς βασανίζει· εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τῆς προφορᾶς. Ὅλο συλλογιόμουνε τὰ λόγια τοῦ φίλου μου τοῦ Ω. Τί καλὰ ποὺ μ' εἶχε κατηχίσει! Ἀφτὸ τὸ ζήτημα τῆς προφορᾶς, τώρα πρῶτα τὸ καταλάβαινα. Μὲ τὰ λίγα ποὺ μοῦ εἶπε, φωτιζότανε ὁ νοῦς μου. Εἶδα πόση σοφία εἴχανε τόντις οἱ ἀρχαῖοι· δὲν τὴ φαντάζουνται στὴν Ἐβρώπη. Πρὶν πῇ λέξη ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ ἄρχισε νὰ μιλῇ τὴ γλώσσα του, ἤξερε νὰ γράφῃ. Πρὶν ἀνοίξῃ τὸ στόμα του, εἶχε μάθει τἀρφαβῆτα. Καὶ βέβαια! Στὴν ἀρχὴ — καθὼς τὸ καταλάβανε ὅλοι σήμερα στὴν Ἑλλάδα — ἡ γλώσσα εἴτανε ὅλη γεμάτη ἀπὸ ι· μὲ τὸν ἴδιο τρόπο

προφέρνανε τὸ *ι*, *η*, *υ*, *ει*, *υι* καὶ τὸ *οι*. Τί ἔκαμε τότες ὁ Ἕλληνας; Ἀπὸ τότες εἴτανε βλέπετε ξυπνὸς κ' ἔκαμε ἀπόφαση, γιὰ νἀποφύγῃ τὴ μονοτονία, νὰ βάζῃ κάπου *ι*, κάπου *η*, *υ*, *ει*, *υι*, ἢ *οι*. Βλέπεις ὅμως, πῶς γιὰ νὰ καταφέρῃ τέτοιο πρᾶμα, ἔπρεπε νὰ γράφῃ προτοῦ μάθῃ ἀκόμη νὰ μιλῇ, γιατὶ ἀλλιῶς, ἀπαρχῆς ὅλα θὰ τὰ μπέρδεβε. Δὲ θὰ μποροῦσε νὰ διακρίνῃ τὴ μιὰ λέξη ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἡ γλῶσσα μας θὰ εἶχε τρομερὴ μονοτονία· ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ ἄρχισε νὰ γράφῃ, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξέρῃ μὲ τί τρόπο ἔπρεπε νὰ γράψῃ ὅσα ἄκουγε, ἀφοῦ ὅλα εἴχανε τὴν ἴδια προφορά. Ὕπαρχε λοιπὸν ἀρφάβητο, πρὶ γίνῃ γλῶσσα.

Μάλιστα, γιὰ πιώτερη ἀσφάλεια, ἅμα ὁ ἕνας ἔλεγε μιὰ λέξη, τὴ συλλάβιζε κιόλας· ἔτσι καταλάβαινε ὁ ἄλλος πῶς ἔπρεπε νὰ τὴ γράψῃ. Ἂν εἴτανε νὰ πῇ *εἰδοποίησις*, δὲν τὄλεγε ἁπλὰ σὰν ποὺ τὸ λέμε τώρα· πρῶτα πρόφερνε τὴ λέξη, ὕστερα μὲ μιὰ ἀνάσα περνοῦσε ξεχωριστὰ κάθε ψηφί· — « Εἰδοποίησις, τοῦτ' ἔστι ἒ *ψιλὸν ἰῶτα ψιλὴ δέλτα ὂ μικρὸν πῖ ὂ μικρὸν ἰῶτα ὀξεῖα ἦτα σῖγμα ἰῶτα σῖγμα.* » — Τὸ σύστημα τοῦτο καταντοῦσε ἀναγκαῖο. Στοῦ Περικλῇ τὰ χρόνια, ὅταν τὄφερνε ὁ λόγος νὰ πῇ ἕνας Ἀθηναῖος τἀλλουνοῦ *ισερχετε*, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλαβίσῃ στὴν ἴδια στιγμή, γιὰ νὰ δῇ ὁ ἄλλος Ἀθηναῖος τί πρᾶμα *ἔρχεται*, γουρούνι (*ὗς ἔρχεται;*), πρόβατο (*οἶς ἔρχεται;*), καμιὰ οὐράνια δύναμη (*ἴς ἔρχεται;*), ἢ ἁπλὰ ἂν μπαίνει κανεὶς μέσα (*εἰσέρχεται*). Δὲν ἔφτανε τἀφτί· ἡ προφορὰ δὲν ἀρκοῦσε· ὀρθογραφούσανε καὶ μιλούσανε. Ἔτσι δὲν κάνανε ποτέ τους λάθος.

Ἀφτὸ τὸ σύστημα πολὺ τὸ συστήνω στοὺς δικούς μας· πρέπει νὰ συλλαβίζουνε. Ἀλλιῶς δὲ θὰ ξέρουμε τί γλῶσσα μιλοῦνε. Ὅταν τὴ γράφουνε, ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία μποροῦμε τουλάχιστο νὰ καταλάβουμε πῶς ὁ σκοπός τους εἶναι νὰ γράψουνε τὴν ἀρχαία. Μὰ ὅταν τοὺς ἀκοῦμε καὶ μιλοῦνε, πῶς θὰ κάμουμε γιὰ νὰ καταλάβουμε ἂν τόντις ἀρχαίους

τύπους μεταχειρίζουνται ή όχι; Όσο τούς διαβάζεις, σού φαίνεται πώς ή γλώσσα τους είναι άρχαία· μά σέ παρακαλώ μιά στιγμή νά ξεχάσης, άν είναι δυνατό, πώς έχεις μπροστά σου τυπωμένο βιβλίο, καί νά τό διαβάσης, όχι μέ τά μάτια, παρά μέ τάφτιά. Άκουσε τί λέει, γιατί κι ό δάσκαλος κι ό μπακάλης κι ό πλούσιος κι ό φτωχός κι όλος ό κόσμος, θά προφέρη όπως σάς τά σημειώνω τώρα·

« Ενdὶς νεοτέρις χρόνις σπουδέαν κε, ούτος ιπίν, απότομον μετάβασιν ιπέστι ι ελινικὶ γλόσα, εξού ο Κοραὶς μετὰ δινάμεος κε τόλμις άνdεπεξελθὸν κατὰ του παρελθόνdος, ιπέθετο τα θεμέλια εφόν στιριζομένι προέβι ι νέα ελινικί. (Μὴν ἀπορῆς ποὺ βλέπεις μιὰ *γλώσσα* νἄχῃ *θεμέλια*, νὰ *στηρίζεται* σ' ἀφτὰ τὰ θεμέλια, κι ὡςτόσο νὰ *προβαίνῃ*. Ἀφτὰ σοῦ δείχνουνε ἴσια ἴσια *τὴν σπουδαίαν καί, οὕτως εἰπεῖν, ἀπότομον μετάβασιν* κτλ.). Ἀλλὰ του αιδίμου ανδρὸς ι εργασία, ος ικός, δὲν ιδίνατο να ίνε επὶ πολί επαρκίς. Ι επελθούσα ελεφθερία, ο σιμbαρακολουθὸν αφτὶ πολιτιζμός, δεν ιδίνανdο να αρκεσθόσιν ιζ γλόσαν διμιουργιθίσαν εν δουλία κε βαρβαρότιτι. (Τέτοια λένε, τέτοια διδάσκουνε ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ *δεινοί* μας γλωσσολόγοι· ἡ γλώσσα μας μορφώθηκε *ἐν δουλείᾳ καὶ βαρβαρότητι*· φαίνεται ὅμως, γιὰ νὰ τὸ λένε, πὼς ἡ γλωσσολογική τους ἐπιστήμη δὲν *προέβη* ἀκόμη ἀρκετά· γιὰ τοῦτο νομίζω καὶ γὼ πὼς *ἡ ἐργασία τους δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπὶ πολὺ ἐπαρκής*). Ούτο δὲ ι καθιμὰς γλόσα ίπο τις ανάγκις οθουμένι ιπερεπίδισε τα πρὶν στενὰ όρια· αλ επίσε τούτο άνεφ τινὸς χαλινού, κε δια τούτο παρατιρούμεν εν αφτὶ παρισιγμένας κε φράσις κε ρίσις ξενικὰς κε ατόπους (κοίτ. Κεφ. Θ΄) κε ίφος παράχορδον κε καθόλου έλιψιν αρμονίας κε ομαλότιτος. Τιν bαρεκτροπὶν δὲ τάφτην τιζ γλόσις, απο πολοὺ ίδι καταφανὶ γενομένιν, πολίμεν επεχείρισαν να αναστίλοσιν, αλὰ τὸ κ. Κόντο προέκιτο να αναλάβι τον δινὸν αγόνα τιζ διορθόσεος αφτὶς κε καθάρσεος διὰ τιζ διμοσιέφσεος τον *Γλοσικὸν* αφτού

Παρατιρίσεον. (Ἡσύχασα τώρα! Καλὰ ποὺ βρέθηκε ἕνας ἄθρωπος νὰ διορθώση μοναχός του ὅσα κάμανε τόσοι αἰῶνες καὶ νὰ δώση καθάρσιο στὴν ἱστορία!)

Δισχερούς δε, ανμὶ αδινάτου, ούσις τις περίσιναγογίς τον φιλαδίον, εν ις σποράδιν ίνε κατάκεχοριζμένε ε Γλοσικὲ Παρατιρίσις, παρακαλέσαμεν τον επιφανὶ καθιγιτίν, όστις (τὸ *ὅστις* εἶναι βέβαια ἀττικισμὸς) προθίμος (ἀκοὺς ἐκεῖ!) παρέσχε τιν ίλιν τοὺ σίμερον εκδιδομένου τόμου, όν κε παραδίδομεν ις του κινοὺ τιν χρίσιν. (Σπολλάτη καὶ νὰ μᾶς ζήση!)

Εν Αθίνες τι 30 οκτοβρίου 1882.

Εκ τον Καταστιμάτον Ανδρέου Κορομιλά.»

Ἔτσι λένε τὰ Καταστήματα. Ἔτσι μιλοῦνε οἱ δασκάλοι. Πολὺ πολὺ παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη μου νὰ μὴ νομίση πὼς χωρατέβω. Ἂς βάλη τὸ παιδί του ἢ κανένα του φίλο νὰ τοῦ διαβάση ἀφτὸ τὸ κατεβατό, σὰν ποὺ τὄχω γραμμένο· ἔπειτα ἂς τόρθογραφίση ὅπως θέλει κι ἂς τὸ διαβάση ὁ ἴδιος δυνατὰ τοῦ φίλου του ἢ τοῦ παιδιοῦ του· δὲ θἄχη καμιὰ διαφορά. Ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος θὰ προφέρουνε κάθε λέξη ἀπαράλλαχτα μὲ τὸν τρόπο ποὺ σημειώσαμε τὴν καθεμιά. Μήτε *οι*, μήτε *ω* θὰ πῆ στὴν πρώτη φράση, *ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις*· θὰ τὸ πῆ σὰ νὰ εἴτανε γραμμένο *εν τις νεοτέρις χρόνις*· τὸ τ μάλιστα τοῦ *τις*, ὕστερις ἀπὸ τὸ *ν*, θὰ τὸ πῆ σὰν *d* γαλλικό, καθὼς κ' ἡ πρόστυχη δημοτικὴ ἔτσι πάντα τὸ λέει. *Λέξις* καὶ *λέξεις* ἔχουνε τὴν ἴδια προφορά· *ι* βάζεις καὶ στὰ δυό. Μ' ἄλλα λόγια, ὅταν ὁ δάσκαλος μιλεῖ, δὲν τὰ λέει ὄμορφα καὶ παστρικὰ ὅπως τὰ γράφει· τὰ λέει ἴσια ἴσια μὲ τὴν ὀρθογραφία ποὺ βάλαμε σ' ὅλο κεῖνο τὸ κατεβατό. Τί θὰ ποῦνε ὅμως οἱ ξένοι ἅμα τὸ διοῦνε καὶ καταλάβουνε πὼς ἔτσι μιλοῦμε; Βέβαια θὰ τοὺς φανῆ γλώσσα «*διμιουργιθίσα εν δουλία κε βαρβαρότιτι.*» Πολὺ πιὸ φρόνιμο λοιπὸ νὰ συλλαβίζουμε ἀπὸ τώρα κι ὀμπρός. Χωρὶς τὸ συλλαβισμό, κ' ἡ ὀρθογραφία δὲν

ἔχει πιὰ τὸ λόγο της. Γιατὶ πάντα μπορεῖ νὰ μᾶς πῇ κανείς· ἀπὸ ποῦ ξέρανε οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὀρθογραφία τους, ἂν τόντις μιλούσανε σὰν ποὺ μιλοῦνε κ' οἱ δασκάλοι σήμερα; Ἢ εἴχανε ἄλλη προφορὰ ἢ γράφανε πολὺ ἀνόητα *ἴλη*, *ἐν τοῖς νεωτέροις*, *γλῶσσα*, ἀντὶς νὰ γράψουνε *ili*, *en tis neoteris*, *glósa*, ὅπως μποροῦμε καὶ γράφουμε τώρα, χωρὶς νἀλλάξῃ ἡ προφορά μας μὲ τὴν ὀρθογραφία.

Φανταστῆτε σήμερα στὴ Γαλλία νὰ μὴν ἤξερε νὰ γράφῃ κανένας, νὰ μὴν εἴτανε πούπετις ἀρφάβητο στὸν κόσμο. Μ' ἄλλα λόγια, ἂς συλλογιστοῦμε πῶς βρίσκεται ἡ Γαλλία στὴν ἴδια θέση ποὺ βρεθήκανε ὅλοι οἱ λαοὶ στὴν ἀρχή, γιατὶ στὴν ἀρχή, πρῶτα μιλήσανε οἱ ἀθρῶποι, ὕστερα γράψανε (τοὺς Ἕλληνες, ἐννοεῖται, δὲν τοὺς λογαριάζουμε μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους· εἴτανε ξεχωριστοὶ σὲ κάθε πρᾶμα). Στὴν ἀγράμματη Γαλλία ἔρχεται ἄξαφνα ἕνας ξένος. Ἀκούει τὴ γλώσσα καὶ τοῦ ἀρέσει· θέλει νὰ τὴν κολλήσῃ στὸ χαρτί· θέλει νὰ τὴ γράψῃ. Πῶς νὰ κάμῃ; Ὁ ξένος ἀρφάβητο δὲν ἔχει· ἐτυμολογίες δὲν ξέρει· ἀπὸ λατινικά, ἀπὸ συγκριτικὴ γραμματικὴ δὲν ἄκουσε στὴ ζωή του· εἶναι ἀγράμματος σὰν τοὺς ἄλλους. Ἄξαφνα τοῦ περνᾷ μιὰ ἰδέα ἀπὸ τὸ κεφάλι· βρίσκει σημεῖα γιὰ κάθε προφορά· βρίσκει τὸ γαλλικὸ ἀρφάβητο. Τώρα ποὺ βρῆκε τἀρφάβητο, μὲ τί τρόπο θὰ γράψῃ τὶς λέξες ποὺ θἀκούσῃ; Ὅπως τὶς ἀκούσῃ κι ὄχι ἀλλιῶς. Θὰ σημειώσῃ τὴν προφορά· τὸ *beau* θὰ τὸ κάμῃ σήμερα *bo* καὶ τὸ *aimer* θὰ τὸ κάμῃ *emé*. Ὁ ἴδιος ἄθρωπος, νὰ πάῃ στὴν Ἑλλάδα, πῶς θὰ γράψῃ τὴ λέξῃ *εἰδοποίησις*; Θὰ τὴ γράψῃ *ιδοπίισις*, ἀφοῦ ἔτσι τὴ λένε οἱ δασκάλοι. Πρῶτα, γράφουνε οἱ ἀθρῶποι ὅπως μιλοῦνε· ἔπειτα, μὲ τὰ χρόνια, ἀλλάζει ἡ προφορά, μὰ μνήσκει πάντοτες ἡ ἴδια ὀρθογραφία, γιατὶ ἔτσι συνηθίσανε· τὸ *aimer*, δὲν εἶναι ἀκόμη πολὺς καιρὸς ποὺ λεγότανε aimer, μὲ αἲ καὶ ρ, *aïmér*· κατάντησε ὅμως νὰ εἶναι σήμερα *emé* κι ὡστόσο τὸ γράφουνε πάντοτες *aimer*, πάει νὰ πῇ *aïmér*.

Στὴν Ἑλλάδα, πήρανε τὰ πράματα ἄλλο δρόμο κι ἀπ-αρχῆς γράφανε ὅσα κανένα στόμα δὲν πρόφερε ποτές· ξέρανε ἀπὸ τότες πὼς δὲν εἶναι πατριωτισμὸς νἀλλάζῃ ἡ προφορὰ ἑνὸς λαοῦ. Γιὰ τοῦτο σκορπίζανε δῶ καὶ κεῖ πνέματα, τόνους ποὺ δὲν εἴχανε ἀξία καμιά, ἀφοῦ σήμερα δὲν ἀκοῦμε μήτε ψιλή, μήτε δασεία, μήτε ὀξεία, μήτε βαρεία, μήτε περισπωμένη. Μὴ μοῦ πῇς πὼς γιὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνέματα μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ διαφορά. Ὁ θεὸς νὰ σὲ φυλάξῃ νὰ μοῦ κάμῃς τέτοια παραχώρηση ! Ἅμα τὸ λές, παραδέχεσαι πὼς ἄλλαξε ἡ προφορά, κι ἅμα ἄλλαξε, εἶναι ἆραγες μεγαλήτερη ντροπή, τὸ *αι* νὰ γίνῃ *ε*, παρὰ νὰ μὴν ἔχουμε πιὰ τὴν περισπωμένη καὶ τὴν ὀξεία, ἀφοῦ σήμερα μήτε νοιώθει ὁ κόσμος τί μπορεῖ νὰ εἴτανε περισπωμένη κι ὀξεία ; Ὁ τονισμὸς εἶναι ὡςτόσο ἡ πιὸ σημαντικὴ διαφορὰ ποὺ μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ μιὰ γλῶσσα ἀπὸ τὴν ἄλλη· ὁ τονισμὸς τῆς ἀρχαίας εἶναι ποὺ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ νέα. Ἀφτὴ ἡ περισπωμένη ποὺ δὲ σοῦ φαίνεται τίποτις, ἀφτὴ ἡ ὀξεία ποὺ τὴ λὲς μικρὸ πρᾶμα, εἶναι τἀληθινὰ τὰ γνωρίσματα τῆς ἀρχαίας. Εἶναι βουνὰ καὶ μᾶς χωρίζουνε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Μάλιστα, ἂν προσέξῃς καλά, θὰ διῇς πὼς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ ἔφερε στὴ νέα μας τὴ γλῶσσα, στὴ δημοτική, ἄπειρες ἄλλες ἀλλαγές. Μόνο καὶ μόνο γι' ἀφτὸ τὸ λόγο, μορφωθήκανε τόσοι καινούριοι τύποι. Μπροστὰ στὸν τονισμό, τὸ *ε* ἀντὶς *αι*, τὸ *β* ἀντὶς **ϐ** κι ὅλα τἄλλα εἶναι παιχνίδια. Μὴν πῇς τὸ λοιπὸν πὼς εἴχανε οἱ ἀρχαῖοι περισπωμένη κι ὀξεία· νὰ λὲς πὼς βάζανε τοὺς τόνους, γιατὶ φαντάζανε καλὰ στὸ χαρτί, γιατὶ τοὺς φαινόντανε οἱ τόνοι σὰ νόστιμη ζουγραφούλα ποὺ στόλιζε τὰ βιβλία τους, καὶ γιὰ τοῦτο τοὺς φτειάσανε οἱ γραμματικοί· νὰ λὲς πὼς οἱ ἀρχαῖοι ξέρανε τὴ γραμματική, πρὶ νὰ ξέρουνε τὴ γλῶσσα.

Ἀμὲ ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλής, ὁ Εὐριπίδης πῶς τὸ καταφέρνανε, ὅταν κάνανε τοὺς στίχους τους ; Πῶς μπορούσανε,

ἂς ποῦμε, νὰ διακρίνουνε τὸ $\bar{\alpha}$ $\bar{\upsilon}$ $\bar{\iota}$ ἀπὸ τὸ $\breve{\alpha}$ $\breve{\upsilon}$ $\breve{\iota}$; Πῶς γνωρίζανε τί διαφορὰ εἴχανε ἀναμεταξύ τους τὸ *ι* καὶ τὸ *ει* ; Θέλεις νὰ σοῦ τὸ πῶ ; Παίρνανε τὸ λεξικὸ καὶ σκαλίζανε κάθε λέξη. Ἡ προφορά, δηλαδὴ ἡ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, δὲν μποροῦσε νὰ τοὺς δείξῃ τὴν προσῳδία... Ἀφτὰ λένε οἱ δασκάλοι, χωρὶς νὰ τὸ βλέπουνε κ' οἱ ἴδιοι. Πρέπει κανεὶς νὰ μὴ σπούδασε στὴ ζωή του μήτε τὴν ἀρχαία, γιὰ νὰ κάθεται νὰ μᾶς λέῃ πὼς δὲν ἄλλαξε ἡ προφορά· ὡςτόσο τέτοια παιδιακήσια ζητήματα ἔχουνε οἱ δικοί μας στὸ στόμα· γίνουνται περιγέλοιο τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος φωνάζει πὼς ἀδύνατο νὰ νοιώσῃ τὸ μυαλό μας τί θὰ πῇ ἐπιστήμη — κ' οἱ δασκάλοι τὸ λένε πατριωτισμό.

ΚΖ΄.

Ἑλληνικὸς στρατός.

Χαίρουμαι νὰ βλέπω ἑλληνικὸ στρατό ! Εἶδα στὴν Ἀθήνα ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτες. Στὴν Ἀθήνα, ὅλος ὁ κόσμος δὲν τοὺς ἀγαπᾷ· λένε πὼς κάνουνε τὸν περήφανο, τὸ φαντασμένο, πὼς καμαρώνουνε, πὼς ἔχουνε καὶ κάποιο ὕφος, αἴ ! πὼς ἔχουνε δὰ καὶ κάμποσο τουπέ. Ἐμένα μ' ἀρέσουνε. Θέλω τὸ στρατιώτη μὲ περηφάνεια· θέλω νἄχῃ τὸ φιλότιμό του. Τί θαῤῥεῖτε ; Θὰ εἶμαι ὡραῖο παλληκάρι, θὰ φορῶ λαμπρὴ στολή, θὰ γυαλίζουνε τὰ κουμπιά μου, θὰ σέρνω σπαθὶ καὶ δὲ θἄχω λίγο ὕφος καὶ λίγη περηφάνεια ; Μήπως μ' ἔχετε γιὰ δάσκαλο, ποὺ δὲ σηκώνει μύτη μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία ; Τέτοιος δὲν εἶμαι ! Θέλω μάλιστα νὰ μὲ καμαρώνουνε. Τί σᾶς

πειράζει νὰ βαστῶ ἴσια τὸ κεφάλι μου ; Στὸν πόλεμο νὰ μὲ διῆτε ! Ξέρω καὶ κεῖ ἴσια νὰ τὸ βαστῶ. Καὶ κεῖ περήφανος εἶμαι· μπροστὰ στὸν Τοῦρκο δὲ φέβγω. Μὴ μὲ βλέπετε ποὺ κοιτάζω τὶς ὄμορφες γυναῖκες καὶ κοπέλλες, μὴ βλέπετε ποὺ τὸ μάτι μου νίκη γυρέβει. Ἡ νίκη σ' ὅλα μ' ἀρέσει· φτάνει νὰ εἶναι πόλεμος, καὶ τότες, σὰν ποὺ τὸ συνηθίζω τώρα μὲ τὰ κορίτσια, παίρνω κάστρο καὶ πόλη κυριέβω !

Ἕναν κουρελλιασμένο στρατιώτη δὲν εἶδα στὴν Ἑλλάδα. Ἡ φορεσιά τους πάντα σωστή, τὸ φέρσιμό τους ἁπλὸ καὶ καλό, οἱ τρόποι τους παλληκαρήσιοι. Ἀπὸ πολεμικὰ πράματα δὲ γνωρίζω, μὰ ἀξιωματικοὺς σὰ δυὸ τρεῖς ποὺ ἀπάντησα στὴν Ἀθήνα, δὲν πιστέβω καὶ στὴν Ἐβρώπη καλήτερους νὰ βρῇς. Ξέρουνε τί θὰ πῇ τάξη καὶ πειθαρχία — ἢ τουλάχιστο εἶναι ἄξιοι νὰ τὸ μάθουνε. Ὁ λόγος δὲν εἶναι, ἅμα γεννηθῇ κανείς, νὰ εἶναι σ' ὅλα τέλειος καὶ προτέρημα νὰ μὴν τοῦ λείπῃ· φτάνει νάχῃ μέσα του τὴν πρώτη ἀρχή, τὴν πρώτη βάση. Ἂς εἶναι τὸ χῶμα καλό, ἂς ἀξίζῃ ὁ σπόρος καὶ γλήγορα ὁ κάμπος λουλουδιάζει.

Οἱ στρατιωτικοὶ καὶ γὼ σὲ πολλὰ συφωνοῦμε. Καὶ κεῖνοι παραπονιοῦνται γιὰ τὴ βάρβαρη γλῶσσα ποὺ τοὺς φτειάσανε οἱ δασκάλοι. Γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ ἁπλὸς στρατιώτης, γιὰ νὰ τὴ μάθῃ ὁ χωρικός, χρειάζουνται χρόνια σπουδὴ καὶ μὲ τὰ γλωσσικὰ μαθήματα περνᾷ ὁ πολύτιμος καιρὸς ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὅλος γιὰ μαθήματα πολεμικά. Πρῶτα ξέρει ὁ στρατιώτης πῶς παίζει τὸ *σπαθὶ* κ' ὕστερα βλέπει πῶς πρέπει νὰ τὸ πῇ. Ὥςπου νὰ πάῃ σπίτι του, τὸ ξεχνᾷ. Οἱ δασκάλοι φουσκώνουνε ποὺ προστάζει ὁ ἀξιωματικὸς τὸ στρατιώτη του *πῦρ* ἀντὶς *φωτιά*· νομίζουνε τάχατις πὼς ἔτσι θὰ *εἰσάξωσι τὴν ἀρχαίαν*. Τὰ καημένα τὰ δασκάλικα κεφάλια ! Μόνο μ' ἀφτὸ βλέπεις πόσο κοντόμυαλοι εἶναι. Ἂς τὸ μάθουνε καλά, γιὰ νὰ τὸ ξέρουνε πιά· δὲν *εἰσάξανε* τίποτα ! Τὸ παραμικρὸ *πῦρ* δὲν εἰσάξανε ἴσα μὲ τώρα. Εἰσάξανε μόνο ἕνα ξερὸ

πίρ, γιατὶ ἔτσι τὸ λέει ὁ στρατιώτης κ' ἔτσι τὸ νοιώθει. Τὸ *πῦρ* κατάντησε εἶδος ἐπίῤῥημα, ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε πιὸ σωστά, ἔγινε, καθὼς τὸ θέλει ὁ ὅρος τῆς γραμματικῆς, *ἐπιφώνημα*. Βάλε τὸ στρατιώτη νὰ λέη *πρί*, *προῦ* ἢ *πρρ*, καὶ τὸ ἴδιο κατώρθωσες. Δὲν ἔχει κανένα ἄλλο νόημα γιὰ τὸ στρατιώτη, καὶ πρέπει νὰ τοῦ ποῦνε τί σημαίνει, γιὰ νὰ καταλάβη τί εἶναι. Τὸ *πῦρ* μοναχό του δὲν ἔχει καμιὰ σημασία γιὰ τὸ λαό· ἂν ὁ λαὸς δὲν ἔλεγε *φωτιά*, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ μάθη ποτὲς τί ἔννοια ἔχει τὸ *πῦρ*. Ἂν τὸ κλίνη, θὰ τὸ κάμη τοῦ *πῦρ*. Ἅμα γυρίση σπίτι του, τὴ *φωτιά του* θὰ ἀνάψη, ὄχι τὸ *πῦρ του*. Γιὰ νὰ λένε οἱ δασκάλοι πὼς θὰ *εἰσάξωσι τοιουτοτρόπως τὴν ἀρχαίαν* καὶ πὼς τόντις *εἰσήχθη*, χρειάζουνται ἄλλα πολλὰ ποὺ μήτε τὰ συλλογιοῦνται. Πρέπει πρῶτα τὸ *πῦρ* νὰ εἶναι ἀλήθεια *πῦρ* καὶ νὰ λέμε περισπωμένη μὲ *υ*. Μὰ καὶ νὰ μὴν εἴτανε ἀφτό, πάλε θἄπρεπε, σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, κανένας πιὰ νὰ μὴν πῆ στὴ ζωή του *φωτιά*· θἄπρεπε ὁ καθένας νὰ κλίνη τρεχάτα κι ἀσκούνταφτα, σὰ νὰ τὸ εἶχε μάθει ἀπὸ παιδί, *τὸ πῦρ, τοῦ πυρός, τῷ πυρί*, μάλιστα νὰ κάμη δοτικὴ πληθυντικὴ *τοῖς πυροῖς*. Τέτοιο πρᾶμα θὰ γίνη ποτές; Ὄχι! Τότες τοῦ κάκου τὰ πολλὰ λόγια.

Οἱ δασκάλοι μας πολεμοῦνε νἀλλάξουνε τὴν ἀθρώπινη φύση. Λογαριάζουνε πὼς *βαθμηδὸ* ὅλος ὁ λαὸς σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα θὰ ξέρη λαμπρὰ τὴ γραμματική, πὼς φτάνει νὰ πάη στὸ σκολειό, κι ὁ καθένας μιὰ μέρα (ποιὰ μέρα;), θὰ μάθη τὸ τυπικὸ τῆς ἀρχαίας, θὰ λέη ὅλους τοὺς τύπους σὰν ποὺ τοὺς διδάσκουνε τὰ βιβλία, θὰ τοὺς ἔχη καὶ θὰ τοὺς βαστᾶ στοὺς αἰῶνες, χωρὶς νἀλλάξη ἕνα γιῶτα. Ἔτσι μᾶς βάλανε καὶ λέμε *ζωμὸς* ἀντὶς *ζουμὶ* κι ἄλλα τέτοια πολλά. Τί κατωρθώσανε; Ὁ λαὸς μπερδέβει τὰ δυὸ μαζί, μήτε *ζουμὶ* ξέρει πιὰ νὰ σοῦ πῆ, μήτε μπορεῖ νὰ καταπιῆ ἕνα *ζωμός*, ποὺ εἶναι ἀνώμαλο στὴ γλῶσσα μας σήμερα, καὶ σοῦ τὸ βγάζει *ζουμός*, κάποτες καὶ *ζωμί*. Ἡ καθαρέβουσα εἶναι καταστροφὴ

καὶ χαμὸς τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας. Καταστρέφεται ἡ γλῶσσα καὶ πάει· ὅ τι κι ἂν ποῦνε οἱ δασκάλοι, καμιὰ δύναμη στὸν κόσμο δὲ θὰ κάμῃ τὸ λαὸ νὰ μὴν εἶναι λαός. Θὰ μᾶς χαλάσουνε τὴν ἐθνική μας γλῶσσα καὶ δὲ θὰ *εἰσάξουνε* τὴν ἀρχαία. Θὰ κατορθώσουν ἕνα μόνο, νὰ φορτώσουνε τὴν καθαρή μας γλῶσσα μὲ βάρβαρους τύπους σὰν τὸ *ζουμὸς* καὶ τὸ *ζωμί*. Τέτοιους τύπους θὰ φτειάνῃ ὁ λαὸς κάθε μέρα, γιατὶ ὅσο κι ἂν πολεμήσῃς, ἂς εἶσαι καὶ θεός, δὲ θὰ κάμῃς τοὺς ἀθρώπους βιβλία. Τὴν ἀρχαία τὴ γλῶσσα δὲν τὴν ξέρει κανένας φυσικά του· χρειάζεται γραμματικὴ γιὰ νὰ τὴ μάθῃ. Δὲ βρέθηκε ὅμως ἴσα μὲ τώρα καὶ δὲ θὰ βρεθῇ, μήτε στὴν Ἑλλάδα, ἕνα ἔθνος ἀλάκαιρο, ποὺ νὰ μὴ βγάζῃ ἄλλο παρὰ γραμματισμένους καὶ γραμματικούς. Μᾶς πνίξανε τὰ καλαμαράδικα. Μᾶς φάγανε τὴ ζωή μας. Ἀφῆστε τα πιὰ καὶ μὴν ἀκούτε τοὺς δασκάλους. Θέλετε γραψίματα; Τότες κάμτε πέννα τὸ σπαθὶ καὶ μὲ τὸ σπαθὶ — σὰν τὸν Μπότσαρη — γράψτε τίποτα ποὺ νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ κόσμος.

Κάλλια νὰ φανῆτε στρατιῶτες παρὰ γραμματικοί! Στὸν πόλεμο, παιδιά, πρέπει νὰ καταλαβαίνῃ γλήγορα κ' ἔφκολα ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Ἅμα προστάξῃς, πρέπει νὰ σ' ἀκούσουνε, πρέπει νὰ ξέρουνε τί λές. Τὰ δασκάλικα δὲν ταιριάζουνε· ἄλλα θέλουμε. Ζεστὰ καὶ φλογερά, μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ κι ὄχι μέσα ἀπὸ τὰ λεξικά, πρέπει νὰ βγοῦνε τὰ λόγια. Ἡ ψυχὴ θ' ἀνάψῃ τὴν ψυχὴ καὶ θὰ τῆς δώσῃ θάῤῥος. Στὰ τέτοια ἡ γραμματικὴ δὲν ἔχει νὰ πῇ λόγο, καὶ μὲ τοὺς καλαμαράδες δὲ γίνεται δουλειά. Γιὰ τοῦτο οἱ καλοί μας στρατιῶτες, ἅμα εἶναι νὰ παίξῃ τουφέκι κι ἅμα μυριστοῦνε μπαρούτι, ξεχνοῦνε ἀμέσως τὸ Χαντζερῆ, κι ἀρχινοῦνε τὴ γλῶσσα ποὺ τοὺς ἔμαθε ἡ νίκη καὶ ποὺ τοὺς μαθαίνει νὰ νικοῦνε.

Ὁ Σολωμὸς εἶχε τοὺς λόγους του ποὺ ἔβαζε μαζὶ Τούρκους καὶ δασκάλους. « Μήγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα; Ἐκείνη ἄρχισε νὰ πατῇ τὰ κεφά-

λια τὰ τούρκικα, τούτη θέλει πατήση ὀγλήγορα τὰ σοφολογιωτατίστικα, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμέναις καὶ ἡ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμο τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νὰ γυρίσουν ὀπίσω, ἂν κανένας Σοφολογιώτατος κρώζῃ, ἢ κανένας Τοῦρκος βαβίζῃ· γιατὶ γιὰ 'μὲ εἶναι ὅμοιοι καὶ οἱ δύο.» . . . «Μοῦ πονεῖ ἡ ψυχή μου· οἱ δικοί μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτου ἀπὸ τὸ Σταυρό, γιὰ νὰ μᾶς κάμουν ἐλεύθερους, καὶ τοῦτος (ὁ Σοφολογιώτατος) καὶ ὅσοι τοῦ ὁμοιάζουν, πολεμοῦν, γι' ἀνταμοιβή, νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα.» Ὁ Σολωμὸς ἤξερε καὶ φιλοσοφία κ' ἱστορία· δὲ μιλοῦσε μὲ τέτοιο τρόπο μόνο γιὰ νὰ πειράξῃ τοὺς δασκάλους ἢ νὰ βρίσῃ τοὺς Τούρκους. Ὁ νοῦς του πήγαινε πιὸ ἀψηλά· ἔβλεπε τοὺς αἰώνιους νόμους τῆς ἱστορίας. Ἕνας λαός, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος, δὲν ἔχει παρὰ μιὰ μόνη ἀνάγκη· θέλει λεφτεριά. Πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος, τοῦ χρειάζεται μ' ἄλλα λόγια σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνεξαρτησία. Ὅταν τοῦ λείπει λεφτεριά, μοιάζει σὰ νὰ συμμαζώνεται καὶ νὰ ζαρώνῃ· ὅταν τὴν ἔχει, ξαπλώνεται καὶ μὲ κάποιο τρόπο, ξετυλίγεται καὶ πάει. Ἀέρα, τόπο κι οὐρανὸ γυρέβει ὁ νοῦς του καὶ τὸ κορμί του. Κάνει βασίλειο δικό του, πολεμᾷ νὰ τὸ μεγαλώσῃ· ὅσο μεγαλήτερο εἶναι, ὅσο πιὸ γερὸ κι ἀσφαλισμένο, τόσο πιὸ πολὺ κ' οἱ ἰδέες του πληθαίνουνε καὶ μεγαλώνουνε. Τὸ πρῶτο θεμέλιο εἶναι τὸ χῶμα· μόνο μὲ τέτοια βάση, κατορθώνει κάτι νὰ κάμῃ ἕνας λαός. Θέλει ὅμως καὶ γλῶσσα δική του, γλῶσσα καινούρια κι ὄχι παλιά· μόνο μὲ τέτοια γλῶσσα, βγάζει ἐθνικὴ φιλολογία κ' ἔχει σωστὴ λεφτεριά, ἀνεξαρτησία ἀλάκαιρη.

Στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο γιὰ τὴν ὥρα μήτε ὅλο τὸ ἑλληνικὸ χῶμα· χρειάζουνται ἀκόμη νησιὰ κ' ἐπαρχίες, γιὰ νὰ γίνῃ σωστὸ βασίλειο. Γιὰ τοῦτο κι ὁ νοῦς δὲν πῆρε τὴν ὁρμή του. Εἶναι σὰν τὸ πουλάκι ποὺ τρέμει νάφήσῃ τὴ φωλιά του. Ἅμα μεγαλώσουνε τὰ φτερά του, ἀνοιχτὰ θὰ πάρῃ τὸ δρόμο καὶ δὲ θὰ μπορῇ νὰ πιστέψῃ κατόπι

πῶς έναν καιρὸ γύρεβε ξένα φτερὰ γιὰ νὰ πετάξῃ. Ἕνα ἔθνος φαίνεται ἔθνος καὶ δείχνει πῶς ξέρει πρόοδο καὶ πολιτισμό, μόνο σὰν κάμῃ γλῶσσα δική του καὶ καταλάβῃ τί ἀξίζει ἡ ἐθνική, ἡ δημοτική του γλῶσσα. Ὁ στρατὸς εἶναι ποὺ θὰ τὰ σιάξῃ ὅλα. Ποιοὺς πολεμοῦμε; Τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς δασκάλους· ὁ στρατὸς θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους, κι ὅταν τοὺς διώξῃ καὶ μεγαλώσῃ τὸ βασίλειο, θὰ μεγαλώσουνε οἱ ἰδέες κι ὁ νοῦς θὰ ὑψωθῇ. Ἕνας λαὸς ποὺ περηφανέβεται μὲ τὴ δόξα του, δὲν μπορεῖ νὰ ντραπῇ πιὰ καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα του. Τότες κ' οἱ δασκάλοι θἀλλάξουνε σύστημα. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα πολιτικό· ὅ τι πολεμᾷ νὰ κάμῃ ὁ στρατὸς γιὰ τὰ φυσικὰ σύνορα, θέλει ἡ γλῶσσα νὰ τὸ κάμῃ γιὰ τὰ σύνορα τὰ νοερά· πρέπει καὶ τὰ δυό τους νὰ πάνε πολὺ πιὸ μακριά, νὰ πιάσουνε πιώτερο τόπο. Μαζὶ θὰ προκόψουνε καμιὰ μέρα. Θὰ διῆτε κατόπι! Ὁ ἀληθινὸς στρατάρχης θὰ πῇ στοὺς δικούς του, ὄχι· « Σπεύσατε, παῖδες, μεθ' ἡμῶν· ὁ ὑμέτερος γὰρ εἰμὶ βασιλεὺς καὶ ἄρχων· » μὰ θὰ τοὺς φωνάξῃ δυνατά, μὲ τὴ γλῶσσα τους κι ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά του· — « Νὰ σκοτωθοῦμε ἢ νὰ δοξαστοῦμε. Ὀμπρός, τὰ παλληκάρια! Πάμε μαζὶ στὸ θάνατο ἢ στὴ νίκη. Πρῶτος ἐγώ, ποὺ εἶμαι καὶ βασιλιάς σας. » Ἀπ' ὁλωνῶνε τὶς καρδιὲς θὰ βγῇ τότες μιὰ φωνή· « Ὅπου πάς, πάμε καὶ μεῖς, πατέρα καὶ βασιλιά μας. » Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο· ἢ γιὰ τὴ γλῶσσα πολεμᾷς ἢ γιὰ τὴν πατρίδα, τὴν ἴδια δουλειὰ κάνεις, κι ὁ γέρο Ὅμηρος μᾶς τὸ εἶπε τί εἶναι αφτὴ ἡ δουλειά· *ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης*. Ὅλος ὁ κόσμος μιὰ μέρα θὰ τὸ καταλάβῃ, πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ στρατός. Τὸ κεφάλαιο τοῦτο, ποὺ εἶναι τὸ τελεφταῖο, ἂς τάφιερώσουμε καὶ μεῖς τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατὸς ὅλα τὰ κεφαλώνει.

Στὴν Ἑλλάδα τοὺς στρατιῶτες δὲν τοὺς πολυαγαποῦνε. Πότε τοὺς ἀγαπήσανε; Ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς περιπαίζει. Εἶναι σύστημα παλιό. Τουλάχιστο εἴτανε Ἀριστοφάνης. Ὁ

πλούσιος ὁ Ῥωμιὸς δίνει μιλλιούνια γιὰ γυμνάσια καὶ γιὰ γράμματα. Ἂς ἔδινε τὰ μισὰ γιὰ τὸ στρατό! Εἴδαμε πῶς ὁ στρατὸς θὰ μᾶς φέρῃ καὶ τὰ σωστὰ γράμματα· ἔτσι τὰ χρήματα ποὺ θὰ δώσετε γιὰ τὸ στρατό, δὲ θὰ εἶναι χαμένα μήτε γιὰ τὰ σκολειά. « Ὄχι! Δὲν εἶναι δουλειά μου », σοῦ λέει. Ἀμέ, ποιανοῦ δουλειὰ εἶναι; Τοῦ Τούρκου ἢ τοῦ Σλάβου; Ἂν ἀπαρχῆς σηκωνόντανε ὅλοι οἱ Ἕλληνες στὴν Ἑλλάδα, ποιὰ Ἐβρώπη σήμερα θὰ τοὺς βαστοῦσε; Ἡ μόνη σας φροντίδα πρέπει νὰ εἶναι ὁ στρατός. Ἕνας ἄθρωπος τὸ κατάλαβε! Μὴ σᾶς μέλῃ! Ἔχει κ' ἡ Ἑλλάδα γερὰ κεφάλια. Στὴν Ἀνατολὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ στέκεται ὁ καθένας στὰ σύνορά του νὰ τὰ φυλάῃ, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι. Δὲν ἀρέσουνε οἱ ἄντρες ποὺ ζητοῦνε κάθε μέρα ἀπὸ τὸ λαὸ θυσίες καὶ θυσίες, ποὺ προβλέπουνε τί θὰ γίνῃ καὶ ποὺ χωρεῖ ὁ νοῦς τους μακρινὲς ἐλπίδες καὶ μεγάλους σκοπούς. Θὰ μᾶς ἀρέσουνε κατόπι. Καλὰ ποὺ εἶναι ἕνας τέτοιος καὶ τώρα! Τί νὰ πῶ τὄνομά του, ἀφοῦ τὸ γνωρίζει ὁ καθένας; Ἂς ζήσῃ τὸ γερὸ τὸ κεφάλι! Μπορεῖ κάπου νὰ κάνῃ λάθος· δὲν πειράζει! Μέσα του ξέρει τί θέλει καὶ ποῦ πηγαίνει· τὸ δρόμο ποὺ πῆρε μιὰ φορά, τὸν τραβᾷ ἴσια μπροστά του. Ἐκεῖνος κι ὅσοι τοῦ μοιάζουνε κατόπι, θὰ κάμουν Ἑλλάδα τὴν Ἑλλάδα.

Ἂς ἔχουνε ὅλοι τὸ λοιπὸ τὸ νοῦ τους στὸ στρατό. Ὅσο γιὰ μένα, εἶμαι σὰν τὶς γυναῖκες· ἔχω καρδιοχτύπι κάθε φορὰ ποὺ διῶ στρατιῶτες νὰ περνοῦνε κι ἀκούσω μουσικὴ νὰ παίζῃ. Τοὺς ἀγαπῶ, γιατὶ ὅταν τοὺς βλέπω, ἡ φαντασία μου παίρνει φωτιά· συλλογιοῦμαι παλιὲς δόξες καὶ νέες παλληκαριές· συλλογιοῦμαι Μπότσαρη καὶ Λεωνίδα. Μὰ τοὺς ἀγαπῶ καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ μὲ φιλοξενήσανε. Ἀφοῦ κοντέβει νὰ τελειώσῃ τὸ *Ταξίδι* ποὺ σᾶς δηγοῦμαι, ἂς ποῦμε κι ἀφτὸ τὸ ἱστορικό. Πῆγα στ' Ἄργος ἕνα βράδυ καὶ ψυχὴ δὲ γνώριζα. Περπατοῦσα μοναχός μου στοὺς δρόμους, δίχως νὰ ξέρω ποῦ νάκκουμπήσω, νὰ ζητήσω φαγί. Στὴν πιάτσα, βλέπω ἕναν

καπετάνιο ποὺ καθότανε καὶ κάπνιζε μὲ δυὸ φίλους· μὲ ντροπαλὸ ὕφος τὸν παρακαλῶ νὰ μοῦ πῆ ἂν ξέρει νὰ μοῦ δείξη ποῦ συνηθίζουνε οἱ ταξιδιῶτες καὶ τρώνε. Ἀμέσως σηκώνεται, μὲ καλνᾷ στὸ τραπέζι, δὲ θέλει νὰ μ' ἀφήση νὰ πλαγιάσω στὸν ξενώνα, μὲ πηγαίνει σ' ἑνὸς φίλου του, γιατὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ἄλλο σπίτι παρὰ τὸ στρατώνα, μοῦ στρώννουνε κρεββάτι, πιάνουμε τὰ λόγια, πίνουμε, καπνίζουμε καὶ κοιμοῦμαι τὴ νύχτα ὅπως δὲν κοιμήθηκα σ' ὅλη μου τὴ ζωή. Ὁ καπετάνιος ποὺ σᾶς λέω, ὅσο νὰ φροντίση γιὰ τὸ στρῶμα μου καὶ γιὰ φαγί, δὲν ἤξερε μήτε τὄνομά μου, μήτε γύρεβε νὰ τὸ μάθη, μήτε μ' ἄφινε νὰ τοῦ τὸ πῶ· — « Ῥωμιὸς εἶσαι, λέει, καὶ μοῦ φτάνει. »

Ἡ φιλοξένια τέτοια εἶναι· τέτοιους τρόπους ἔχει. Ὅταν τύχη καὶ σὲ φιλοξενήση κανένας μ' ἕναν τέτοιο λόγο, ἡ καρδιά σου δὲν τὸ ξεχνᾶ. Ὁ λόγος εἶναι καλός. Μάλιστα λέω, ἀπὸ δῶ κι ὀμπρός, νὰ φιλοξενήσουμε περισσότερους ἀθρώπους. Ἀφοῦ φτάνει νὰ εἶσαι Ῥωμιός, τί λέτε, παλληκάρια ; Ὅλους τοὺς Ῥωμιοὺς νὰ τοὺς κάμετε δικούς σας. Ῥωμιοὶ εἶναι πολλοὶ στὴν Τουρκιά· Ῥωμιοὶ εἶναι πλῆθος στὰ νησιά. Ἔρχεστε νὰ τοὺς φιλοξενήσετε καὶ κείνους ; Πόσοι σᾶς φωνάζουνε ! Πόσοι μ' ἀνοιχτὲς ἀγκάλες σᾶς προσμένουνε ! Πόσοι σᾶς ζητοῦνε κρεββάτι καὶ ψωμί ! Πάρτε πρῶτα τὰ νησιά· ἔπειτα, ἅμα βρεθῆ κατάλληλη ὥρα, φιλοξενεῖτε καὶ τοὺς ἄλλους. Πρέπει κ' ἡ τόλμη νἄχη κάποια φρονιμάδα· γιὰ τέτοια δουλειά, τὸ *βαθμηδὸ* τοῦ δασκάλου ἔχει τὸν τόπο του. Λίγο λίγο κάνετε ἀδέρφια ὅλα τὰ ῥωμιόπαιδα τοῦ κόσμου. Ἂς εἶναι παντοῦ ἕνας μόνος στρατὸς γιὰ νὰ φιλοξενήση ὅλους τοὺς Ῥωμιούς.

Ἀχ ! νὰ τὸ διοῦνε τὰ μάτια μας καμιὰ μέρα ! Τρέμει ἡ καρδιά μου, μόνο ποὺ τὸ συλλογιοῦμαι. Πότε, πότε θὰ γίνη ; Πότε θὰ βρεθοῦνε ὅλα τἀδέρφια μαζί ; Πότε θὰ φιλοξενήση ἡ δύστυχη μάννα ὅλα της τὰ παιδιά ; Ὅσο ἔχουνε τὸν ξένο

καὶ δουλέβουνε, πρέπει νὰ τὰ λυπούμαστε σὰν τὰ ὀρφανά· εἶναι σ' ἐξορία καὶ σὲ θλίψη. Καλὴ πατρίδα, νὰ τοὺς λέμε. Καλὴ πατρίδα, παιδιά! Καὶ γὼ τώρα θὰ σᾶς ἀφήσω γειά. Κατόπι ξανάρχουμαι καὶ χαιρούμαστε πάλε μαζί. Μόνο στὰ δυστυχισμένα τὰ νησιὰ δὲν τὸ βαστᾷ ἡ ψυχή μου νὰ ξαναπατήσω, πρὶν τὰ διῶ λέφτερα καὶ κεῖνα. Τότες γυρίζω πάλε στὴν Ἑλλάδα· τότες κατεβαίνω στὰ νησιὰ ποὺ τἀγάπησα τόσο· τότες γίνουνται ξεφάντωσες καὶ χαρές. Ἀπὸ μακριὰ μακριά, μέσα ἀπὸ τὸ καράβι ποὺ θὰ μὲ φέρῃ, θὰ τὰ διῶ τὰ Νησιά μας τὰ ἑλληνικά! Ἑλληνικὴ μπαντιέρα θὰ στολίζῃ τὸν οὐρανό. Δὲ θὰ βλέπω τὴν ὥρα ποὺ νὰράξῃ τὸ βαπόρι. Δὲ θὰ βλέπω τὴν ὥρα ποὺ νὰ φιληθοῦμε! Θὰ στέκουνται οἱ φίλοι στἀκρογιάλι καὶ θὰ μὲ καρτεροῦνε. Ἕλληνες στρατιῶτες θὰ μᾶς ἀπαντέχουνε καὶ θὰ μᾶς δείχνουνε τὸ πρόσωπό τους γεμάτο λαβωματιές, ἐλπίδες καὶ δόξα. Θὰ κατεβῶ καὶ πρὶν ἀκόμη πατήσῃ τὸ ποδάρι μου στὸ λέφτερο τὸ χῶμα, θὰ μ' ἁρπάξουνε οἱ φίλοι καὶ θὰ τοὺς ἁρπάξω. Θἀγκαλιαστοῦμε σφιχτὰ σφιχτά· ἡ καρδιά μου μέσα μου θὰ τρέμῃ ποὺ θὰ πονῶ, τὰ μάτια μου θὰ φουσκώσουνε καὶ ποτάμια δάκρια θὰ χύνω. Χαίρουμαι νὰ βλέπω ἑλληνικὸ στρατό!

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ[1]

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ διορθώση ἕνα πολὺ μεγάλο λάθος ποὺ μᾶς ξέφυγε στὴ σελίδα 236, γραμμὴ 19[2]· θὰ τὸ παρατήρησε κι ὁ ἴδιος. Ἀντὶς

καθωμιλημένη

τὸ σωστὸ εἶναι νὰ διαβάση

κακομιλημένη.

Εἶταν ἔφκολο νὰ γίνη τὸ λάθος, γιατὶ ἔφτανε νἀλλάξουν ἕνα γράμμα. Ἀφοῦ μάλιστα ἔχει δασεία, ἴσως θελήσουνε οἱ γνωστοί μας οἱ *φιλόλογοι* κανέναν τύπο

καχωμιλημένη.

Μὰ δὲν πρέπει πάλε νὰ τὸ παρακάμουνε καὶ νὰ προσμένουνε ἄξαφνα νὰ ποῦμε *ἀττικῶς πως*

χαχωμιλημένη

ἢ ἀκόμη καλήτερα

χαχαμιλημένη.

Φτάνει νὰ γράψουμε κακομιλημένη — τὸ πολὺ πολὺ λαθομιλημένη — γιὰ νὰ μᾶς καταλάβη ὅλος ὁ κόσμος.

Εἶναι ὅμως κι ἄλλη μιὰ δυσκολία. Καθωμιλημένη θὰ πῆ πὼς ὁ καθένας πιὰ σήμερα ξέρει καὶ μιλεῖ ἀφτὴ τὴ γλώσσα. Ὡςτόσο κ᾽ οἱ δασκάλοι οἱ ἴδιοι δὲ βρήκανε ἀκόμη γιὰ τὴν *κοινὴ* ἀφτὴ τὴ γλῶσσα ἕνα ὄνομα ποὺ καὶ κεῖνο νὰ εἶναι κοινό. Ὁ ἕνας λέει *καθωμιλημένη*, ὁ ἄλλος *καθομιλουμένη*. Ἐμεῖς μποροῦμε νὰ τὸ σιάξουμε κι ἀφτό· ἂς λέμε κι ἂς γράφουμε τὰ δυὸ ὀνόματα μαζὶ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο·

κακ { ωμιλημένη / ομιλουμένη.

1) Ἐπειδὴ τἀκόλουθα δὲν εἶναι παροράματα μονάχα, τἀφίνω καθὼς εἴτανε στὴν πρώτη ἔκδοση. Τὰ καθαφτὸ παροράματα (ὅπως τἄλεγα τότες), δηλαδὴ τὰ παρατυπώματα, τὰ σβήνω, ἀφοῦ ἀναφέρνουνται στὶς σελίδες καὶ γραμμὲς τῆς πρώτης ἔκδοσης. Ἡ δέφτερη ἔχει παρακάτω πίνακα δικό της γιὰ τὰ λάθια ποὺ μᾶς ξεφύγανε κι ἀφτὴ τὴ φορά.

2) Τῆς πρώτης ἔκδοσης· σ. 214. γρ. 5 τῆς δέφτερης ἐδῶ.

Ἔτσι ἔχουμε καὶ μιὰ ὡραία ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ χαίρεται ὁ κόσμος· καὶ κάθε Ἀθηναῖος τὴν καθομιλεῖ καὶ τὴν καθωμίληκε.

Μοῦ φαίνεται τώρα πῶς διωρθώσαμε τὸ μεγαλήτερο λάθος. Εἶναι ὅμως κι ἄλλα πολλά· θὰ σημειώσω μόνο τὰ πιὸ σημαντικά. Ὁ κ. Βλαστὸς[1] φρόντισε νὰ τυπωθῇ ἀφτὸ τὸ βιβλιαράκι μὲ πολὺ μεγάλη προσοχὴ καὶ κάμποσους κόπους τοῦ κόστισε ἡ δουλειά. Εἴτανε ὅμως ἀδύνατο νὰ μὴν ἔχουμε λάθια, ἀφοῦ μοῦ ἐρχόντανε οἱ διόρθωσες στὸ Παρίσι κ' ἔπρεπε νὰ τὶς στέλνω πίσω τὴν ἴδια μέρα ποὺ τὶς ἔπαιρνα. Παρακαλῶ λοιπὸν τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσῃ[2] (κτλ.)

. . . .

Ἐννοεῖται πῶς γράφω παντοῦ μὲ σκοπὸ *οἱ* ἀντὶς τὸ βάρβαρο τὸ *ἡ*, *τίς* ἀντὶς τἄνορθο *τῇς*, *γλῶσσες* κι ὄχι *γλώσσαις*, *ἡ πόλη*, *τῆς πόλης*, κι ὄχι *πόλι*, *πόλις*, κτλ. κτλ. — Καμιὰ φράση, ἀπ' ὅσες ἔχω βαλμένες στὶς σελίδες 51-56[3] μὲ γαλλικὴ μετάφραση, δὲν εἶναι δική μου. Εἶναι ὅλες παρμένες ἀπὸ καμιὰ φημερίδα. — Σελ. 77, γρ. 29[4] « Θρησκεία » κτλ. Τὰ λίγα ποὺ λέω σ' ἀφτὸ τὸ κατεβατό, τὰ εἶπε πολὺ καλήτερα ὁ κ. Ῥοΐδης, *Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως*, σελ. 4. Ἔκαμε πολὺ σωστὴ ἀνάλυση καὶ ψυχολογία. — Γιὰ γραμματικὰ καὶ μερικὰ ἄλλα ζητήματα, ἴσως μιλήσουμε ἀλλοῦ. Καθὼς τὸ εἴπαμε στὸν Πρόλογο, ἀφτὸ τὸ βιβλίο, μόλον ὅτις ἔχει βάση τὴ γραμματική, γράφτηκε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μπορέσῃ, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ διασκεδάσῃ τὸν κόσμο μὲ λίγη φαντασία καὶ ποίηση.

---

1) Στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βλαστοῦ τυπώθηκε τὸ Ταξίδι μου — μ' ἔξοδά μου ἐννοεῖται.

2) Ὅπως εἴπαμε πιὸ ἀπάνω, σ. 237, σημ. 1, δὲν ξαναβάζω τὰ παλιά μας τὰ παροράματα.

3) Τῆς ἔκδοσης Α'· σ. 66-71 τῆς Β' ἐδῶ.

4) Τῆς ἔκδοσης Α'· σ. 88, γρ. 3 τῆς Β' ἐδῶ.

ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΤΟΥ κ. ΨΥΧΑΡΗ[1]

Essais de grammaire historique néo-grecque. Tome I, Paris, 1886. — Tome II, **Etudes sur la langue médiévale**. Paris, 1888, E. Leroux, 28, rue Bonaparte.

Essai de phonétique néo-grecque. *Futur composé du grec moderne*, θὰ γράφω, θὰ γράψω. Paris, Imprimerie Nationale, 1884 (en dépôt chez E. Leroux).

Essai de phonétique néo-grecque. *Doublets syntactiques*. Ὅταν, ὄνταν. Paris, Imprimerie Nationale, 1885 (chez E. Leroux).

Le poème à Spanéas. Paris, F. Vieweg, 67, rue Richelieu, 1886.

Observations phonétiques et étymologiques *sur quelques phénomènes néo-grecs*. Paris, Imprimerie Nationale, 1888 (chez E. Leroux).

Observations sur la langue littéraire moderne *et le style de Solomos*. Paris, E. Leroux, 1888.

Quelques observations sur la phonétique des patois *et leur influence sur la langue commune*. Paris, 1888 (chez E. Leroux).

Introduction, *sous forme de Lettre, à la Grammaire de la langue grecque vulgaire de S. Portius, écrite en 1636 et rééditée avec un commentaire grammatical par M. W. Meyer*. Paris, Vieweg, 1888.

1) Μέσα ἀπὸ τὸ ξώφυλλο τῆς Α′ ἔκδ., βρίσκουνται καταλογισμένα ὅσα βιβλία ἢ ἄρθρα ἢ μελέτες εἶχα κάμει τοτες, προτοῦ γράψω τὸ Ταξίδι. Δὲν τὸ νομιζω περιττὸ νὰ ξανατυπώσω καὶ δῶ τὸν κατάλογο, τουλάχιστο γιὰ νὰ δείξω πὼς ἀπροτοίμαστος ὅλους διόλου δὲν εἴμουνε, ὅταν καταπιάστηκα τέτοια δουλειά. Ὅσα ἔγραψα καὶ δημοσίεψα ὕστερις ἀπὸ τὰ 1888 — εἴτε γαλλικὰ εἴτε ῥωμαίϊκα — δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τἀναφέρω. Εἶναι καὶ πολλά.

Observations sur la prononciation ancienne et moderne du grec, *à propos d'un livre récent, Revue Critique,* Paris, 1887, nº 14 (du 1er Avril).

Coup d'œil sur le développement de la langue néo-grecque, *Revue Critique,* Déc., 1884, nº 49. Nos 10 (Mars, 1876, *Koraïs et le grec moderne*), 21 (Mai, 1887, *Les noms géographiques modernes*), 17 (Avril, 1888, *Sur l'aphérèse et quelques opinions linguistiques de M. Foy*), etc., etc. Paris, E. Leroux.

Sur la formation de la langue médiévale, *réponse à un article de M. Chatzidakis, dans la Berliner philologische Wochenschrift.* Berlin, 1888, nos 17, 18, 20 (γερμανικά).

Questions d'histoire et de linguistique. *Ἱστορικὰ καὶ γλωσσολογικὰ ζητήματα.* (Μεσαιωνικὰ κείμενα. - Γραμματική. - Λεξικό), 1888. (Constantinople. Mission auprès du *Syllogue philol. hellénique*).

Térence. *Les Adelphes, texte latin publié avec une introduction, des notes en français, les fragments des Adelphes de Ménandre, les imitations de Molière,* etc. Paris. Hachette, 1881.

La Ballade de Lénore en Grèce. Paris, E. Leroux, 1884.

La Science et les destinées nouvelles de la poésie. Paris, *Nouvelle Revue,* 1884.

ΓΙΑ ΝΑ ΤΥΠΩΘΟΥΝΕ ΚΑΤΟΠΙ

Grammaire élémentaire de la langue moderne.

Etudes sur le dialecte de Pyrgi (Chio), *avec une introduction sur les moyens d'investigation dialectale, les patois et la langue commune.*

Etudes sur la mythologie populaire au moyen âge, *d'après un document inédit.*

ΣΥΝΤΑΙΡΙΑΧΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ[1]

γιὰ τὴ σελίδωση

ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΕΦΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ἐκδ. Α′.	Ἐκδ. Β′.	Ἐκδ. Α′.	Ἐκδ. Β′.
Σελ. α′.	σ. 23, γρ.1—19[2]	Σ. 21	σ. 43,1 —43,24
β′.	23,19—24,18	22	43,24—44,22
γ′.	24,18—25,14	23	44,22—45,15
δ′.	25,14—25,30	24	45,15—45,22
1	27,1 —27,23	25	45,23—46,18
2	27,23—28,22	26	46,18—47,13
3	28,22—29,16	27	47,13—48,8
4	29,16—30,10	28	48,8 —49,1
5	30,10—31,4	29	49,1 —49,26
6	31,4 —31,18	30	49,26—50,21
7	31,19—32,17	31	50,21—51,16
8	32,17—33,12	32	51,16—52,9
9	33,12—34,7	33	52,10—52,30
10	34,7 —35,2	34	53,1 —53,25
11	35,3 —35,28	35	53,25—54,24
12	35,28—36,23	36	54,24—54,28
13	36,23—37,18	37	55,1 —55,24
14	37,18—38,9	38	55,24—56,23
15	38,10—39,7	39	56,23—57,17
16	39,8 —39,15	40	57,17—58,11
17	39,16—40,15	41	58,11—59,5
18	40,15—41,11	42	59,5 —59,31
19	41,11—42,4	43	59,31—60,26
20	42,4 —42,29	44	60,26—61,19

1) Ἡ μὲ μιὰ καὶ μόνη λέξη Συνταιριασμὸς (συγκρ. concordance), ὅπως εἴπαμε στὸν Πρόλογο, σ. 12, σημ. 1.

2) Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίωνε κ' οἱ ἀριθμοί τους λογαριάζουνται γι' ἀράδες.

Ἐκδ. Α΄.	Ἐκδ. Β΄.	Ἐκδ. Α΄.	Ἐκδ. Β΄.
Σ. 45	σ. 61,20—62,12	Σ. 86	σ. 94,6 — 94,32
46	62,13—63,11	87	94,32— 95,25
47	63,11—64,5	88	95,25— 96,20
48	64,6 —64,31	89	96,20— 97,14
49	64,32—65,26	90	97,14— 97,17
50	65,26—66,17	91	97,18— 98,16
51	66,18—67,17	92	98,16— 99,10
52	67,18—68,11	93	99,10—100,5
53	68,12—69,7	94	100,5 —100,31
54	69,7 —70,2	95	100,31—101,26
55	70,3 —70,36	96	101,26—102,21
56	70,37—71,26	97	102,21—103,14
57	71,26—72,20	98	103,15—104,13
58	72,20—73,14	99	104,13—105,7
59	73,14—74,7	100	105,8 —105,32
60	74,7 —75,1	101	105,32—106,27
61	75,2 —75,14	102	106,27—107,21
62	75,15—76,11	103	107,21—108,16
63	76,11—77,4	104	108,16—108,29
64	77,4 —77,31	105	109,1 —109,25
65	77,31—78,25	106	109,25—110,23
66	78,25—79,19	107	110,23—111,17
67	79,19—80,12	108	111,17—112,11
68	80,12—81,7	109	112,12—113,5
69	81,7 —82,2	110	113,5 —113,31
70	82,3 —82,30	111	113,31—114,25
71	82,30—83,24	112	114,25—115,29
72	83,24—84,19	113	115,29—116,13
73	84,19—84,22	114	116,13—117,8
74	84,23—85,20	115	117,9 —117,23
75	85,20—86,14	116	118,1 —118,22
76	86,14—87,8	117	118,22—119,19
77	87,8 —88,3	118	119,20—120,13
78	88,3 —88,30	119	120,13—121,7
79	88,3 —88,30	120	121,7 —122,1
80	88,30—89,25	121	122,1 —122,27
81	91,1 —90,24	122	122,27—122,30
82	90,24—91,23	123	123,1 —123,24
83	91,23—92,16	124	123,24—124,22
84	92,16—93,12	125	124,22—125,16
85	93,12—94,6	126	125,16—126,11

Ἐκδ. Α΄.	Ἐκδ. Β΄.	Ἐκδ. Α΄.	Ἐκδ. Β΄.
Σ. 127	σ. 126,11—127,6	Σ. 168	σ. 159,3 —159,24
128	127,6 —128,1	169	159,24—162,22
129	128,1 —128,28	170	162,22—161,16
130	128,28—129,22	171	161,16—162,10
131	129,22—130,17	172	162,10—163,4
132	130,17—131,12	173	163,4 —163,29
133	131,12—132,6	174	163,29—164,23
134	132,6 —133,1	175	164,23—165,16
135	133,1 —133,26	176	165,16—166,17
136	133,26—134,21	177	166,17—167,11
137	134,21—135,9	178	167,11—168,5
138	135,10—136,8	179	168,5 —168,32
139	136,8 —137,2	180	168,32—169,26
140	137,2 —137,28	181	169,26—170,21
141	137,28—138,22	182	170,21—171,14
142	138,22—139,15	183	171,14—172,9
143	139,15—140,10	184	172,9 —173,3
144	140,10—141,4	185	173,3 —173,29
145	141,4 —141,31	186	173,29—174,24
146	141,31—142,26	187	174,24—175,18
147	142,26—143,21	188	175,18—175,27
148	143,22—144,15	189	176,1 —176,25
149	144,15—144,30	190	176,25—177,23
150	145,1 —145,25	191	177,23—178,18
151	145,25—146,22	192	178,18—179,12
152	146,22—146,30	193	179,12—180,6
153	147,1 —147,23	194	180,6 —180,32
154	147,23—148,22	195	181,1 —181,25
155	148,22—149,16	196	181,25—182,18
156	149,16—150,11	197	182,18—183,12
157	150,11—151,6	198	183,12—184,5
158	151,6 —151,32	199	184,6 —184,30
159	151,32—152,26	200	184,31—185,25
160	152,26—153,20	201	185,25—186,19
161	153,20—154,14	202	186,19—187,13
162	154,14—154,32	203	187,13—183,7
163	155,1 —155,24	204	188,7 —189,1
164	155,24—156,21	205	189,2 —189,27
165	156,21—157,15	206	189,27—190,17
166	157,16—158,9	207	190,18—191,16
167	158,9 —159,3	208	191,17—192,11

'Εκδ. Α'.	'Εκδ. Β'.
Σ. 209	σ. 192,11—193,5
210	193,5 —193,30
211	193,30—194,24
212	194,24—195,19
213	195,19—196,13
214	196,13—197,5
215	197,5 —197,31
216	197,31—198,25
217	198,25—199,19
218	199,19—200,12
219	200,12—201,7
220	201,7 —202,2
221	202,2 —202,28
222	202,28—203,22
223	203,22—204,17
224	204,17—205,11
225	205,11—206,6
226	206,6 —206,31
227	206,31—207,18
228	207,19—208,16
229	208,16—209,10
230	209,10—210,4
231	210,4 —210,30
232	210,30—211,24
233	211,24—212,18
234	212,18—212,21
235	212,22—213,19
236	213,19—214,14
237	214,14—215,8
238	215,9 —216,9
Σ. 239	σ. 216,9 —217,4
240	217,4 —217,30
241	217,30—218,25
242	218,25—219,20
243	219,20—220,14
244	220,14—221,8
245	221,8 —222,1
246	222,1 —222,27
247	222,27—223,21
248	223,21—224,15
249	224,15—225,8
250	225,8 —226,2
251	226,2 —226,28
252	226,28—227,22
253	227,22—228,12
254	228,13—229,11
255	229,11—230,5
256	230,5 —230,30
257	230,30—231,25
258	231,25—232,18
259	232,18—233,12
260	233,12—234,7
261	234,7 —235,1
262	235,1 —235,29
263	235,29—236,20
264	236,21—236,0
265	237,1 —237,24
266	237,24—238,11
267-268	238,12—238,22

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΟΥΛΕΣ

Ἱερή, σ. 3, γρ. 14. Ἐκεῖνο ποὺ φοβόμουνε, ὅταν ἔγραφα τὸ *Ταξίδι*, στὰ 1886, φαίνεται πῶς ἀκολούθησε κιόλας. Δὲν ἤξερα τότες, ἂν ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦμε τὸν τύπο *ιερός*, ὠρθογραφημένο μὲ *ι*, ἐπειδὴ κ' εἴτανε ἀδύνατο μὲ τὸν καιρὸ νὰ μὴ γίνῃ *j* τὸ *ι*, κ' ἔτσι νὰ μὴ συμπέσῃ στὴν προφορὰ ὁ *ιερὸς* μὲ τὸ *γερό*. Καὶ τόντις στὴν Πόλη — ἐννοεῖται κι ἀλλοῦ — λένε, καθὼς ἔμαθα, τὸ *γεροραφτάδικο, γεροράφτης* (ποὺ κάνει ροῦχα γιὰ τοὺς παπάδες), *γεροκήρυκας* κτλ. Βλέπουμε δηλαδὴ στὰ ρωμαίϊκα ὅ τι βλέπουμε καὶ στὰ γαλλικά, ὅπου *sain* (γερός), καὶ *saint* (ἱερός), δὲν ξεχωρίζουνται πιὰ στὴν κουβέντα, παρὰ μόνο ἀπὸ τὸ νόημα. Λοιπὸν τί νὰ κάμουμε; Ἀπὸ δῶ κι ὀμπρὸς ἴσως εἶναι καλὸ νὰ τὰ ὀρθογραφοῦμε διαφορετικὰ τὸ καθένα, *γερὸς* καὶ *γιερός*, γιατὶ ἅμα καταντήσῃ κοινὴ συνήθεια ὁ *ιερός*, τὸ *ιε* τὸ ἀρχαῖο δὲ θὰ μείνῃ. Θἀλλάξῃ ὅπως κι ὁ *γιατρὸς (ἰατρός)*.

Αἰῶνα, σ. 4, 9. Ἴσως μοῦ δώσετε μιὰ στιγμὴ τὴν ἄδεια νὰ κάμω τὸ δάσκαλο. Μὰ τὸν *αἰῶνα*, στὴ θέση ὅπου τὸν ἔβαλα, τὸν καμαρώνω. Γύρεψα λέξη κάμποση ὥρα, ὥσπου νὰ βρῶ, γιατὶ μοῦ χρειαζότανε μιὰ ποὺ νὰ σημαίνῃ τὴν ἀτομικὴ τὴν ὕπαρξη τοῦ ψαριοῦ καὶ συνάμα τὸν καιρό, τοῦ καιροῦ τὴ διάρκεια, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται πὼς περιορίζεται κάπως ὁ καιρὸς σ' ἑνὸς ἄτομου ὕπαρξη. Θαῤῥῶ πὼς ἡ λέξη *αἰώνας* μᾶς βοηθᾷ περίφημα σὲ τέτοια περίσταση, ἂ θυμηθοῦμε πὼς στὴν ἀρχαία γλῶσσα *αἰώνας* θὰ πῇ *ζωή, γλυκὺν γεύσας τὸν αἰῶνα*, ποὺ λέει κι ὁ Ἡρόδοτος. Ἔτσι, γράφοντας τὴ

δημοτική, έχουμε τὸ δικαίωμα νὰ *κλασσικίζουμε* — όπως άξαφνα καὶ στὴ Γαλλία τὄχουνε κρύφιο καμάρι μερικοὶ συγγραφιάδες νὰ μεταχερίζουνται λέξες ζωντανὲς *(charme, aimable)* μὲ τὸ παλιό τους τὸ λατινικὸ ἐτυμολογικὸ νόημα.

Ἀπολογία, σ. 9, 31. Ἡ *Ἀπολογία*, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ μπῆ στὸν ἴδιο τόμο μὲ τὸ *Ταξίδι*, ἀφοῦ ἔγινε τόμος σωστὸς καὶ θὰ βγῆ χωριστὰ κατόπι, ἄρχισε νὰ δημοσιέβεται στὸ *Νουμᾶ*, ἀρ. 171.

Κατάλογος, σ. 12, 12. Ἤθελα νὰ κάμω Κατάλογο, δηλαδὴ ἀρφαβητικὸ πίνακα γιὰ όσες λέξες έχω παρμένες στὸ *Ταξίδι μου* ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα — ἢ τὴν ἀρχαία — νὰ δοῦνε οἱ δασκάλοι τὸν ἄδικο πόλεμο ποὺ σηκώσανε, λέγοντας πὼς ἡ δημοτικὴ δὲν εἶναι γλώσσα· κατηγορούσανε μὲ τέτοια λόγια τὴ δική τους τὴν ἴδια. Μὰ νόμισα πιὸ φρόνιμο νὰ μὴ δημοσιέψω ἐδῶ τὸν πίνακα. Ἔχω ἀπὸ πέρσι ὁλοέτοιμο καὶ τὸν πίνακα τῆς *Ζ. κι Ἀ.* (κ. 331), ποὺ έμεινε ἀτύπωτος. Συλλογίστηκα λοιπὸν κατόπι, ἀφοῦ βγοῦνε καμιὰ δεκαριὰ τόμοι, νὰ καταπιαστῶ κανένα πίνακα γενικὸ καὶ γιὰ τοὺς δέκα τόμους. Μέσα θὰ βρεθῆ ὁ πίνακας τῆς *Ζωῆς κι Ἀγάπης*, μαζὶ μὲ τὸν πίνακα τοῦ *Ταξιδιοῦ*.

Δὲν εἶναι όμως κ᾽ ἔφκολο πρᾶμα νὰ γίνη μεθοδικὸς πίνακας γιὰ τὶς λέξες ποὺ παίρνουμε πότε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα, πότε ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Ποιὲς εἶναι οἱ ἀρχαῖες, ποιὲς οἱ δασκάλικες καὶ ποιὲς οἱ δημοτικές; Ἀδύνατο πολλὲς φορὲς νἀποφασίσης. Ὑπάρχουνε ἄπειρες λέξες ποὺ ὁ λαός, ἂν τὶς βαστοῦσε ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιά, δὲ θὰ τὶς έλεγε ἀλλιῶς παρὰ ποὺ θὰ τὶς πῆς ὁ ἴδιος, όταν τὶς πρωταρπάξης ἀπὸ κανένα βιβλίο. Δηλαδή, μοιάζουνε τὰ ρωμαΐικα σ᾽ ἀφτὸ μὲ τὰ ἰταλικά, όπου άξαφνα ἡ λέξη *porta* δὲν τἀποδείχνει μοναχή της ἂν εἶναι δασκαλισμὸς ἢ ἂν εἶναι πατροπαράδοτη. Ἔτσι σὲ μᾶς ἡ λέξη *ἀβγή*. Ἐμένα μοῦ φαίνεται σὰ νὰ τὴν έμαθα σχολειό· *γράμματα* τὴν ξέρει ὁ λαός. Μὰ τὸ αἶστημά μου δὲ σημαίνει πὼς δὲν μπορεῖ νἆναι κ᾽ ἡ *ἀβγὴ* λέξη τοῦ λαοῦ. Ὁ τύπος τῆς λέξης δημοτικός. Ἂς ὑποθέσουμε όμως καὶ λέξες ἢ όρους ἐπιστημονικοὺς ποὺ δὲ βρίσκουνται στὸ λαό, *τυπικός*, *ρητορικός*, *σύνορα* κτλ. κτλ. Οἱ

τύποι δὲ θἀλλάζανε, ἂν εἴτανε οἱ ὅροι κι ἀπαρχῆς δημοτικοί· πάντα *σύνορα, τυπικὸς* θὰ τὰ λέγαμε. Μήπως τάχα καὶ ἡ *λέξη* καὶ ἡ *φράση* δὲν εἶναι ἀπὸ καταγωγή τους δασκαλισμοί; Ὡςτόσο ποιὸς ἀπὸ μᾶς θὰ βάλῃ ὅρκο πῶς καὶ τὴ *λέξη* καὶ τὴ *φράση* ἔπρεπε χωρὶς ἄλλο νὰ τὴ δανιστῇ ὁ λαὸς ἀπὸ τοὺς δασκάλους καὶ πῶς δὲν τὶς εἶχε χτῆμα του προγονικό, ἀναγκαῖες σὰν ποὺ τοῦ εἶναι; Μήτε ἀπὸ τὸν τύπο μήτε ἀπὸ τὸ νόημα δὲν ξεχωρίζουνται λοιπὸν ἀπὸ τοὺς δασκαλισμοὺς κάμποσα δημοτικά. Γιὰ τοῦτο θάῤῥεψα κιόλας, ὅταν ἔγραψα τὸ *Ταξίδι μου*, πῶς ὥριμο πιὰ τὸ ζήτημα καὶ πῶς ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γραφῇ κανονικὰ ἡ ἐθνικὴ γλώσσα. Ἴσως θὰ τὸ καταλάβῃ καλήτερα ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο τὸν πίνακα, ὅπου θὰ δῇ τοὺς *δασκαλισμοὺς* ποὺ βρίσκουνται καὶ στὸν πρόλογο (*Δυὸ λόγια*, σ. 23-25) καὶ στὴν πρώτη σελίδα τοῦ *Ταξιδιοῦ* τοῦ ἴδιου (σ. 27). Ὁ πρόλογος εἶναι κάπως πιὸ φιλοσοφικὸς στὸ ὕφος ἀπὸ τὴν περιγραφὴ ποὺ ἀνοίγει τὸ κεφάλαιο Α′ (σ. 27), κι ὅμως δὲν ἔχει ὁ πρόλογος λιγώτερους *δασκαλισμοὺς* ἀπὸ τὴν περιγραφή· ἂς κρίνῃ τώρα ὁ καθένας.

ἀβγῆς σ. 27, *ἀγώνας* 23, *ἀναγνώστης* 25, *Ἀνατολὴ* 25, *ἀξία* 24, 25, *ἀρχαία* 24, *ἄτομα* 25, *ἀφορμὴ* 25, *βιβλίο* 23, *Γαλλία* 23, *γαλλικὰ* 24, *γενικὰ* 25, *γραμματικὴ* 25, *γραμματικὸ* 23, *δοκίμια* 24, *δημόσια* 23, *δυτικῆς* 25, *ἑνότητα* 24, *ἐξοχὴ* 27, *ἐπιστημονικὰ* 24, *ἐρωτεμένος* 27 (μισὸς δασκαλισμὸς ἐξαιτίας τοῦ ε τοῦ ἀρχικοῦ), *ἔρωτας* 27, *ζητήματα* 25, *ζωηρὸ* 27 (ἐξαιτίας τοῦ *η*), *ἰδέα* 24, *ἱστορία* 23, *ἱστορικὴ* 24, *καθαρέβουσα* 24, *καλλιεργῶ* 24, *κανονικὰ* 24, *κατακρίνῃ* 24, *κοιλάδα* 27, *κοινὴ* (*γλώσσα*) 24, *λέξη* 23, *λόφο* 27, *μαθήματα* 23, *μάλιστα* 23, *μορφολογία* 24, *νέος* 24, *νοερὰ* 23, *ὁδηγὸς* 25, *ὀρθογραφικὸ* 23, *πανεπιστήμιο* 24, *παρακαλῶ* 24, *παράλια* 27, *παρατήρηση* 24, *πεδιάδες* 27, *πλάστης* 24, *πλημμύρα* 27, *ποίηση* 25, *πρόβλημα* 24, *ῥητορικὸς* 25, *σέβας* 24, *σειρὰ* 24, *στολὴ* 27, *συγγράμματα* 24, *συλλαβὴ* 23, *σύνορα* 23, *σύνταξη* 24, *σύστημα* 23, *τουλάχιστο* 23, *τυπικὸ* 24, *φαντασία* 25, *φιλολογία* 23, *φιλολογικὰ* 24, *φράση* 23, *φωνολογία* 24, *χρῶμα* 27. Τέσσερεις σελίδες, ἑξήντα

οχτὼ δασκαλισμοί, δηλαδὴ ἀπὸ δεκαεφτὰ δασκαλισμούς, σωστὰ σωστά, ἡ κάθε σελίδα.

Νά λοιπὸν κι ὁ συβιβασμὸς ποὺ κάπως ἀστόχαστα γυρέβουνε οἱ δασκάλοι μεταξὺ καθαρέβουσα καὶ δημοτική. Θαῤῥῶ πὼς τὸν ἔχουμε ἀπὸ τὰ 1888 καὶ πὼς ἀφτὸς εἶναι ὁ μεθοδικός, ὅπως τὸ δείχνουμε καὶ στὴν *Ἀπολογία*.

Ποὺ... στὴ θέση τοῦ πώς, σ. 12, 26. Μερικοὶ φαίνεται ἀγνοοῦνε πὼς τὸ *ποὺ* ἀντὶς *πὼς* εἶναι κοινὴ συνήθεια στὴ Χιὸ καθὼς καὶ στὴν Πόλη. Ἄδικα τὸ εἶπα πὼς εἶναι *ἀνυπόφορο* (*Ρ. κ. Μ.*, Λ', 55), ἢ σὰ θέλετε τὸ εἶπα ἔτσι χωρατέβοντας. Ὁ φίλος μας ὁ Ζ. Φυτίλης, ποὺ εἶναι Χιώτης καὶ ποὺ ζῇ στὴν Πόλη, τὸ γράφει πάντα *ποὺ* στὰ χαριτωμένα του βιβλία, καὶ δὲν πιστέβω γι' ἀφτὸ νὰ χάνουνε ἀπὸ τὴν ὀμορφιά τους. Καλήτερο μοῦ φαίνεται τὸ *πὼς* (*σοῦ λέω πὼς τὸ ξέρω, κι ὄχι σὲ λέω ποὺ τὸ ξέρω*), γιατὶ τότες ξεδιακρίνουμε τὸ *πὼς* ἀπὸ τὸ *ποὺ* τἀναφορικό.

Νὰ διῇς, σ. 12, 27-28. Δὲν τὸ κράτησα μόνο ἀπὸ πατριωτισμὸ πολίτικο, ποὺ νὰ ποῦμε. Νομίζω πὼς θἀναγκαστοῦμε, τουλάχιστο στὴν ὑποταχτική, νὰ κρατήσουμε τὸ *ι* καὶ στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ξεχωρίζουμε τὸ *δέστε*, τοῦ *δένω*, ἀπὸ τὸ *δέστε*, τοῦ *βλέπω*.

Γραφτοδίφη, σ. 15, 16. Περιττὸ νὰ προστέσουμε πὼς καμιὰ καταφρονετικὴ σημασία δὲ δίνω στὸν ὅρο *γραφτοδίφης*. Εἶναι τίτλος ὡραῖος, καὶ σήμερις ἡ γραφτοδιφία περνᾷ γιὰ ἐπιστήμη ποὺ ἀνασκαλίζει καὶ μελετᾷ τὴ ζωὴ ὅλων τῶν αἰώνωνε κι ὅλου τοῦ παρελθόντου. Ἄλλοι θέλουνε ἀλλιῶς τὸν ὅρο, λ. χ. *γραμματολόγος*, σὲ ἀντίθεση τοῦ *φιλολόγος*. Μπορεῖ νὰ συζητηθῇ ἄλλη φορά.

Νερό, 29, 2. Ἴσως παρατηρήση κανεὶς στὴ φρασούλα μου ἀφτὴ ποὺ ἀρχίζει σ. 28, γρ. 32, «στὸν Ἰλισσό», καὶ ποὺ τελειώνει σ. 29, γρ. 2 μὲ τὴ λέξη «νερό», πὼς βρίσκουνται μέσα δυὸ ῥίμες, *Ἰλισσό, νερό, ἔχει, τρέχει*... Ἂς πῶ τὸ λοιπὸν ὅλη μου τὴν ἁμαρτία. Δὲν πιστέβω νὰ τὸ ξέρη κανένας, μὰ τὸ *Ταξίδι μου*, προτοῦ κατεβῶ ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα, θέλησα νὰ τὸ γράψω σὲ στίχους!! Θάκαμα τρεῖς τέσσερεις στροφές. Δὲ θυμοῦμαι κα-

μιά. Θυμοῦμαι μονάχα πὼς μιλώντας γιὰ τὸν *Ἰλισσό,* ἔλεγα πὼς δὲ ῥέει

«. . . . ἀφοῦ δὲν ἔχει
Μήτε μιὰ σταλιὰ νερό.»

Ἔμεινε λοιπὸν ἐδῶ σὰν ἀντίλαλος ὁ μισὸς κ' ἕνας στίχος. Προσκυνᾶτε, σᾶς παρακαλῶ, τὸν τάφο τοῦ ποιητῆ — γιατὶ γλήγορα, σᾶς βεβαιώνω, τὸ κατάλαβα πὼς δὲν ἄξιζα γιὰ στίχους, καὶ πὼς θέλαμε τότες ποίηση στὰ πεζά.

Γιούλη, 38, 12. *Γιούλιο* τὸ εἶχα στὴν α' ἔκδ. Πιὸ σωστὸ μοῦ φάνηκε νὰ τὸ πῶ *Γιούλη,* ἀφοῦ ἔχουμε *Γεννάρη, Φλεβάρη, Μάρτη, Μάη* κτλ. Δὲν ἔβαλα ὅμως *Ἀλωνάρη,* ὅπως θὰ τὄβαζα σήμερις, γιατὶ στὸ μικρό μου ἀφτὸ κεφάλαιο περγελῶ κάπως ἐκείνους ποὺ μᾶς τὰ ψιλολογοῦνε τὰ καθέκαστα τοῦ ταξιδιοῦ τους κ' οἱ τέτοιοι *Ἀλωνάρη* δὲν καταδέχουνται.

Νὰ πάρουμε τὸ σιδερόδρομο, 38, 15-16. Βέβαια πὼς ῥωμαίϊκα *σὲ παίρνει ὁ σιδερόδρομος ἢ τὸ βαπόρι.* Μὰ εἴτανε περιττὸ νὰ μὲ κατηγορήσουνε, ἀφοῦ ὅλος ὁ κόσμος τὸ λέει ἔτσι καὶ τἄφησα πίτηδες.

Βόλτα γῦρο στὸν ἥλιο, 51, 26. Ὁ Σπ. Ἀναστασιάδης μοῦ ἀνακάλυψε τὸ χοντρὸ λάθος ποὺ μοῦ ξέφυγε, καὶ ποὺ ὡςτόσο δὲν τὸ παρατήρησε κανένας. Φανταστῆτε νὰ τὄβλεπε δάσκαλος, τὴ χαρά του. Διαβάστε τὴ φρασούλα καὶ θὰ δῆτε πὼς βάζω τὸν πλανήτη μας νὰ κάνῃ ἀπὸ μιὰ βόλτα κάθε μέρα γῦρο στὸν ἥλιο! Σὰ βιαστικὸς ὁ φίλος. Στοχαστῆτε το κιόλας, ἂν μπορεῖ νὰ τὸ χωρέσῃ ἀθρώπινος νοῦς, τί θὰ γινότανε σὲ τέτοια περίσταση. Ὑποθέτω πὼς δὲ θὰ προφταίναμε οὔτε νὰ πηδοῦμε ἢ νὰ πετοῦμε ἢ νὰ χορέβουμε, ἀντὶς νὰ περπατοῦμε, σὲ τόσο τρομαχτικὴ γληγοράδα, γιατὶ θἄσπανε ὁ πλανήτης μας σὲ εἴκοσι τέσσερεις ὧρες καιρό.

Μοῦ ἔδειξε ὁ Ἀναστασιάδης τὸ λάθος, ὅταν εἴτανε πιὰ τραβηγμένο τὸ *Ταξίδι.* Νὰ κοιτάξετε ὅμως τὰ *Παρατυπώματα καὶ Παραβλέψίματα,* ὅπου δὲν τὸ διώρθωσα καθαφτό, μὰ προσπάθησα νὰ τὸ

μπαλλώσω, βάζοντας *δρόμο* ἀντὶς *βόλτα*. Ὁ δρόμος τῆς γῆς, ἂς εἶναι κι ὁ καθεμερνός της, πάντα γῦρο στὸν ἥλιο.

Κλούμπι... κλουβί, 63, 2-3. Ἔβλεπα δηλαδή, ὅταν τὄγραψα, τόσο προχωρημένη τὴ δημοτική, τόσο *κλασσική*, ποὺ μπορούσανε νὰ γίνουνε στὴ γλῶσσα μας καὶ κάπως κλασσικὰ χωρατά.

Νάποθέση..., 67, 13-15. Ἡ φράση, τοῦ Βουτυρᾶ (κ. *Ρ. κ. Μ.*, Β', 221), στὸ *Νεολόγο* τῆς Πόλης, 1886.

Ἀρμένηδες, 92, 20. Ντρέπουμαι ποὺ τὄγραψα τότες καὶ παρακαλῶ, ὕστερις ἀπὸ κεῖνα ποὺ εἴδαμε, νὰ μὲ συχωρέσουνε τἀδέρφια μας οἱ Ἀρμένηδες γιὰ τἄνοστο χωρατό.

Τὴν αἰτία, 112, 3-4. Εἶναι δηλαδὴ τὸ *ε* τοῦ *ἐγώ*.

Σὰν πρόβατα δίχως τσοπάνη, 106, 10. Εἶναι φρασούλα ποὺ τὴν ἄκουσα γιὰ τὸν παπποῦ ἀπὸ Χιῶτες, ἀπαράλλαχτα ὅπως τὴν ἔχω. Πιὸ ἀπάνω, 106, 2-3, τὴ φράση· « Νά σου, ἀφέντη μου, κ' ἕνα λουλούδι τοῦ μπαξέ σου », μοῦ τὴν εἴπανε καὶ δάφτηνε στὴ Χιό, καθὼς τὴν εἶπε ἴσια ἴσια τοῦ Μαχμούτη. — Τοῦ Μαχμούτη, μπορεῖ ὅμως καὶ κανενὸς βεζίρη του, εἶπε ὁ παπποῦς καὶ τὴν ἄλλη φράση· « Γιατί μᾶς σφάξατε » κτλ., 105, 27-29. Ἴσως δὲν εἶναι τὰ λόγια τὰ ἴδια· μὰ τὸ νόημα τέτοιο εἴτανε. Ἀφτὸ ἀπὸ τὸν πατέρα τὄμαθα τότες στὴν Πόλη.

Ψή, 134, 10. Νὰ τὸ πῶ πιὸ σωστά, στοῦ *Γιαννίρη* τὸ σπίτι ὅπου καθόμουνε στὸ Πυργί, παρατήρησα τὶς διαφορὲς ποὺ καταλόγισα ἐδῶ *(ψ'υ'ή, ψυή, ψυὶ)* ἀπὸ τρεῖς γενιές, τὸν παπποῦ, τὸ γέρο Γιαννίρη, τὴν κόρη του κ' ἕνα του πολὺ μικρότερο ἀγόρι.

Γράμματα, 135, 8-9. Φαίνεται — καὶ μοῦ τὸ λέει κριτὴς πρώτης ἀράδας, ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης — πὼς ὁ δέφτερος στίχος δὲ στέκει! Τὸ παθαίνουνε κάποτες ἀφτὸ οἱ στίχοι μου. Ὡςτόσο νομίζω πὼς ἔχει τὶς χρειαζούμενες συλλαβὲς καὶ τοὺς χρειαζούμενους τόνους, ἐπειδὴ πυργούσικα πρέπει νὰ προφέρουμε τὸ κάω — *κάμω* — μὲ δυὸ τόνους, γιατὶ βρίσκεται ἴσια ἴσια στὸ στάδιο ποὺ περιγράφουμε πιὸ ἀπάνω (σ. 133), μιλώντας γιὰ τὸ *φιλῶ*.

Τὸ χῶμα κτλ., 138, 15-31. Μόλις ἀνάγκη νὰ σημειώσω πὼς

πάσκισα στὸ μέρος ἀφτὸ νὰ παραφράσω μὲ λίγα — καὶ κουτσὰ λόγια, τὴ λαμπρὴ ἐκείνη κοινοτοπία ποὺ βρίσκεται μὲ τόσα χρώματα βαμμένη καὶ μὲ τόση ποίηση στὴν *Tristesse d'Olympio*. Τὄκαμα πίτηδες, ἐννοεῖται, γιατὶ πιὸ κάτω παρασταίνουνται ἀλλιῶς τὰ ἴδια πράματα καὶ μ' ἄλλο νόημα. Κάποιος δὲν τὸ κατάλαβε καὶ εἶπε πὼς τὸ κεφάλαιο εἴτανε μίμηση! Μοῦ φαίνεται ἴσια ἴσια πὼς εἶναι τὸ ἐναντίο.

Πνέμα-ξύπνηση, 150, 5-6. Φράση ποὺ τὴν ἄκουσα ὅπως καὶ τὴν ἔχω γραμμένη, στὴν Πόλη, ἀπὸ ἕναν ἄθρωπο ἁπλό.

Συμποσώσης, 157, 18. Τὸ *συμποσώνω* εἶναι ὡραῖος ὅρος τοῦ Πάλλη-Μαρκέτη.

Ὁ πολιτικὸς ἀφτὸς συμβιβασμός, 158, 3. Δὲν τὸ ὑποψιαζόμουνε τότες πὼς θἄβγαινα τόσο καλὸς προφήτης. Ὁ πολιτικὸς συβιβασμός, τί λέω; ἡ φιλία μὲ τὸν Τοῦρκο, κάποτες ἀχ! — εἴτε κρύφια εἴτε φανερὴ — κ' ἡ συμμαχία, φέρανε ἀποτελέσματα ὡραῖα καὶ δοξάσανε τὴν Ἑλλάδα στὴν Ἐβρώπη. Χαίρουμαι ποὺ ξαναβγαίνει τὸ *Ταξίδι μου*, μὲ τὸ μῖσος του τὸ παλιὸ καὶ τὸ δίκιο. Εἶναι ὥρα νὰ τὸ θυμηθοῦμε. Κάποιος εἶπε στὴ Γαλλία γιὰ μερικὲς γυναῖκες πὼς ἀδύνατο νὰ τὶς γλυτώσῃς ἀπὸ τὸ κακό, ἐπειδὴ κ' ἔχουνε τὴ *νοσταλγία τῆς λάσπης*. Φοβοῦμαι, πολὺ φοβοῦμαι, σὰν τὸ ψυχολογῶ, μήπως κ' ἔχουμε στὴν Ἑλλάδα καμιὰ *νοσταλγία τῆς σκλαβιᾶς*. Ἄλλο νόημα δὲν μπορεῖ νἄχῃ τέτοιος συβιβασμὸς καὶ τέτοια φιλία.

Βράχους, 180, 16-18. Ἴσως πῇ κανεὶς πὼς σὲ τρεῖς ἀράδες, πάει πολὺ νὰ βρίσκουνται τρεῖς φορὲς οἱ βράχοι. Προσπάθησα κάπως ἐδῶ νὰ σκολιάσω ἕνα στίχο τῆς *Ἠλέχτρας* (490), *δεινοῖς κρυπτομένα λόχοις*, ποὺ δὲν τὸν ξηγοῦνε πάντα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Ἔμοιαζε θεός, 181, 9. Καὶ δῶ πάσχισα νὰ ἑρμηνέψω ἕνα περίφημο στίχο τοῦ Ἀριστοφάνη (*Ἀχ*. 530-1). *Ὀλύμπιος* δὲ σημαίνει πὼς εἴτανε ἀτάραχος ὁ Περικλῆς. Ἀτάραχος, σὰ θύμωνε, δὲν εἴτανε μήτε ὁ Δίας· πάντα Δίας ὅμως. Σὰ νὰ βαστοῦσε λοιπὸν ἀστροπελέκι ὁ Περικλῆς κ' ἔτσι ἔμοιαζε θεός.

Η ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ, 227, 20-21. Δὲ θέλησα νἀλλάξω τὸ *Ταξίδι μου* στὴν οὐσία του, καὶ τἄφησα ὅπως τὄγραψα τότες ἢ τουλάχιστο διορθώνοντάς το πολὺ λίγο, ἐπειδὴ κ' ἡ πρώτη ἔκδοση γράφει, *ὅλες τὶς ἄλλες ἀλλαγὲς* (σ. 252). Ὄχι! δὲν τὶς ἔφερε ὅλες ὁ τονισμός· περισσότερες ἔφερε μὲ τὴν ἀλλαγή της ἡ προσωδία.

ΠΑΡΑΤΥΠΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΒΛΕΨΙΜΑΤΑ

Σελ. 6,	γρ. 30-1	*ἀντὶς*	καταντάει	*γράφε*	καταντᾷ
» 7	» 1, 2	»	κάποτε	»	κάποτες
» 8	» 23	»	ἴσια	»	ἴσα
» 9	» 30	»	ποῦ	»	ποὺ
» 13	» 12	»	ρομάντσο	»	ρομάντζο
» 28	» 30	»	Ἀφτὴ τὴ	»	Τέτοια
» 30	» 26	»	χερογράφου	»	χερόγραφου
» 50	» 20	»	ἴσια	»	ἴσα
» 51	» 26	»	τὴν καθεμερνή της βόλτα	»	τὸν καθεμερνό της δρόμο
» 53	» 28	»	ψάλης	»	ψέλνης
» 54	» 28	»	*σου.*	»	σου.
» 55	» 5	»	περιπάτους	»	περίπατους
» 56	» 25	»	Καλέ !	»	Καλέ,
» 71	» 12	»	ποῦ	»	ποὺ
» 75	» 7	»	ἀκούγοντας	»	ἀκούοντας
» 76	» 24	»	μπαροῦτι	»	μπαρούτι
» 77	» 2	»	πῶς	»	πὼς
» 77	» 22	»	τόνε	»	τονὲ
» 79	» 18	»	ἕνα	»	κανένα
» 81	» 2	»	ἄκουε	»	ἄκουγε
» 83	» 14	»	στὸν	»	σοῦ τὸν
» 89	» 17	»	ροβολάει.	»	ροβολᾷ.
» 93	» 20	»	Πόλη	»	Πόλη,

Σελ.	95,γρ.	32	*άντις*	ὀμορφάνθρωπος	*γράφε*	ὀμορφάθρωπος
»	97 »	1	»	γιαννίτσαρο	»	γιανίτσαρο
»	102 »	25	»	Βυζαντίου	»	Βυζάντιου
»	110 »	27	»	ψηφί	»	ψηφὶ
»	123 »	17	»	Τἄκουε	»	Τἄκουγε
»	126 »	1	»	ὅτι	»	ὅ τι
»	137 »	19	»	σου	»	σου·
»	146 »	22	»	τἀλλουνοῦ	»	τοῦ ἀλλουνοῦ
»	152 »	29	»	χερογράφου	»	χερόγραφου
»	153 »	26	»	ἀκούγεται	»	ἀκούεται
»	157 »	16	»	τριγώνου	»	τρίγωνου
»	160 »	20-21	»	νἀκούγεται	»	νἀκούεται
»	162 »	8	»	ν	»	*ν*
»	164 »	30	»	μπροστὰ σ'	»	πρὶν ἀπ'
»	165 »	12	»	ἀκούγεται	»	ἀκούεται
»	181 »	27	»	πάλι	»	πάλε
»	201 »	9	»	μιλοῦνε	»	θὰ μιλοῦνε
»	206 »	23	»	φιλολογοῦμε	»	φιλοσοφοῦμε
»	210 »	13	»	κι ἀφτὴ ἡ	»	ἴδια ἡ
»	223 »	25	»	ὀρθογραφούσανε	»	ὠρθογραφούσανε
»	239 »	22	»	1836	»	1636
»	240 »	7	»	sur	»	Sur

ΠΕΡΙΕΧΑΜΕΝΑ[1]

[1] Πρῶτα, ἐκδ. Α', ἔγραφε Περιεχόμενα, καὶ θυμοῦμαι πὼς τότες τὸ συλλογίστηκα, δηλαδὴ ἂν τάχα δὲν εἴτανε καλήτερο νὰ τὸ κάμω Περιεχάμενα, καὶ σήμερις ἀδίσταχτα ἔτσι τὸ βάζω (παθητικό, καθὼς καὶ τὸ λεγάμενος). Θὰ τὄβαζα καὶ Πίνακας, ποὺ εἶναι κατάλληλη λέξη καὶ ποὺ τὴν ἔχω στάλλα μου τὰ βιβλία, μὰ τὴ χρειαστήκαμε πιὸ ἀπάνω.

Paris. — Imprimerie Chaponet, 7, rue Bleue.

